J 21772

Slovanská knihovna

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186289107

3186289107

Digitized by Google

15381

Digitized by Google

J

Digitized by Google

Mjesec Dana Pješke

PUTOPIS OD KORČULE DO CETINJA

NAPISAO

PETAR KUNIČIĆ

ZADAR
Brzotiskom „Narodnoga Lista“
1897.

Digitized by Google

J 2 1772

471709

Digitized by Google

MILIM PRIJATELJIMA I ZNANCIMA
KOJI
MENE I MOGA DRUGA
PRI UGODNOM PUTOVANJU
SRDAČNOM GOSTOLJUBIVOŠĆU
OBDARIŠE
OVE SITNE CRTE
NA USPOMENU.

—

Digitized by Google

Digitized by Google

Ostrvo Korčula — Blato — Velaluka.

Ostrvo Korčula diže se iz srebrenila našega divnoga mora poput ogromne zelene kite. To spada medju najveća dalmatinska ostrva. Dijeli ga od Hvara korčulanski konô, a istočni mu je dio razdijeljen od vilovitoga Pelješca uskim prolazom, koji donekle sliči jezeru ili ogromnoj rijeci. Udaljena je Korčula od bojnoga Visa 32 kilometra, a od ostrva Mljeta, koje mu je na jugoistoku, 16 i pô. Produžuje se čitavo ostrvo od istoka k zapadu za 46 kilometara, najveća mu je širina 9; opseg mu broji 136; a površina mu zaprema 276 četvornih kilometara.

Korčula nekada bijaše obastrta gustom visokom šumom, s toga joj pridjev u starini *Corcyra nigra*, jer je izgledala crnom. Šume su posječene za gradjenje brodova, a najviše za mletačke galije, koje su za 400 godina gospodovale tim lijepim ostrvom. I ako danas više neima onakih i onoliko gustih šuma, ipak i danas je Korčula najzelenije ostrvo na našemu moru. Kada ga sa morske pučine motriš,

Digitized by Google

gadjaš mu lako staru oznaku *nigra*. Ravnicâ je po ostrvu posve malo, — a te su nasadjene plodnom lozom — te se brežuljci uz brežuljke, svakoga oblika i visine, nižu sada kao piramide zelene, sada kao stogovi, kao kukovi, kao gomile, a vazda zaodjeveni borjem, česminom, mrtvinom, lovorikom, rogačem, maslinom, čempresom, itd. Ovdje, ondje po brežuljcima, koji se uzdižu naokolo ravnica, vidiš zelene vinograde: to najbolje svjedočanstvo radinosti korčulanskoga težaka. Glavni su proizvodi na ostrvu izvrsno vino, ulje i žito; uz to obiluje voćem, zelenjem. Korčulanski su kamenolomi, iz kojih se vadi izvrsno bijelo kamenje za zgrade, poznati na daleko; a spominju se još dva vijeka prije Isusa. Car Dukljanin slao je kršćane, da vade u korčulanskim kamenolomima za njegovu polaču u Splitu.

Korčulani se bave gradnjom brodova, ribolovom, osobito srdjela; a vrsni su pomorci. Podneblje je blago, te je na Korčuli srednja toplota 16·8 C. Leži na 42° 59' sjeverne širine i na 34° 40' istočne dužine. Čitavo ostrvo broji petnaest tisuća duša, grad *Korčulu*, dvije varoši i sedam bijelih sela.

* * *

Blato je jedna od dvijuh korčulanskih varoši. To je sjedištem blatske općine, zahvaća varoš *Veluluku* i sela *Smokvicu* i *Čaru*.

Blato je najveća varoš čitave naše pokrajine, a šesto je mjesto po broju pučanstva, jer broji oko 6000 duša. Prostire se na zapadnoj strani ostrva, sedam kilometara od Veleluke, koja je na moru, takodjer sa istoka. Kuće, koje doista odavaju bogatu varoš, nižu se po obroncima sedam zelenih brežuljaka, koji i ako nijesu kao oni vječnoga grada, ali su zeleniji i miomirisniji. Sa podneva uzdiže se Vela strana. Najljepši je brežuljak Sveti Vid, otkle ti puca prekrasan vidik na okolicu, te i na moje di-

Digitized by Google

vno more, otkuda sam silomice odijeljen, da kušam život bez morskih sinfonija i poljubaca. Na tom čarobnom brežuljku, u maloj crkvici posvećenoj narodnom svecu, spava vječni sanak mješćanin Marko Kalogjera, splitski biskup; a natpis mu na grobnici mramornoj svjedoči, kako se je on još mladićem, svaki školskih praznika, penjao do toga lijepoga vrha. Sa zapadne strane vidiš prostrano polje *Blato*, koje skoro svake zime poplavi; a ljeti ga radini Blaćani pretvore u neizmjernu ravnicu zlatnoga žita. To je blato, te otud ime današnjoj varoši, kojoj se baš nezna točna postanka.

O utemeljenju mjesta nema ništa izvjesna; no svakako nesiže u davnu davninu. Za prvih stanovnika ostrva, naime Grka i Rimljana, u okolici blatskoj, osobito gdje su predjeli *Potirna* i *Bradat*, bilo je stanovnika. To nam svjedoče starine, osobito stari novci, koje pomno čuva posjednik Frano Kalogjera. Nazad mjeseci i ja sam vidio veliku zlatnu narukvicu od rimske dobe, a ta je prodana zlataru, da je rastopi! Neki kroničar sedmoga vijeka pripovijeda, kako se je neki kralj, bježeći pred Neretvancima, spasio blizu Blata, gdje je današnji *Kraljevac*, te ga Blaćani primili i obranili. Kroničar Paulini nazivlje Blato „skorim gradom“; Receputi „kraljicom drugih sela“; Farlati „plemenitim mjestom“; Vilkison misli, da je sagradjeno na starinskim razvalinama. Većina povjesničara kaže, da je Blato postalo početkom XV. vijeka.

Po okolici blatskoj još od vijekova bilo je razasuto više crkvica; svaka je kasnije imala svoju upravu, a sve su pak pripadale blatskomu plebanu ili ti župniku, kojega i danas puk izabira. Najstarija je crkvica u Blatu Sv. Križa, okolo koje je — na uštrb zdravstvenih propisa — počivalište mrtvih. Na podnožju južnoga dijela mjesta, ili ti Vele strane, diže se plebanska crkva Svihsveti, na tri broda; dosta je lijepa, ali tijesna za današnje pučanstvo. Sagradjena je XIV. vijeka; kasnije više puta dogradjena i proširena; posvećena je dne 14 studenoga

Digitized by Google

1680; a uzdignuta na plebaniju godine 1769. Na velikom oltaru nalazi se vrlo lijepa slika glasovitoga slikara Santacroce: predstavlja Svevete. Naslikana je na daski; nazad godina bila je poslana u Beč za popravak, premda i sada trebuje popravka i velike pomnje. Nabavio je u Mlecima Ivan Kanavelić godine 1540. U kapeli, koja je dodana sa lijeve strane, u lijepoj mramornoj raci leži tijelo Sv. Vinčence mučenice, koju Blaćani sa velikom pobožnošću čuvaju. Moći su izvadjene iz Poncijanskoga grobišta u Rimu; donešene su u Korčulu godine 1772: a darovao ih je Blatu posliednji korčulanski biskup Koserić godine 1795. Prekolani je neopisivim slavljem proslavljena stogodišnjica, kojoj je sa svih strana učestvovalo biskupa, kanonika, svećenika, fratara i na tisuće pobožnoga puka. Crkva je bogata srebrenim kandiljerima, svjetionicama, moćnicima i zlatnim uresima, okolo Gospina kipa, što se časti na oltariću sa desne. Pred vratima crkve uzdiže se lijep zvonik u romanskom slogu, sa veoma muzikalnim zvonovima i sa obćinskim satnikom. Pred crkvom se širi vrlo prostrana plokata, okolo koje se uzdižu visoke murve. Takove prostrane plokate nema na daleko u pokrajini. Uredjena je godine 1789 po mletačkomu knezu Defendi Zena, kojemu Blaćani zahvališe naročito skovanom medaljom. Sred plokate uzdiže se trijem ili ti loža na šesnaest kamenih stupova, koju je izradio Spasoj Foretić. Spominje se još godine 1496; popravljena je godine 1700 i 1857.

Izmedju južnoga i sjevernoga dijela varoši nalazi se ravno polje *Zlinje*. Tu je, sa istočne strane, godine 1895 sadašnji dijocezanski biskup Marčelić, i to pri proslavi stogodišnjice D. Vinčence, postavio prvi kamen za gradnju nove prostrane crkve, koja će biti posvećena Srcu Isusovu. Nade je, da će se tu, nastojanjem sadašnje rodoljubne obćine, graditi i pučka škola, te zgrada za c. k. sud, na koji Blaćani odavna imaju pravo. Od godine 1823 Blato i-

Digitized by Google

made vlastitu občinsku upravu, na kojoj treba da zahvali mješćaninu Nikoli Ostojiću. Taj vrli Blaćanin, kako mi kažu, nije nikada otišao dalje Korčule, niti ikakovih nauka, osim pučkih, izučio; ipak svojim darom i marljivošću, znao se je podići nad svima ostalima, te nam je Blato uzdigao. Osim toga, ostavio nam je povjesničko zlamenito djelce: „Compendio storico dell'isola di Curzola", što je njegov sin Frano objelodanio u Zadru godine 1878. Stoga bilo bi umjesno i pravedno, da mu občinsko zastupstvo izloži uljenu sliku u občinskoj dvornici. Občinskim je barjakom hrvatska trobojnica, na kojoj je, kao občinski grb (baš stvoren od pohvaljenog Ostojića) kula Kraljevac, a pred njom čagalj, osobita vrst vuka, koja žive jedino na ostrvu korčulanskomu i na Pelješcu.

Blaćani su vrlo ljubezni, mirni, a radini, pa i njihove žene i djevojke, da im para nema. Poznato je blatsko izvrsno vino, koje sve prenašaju na jakim mazgama u Velulukû. Ljuta je potreba, da visoka vlada priteče u pomoć ovim radišnim ljudima, te da se izrade kolni putevi do Veleluke i do lučice Prigradice, koja je tri kilometra na sjeveru Blata. Lijepe Blatkinje pletu neku vrst slamnatih klobučića, koje nose vazda po polju i po gori, te ih okite svilenim vrpcama i šarnim cvijećem; a starije žene skinu ga, kada pozdrave gospodu ljubeznim: Dobar vi večer! Takodjer tkaju domaće sukno. Stara narodna nošnja je izčezla, a ta je bila dosta slikovita. Blaćani govore štokavštinom, koja se u naglasku i u osobitim riječima mnogo približuje čakavstini. U crkvi se svi obredi, osim svete mise, obavljaju hrvatskim jezikom. U mjestu vladaju običaji, koji obično i po ostalim ostrvima. Mladež i djecu zanima božićno kolendanje, što oni zovu „veseljanje" ili „navistiti", te pjevaju osobite pjesme. Mladu misu svetkuju tri dana, pri kojoj se izvadja i tanac ili ti ples, te i svećenici učestvuju. Kraljica je svih blatskih običaja tako zvana *Kumpanjija*. To je pravi bojni ples, koji se

Digitized by Google

igra na javnoj plokati u pokladnim nedjeljama, ili svečanim prigodama. Tu igra kita kršnih mladića u lijepoj staroj blatskoj nošnji, sa starinskim oružjem. Četa ima kapetana, kopljonošu, barjaktara, kapurala, bubnjara i svirača. Igra sadržaje oko trideset raznih zanimivih slika. Začetak je igri u tomu, što se je nekada čitavomu ostrvu bilo vježbati na oružju, a to bi javno na plokatam obavljali, radi čestih navala gusara. Gusari su više puta navalili na Blato. Otrag trista godina doploviše gusari iz Hercegnovoga su sedam brodova i po noći iznenada nahrupiše na varoš. Porobiše razne stanove, usmrtiše šest ljudi, a 50 djevojaka, sa Šimunom Simonetićem, povedoše u ropstvo. Malo po malo vježbanje ili ti *muštranje* pretvori se u zanimivu igru, kakovih sličnih opažamo i kod drugih naroda, koji su se bavili mačem i kopljem. Ja sam tvrdo uvjeren, da je otud postanak i korčulanskoj *Moreški*, koju su docnije dramatizovali i dodali joj glazbu mjesto mješnicâ. *Kumpanjija* se igra u čitavoj blatskoj općini. Ja sam opširno na drugom mjestu opisao ovu, doista rijetku, domaću igru, pa upozorujem na taj opis hrvatske koreografe i ljubitelje naših običaja. Mi idemo rado za tudjim, a obično zanemarivamo ono, što je naše, što nam je u kući i čim možemo i pred izobraženijim narodima da se podičimo.

Zadružni život nije mnogo razvijen u Blatu, jer su većinom težaci, koji se rode, živu i umru, a malo, osobito ženske idu preko mora. Imade nekoliko odličnijih, kao n. p. pleban i kanonik Šeman, bivši zastupnik pragospodin P. Bačić i 5 6 ostalih svećenika, četiri učitelja, poštarski činovnik, vitezovi braća Svilović, općinski tajnik, posjednici Petkovići i Kovači, trgovci posjednici Bosnići, Stipkovići, Kunjašici, Kalogjera, Vrzoti, Cetinići, Kvokal, Ostojići, Boroje, Dević itd., pa svima tima stavljam na srce utemeljenje čitaonice, koje Blato trebuje kao ozebao sunca. Čitaonica je, osobito u manjim mjestima, ognjištem svakoj boljoj misli, namijenjenoj duševnoj

Digitized by Google

zabavi i koristi pojedinaca, pa čitavoga mjesta. U Blatu su dvije pučke škole: muška četverorazredna i ženska trorazredna; poštarsko-brzojavni ured, oružništvo, financijalna straža; a svaku tri mjeseca dolazi sudbeno povjerenstvo za riješenje nižih parnica.

Najdraža mi je zabava u Blatu uspinjanje po okolnim brežuljcima. Tu nesamo dišem gorski miomirisni vazduh, prebirem divno gorsko cvijeće, koje raste bez ograde, stakala i bez bijelih nježnih ruku, već otuda gledam čarobno more, koje je bilo i biti će, dok bude pjesme kod ljudskoga srca, najljepši ures majke naravi. Tko je živio na moru, te uživao i shvaćao njegovu čarobnost, bilo za jutrnje tišine, bilo pri uzburkanim valovima; bilo za noćne tmine, kada svjetluca, te odbija zvijezde ili mjesečne srebrene trakove sunca; bio na prozoru bijele palače, koja se odsjeva u moru, ili u lakoj šajci: taj će jedini pojmiti prazninu mojoj duši, duši koja se je za deset dugih ljeta blažila na morskomu Visu..... Bez mora, čini mi se, da sam u velikoj tamnici, nad kojom mi je nebo nisko, te poput olovne ploče teško nad glavom. Ne ima brežuljka, kuka okolo Blata, a da na njemu nijesam zasio, a moja Marica, drugarica moje radosti i mojih suza, nepobrala kitu smilja i kadulje.

Lijep je pogled sa Svetoga Vida! Sa juga širi ti se dalje prostrana varoš, koju bi nazvao ovećim gradom; sa istoka i sa sjevera nizaju se zelene glavice, a izmedju njih plodne ravnice vinove loze; onamo daleko diže se bjelkasti vrh Vipere, a izmedju glavica proviruje stakleno more; put zapada širi se ispod tebe jezero Blato, a dalje preko njega bijeli se *Velaluka*, a onamo more, te moj ponosni Vis.

Velaluka je varoš u dnu lijepe luke, možda najduže u čitavoj Dalmaciji. Početkom ovoga stoljeća Velaluka brojila je jedino nekoliko kućarica; sada je rese lijepe nove zgrade, te broji preko 3000 duša i svedjerno napreduje. Ima šestororazrednu mješovitu školu, poštarsko-brzojavni ured, lučku ekspozituru

Digitized by Google

sa financijalnom stražom, glazbu i čitaonicu; mlin i tijesak na paru, rasvjetljen je električnim svjetlom. Lijepa je crkva S. Josipa, sa zvonikom, koja je godine 1819 uzdignuta na kapelaniju, a godine 1849 na župu.

Oj, koliko sam se puta popeo na moj krasni S. Vid, a iz špaga mi izviralo svezak divnoga Leopardi-a ili medenoga moga Prage! Uspeo bih se, sjeo bih do groba pokojnoga Marka, zagledao bih se onamo daleko daleko, te bih, kao okamenjen, stao za više sata; pastirica bi krasna možda i pripijevala naokolo, svesci bi spavali u špagu, ali misao moja letjela bi i probijala bi kroz pučine ljudskih želja, zanosa, ljubavi, mržnje..... Sumrak bi me prenuo, a ja bih se po mraku vratio kući svojoj, da u poljupcu djece svoje zaboravim neharnost ljudsku. A više puta prenula bi me glatka ruka prijana moga i otrla bi mi suzu sa caklećega oka. Oj, koliko je istinita ona: „Prijatelja ćeš u nevolji poznati“! Oj, koliko sam ja haran toj ruci toga moga do tada nepoznatoga brata, u kojemu kuca veliko pjesničko srce. On me je zavolio, jer je shvaćao dušu moju; a ja sam njega zaljubio, da mu istodobno harnošću odvratim.

Taman bio blagdan S. Petra, a moja mi obitelj slavila krsno ime. Izmedju tolikih izkaza ljubavi i štovanja dobrih i ljubeznih Blaćana, — koji su me donapokon i anonimnim ogromnim botilijunima častili — taj dobri moj brat dirnuo je u najtanje žice srca moga. On mi je, izmedju ostaloga, iz dna srca prišapnuo:

Tebi pako sudba kruta
Baš je kruto dosudila!
. . . . . .
Oj, al srca nitko neće
Ugušit ti osjećaje:
Ono viekom uzletjet će
I borit se uz sve vaje,
Napadne li tko na polje

Digitized by Google

Gdje imamo branit svoje.
S tog i ako srce trpi,
Uznesi se nad sudbinu
I reci mu, nek se strpi!...

Od tada smo postali *inseparabili*. Baš na S. Vidu snovali i zasnovali, kako da provedemo zajedno školske praznike, a da se duševno zabavimo i nasitimo. Poslije više sjednica na najvišem kuku, nad kojim se diže klimajući križ od kamena, i poslije tolikih primljenih i odbivenih zaključaka, poprimljeno je slijedeće: Proputovati ćemo pješke svu Korčulu, vas Pelješac, bivšu dubrovačku republiku, svu Boku i preko Lovčena uspet se do Cetinja.

Što odlučili, neporekli. Svaki dan o tome sanjali, raspravljali, kako da lakše izvedemo to doista junačko poduzeće. Jedva čekali Velu Gospu, dan našega odlaska. Naručili tourističko odijelo i poslije nekoliko dana to prispjelo; a bilo čudovištem mojoj djeci, jer ne razumjela, kako će im se otac u to preobući. Prijatelji i znanci klimali glavom, a najviše naš dragi gospodin Gregorio. On pretio, — ne budi mu uroka! — da bi dva nas od njega načinio, nije htio da vjeruje, kako ćemo mi toliko pješke po ljetnoj žegi. Mi mu tumačili i uvjerovali ga o našoj lokomotivnoj moći: ali on vazda ostao Toma sumnjivi. Znajući mi vrlo dobro, koliko vrijedi odlučno, željezno *hoću*, ne klonusmo pred proročanstvom našega dragoga nevjernika. Javismo raznim znancima od prilike ovako: „Oko toga i toga dana stići će ti dva zaprašena putnika, sa tikvicom o štapu, poput moga starigradskoga S. Roka (ali bez psa); to će biti gospodin *ego* i moj drug. Spomeni se I, II, i III preporuke djela milosrdja itd.“ Dne 14 kolovoza ispjevasmo sa učenicima „Tebe Boga hvalimo“.

Digitized by Google

15 kolovoza.

Odlazak. – Smokvica.

Na Veliku Gospu bilo nam se je ustati u pamik zore, jer nam je na putokazu, što smo ga bili zgotovili na S. Vidu, a zahvaćao je mjesec dana, stajalo crno na bijelu: „15 kolovoza. Odlazak put Smokvice, u 4 sata jutra".

I da nas budilica jake volje nije probudila, to bi nas jamačno nešto drugo bilo prenulo od sanja možda putovanja našega. Toga jutra i taman prije nego je zora razasula svoje blijedo-rumenkaste trakove po okolnim brežuljçima, zaokruženim crnim sjenama, Blato je obavljalo procesijun od župničke crkve do bijele crkvice sred Blatskoga polja. Kažem, da je Blato obavljalo taj pobožni čin, a ne velim Blaćani: pošto je doista tu učestvovalo čitavo mjesto: muško, žensko, djeca, starci, a i polubolesno. Ja mislim, da u nijednom mjestu naše Dalmacije neobavljaju se crkovni ophodi u tako silnom broju, kao u Blatu. Ide ih, srećom, po šest, po desetak, kako dopušta širina puta: inače procesija bi se otegla, bez preće-ranosti, do deset kilometara puta. Prvi takvi proce-sijun u Blatu vidio sam u Veliki petak, u večer. Tu se je na tisuće i tisuće golih glava nizalo u gustoj svjetlećoj povorci; svak nosi svijeću voštanicu, a bratimi S. Sakramenta, u bijelim odjećama, visoke plamteće torčije. Svaki dječak nosi mlado stablo lovorike, visoko 4—6 metara, te gusta šuma toga miomirisnoga bilja prati svećenstvo. Stabla posjeku u Lovorniku, u gorici, koja je daleko dva sata Blatu

Digitized by Google

put istoka. Toga je jutra pratila šuma svjetlećih dupljera kip blažene Gospe, koji su nosili četiri sijeda starca. Procesija se je sukljala mimo moje kuće. Ja sam, sa djecom, motrio gustu, čudnovatu polutamnu povorku, iz koje se je dizao pijev svetoga ruzarija i to takovim vapećim kajdama, da bi rekao, treba do neba da se uzdigne. Ta slika, živa slika pobožnosti vruće vjere ovoga puka, pobudjivaše u srcu momu neki uzdah uzvišene pojezije.... Kada je kip Gospin, [vas pokriven zlatnim zavjetima, stupio spram moga prozora, moji su pokleknuli, a i ja sam, kako da prosim blagoslov za svoj veliki ophod, s kojega se toga jutra nijesam mogao da pridružim k dobromu blatskomu puku.

Kako je pobožna povorka istekla, eto ti moga Marina, — da, ime je malo prozaično, ali je pjesnička duša u momu *inseparabilisu* — moga druga putovanja. Tourista od glave do pete; a na glavi mu se bijeli „beretun“ *à la* Stanlay. I doista pozdravih ga: Dobro mi došao, mali Stanlay! Ali nećemo k Afrikancima!.... Preko ramena visio mu dvoočni dalekozor. U malo časova i ja se preobučem. Na glavu nadjenuo klobuk *à la* engleški lord od svile „gloria“; preko ramena navukao malu turističku torbicu, koja je sadržavala: nekoliko bječava i obrusaca; u drugom dijelu konca, puca, igala, nožice, periš, britvu brijatnu i prašak za znoj; u trećemu dijelu nacrtane zemljovide, dvije bilježnice, dvije olovke; a u svilenom dijelu tri fotografije „visit“: Maricu, Zlaticu i Natalija. (Marin još nema ni žene, ni mlade). U rukama po suncobran, koji će biti i kišobranom i štapom S. Roka. Svu ostalu prtljagu ponijet će udobna gospodja pošta do Stona.

Pri poljupcu Marici, poskočilo nekoliko suza. Djeca su me zagrlila kao možda nikada tako vruće, tako izrazito u svojim malim, ali plemenitim čustvima. Zlaticu sam tješio obećanjem, da ću joj donijeti crnogorsko odijelo; a maloj Nataliji lutku veliku, veliku, kao što je velika njezina prijateljica

Digitized by Google

Petruška, koja će micati očima i kada joj se udre po trbuhu, zvat će *ćaća* i *mama*....

Uputismo se u četiri sata. Kada prošli mimo stan našega drugoga nevjernika, htjeli da ga kamenčićem probudimo. Mi pogledali gori, a on ti na trijemu svoje glasovite kule. Digao se, da se uvjeri očima, hoćemo li doista krenuti na junačko djelo i da nas pozdravi. Na prvi mah ostao kao da bi rekao: Ej, dobro, dobili ste sada vi; ali ne znamo tko će kasnije. *Qui perseveraverit usque ad finem*.... i srdačno pozdravi svoja dva vjerna i draga prijatelja i štovatelja. Mi skinusmo za prvi put svoje nove šešire i: Zbogom!

Taman nad Velom stranom, a jutrnje zrake sunca poljubile i pozlatile naše putničke klobuke. Jutro vedro, tiho, blago poput oka krasne djevojčice. I ako put dosta ružan, mi letjeli kao ptice, opojeni mirluhom borja, koje se to većma zgušćivalo, što smo se više uzdizali i od Blata udaljivali. Najviše smo se divili radinosti našega težaka, promatrajući vinovu lozu, koja i po škripovima raste, da naplati znoj mašklina i motike. Sve uredjeno, sve polje čisto i zdravo kao oko, jer sve oškropljeno galicom. Padalo mi na pamet, kako po Dalmaciji ima još bezumnih težaka, koji neće da polijevaju, već vrijedjaju Boga uzdahom: To je volja Božja! Pregledajući ta svjedočanstva radinosti naših ostrvljana, pričao sam drugu o neizmjernim ravnicama, koje sam, otrag dvije godine, obašao okolo Sinja i Knina, te o neopisivoj ljenosti i zapuštenosti onoga tužnoga zagorca. Naš težak krvavo radi, ali je na kući mali kralj naprama onomu, koji čitavi dan ljenčari, a zadušena mu je pozemljuša pokrivena ševarom. Trebalo bi našim ostrvljanima zabraniti selenje u Ameriku, a nutkati ih, da zaposjednu sinjske, kninske ravnice i gole Kotare. Tamo bi im bila prava Kalifornija, a urodjenicima di došli novi Kristofori Kolombi.

Poslije dva sata hoda po zavijušama, sred tamnjana gorice zelene i bujne plodne loze, na kojoj već grožđje šaralo, eto nam pred očima *Smokvice*.

Digitized by Google

Smokvica je ljupušno seoce, Blatu na jugoiztoku, pô sata nad morem, a tri četvrta od lučice Brne. Uzdiže se po obronku zelenoga brdašca *Obale*. Pod selom i naokolo širi se smokvičko polje, koje je najljepše i najplodnije na čitavoj Korčuli. Izvrsno je vino, na glasu su šljive, praskve, dinje, kao što su nekada bile i smokve i bajami mekiši, koji su na raznim izložbama bili zatraženi i pohvaljeni.

Naiprije odosmo do našega znanca i sudruga Frana Tomašića. Onoga je časa sjedio naš Frano, poput kneza dubrovačkoga pred Dvorom, pred kućom svojom i nadao se je prijateljima putnicima. Da, taj vrijedni učitelj i simpatični čovjek pravi je knez, pravi je patrijarha u svojoj rodjenoj Smokvici. Nit Viktor Hugo u Parizu, ni Edmondo De Amicis u svom Turinu, nit pjesnik „Balkanske Carice“ na Cetinju nijesu ono, što je naš Tomašić u Smokvici. Kaže stara: *Nemo propheta in patria sua*, no ako taj *propheta* ljubi napredak svoga mjesta, kako što Tomašić svoga, onda je ljubljen i štovan. Naš Franjo, sa učtivom braćom svojom, pogosti nas kao knezove.

Poslije kratka odmora uspesmo se do crkve t. j. do središta mjesta. Na putu nadjosmo križ od kamena, sa natpisom: „Frana ći pok. Ivana Banićević Bocić ovdi imala smert od strile 1882“. To bijaše djevojčica dvanaeste godine. U zidu obližnje kuće, koja pripada franjevcima iz Badije, opazih franjevački grb izdjelan na velikom listu hrasta. Čim smo se više uspinjali po selu, tim nam je vidik postajao ljepšim po zelenom polju i dolje po tihome moru. Susretismo i zapoznadosmo razne mješčanine i prijatelje našega Mentora i svi ljubezni kao i on. Izmedju ostalih spomenut ću njegova rodjaka, poznatog rodoljuba Kuzmu Tomašića, vrlo simpatičnoga gimnazijalca Ljuba Tomašića, te klerika A. Pecotića.

Najprije, kako što je običaj svih putnika, posjetismo crkvu. Ta se uzdiže sred sela. Pred njom je mletačka loža, gdje se obavljaju seoski zborovi; u obliku je pačetvorine, poput one u Blatu, na dvanaest stupova

Digitized by Google

i četiri ugla sa dva polustupa. Sa podneva crkve širi se plokata, sred koje se viju put nebesa dva višegranasta lijepa čempresa; a izmedju tih zelenih turnjeva vijala se je velika hrvatska trobojnica sa natpisom: „Na uspomenu mladomisnika N. Baniće-vića“. Na crkvi je zvonik sa satnikom, a na pročelju je uklesano: *Anno Domini 1666 edificatum et restauratum 1770.* Crkva je posvećena Gospi Kandelori; u obliku je latinskoga krsta, ljepušna, no tijesna za selo, koje broji 700 duša. Sred crkve je onoga jutra bio kip Bl. Gospe, te se je procesija imala obaviti do malo. Nekoliko lijepih djevojčica u bijelu, sa cvijećem u rukama, čuvale su majku Božju. U crkvi su tri oltara. Lijep je mramorni tabernakul na velikom oltaru, te i slika nove škole „Prikazanje Isusovo u templu“. Na oltaru S. Ante lijepa je slika, što predstavlja SS. Antu, Apoloniju, Luciju, Roka i Gospu od Karmina; izradila je Antonia Brandeis godine 1877. Nad glavnom je kapelom natpis: *Sumtibus propriis restaurata anno Domini 1881.* Crkva je bogata srebrenim predmetima, te lijepim svećeničkim odorama. U sakrestiji nadjosmo molitvenik za razne glavnije blagdane preko godine. Knjiga je sva rukom napisana crno i crveno, na debeloj hartiji, u osmini, a zahvaća 290 stranica. Na koncu joj je sliedeća bilješka: „Questo libro è di me D. Giacomo Smaich, per servirmene de medemo nelle funzioni da Parocho, nelli tempi et bisogni, come in esso sono notati. Et questo scrissi essendo Parocho in Zernova dove trovai cose antichissime, et lo terminai a scriver li 30 Agosto 1733. Essendo poi Parocho a Lombarda, aggionsi quello è d'uso a far in quella Villa, et ad ogni funtion notai la sua dichiaratione. Chi di questo libro si servirà (se gli piacerà) dica un Pater noster per l'anima mia“. Po raznim bilješkama uz razne molitve može se razumieti, kakvi su nekada crkovni običaji vladali po spomenutim selima. Pred božićnim oficijom čita se: „Danaska, na parvu svetu Missu i trechu, na offertoriu istih sv. Missah, daxjsse adora-

Digitized by Google

tiun od sv. Krjxa. i da vochie i jest Paroka". I danas vlada taj običaj, biva da pri ljubljenju križa, pobožnici bacaju naokolo voća za župnika. Zatim slijedi: „Na badnji dan Paroh otjde blagoslivjatli kucchie i daju mu svaka kucchia Gazzettu, ako tko da vecchie, to je gnjegovo. — Na Mlado Litto u vrime od adoratiuni sv. Krjxa, Paroh cjnj Cumpara, koy ima nossitti Sv. Krjx, na blagoslov vode, na blagdan od Vodokarsctjh, kojemu darje jedan maccet od Cvjchia, dalli vezan s curdelom svjle cargliene. Kojega Cumpara jedno samo godiscte cinj Vlastelina i tih po redu, to jest jednoga za drugim i tako svako treche godiste. A dva godiscta to jest jedno za drugim i tako svako treche godište. A dva godiscta to jest jedno za drughim cinj Puccanine, to stojechi u u vogli Paroka uccinitti koga on hocchje". Na stranici 181 čita se „Molitva za Duxda Mletaskoga".

Izidjosmo iz crkve, da posjetimo lijepu baštinu rodoljubne obitelji Arneri iz Korčule, koji su od vajkada gospodari velikoga dijela smokvičkoga polja. Tu je ljetovnik, sa starinskom kulom. Nad vratima dvora isklesan je grb, na kojemu su izdjelane *tri smokve*, kao znak imena istoga sela.

Malo dalje put zapada Arnerova zaselka dižu se zidovi izgorene kuće, a na pragu se čita: „1708 D. Marco Bono curato fece fabri....." To je sada svojinom trgovca i pomorca Ivana Baničevića, a nekada bijaše stanom mjesnoga župnika D.n Marka Bona Bonovića iz Žrnova. Dne 10 lipnja 1715 dodjoše turski gusari u Brnu, te po noći zapališe župnikov stan u Smokvici, a župnika, su 23 Smokvičana, povedoše u Dulcinj i tamo prodadoše na javnoj dražbi za sto cekina. Poslije dvije godine patnja u sužanjstvu, izbavi ga rodbina za 141 cekin.

Put istoka crkvi nalazi se stan obitelji Gjunio iz Korčule, koja takodjer posjeduje u Smokvici vrlo lijepih baština. U puku opstoji zanimivo pričanje, kako je ta obitelj dobila bolje posjede. Na zapadnoj lastavici kuće nalazi se grb, a ispod natpis u kamenu:

Digitized by Google

Philippus Romaneus Nobili Canonicus Praepositus et Vicarius has lares incepit Franciscus nepos et heres perfecit et decoravit MDCLXXXX.

Medjutim se obavljao ophod naokolo sela, uz vijanje barjaka i križa, uz slavljenje sa maloga zvonika i neprestano pucanje iz mužara, uz pijev pobožnih pjesama. Za kipom majke Božje, poslije djevojčica u bijelo, ganula me je u srce jedna mala od kakvih osam godina. Hodjaše na štaci, kao da prosećim očima pita čudotvornu Gospu: Majko, zdravlja, ozdravi me jadnicu, da se i ja za te zaodjenem bijelom koprenom i okitim mirisnim ružama! — Oj, da mi je bilo poskočiti, pa poljupcem utješiti to jadno dijete! Iza procesije pjevala se je „missa angelorum", uz pratnju orgulja, te nebi bio rekao, da smo na selu. Preko mise izreče pohvale velikoj Bogorodici mladi župnik Don Tabain. Najobičnija je mana kod većine naših propovijedaoca, da kada se uspnu na propovijedaonicu, zahvate najvišu notu svoga glasa i dadu se na neko sredovječno deklamovanje, zaboravljajući često, da je jedna od najboljih vrlina govornika ono, što Talijanci zovu *grazia*. Mnogi misle, kada se govori javno, da ne treba slijediti narav svoju, bilo u modulaciji glasa, bilo u kretanju tijela, ruku: već drže, da im je vikati i mahati. Ja bih htio, da kod svih sjemeništa, bilo popovskih, bilo fratarskih, bude *magister sacrae eloquentiae*, koji bi osim teoretičnih retoričnih pravila, znao napućivati mladiće i praktičnim poućima. Govorništvo je dar, istina je, kao što i pjesništvo i druge umjetnosti; ali nauka, sa primjerom, moćna je. Sjećam se jednoga propovijedaoca, — a još je živ i zdrav — koji je tako vikao i mahao po propovijedaonici, da je ne samo izgubio štolu, već okrvavio ruku po raspelu, a to odletjelo dolje. Opazio sam u mladomu Don Tabainu svojstvo nad svojstvima svakoga govornika, naime da govori iz srca, pa premda u crkvici, uz mnoštvo svijeta i gorućih svijeća, da se ispečeš, ostali smo, da ga slušamo sve do konca duga govora.

Digitized by Google

Kada smo stupili pod ložu, da se malo rashladimo, eto do mene čovjeka, kojemu je oko 45—50 godina, u odjeći lučkoga pilote.

— Jeste li vi gospodin Kuničić?

— Jesam.

— Baš Petar Kuničić, bivši učitelj u Visu?

— Glavom. Zapovjedajte, gospodine!

— Dopustite, da vam stisnem desnicu! — i snažnom rukom zahvati moju. Ja sam jedan od onih junaka, koje ste vi hrvatskomu narodu onako lijepo opisali. Ja sam Frano Letis iz Voloskoga, jedan od trinaestorice hrvatskih mornara, koji su proputovali ledeno sjeverno more....

— Oj, dopustite vi meni, da vas poljubim u čelo junačko! I vruće ga poljubih, kao da bih poljubio rodjaka, za kojega sam odavna znao, a tekar ga prvi put vidim.

Navalismo ja i moj drug jakom batarijom upitâ, da čujemo iz živih usta, ono što smo čuli od mrtva slova. On nam tada stade pričati — nà, kao da je to jučer bilo! — o zanosu, kojim su se odlučili na onaj čudnovati ledeni svijet; o sastanku u Poli, u Beču, u Njemačkoj; o svom odlasku, o brodu „Tegetthoffu“, o Norveškoj, sjevernom moru, o ledu, o vječnom ledu, o bojazni, o nadama, o životu na brodu kroz dvije duge godine, o putovanju sred santâ, o saonicama, o psima, o pticama, o medvjedima, o krvavoj borbi i neprestanoj borbi proti hirima leda i zime, zime i leda, do 30—40° ispod ništice; o noćima od 5—6 mjeseci; o drugovima na brodu, o mrtvom Križu, o momu suostrvljaninu Zaninoviću; o otkriću nove zemlje, o povratku, o spasenju; o veselju, kojim ih je pitoma Evropa primila.... Oči su mu iskrile i da ga polubijeli brci nijesu izdavali, bio bi rekao, da pred sobom slušam dvadesetipetgodišnjega junaka. Kada mu se je žar srca i govora utažio, reći će nam: Ej, gospodo moja, da smo mi bili Inglezi, Francuzi, jali Nijemci, drugčije bi nam se bilo naplatilo junačko djelo!... On je sada lučkim

Digitized by Google

pilotom na jednom dubrovačkomu ostrvu; a nijedan od njegovih drugova da je postigao što višega!

Poslije objeda, pri kojemu okusismo i tri vrsti izvrsnih prasaka, odosmo da se poklonimo mladomu župniku. On nas gostoljubivo primi, kao što primaju svi naši župnici. Tu nadjosmo bivšega smokvičkoga župnika Don Ivana Sangaletti, koji još nije bio odlučio, kamo će krenuti, da veseli i bocka ludi i mudri svijet. Taj je doista on onih rijetkih veseljaka, punih, da tako rečem, pjesničke ubodljive satire za sve oholice, lizavce, puzavce i nadute „vintuše", kako on veli. Njegov je život pun stranica najzanimivijih zgoda. Kao svećenik probavio je desetak godina i u slobodnoj Americi, pa tamo nasitio naprednim amerikanskim mislima svoj oštri um i veliko srce; pa odabrao ovo malo seoce, da odahne, ili, kako bi on rekao, da se smije i Amerikancima.

Pregledajući spise župničkoga ureda, koji počinje godine 1612, naidjosmo na vlastoručnu bilješku gorispomenutoga Don Marka Bonovića. Evo je doslovce:

Adì 10 Giugno 1715. „Io D. Marco Bono da Zrnova Parroco Attuale da questa villa di Smokvizza fui fatto schiavo dalli Turchi di Dulcigno, venuti in questo luoco avanti suono dell' Aurora nel tempo si campanizava il Matutino. Sendo approdati essi Dulcignati con due galleotte grandi nel Porto di Berna in numero delli dui cento e sessanta, stando io nella casa Parrocchiale pure di questa villa, e sortito fuori al sentir del rumore, fui assalito da essi dulcignati, doppo ricevute ferite sette par la mia vita, et con una palla in coscia sinistra difendendomi, benche pria di ciò fui colpito nella coscia destra con una palla a banda banda. -- Le ferite stesse per apunto mi furono, le più atroci, una nel cranio, ed altra alla parte del cuor, oltre le altre per le mani, e per le ginochia; ed alla fine fui legato, doppo havver ucciso due, et sette feriti; venuti in Berna con schiavi ventitre fatti in questa villa pure, et prima di giun-

Digitized by Google

ger in Dulcigno, il Turco Siran di Castel Nuovo, e Jesep Sulimanović, presi dalle stesse Galiotte, girassimo di Ponta di Giosa a tutta la Morea, et sino la Ponta di Santa Maria Corfù, et Tulon. Giunti a Dulcigno doppo trenta tre giorni, il decimo quinto giorno fui condotto al pubblico Mercato, et fui venduto per zechini cento d'oro. Steti anni due nella stessa schiavitù, trattato barbaramente, et alla fine delli stessi fui riscatato a proprie spese per zechini cento e quaranta un, facevano in tutto Reali da dieci lire l'uno. La somma di mille ottocento et ottanta due, comprese tutte le spese, ed anco il cresco delle monete; et li miei padroni in Dulcigno stesso, furono Albanesi, et Adem, Compto, che al mercato mi tolsero. E dal S. Iddio ho ottenuto questa grazia, per intercessione della S.ma Vergine del Rosario mia particolare Protetrice. La stessa memoria ho dovuto ponere sopra libro ad futuram rei memoriam, acciò niuno possa fidarsi delle guardie in tempo di guerra, perchè, per la loro poca vigilanza li Turchi vennero nel luoco, e fecero me stesso schiavo con gli altri et sopra".

Sa strane iste bilješke nalazi se zabilježeno drugim rukopisom: „Osservazione: Stupenda buggia delle ferite e amzto delli due Turchi".

Tih dana nadali su se u Smokvici dolasku svoga zastupnika, časnoga Jurja Biankini-a, urednika „Narodnoga Lista", te su se po čitavome ostrvu pripravljali, da ga dostojno i pristojno dočekaju i počaste. Smokvičani, svi do cigloga žarki rodoljubi, mislili su, da će im proći preko sela, mjesto parobrodom iz Veleluke na Korčulu: te se pripravljali, da ga dočeka *Kumpanjija*, koju sam spomenuo u Blatu. Pošto sam ja tu igru proučio i opisao, očitovah želju vrlim Smokvičanima, da vidim, kako oni izvadjaju taj bojni ples. Oni se dobrovoljno odazvaše mojoj želji i utanačiše, da će sutra popodne, na dan S. Roka, „izvesti Kumpanjiju", e da je „dva putnika učitelja vide, opišu i pohvale vrle igrače". S toga razloga prekr-

Digitized by Google

šismo svoj putokaz, koji je pelio, da one večeri krenemo put Čare, te ostadosmo, da osladimo tečne ugore ili ti gruje kod našega Frana.

Pred večer uspesmo se do novoga grobišta, gdje vrli seljani potrošiše do sada četiri tisuće fiorina. Zatim krenusmo dalje put sjevero-zapadne strane, gdje nadjosmo lijepu ravnicu *Sitnice,* te *Blatinu,* koju resi desetak prostranih lokava, okolo kojih uspjevaju dinje, tikve, žito, itd. rekao bi, da su mala staklena jezerca.

Digitized by Google

16 Kolovoza.

Smokvica -- Lastovo — Čara.

Dne 16 kolovoza, poslije četvrtoga sata jutra, biti će ophod sve do glavice Obale, koja se ponosno, zelena i ohola, uzdiže nad selom. U večer prije odlučismo, da će se više nas uspeti gore prije procesijuna. I tako u četiri sata već smo se uspinjali sred miomirisnoga borja. Jedan drug nosio, ili bolje da rečem, vukao ogromnu dinju, pomnjom, da mu se neizmakne, te da nedoleti dolje kojoj pobožnici u glavu, kamo bi se skotrljala niz strminu. Tanki glas zvonova prelijevao se je lijepom dolinom, mješajući se sa stotinu snažnih grla, koji su pripijevali zaštitniku od kuge: „Roko, naš sveti!“ Simpatični Ljubo srčanio našega Frana, koji je puhao kao dupin, te toga časa možda želio mršavost, a mrzio pretilinu. Nakon četrdesetak časova uspinjanja i zapijehanja, eto nas na vrhu glavici. Do malo se popeše i pobožnici. Poslije nekoliko molitava i blagoslova, koji je puk razumio, i to okolo križa od kamena, pobožna se povorka spusti niz iztočnu stranu kroz šumu.

Krasan je pogled sa obale, a još krasniji kroz vedrinu tako ranoga sata i sa svom tom slikom pobožno-idilskom naokolo! Dolje more kao ogromna, neizmjerna srebrna ploča, sred koje se sprijeda diže vijugasto *Lastovo*, a onamo dolje mali *Sušac* sa svjetionikom.

Digitized by Google

Ostrvo se Lastovo diže sred morskih voda oko 20 kilometara na jugu Korčuli, 56 dalmatinskomu kopnu, od Dubrovnika 187, a od Italije put sjevera 130. Dugoljasta je oblika za 11 kilometara, široko 5; a opseg mu iznosi 28. Ostrvo je okruženo zelenim gorama; najviši je vrh Hum visok 421 metra; obiluje prostranim lukama, a najzlamenitije su: *Crljena luka* prama jugu sa velikim svjetionikom; *Veliko jezero* sa zapada i *Malo jezero* na sjeverozapadu. Veliko je jezero čarobno i krasna položaja. Lastovo ima i prostranih ravnica, koje rode vinom, uljem, žitom, sočivom, buhačem i izvrsnim voćem. Ima groždja, kojemu su zrna velika skoro kao orasi. Ima i dobrih pašnjaka. Okolo ostrva ribe je u izobilju, a na glasu su jastozi, pa bilo bi vrlo korisno ustrojenje jastožišta na ostrvu; ima i crljenoga korala, te spužva. Lastovo se je u staro doba zvalo *Ladesta*, a Plinij ga zove *Celadussa*. To bijaše grad, sa 12000 stanovnika; a još mu se vide razvaline u luci Ublima, i car mu Vespasijan bio dao povlasnica. Kasnije osvojiše Lastovo Neretvanci, a godine 997 razoriše grad kivni Mlečići pod duždom Petrom Orseolom II. Polovicom XIII vijeka dadoše se Lastovljani Dubrovniku: taj ih obdari povlasnicama i slaše im kneza svake godine. Lastovo imadjaše i svoj zakonik. Tekom vremena nastade više bunâ, te borbe izmedju Lastovljana, Mlečića i Dubrovnika, a ostrvo ostade sa Dubrovnikom sve do pada slavne republike. Godine 1806 osvojiše ga Francuzi i podigoše više tvrdjavica, koje i danas opstoje; a godine 1813 zauzeše ga Englezi, poslije šest dana opsade, i to za godinu dana. Današnja varoš leži na sjevernoj strani, prama Korčuli, desetak časova udaljena od obale. Pred varošicom širi se lijepo zeleno polje. Na brežuljku Glavici, koji je visok 193 metra, vije se kula, otkuda zahvaćaš okom čitavo mjesto, koje se širi za dva kilometra, pošto svaka kuća ima pred sobom vrt sa stablima. Lijepa je župnička crkva, sa zvonikom, sagradjena u XIV vieku, a posvećena godine 1692.

Digitized by Google

U njoj se čuva na velikom žrtveniku krasna slika SS. Kuzme i Damijana, što je glasoviti Ticijan naslikao, dok je bio u Dubrovniku. Lastovo broji 1500 duša; ima općinu, trorazrednu mješovitu pučku školu, čitaonicu i hrvatski „Napredak“ poštarsko-brzojavni ured, lučki ured i žandarmariju. Zanimivi su pokladni običaji „Karnovala“, te su na glasu; opisao ih je u dubrovačkomu „Slovnicu“ M. Lucijanović. — Na Lastovu ima više spilja, a najzanimivija je *Rača spilja*. Nalazi se na obronku gore, dva sata daleko od sela, nad morem sa jugoistoka. Ulaz je visok 2 metra, a širok 1; glavna je prostorija duga 30, široka 12; a imade više prostorija, no te su nepristupne radi pomanjkanja vazduha. Spilju rese lijepi stalatili. Za vjetrova čuje se čudan zvuk iznutri. — Naokolo Lastova sa istočne strane nalazi se 25 ostrvića imenom Vrhivnjaci. Najveći su: Priječba, Mrčara, Kopist. Sred morske je pučine Šušac, koji pripada takodjer Lastovu, a za ribanje Visu.

Kako smo se nasitili lijepe slike prirode, posjedosmo na struk cmilja, da tu osladimo slatku našu dinju, koja je, dok je pop blagosivljao, stajala ispod križa i mnogo mamila. Marin ubere cvijet kadulje i spustismo se mimo crkvicu S. Mihovila, koja je nekada bila maticom. Puk veli, da su tu crkvu sagradili Grci, kao što misli svudje, gdje vidi kapelu sa apsidom po staromu obredu.

Popodne, oko 4 sata, bubanj zabuba čitavim selom. To bio bubanj *Kumpanjije*, koji pozivlje igrače, da se sakupe u kapetana svojega. Mi se uspesmo do crkve, gdje je igralištem *Kumpanjiji*.

Do malo će igrači doći na plokatu. — Eto idu Čarani! Nasta opći glas izmedju općinstva, koje se okolo crkve i lože bilo sakupilo. I doisto, sa istoka sukljaše se duga povorka, a pred njome hrvatska trobojnica. To su bili Čarani u broju od 400, a dolazili su, da zagrle svoje susjede i da im prisustvuju igri. Odjednom eto ti bubanj buba, mješnice svire ispod plokate, te spušta se, u znak pozdrava, tro-

Digitized by Google

bojnica izmedju čempresa i četa od dvadesetak kršnih i krasnih mladića stupa ponosna u starinskoj odori, sa starinskim oružjem, na plokatu, na tu pozornicu pod vedrim nebom. Barjaktar pozdravlja općinstvo i družba započima igru. U to eto ti Čarana, dva i dva. Prvi im stupa, da ih pozdravi, glavar Smokvice da nazove dobrodošlicu dragim susjedima. Čarski mu podglavar junački odgovora. Bane sada kapetan, te u ime *Kumpanjije* pozdravlja goste. Čarani stupiše naprijed, na čelu im podglavar i općinski blatski prisjednik, vrli kapetan Krajančić, i zasjedoše na opredijeljeno im mjesto. Sve je naokolo krcato ljudi, žena, staraca, krasnih djevojčica; a djeca su se donapokon popela na čemprese, na bližnja stabla, na zvonik i po krovovima kuća. Meni i drugu su opredijeljena odlična mjesta. Do Marina je namještena krasna modro-oka, do mene starac tumač. Igra započe, i potraje bez odmora, točna, zanimiva, junačka, krasna, dva debela sata. Općinstvo je oduševljeno pleskalo: vrli su igrači to doista i zasluživali. Ta igra pobudila bi najveće oduševljenje i sred Pariza i sred Petrograda. Izvadjaju se iste slike, koje u Blatu, ali — budimo iskreni — sa mnogo većom tačnošću. Igra završi sa običnim pučkim *tancem*. Treći bijaše namijenjen Čaranima i rumenim Čarankama: a za kolovodje pozvaše nas dvojicu. Poslije plesa gosti bijahu pogošćeni izvrsnim vinom, jer bez čaše neima pravoga veselja. Kako se četa igrača uredila u dvopovorku, ja sam pristupio pred kapetana *Kumpanjije* mladoga Antuna Salečića pok. Jerka, da mu od srca zahvalim, što nas je počastio i zadivio svojom junačkom družinom. On skinuv kalpak, položi oružje i zahvali mi tako lijepom besjedom, punom zanosa i hrvatskoga rodoljublja, da sam ga s ganuća poljubio tri puta u junačko čelo, te vrloga barjaktara Mata Kunjašića, a družinarima stisnusmo junačku desnicu. U to nastade oduševljeno, urnebesno klicanje, uz mahanje rubaca, trobojnica..., .. i ja se odjednom nadjoh uzdignut na junačkim ramenima

Digitized by Google

ljubeznih, gostoljubivih, srdačnih Smokvičana. Kada se je sve utišalo, sa ograde lože zaori dragi Ljubo: „Živio Biankini! Živila Hrvatska“! Odjek na taj usklik zagluši, potamni prijašnju slavu moju.

Malo po malo izredaše se Čarani dva i dva, te praćeni od *Kumpanjije* i Smokvičana, uputiše se pod trobojnicom, uz svirku dvostrukih mješnica i uz bub bubnja.

I nama je bilo krenuti iz Smokvice sa Čaranima. Čarani nam ustupiše prvo mjesto. Bio je doista ganutljiv čas, kada se rastadoše na medji Smokvićani i Čarani Prvi prozbori sa visoke gomile vrli naš Frano u ime svojih mješćana, ističući ljubav i slogu, što vladaju izmedju tih dvaju susjednih sela. Odvrati mu, s istim zanosom, čarski pristav Kuzma Antun Tomić. Tu se ponovno izljubismo sa nezaboravnim kapetanom; a našemu dragomu Franu usadismo ih dvanaest ja i drug: tri svaki za se, a šest svaki, da ponese braći svojoj, kojoj u onoj vrvi nijesmo zahvalili na zajedničkoj gostoljubivosti.

I mi se uputismo u zdravumariju, praćeni dugom povorkom, uz svirku mješnica i mili pijev narodnih pjesama veselih Čarana. Divili smo se živoj svijesti toga puka, te bratskoj ljubavi izmedju Čare i Smokvice. Obično izmedju bližnjih mjestija opaža se neki antagonizam, kao što ja poznajem izmedju Starigrada i Hvara, izmedju Visa i Komiže, izmedju Blata i Veleluke, itd. pa je željeti, da to prestane i da se goji zajednička ljubav i složni rad, na korist sveopću jednoga i drugoga mjesta.

Poslije sata vesela hoda, prispjesmo u Čaru, i svi ravno na plokatu, koja je popločena i prostrana ispred crkve, da tu na srebrnoj mjesečini i po noćnoj tišini zavedu vrli naši pratioci svoj narodni tanac, da nas time počaste Oko desetoga sata razidjosmo se: a bijasmo gosti gostoljubivoga kapetana Krajančića. No prije razgledasmo položaj sela, koji je vrlo lijep i obadjosmo crkvu. Selo se uzbrdito diže poput Smokvice. Ispod sela širi se prostrano i plodno polje

Digitized by Google

proko kojega vidiš divno more, a do obale si u 10—15 časova. Sred toga zelenoga polja diže se kapela posvećena bl. Gospi, koja se spominje još godine 1329. Priča se, da je se nazad stoljeća, u maloj luci ispod sela prikazala djevojčici ladja, a u njoj bl. Djevica, te joj rekla, da pozove seljane, da dodju po nj. Mala ode, zvedljivi se puk sakupi, i nadjoše mramornu ženu, koja se diže iz mramorne ladje, te sve preniješe u današnju bijelu crkvicu. To je sve izradjeno u altorilijevu i čuva se velikom poboznošću u kapeli, pod imenom „Gospe od čarskoga polja“. Glavni je blagdan dne 25 srpnja, a svijeta se zgrne ne samo sa čitavoga ostrva, već i sa Pelješca i drugih mjesta kopna.

U župničkoj crkvi, koja je posvećena S. Petru, a sagradjena XVI vijeka, nalazi se na velikom oltaru slika čuvenoga Bassana, koja predstavlja „Prikazanje Isusovo učenicima“. Tu se vidi i nevjerni Toma, gdje stavlja prst svoj u rane svoga Gospodina. Slika je vrlo oštećena, pa bi bilo dobro, da se tkogod zauzme, da rietkost bude sačuvana. U istoj crkvi nalazi se križ od srebra, sa vrlo krasnim radnjama. Pred crkvom je mala loža, a pred njome najviši čempres, što sam igdje vidio, premda mu je vrh grom obalio.

I Čarani igraju bojni ples *Kumpanjiju*. Prije nego započne igra, slijedi dijalog u stihovima izmedju kapetana, kapurala i glavara sela. Igra se o pokladima i na dan S. Petra na uspomenu Petra Crnomira, o kojemu opstoji živa legenda. Kada je nastupio na vlast ostrva prvi mletački knez, pozove jednoga po jednoga sve poglavice selâ i ponutka ih, da opredijele nekoliko općinskih dobara iz pojedinoga sela, kojima bi se on i njegovi nasljednici hranili. Svi se seljani rado odazvaše želji kneževoj. U Čari je tada živjela možna porodica Crnomir; tu je sastavljalo devet braće neženjâ, sa sestrom. Stariji brat Petar bio je poglavicom sela. On se opre kneževoj naredbi, jer mu selo siromašno; no ako hoće po što

Digitized by Google

po to „kneževine“, eno mu *Ohnje* ili ti *Slovča* stijene: to je vrh hridinasta brežuljka. Knezu to nebilo dosta, a Crnomir p...., pa će: nà ti ovo, i pobježe kuda ga noge nosile. Knez se razljuti i pošalje mu u potjeru vojsku, koja ga zateče i grozno usmrti kod Klocoline. Kada dočuli Crnomirovi za nesreću svoga domaćine, pohrli svu osam sa seljanima na grad Korčulu; no vrata bijahu zatvorena. Zaludu su se okolo grada skitali tri dana i tri noći, te molili stanovnike, da im otvore. Rekbi, da su, poslije tri godine, našli prigodu osveti, te smakli kneza kod mjesta, koje se i danas nazivlje *Knežev grob*, a to je velika gomila Čari sa istoka. Kada ih je sud upitao, tko je ubio kneza, oni će u jedan glas: Bat! — A tko je držao bat? — Oni će jednoglasno: Svak! — Misli se, da se je zgodilo izmedju godine 999 i 1100. Svake godine na Petrovo župnik, poslije mise, izmoli „Pokoj vječni“ za dušu Petra Crnomira. U Čari je poznata pjesma o tomu dogodjaju, što je ispjevao nadžupnik Ivan Kapor iz Korčule. Godine 1880 dubrovački „Slovinac“ iznese lijepu pripovijetku o tom dogodjaju pod natpisom „Braća Crnomiri — historička pripovijest početkom XV vijeka“.

Pri večeri zabavljaše nas vrla gospodja Krajančić pripovijedanjem o svome putovanju po Italiji, Grčkoj, Francuzkoj, itd., sa svojim rodjakom pokojnim biskupom Zafronom iz Korčule. Doista je malo gospodja u nas, koje su toliko svijeta obašle. Mi bismo je do zore bili slušali, da nam nije bilo u četiri sata jutra krenuti naprijed. Čitave noći sanjao sam o *Kumpanjiji*, o barjacima, o pjevanju, o Crnomiru i o S. Ocu Papi u Vatikanu....

Digitized by Google

17 Kolovoza

Čara — Pupnat — Žrnovo — Korčula.

U četiri sata rukovasmo se sa vrlim domaćinom, koji je takodjer bio uranio, da ode sa Smokvičanima — izmedju kojih bio i Amerikanac Sangoletti — u Blato, da se pokloni zastupniku Biankinu. Ostavismo pozdrav vrlim Čaranima i krenusmo put Pupnata

Divno li je jutrnje putovanje za ljetnih dana! Put nam se vijugao sada kroz šumu, sada uzbrdice po zelenim brežuljcima, otkuda smo uživali vazda nove, vazda prirodne slike. Za ledjama nam se uzdizao najviši korčulanski vrh *Kom*. Ovdje ondje nam se otvarale morske male lučice, sa juga. Put je kroz čitavo ostrvo do zlaboga zapušten; da ga je pročistiti i ponapraviti, pješaku nebi bio tegotan. Opočinusmo na najvišoj tački puta, rastovaljeni sred guste mrtine. Otuda nas začara pogled na konô izmedju ostrva i Pelješca, koji je dolje, sa sjevera, izmedju zelenih vrhova i uvala, izgledao kao veliko tiho jezero, a nad njime se dizala ponosna *Vipera* već sva zagrljena sunčanim zlatnim svjetlom.

Oko sedmoga sata ugledasmo Pupnat. Seoce leži u dolinici, koja je zaokružena dosta golim brežuljcima i koji su u oprijeci sa zelenilom, koje nas je do toga mjesta pratilo. Cijenim, da je to mjesto najjadnije sa položaja na čitavoj Korčuli. Broji oko 650 duša, župničke knjige počinju godine 1517;

Digitized by Google

pučke škole neima. Opazio sam, da sjeku zasebice grmlje naokolo sela, te puštaju da se suši, i tako još gore ogoljuju okolicu, pa izgleda širomašnom i tužnom. Sred sela, do puta, uzdiže se crkva „Gospe od Snijega", na tri broda. Sa desne u crkvi čuva se, velikom pobožnošću, grob sluge božjega Marka Tvrdeića, franjevca. Rodjen je u Pupnatu godine 1733, a preminu, kao svetac, u Rimini 1785; te godine 1877, nastojanjem biskupa Kalogjera, ostanci bijahu preneseni u rodno mu mjesto, koje ga blaženim nazivlje. Raka mu je tako nezgrapano sagradjena, da mi je u notesu bilješka: „Sveti Marko u kapuneri"; — a blaženi Marko, koji tomu nije kriv, nit dužan, neka oprosti mojoj olovci, ali prije čekiću i dlijetu graditelja. Pred crkvom je ogroman hrast i prostrana pokaldrmana plokata.

Pupnat je na glasu na ostrvu radi svoga *seoskoga kralja*, koji je poznat pod imenom *Debeloga kralja*. Taj običaj od vajkada opstoji u Pupnatu; a po sudu povjesničara Ostojića, rekbi da je bivao i po ostalim korčulanskim mjestima. Vladanje toga kralja traje od Trikralja do Čiste srijede: on ti je kroz to doba jedinim sudijom za svaki slučaj. Ima svoju pratnju i vojsku, koja ga blagdanom prati, te izvadja *moštru* na plokati. Tko prodje kroz to vrijeme kroz selo, pa bio i najnepoznatiji inostranac, dužan je da pohodi kralja i da mu se pokloni, inače zaustavit će ga kojimudrago Pupnaćanin posred puta. Pripovijeda se, kako je godine 1852 bio izabran za kralja neki Vlašić, pa kada se je prikazao preturu D.r Iv. Dominisu, te mu zapitao, po običaju, lance za slučajne osudjenike, ovaj pošalje po liječnika, da Vlašića povede u bolnicu, jer da je poludio. No pisar mu reče: — Ovaj, je čovjek pri sebi. — Dakle sam ja lud? — pretur će. Kada je pisar protumačio zagonetku gospodaru svomu, Vlašić dobi što je tražio i želio i . . . . . pretur mu se pokloni do crne zemlje.

Sa zapadne strane sela diže se po srijedi brežuljak, gdje je sada grobište. U jednom pismu od

Digitized by Google

godine 1393 tu se spominje crkvica S. Jurja, koja je, bez sumnje bila maticom.

Župnika ne nadjosmo, — rekoše nam, da je otišao na sajam u Lumbardu. Opočinusmo u gostioni „K Mažurani", gdje nadjosmo nekoliko Stonjana, koji su prodavali po ostrvu mazge i mule. Kada nas ugledaše, svi će odjednom na noge i pokloniše nam se duboko. Pogledasmo se u čudu ja i mali Stanlay, jer nijesmo znali čemu to klanjanje. Kasnije doznasmo, da su oni jučer bili u Smokvici, te dočuli, da se radi nas igra *Kumpanjija*, koja ih je zabezeknula. — Ej, toga ti, — brkatiji će — skoči, preskoči, sad gori, sad dolje, sad ispod, sad preko, sad amo, sad tamo.... a tebe. gosparu, htjedoše ponijeti!...

Poslije kratke okrijepe, u 8 sati proslijedismo put *Zrnova*.

Po putu, na tački, gdje je bila šuma sa obijuh strana, vidjesmo potrčati preko ceste životinju poput psa i vuka. To bijaše *čagalj*, osobita vrst vuka *(Canis lupus aureus)*. koji živi jedino na Korčuli i na Pelješcu. Rekbi, da sličnih životinja imade u Persiji, u Maloj Aziji i na Senegalu. Dlaka mu je na ledjima žutkasta, gusta i debela; okolo gubice bjelkastocrvenkasta; rep mu naginje na sivkasto, te crno. On živi u gustim šumama, a zimi se približi k selima, da traži lova. Pred čovjekom bježi; ali lukavo prevari čobanče. Uljegne li u tor, on će ti zaklati i desetak ovaca, da im krv posisa. Psi ga običavaju zaokružiti. Podje li za rukom lovcu da ga ustrijeli, tada ga nose po selu, a nosioci primaju na dar jaja, sira, itd. Glas mu sliči mačjemu, ali ga znade tako previjati, da bi rekao, da čovjek jauče i obojče sred noćne tišine. Čagaljâ sve to više nestaje na ostrvu.

Još jedna osobita životinja živi na Korčuli: *poskok*. To je gmazavac i spada po Linneu u gušterice, kojima mnogo sliči. Uzraste do 25—30 centimetara; zelenkast je, sa tri žutkaste crte ispod glave do repa. Zadnje su mu noge dvostruke od prednjih; na nje se nasloni, kada hoće da po-

Digitized by Google

skokne. Pokriven je vas ljušturama, te ovdje ondje crnim piknjicama Za ljetne isparine navali i na zmije, na ovce, na mula, pa napokon i na čovjeka. Ubod mu je otrovan. I ta životinja to većma isčezava.

Putem susreto smo mladu ženu uprćenu koljevkom, u kojoj bilo dijete. Možda je bila do liječnika, ili što je priličnije, kako smo kasnije doznali, do fratara bijelih, „da joj mole Boga".

Približavajući se istočnom kraju ostrva, gubili smo zelenilo, koje je bujno sa zapada. Oko nam je neprestrano letjelo na bližnju *Viperu*. koja nam se je, se lijeve, ogromna, gola, sivkasta, put nebesa dizala. Katkada bi nas spopala bojazan, hoćemo li mi srećno ovršiti točku, koja u putokazu veli: „19 kolovoza, u 4 sata jutra, uspeti se na Viperu". Mali se Stanlay očima smijao ispod crnih svojih „fumè".

Oko desetoga sata eto nas do *Žrnova*. To je jedno od najljepših sela u Dalmaciji, i ako nevidi mora. Tu lijepih novih kuća, širokih uredjenih putava, bujnih perivoja, da misliš, na prvi mah, da si stupio u predgradje kojega većega grada. Selo se dijeli na više komšiluka: Prvoselo, Kampuš, Prostrana i Brdo. Sve su kuće urešene mnogobrojnim vitkim čempresima, koji rastu samonikli. To ti stvara pred očima nešto divotna, nešto orijentalna, pjesničkoga. Krasan je brežuljčić *Martinje*, gdje se crkva, sa lijepim zvonikom, te bijela župnikova kuća i pučka dvorazredna mješovita škola, natječu sa stotinom stoljetnih bujnih čempresa. Najbolji kist poklonio bi se toj divotnoj slici, na koju upozorujem estetični ukus svih posjetitelja ostrva Korčule.

Župnička je crkva posvećena S. Martinu; na tri je broda; spominje se još XIV vijeka. Veliki je oltar od domaćega korčulauskoga kamena; na njemu je slika titularnoga sveca, dosta srećne ruke. Lijepe su i slike, koje predočuju „Put od križa". Opazio sam po crkvi mnoštvo slika, sličica, kipova, a to tako slabo izradjeno, da sam u „notesu" zabilježio: Grozne slike! Po zidovima ima donapokon ratnih

Digitized by Google

brodova, a to će biti smiješna uspomena kojega vojnika iz Pole! Obično se opaža po našim crkvama množtvo sitnih, a groznih kipova, slike, što nimalo neodgovaraju ozbiljnosti i svetosti templa božjega. Više je puta težko župniku, da dirne u koji predmet, koji je odavna prosti puk obožavao; no biskupski posjeti neka pročiste mnoge naše, osobito seljačke, crkve i crkvice.

Učitelja, pa ni njegove krasne sudrugarice, nije bilo u selu. Pred župničkim stanom nadjosmo nekoliko ogromnih kokota poput najvećih tukaca. Kada ti dvonošci zapjevaju, mislim, da će probuditi i najumornijega u selu. Žrnovci su većinom vrsni kamenari; s toga im stanovi tako ukusni. Do sela je bogati kamenolom, kao što su oni okolo sela Lumbarde, na Vrniku i po ostalim tačkama po ostrvu. Tu se vadi izvrsno bielo kamenje, koje se može, poput mramora, da izgladi, a poznato je i upotrebljeno od vjekovâ, ne samo u čitavoj Dalmaciji, već i vanka, osobito po Istoku i u Aleksandriji. Svi stariji i noviji povjesničari naše pokrajine spominju i hvale kamenolome korčulanske. Rek bi, da ima na ostrvu i neka vrst mramora, no taj još nije uspješno upotrebljen.

Žrnovo broji 1600 duša. Tu je rodjen godine 1466 Jakov Baničević (Banisio), glasoviti državnik i diplomat za Maksimilijana, za Karla V. i za kralja Filipa, a odlikovan od papâ Aleksandra VI., Julija II. i Lava X. Nad vratima bivše njegove kuće u Prostrani čita se: „Virtutum Meritis Jacobus Banisius Hic Natus. Romanorum Imp. Maximil. Anno Dni MD.XIII. Hix Insignibus Mirifice Exornatus Quae Sub Dominio Veneto Felicissimo Anno Dni M. D. C. X. L. VI. Posteritatis Erexit".

Oko $11\frac{1}{2}$ uputismo se lijepom cestom put Korčule.

Taman podne odliegalo sa krasnoga zvonika S. Marka, kada mi zazvonismo na vratima dominikanskoga samostana u Korčuli.

Vrijedni i gostoljubivi nas fratri srdačno primiše, kao da im je prispio kakav *Prior provincialis*

Digitized by Google

cum socio! I doista opredijeliše nam prvo mjesto u refektoriju; a nama se izmedju te ljubezne braće činilo da smo im braća. Fratri su po naravi gostoljubivi; sto puta će srdačno primiti i čovjeka, kojega nijesu nikada nit vidjeli. Tu nadjosmo kao prijura moga znanca, vrijednoga propovijedaoca O. Jacinta Domića; a kao druga mu, moga Starogradjanina prijatelja O. Angjela Soljana.

Nazad 4—5 godina propovijedao kroz korizmu u Visu fratar S. Dominika. Lijepim načinom, bistrim jezikom, zanosnom i srdačnom besjedom mamio mnoštvo slušatelja. Pri posljednoj propovijedi ili ti blagoslovu, prostrana viška crkva bijaše puna, kao šipak zrnjem. Uspne se mladi fratar, da pozdravi, da blagoslovi slušatelje svoje. Pred velikim mnoštvom oduševi se još većma i izreče takav govor, da i najtvrdjemu srcu izmami suzu i najstudenijim grudima uzdah. Nasta opće ganuće, opći plač, a zanosnom redovniku uzdrhta zvonki glas i podlegne općem, javnom uzjecaju, plodu svoga srca i plemenite duše. On je prekinuo posljednje riječi i sišao sa propovijedaonice, ganut kako možda nikada u životu. Da i meni srce neposkoči iz grudi sa jakoga ganuća, pohrlih mu pred svim svijetom u susret — premda do tada nepoznanci — i strastveno ga poljubih u milo i drago lice, toplim suzam orošeno. Otada stvorih bratsko prijateljstvo s tim vrijednim fratrom: a to bio glavom O. Domić. I doista O. Jacint spada u red najboljih crkovnih govornika u Dalmaciji. Njim se dominikanski red, uz OO. Miškova, Vlahovića, Novaka, itd., može da podiči, jer je na diku redu i rodu.

Nadjosmo tu na prolasku moga mješćanina učenoga O. P. Muškatela, učitelja bogoslovlja u Dubrovniku, te mladoga pjesnika i glazbenika O. Josipa Oreba, rodom iz Veleluke.

Domenikanski samostan S. Nikole leži pokraj mora, na zapadu gradu Korčuli, pet časova od središta mjesta. Otuda puca lijep pogled na grad, na

Digitized by Google

lijepi korčulanski konô i na protivne zelene obale Pelješca, koje te donekle sjećaju Kaštela i Boke, a nad njima se uzdiže put neba S Ilija, ili ti Vipera ponosna. Fratri su od pamtivjeka odabirali najljepše položaje za boravišta, molitve i pokore. To nam svjedoče skoro sva samostani po Dalmaciji, dapače po čitavomu svijetu. Samostan S. Nikole nije velik, ali je lijepo uredjen. Ima mali klaustar, gdje mladi Šoljan goji miomirisno cvijeće. Do samostana je mala, no lijepo napravljena crkva S. Nikole, sa lijepim zvonikom. Manastir je započet godine 1480, svršen je godine 1506. Crkva je na dva broda i to je doista nešto osobita. Na oltaru sa desne čuva se velika i lijepa kopija glasovile Ticijanove slike „Mučeništvo S. Petra", koja je, otrag nekoliko godina, izgorjela u Mlecima.

Pripovijedaše nam fratri, kako je opstojala predaja, da je za vlade Francuzâ neki francuski brod zakopao blago u samostanu. Nitko nije znao gdje je skriveno. Nazad mnogo godina dodjoše u samostan dva Grka, moleći starešinu, da im dade prenoćiti. Fratar ih primi. Po večeri slučajno čuje, kako se putnici šaptaju, da će povaditi blago, ali da će prije zaklati fratra. Fratar neode u ložnicu, već ostade iza vrata svoje sobe da straži i da ih čeka. Eto ti ih do malo, idu na vrh prstâ: kušaju da otvore, nemogu; upiru svom snagom, vrata padnu, a istodobno iz bijelih ruku bijeloga fratra prasnu *trumbun:* prvi se razbojnik strovali, a drugi pobjegne kroz prvi prozor. — Nazad malo godina bio starešinom samostana neki Talijanac Pasculli. Zakopano blago ne dalo mu slatko spavati. Podbi mašklin i udri da se kopa pločnik po samostanu, po konobama, po klaustru i po crkvi. Najednom rek bi, da mu se slugi, koji mu je pomogao, nešto zablještilo ispod neke ploče, pa će lukavac: Prodjimo se, poštovani oče, ćorava posla! Toga istoga dana fratar otišao na objed u D.ra Trojaniša, a moj ti sluga podigne ploču i nadje.... stog žutih „luigja". Bržebolje ponese na-

Digitized by Google

djeno blago u neku rupu u bližnjoj bašći. Kasnije svaki dan pohadjaše žutice, dižući po koju. Kamenari, koji su blizu radili, dosjetiše se, da se manastirski sluga preveć klanja nečemu u bašći: te jedne lijepe noći, dok je sluga sanjao o zlatnoj kvočki sa piplićima, a fratar kako da ponapravi raskopano tlo, osvetiše prevarenoga O. Pasculli-a, jer mjesto kamenja, povadiše zlato.

Oko četiri sata popodne dodje u samostan žrnovski učitelj Depolo. Zamolismo ga, da nam bude *ciceroncinom* po svomu rodnomu glavnomu gradu, pošto nema u mjestu običnih korčulanskih vodića! Frano je Rodić u Zagrebu, a moj vrli Vid čekat će nas u svojim idilskim Brsećinama. Doduše, ja nemogu da promislim na Korčulu, a da mi pred očima nebanu ta dva marnika i učitelja. I ako vazda njihov rad nije za zlatne korice, ali njihova dobra volja, njihova marljivost, njihova neumornost za znanjem, mogu da budu izgledom mnogim i mnogim, ne samo učiteljima, već i mnogim nadutim profesorima i doktorima, koji još pučkoga učitelja smatraju nižom pasminom u ljudskomu društvu. Možda ću se povratiti k tim svojim prijateljima i sudrugovima, da još rečem dvije opširnije.

* * *

Korčula se spominje još za doba Grkâ pod imenom *Corcyra Malaena*. Rimljani su je nazivali *Corcyra Nigra*. Predaja kaže, da je utemeljio Korčulu Antenor, kada je bježeći iza pada Troje, doplovio u Jadransko more. Neki kažu, da su je utemeljili stanovnici Knida. Svakako kod današnjega grada Korčule bila je nekada naselbina moćna sa trgovine i sa brodarstva, i bila je samostalna, te imala i svoj novac. Za Avgusta Oktavijana propade Korčula, jer su se njezini stanovnici, zajedno sa Mljetom, bili pobunili i podali se na gusarenje. Kasnije procvate opet, te pade pod istočno rimsko carstvo, poslie pod Gote, a u VII vieku pod Neretvance. Zatim je često mijenjala gospodare; i mnogo pretrpi od Saracena. Godine

Digitized by Google

1214 Korčulani stvoriše zakonik; taj je najstariji u Dalmaciji. Godine 1343 poplijeniše Korčulu Genovezi; godine 1358 osvoji je hrvatsko-ugarski kralj Ljudevit I.; godine 1388-90 bi pod bosanskim kraljem Stjepanom Tvrtkom I.; zatim pod hercegom Hrvojem, koji je predade Dubrovniku, a ovomu je oduze Sigizmund, dok se godine 1420 podade Mlečićima sve do pada kraljice Jadranskoga mora. Godine 1483 navali na grad sin aragonskoga Ferdinanda sa brodovljem; a godine 1571 nemili Uluz-Ali, kojega otjeraše junaci, pa junakinje Korčulanke, kako pjeva slavni Kačić:

Al poslušaj da ti čudo kažem,
Žensko čudo ter ništa ne lažem:
Obukoše haljine na mušku,
Pripasaše sablje na hajdučku:
Ter se brane kao muške glave,
A sada se od junaka slave,
Puške pune, meću se u Turke,
U njihove ne dadu se ruke.....

Godine 1806 Rusi oteše ostrvo Francuzima, a godine 1813 zauzeše ga Englezi i podigoše nad gradom tvrdjavicu S. Vlaha, koja je danas svojinom F. Kalogjera iz Blata. Godine 1526 grozna kuga pohara polovicu stanovnika.

Grad Korčula diže se na poluostrviću, koji je po srijedi visok, pa vrlo lijepo izgleda sred morskih pjena. Do nazad malo godina bijaše okružen zidovima i tvrdjavama. Grad se dijeli na pravi grad, u koji se ulijega kroz lijepa monumentalna vrata sa podneva, a k njima vode nove široke stube, ili sa obale, gdje su zidovi porušeni; i na predgradje, koje se stere po kopnu i sa istočne i sa zapadne strane, uzduž obale, skoro za kilometar puta: a to je najljepše šetalište, bilo put zapada do S. Nikole, bilo put istoka prama lučici *Pedocchio*.

Najprije odosmo do zborne crkve S. Marka. Pred ulazom susretismo kanonički zbor, a na čelu mu korčulanski mitronosni opat, učeni D.r Božo

Digitized by Google

Trojanis, s kojim se rukovasmo. Zbor je hodio u susret dijecezanskomu biskupu Marčeliću. Plokata, na kojoj se podiže crkva, nije velika; popločena je i okružena je sva lijepim starinskim zgradama. Skoro na svakoj gradskoj zgradi opaža se grbova, cvijetova, svodova, trijemova, stupova, kipova i drugih raznovrsnih radnja u kamenu: a to s toga, što su Korčulani od vajkada bili vrsni klesari i kamenari u svojim bogatim kamenolomima. Dakako, tu je i lavova iz mletačke dobe i kada bi svi oživjeli, bilo bi trkanja i skakanja u more. Ima i otučenih grbova i natpisa na raznim zidovima, kojima nije praštao francuski čekić.

Pročelje je crkve sa krasnim zvonikom imponentno. Naokolo zvonika, pri vršku, nalazi se teracet sa stupovima. Osobito ti mami oko portal, te prelijepe radnje i glave naokolo krova. Crkva je unutri polutamna. Sva je sagradjena korčulanskim kamenom; rek bi, da je neki ludjak nekada bio obijelio klakom nutrnje zidove. Tri su broda; pokrajni su spojeni sa glavnim pomoću osam debelih stupova, na kojima su krasni kapiteli. Začudno je, da oblik glavnoga broda naginje na *kosu* pačetvorinu. Na pobočnim brodovima uzdižu se galerije, koje odgovaraju glavnom brodu kroz dvostruke prozore na svod. Te su sada zatvorene, a u izdubinama prozora umetnuto je dvanaest apoštola, koji ni veličinom ni izradbom nijesu u suglasju sa ukupnom arhiteturom crkve. Veliki je oltar u obliku tabora, poput onoga S. Petra u Rimu. Nad njime stoji Tintorettova slika, koja predstavlja SS. Marka, Bartula i Jerolima. Na pobočnom žrtveniku čuva se slika S. Trojstva od Bassana ili ti Jakoba da Ponte. Vrlo je lijep u zidu, sa lijeve strane, grob biskupa Kosarića, gdje je pokojnik izdjelan u naravnoj veličini, te leži. Lijepa je slika Triju Kraljeva, te mala Gospina u grčkom stilu, koja je pokrivena srebrom. Vrata sakrestije zaslužuju pažnju. Sa desne dodana je crkvi lijepa zavjetovna kapela S. Roka. Na oltaru

Digitized by Google

su tri lijepa drvena kipa, koja je izradio Franjo Lučić iz Blata. Crkvu S. Marka rekbi da je sagradila Marija žena kralja Bele IV.; posvećena je godine 1556. Ovu su drevnu i lijepu crkvu opisali razni umjetnici, izmedju kojih Wilkinson i Jackson, te je ubrajaju u najljepše arhitetonične spomenike naše pokrajine

Do crkve sa podneva, diže se nekadašnja biskupska palača, sa lijepim pergulom na drugom podu. Do godine 1828 Korčula je imala svoga biskupa, dok sada pripada dubrovačkoj biskupiji. Crkvi sada pripada mitronosni opat, sa četiri kanonika.

U dnu plokate, sa juga, uzdiže se lijep stup, sa više grbova. Taj je služio za poznatu mletačku kaznu *berlinu*.

Lijep je općinski dom do gradskih kopnenih vrata, sa lijeve, na svodovima. I tu je vrlo lijep stup od kamena. Ispod svodova, u rupi zida čuva se gvozdena kruglja od topova Uluz-Alia.

Obadjosmo mali muzej, koji je u bivšoj crkvi „naše Gospodje". Tu je mnoštvo lijepih starina u kamenu, koje su spašene po razvaljenim zidovima i po porušenim kućama.

Na sjevernoj obali uzdiže se lijepa kula *Barbarigo*, koja je svjedokom bivših utvrda, sa kojih su vrli Korčulani višekrat odbijali neprijateljske brodove.

U crkvici Svihsvetih diviš se mnoštvu lijepih slika, koje su Mlečići darovali XVII. vijeka, iz plijena Kandijskoga rata. To je starinska crkva, te je puk zove grčkom. Na velikom je oltaru krasno izdijelani skup u drvu, koji predstavlja „Snimanje Isusa sa križa". Kipovi nijesu bojadisani, već izgladjeni, a skoro su u naravnoj veličini.

Na Ismaelovoj palači, koja je sada ubožištem, bila je nekada na vratima gvozdena vitica, poput kolobara. Kada bi se tko, pa bio i najveći zločinac rukom vitice dohvatio, nitko ga nije smio zlostavljati, pa niti ga ikakva vlast uapsiti. Takovih je povlastica dijelila mletačka vlada. Vitica se sada nalazi kod gospodina Franje Kalogjera u Blatu.

Digitized by Google

U predgradju je lijepa nova crkvica S. Justine, sva od bijeloga kamena, u obliku pravilna višekuta, sa kubom.

Ovdje, ondje i po gradu i po predgradju ima po koja nova ukusna zgrada, koje su uresom lijepe Korčule.

U večer zapoznadosmo više odličnih rodoljuba u hrvatskoj čitaonici. Izmedju tih pozdravismo se sa vrlim rodoljubom Rafom Arneriom, tom dičnom perjanicom čitavoga Korčulanskoga kotara, s ocem vrlih Hrvata, naših dragih prijatelja D.ra Vlaha i D.ra Roka. Poklonismo se dičnom načelniku Slaviću.

Na placi je svirala glazba u počast biskupu. Vrvjelo i crnookâ krasnih, ali najdraži glagolj rekbi da ne sprežu jezikom svojih majkâ, svojih slavnih djedova....

U samostanu nas čekala fratarska molitva, te i večera, a učtivi drug Depolo obeća nam i za sutra svoje ciceronstvo.

Digitized by Google

18 Kolovoza.

Korčula — Badija — Lumbarda — Račište Kučište.

Dne 18 kolovoza najprije obadjosmo škvere ili ti radionice, gdje se grade i popravljaju brodovi. Ti se nalaze sa istočne i sa zapadne strane mjesta, u uvalicama izmedju grada i predgradja. Odavna je na glasu korčulanski škver. Poslije pada jedrenjača, znatno je propao. Korčulanski su brodograditelji vazda bili nad drugima, te je škver bio glavnim ishodištem mjesnome blagostanju. Neretvanci su isti posjedova i na Korčuli arsenal za gradnju brodova; takodjer i Mlečići, koji su na Korčuli gradili brodove i od 40 topova. Od godine 1870 do 1875 bilo je sagradjeno na Korčulanskomu škveru 1265 brodova, što većih što manjih, a popravljeno 344 i dva parobroda. Za škver nekada su bile opredijeljene naročite šume na ostrvu od Blaca do Račišća za 11 kilometara. Na žalost, danas sve šume propadaju, a često i pod hotimičnom vatrom, što je pravo divljaštvo! Na škveru zapoznadosmo vrloga majstora Depola, brata našega dragoga vodića; u radionicama divismo se raznim novim ladjicama za ratnu mornaricu. Jedan od tih *scalè* bio je izradjen za nezaboravne moje Višane : to će oni darovati svome bivšemu načelniku.

U zbornoj je crkvi obavljao pontifikal presvijetli Marčelić, uz nazočenje svećenstva i činovništva. Svetkovao se je naime kraljevdan.

Digitized by Google

Obadjosmo prostorije pučkih i gradjanskih škola: vodio nas je ljubezni naš kotarski školski nadzornik Pjerotić. Prostorije su uredne i dobre, te imadu mali školski muzej i lijepi vrt, gdje, uz više lijepih stabala limunovih, zadivismo se visokim eukaliptusima. Pri gradjanskoj je školi tečaj brodogradjenja i kamenotesarstva pod ravnanjem Frana Radića. Nadjosmo uspjelih radnja marljivih učenika.

Kasnije odosmo do c. k. poglavarstva, da izvojštimo putni list za Crnu Goru i za Bosnu-Hercegovinu. Poklonismo se pl. Rendiću, koji je mjesto odsutna poglavara; a on nam prirodjenom dubrovačkom skladnošću odvrati. Pisar koji trebuje gimnastike u svim djelovim života i duše, predade nam zatraženo, na čemu je zapisao, da su meni oči modre, a lice oblo.... po čemu ću biti doista uapšen, ako crnogorska straža dobro zaviri na kartu i u moje časno lice, koje nije nikada bilo oblo, niti strijelilo modrim okom crnooke. Mali je Stanley naprotiv imao crne oči i skoro.... crne brkove!

Za objedom nadjosmo dva druga franjevca: O Izidora Šantića i Ilarija Lešića, te su brodili put rodnoga Lastova.

Poslije objeda svi ćemo u sobu glasovira. Pohvalno je, što po svima samostanima čuješ, za vrijeme odmora, odlijeg divne glazbe, te najuzvišenije molitve i pjesme. Svi, osobito mladji fratri, zabavljaju se muzikom, bilo na glasoviru, te orguljama, bilo na pjevanju. Poznajem u Dubrovniku pravih umjetnika Medju te možemo da ubrojimo mladoga fratra Oreba, koji je na žalost ovih dana preminuo. To je pjesnik-muzik, muzik-pjesnik. Zanio nas je. Pod njegovim prstima nečuješ zvuk gvozdenih žica, već ti do srca dopire, u dušu te dira neki glas angjeoski, djevičanski, božji. Blied, sentimentalan kao blaženi Angjeliko pred „Madonnom“, odigra nam, iza „Liepa naša domovina“ — što smo stojeći slušali — onu divnu romancu „Molitva djevice“. Divno je to bilo! Kasnije, praćen od vrloga franjevca Lešića, zapjeva komad

Digitized by Google

iz „Cavalleria Rusticana“. Svrši naš koncert sa zajedničkim: dobar opočinak! Prije nego smo se porazdijelili po samostanskima sobama, O. Domić nas zabavi nekoliko časova. On nam ispripoviedi, kako se je desio sa poznatim Miškovom, kao misijonar, u nekom selu imotske krajine. Tu bio župnikom neki stari fratar. Taj ispoviedao je pod vedrim nebom, a pod sobom držao je hrpu kamenja. Navrvjelo mnoštvo svijeta, jer došli sveti ljudi. Svak se tura tko će prije k ispovjedniku, a moj ti župnik uhvati kamen, pa frc u glavu onomu, koji bi silomice naprijed. Domić i Miškov pričestivali nebrojno mnoštvo, a župnik ti nožicama u ruci, hoće da svima podstriže brk, da im ne smeta pri pričesti. Mnogima podstrigao, ali bogme mnogi pobjegli i pregorjeli i fratre i.....

Oko tri sata probudi nas pucatanja mužara. Parobrod se približavao gradu, bez ikakve okitne zastave — i ako kraljev dan, — ali je nosio čovjeka, s kojega se podiglo na Korčuli mnoštvo trobojnica, pohrlili najodličniji gradjani na obalu, sa glazbom i sa gradskim prestavnicima, nosio je kotarskog zastupnika u saboru, častnog Jurja Biankina

Pred večer uputismo se put Luke (Pedochio), koja je sa jugoistoka gradu. U blizini posjetismo čarobni ljetovnik Ivana Depola, koji živi u Rusiji. Tu je svakovrsnoga bilja, cvijeća, voća, ptica; a u palači soba uredjenih po tursku, po kinešku i t. d., uz najsjajniji luksus i ukus. No zaselak niti ima, niti vidi mora, a pri moru je!

Nakon malo ukrcasmo se u ladju i zavozismo put *Otoka* ili *Badije*. Poslije dvadesetak časova, primiše nas ljubezni franjevci. To je ostrvo sve prikriveno zelenilom gustim; sliči mnogočemu Lokrumu. Sa podneva diže se lijep samostan, crkvom Gospe od Uznešenja; utemeljen je 1368. Godine 1350 kanonik korčulanski stolne crkve Vlaho Ivanović nastani se, sa dva svećenika, na tom osamljenomu ostrviću, koji se tada zvao otok S. Petra, i sagradi malu crkvicu. Kasnije, godine 1394, Korčulani pozvaše fra-

Digitized by Google

tra Bartula de Tuscia, vikarija Bosne i darovaše ostrvo franjevcima, sagradivši im samostan. Pobožni fratri podigoše godine 1769 lijepu sadašnju kapelu S. Križa sa mramornim žrtvenikom; a kasnije dovršiše samostan. U samostanu je krasan klaustar na arkadama. U knjižnici je čuvenih knjiga, te raznoga starinskoga oružja od Ugusarskih vremena i u rukopisu djela slavnoga pjesnika Kanavelovića. U crkvi je znamenito propeće, kojim je nekada bio običaj obavljati procesijun u „galiji“ naokolo ostrva na dan S. Križa. Taj se procesijun više neobavlja, nego prigodom stoljetnice. U puku ima velike pobožnosti prama tom propelu. Raspeti je Isus skoro u naravnoj veličini; a umjetnička ga je ruka izdjelala. Ako ga gledaš sa jedne strane, vidiš na križu čovjeka, koji plače i bori se sa groznim mukama; gledaš li ga s prijeda, vidiš mučenika, koji izdiše; a motriš li ga s druge strane, eto ti mrtvaca, koji je tekar izdahnuo. Svećenik Mori ostavi za uspomenu slijedeće stihove:

Presso Curzola v'è certa isoletta
Che dal suo possessor Baddia fu detta;
Quivi una chiesa v'à ed un convento
D'e Minor quivi, ch'àn pace e contento
E un Crocefisso ancor alto s'ammira
Che al tuo girar e piange, e langue, e spira.

Prama samostanu uzdiže se iz mora ostrvce *Vrnik*. Tu je oko 200 stanovnika, koji se isključivo bave kamenarstvom; imadu crkvicu „Porodjenja Gospe“, sa kapelanom, koji pripada Korčuli.

Put istočnoga kraja ostrva Korčule, u prostranoj i plodnoj dolini prostire se lijepo seoce *Lombarda*, sa 1300 duša i sa pučkom mješovitom školom. Župa ima više komšiluka, a ti su: mala i vela Postrana, Zabnjak, Kosovo, Javić i mala i vela Glavica, gdje je crkva. Gdje je današnje grobište, nekada je bio manastir sa crkvicom S. Ivana; to se spominje u p.smu biskupa korčulanskog Ivana iz Krka, godine 1388. Župnička crkva S. Roka sagradjena je godine 1680, a posvećena godine 1886. Ovdje ondje nalazi

Digitized by Google

se starih lijepih zgrada, te razvalina, što nam svjedoče, da su bogati Korčulani uživali u svojim zaselcima. I bez sumnje, Lumbarda je za to najprikladnije selo na ostrvu, jer opkoljeno najljepšom korčulanskom ravnicom; istodobno uživa blagodati mora; a blizu je grada, kamo vodi vrlo lijep put. Predaja kaže, da je na bližnjem rtu Rožniku nekada bio stari grad, te da se je prosjeo u more.

Još je jedno lijepo selo na ostrvu, koje nam naš putokaz nije dopuštao, da tada obadjemo: to je *Račišće*. Udaljeno je od grada put zapada oko šest kilometara; leži u lijepoj lučici. Ima pučku dvorazrednu mješovitu školu i oko 1000 stanovnika, koji se bave ponajviše brodarstvom. Godine 1690 neke kršćanske obitelji, bježeći pod zulumom Turaka, dodjoše preko Neretve amo, te pomoću korčulanskog biskupa Nikole kneza Spanića, postigoše dopust i zemljište od mletačke vlade, da utemelje novo selo, imenom Račišće. S toga Račišćani i danas govore istom štokavštinom, kao što Sućurani na ostrvu Hvaru i Selčani na Braču. Istodobno podigoše crkvu S. Nikole, koju posveti biskup Koserić godine 1794.

Glavni je sajam u Korčuli dne 29 srpnja, kada se svetkuje S. Teodoro, gradski zaštitnik, čije moći pomno se čuvaju. Toga dana igra se poznata *Moreška*, te mami inostrance sa sviju strana okolice, a i podaljega. Neki hoće, da je ta igra španjolskoga porijekla: no ja sam uvjeren, da je postala od bojnih plesova, koje sam već spomenuo, da opstoje po ostrvu. Kasnije su igru dramatizovali i inšenirali. Zgoda je prosta, ali slikovita. *Moro*, kralj crnački hoće da predobije lijepu robinju bulu. Bula ljubi bijeloga kralja, s toga se dijeli megdan izmedju bijeloga i crnoga kralja. Kraljevi su sjajno obučeni po istočnu, takodjer bula i vojnici, kojih je oko 24 na broju. Četa bijelih ima bijeli barjak; a četa crnih crni. Svaki vojnik ima mač u desnoj i u lijevoj: jednom se rukom brani, drugom nasrće. Borba je izvedena, na zanimive slike, a sve biva *a tempo* glazbe. Megdan

Digitized by Google

svršava pobijedom bijelih. Dijalozi su u stihovima, koje Korčulani znadu na pamet, te su postali narodnom svojinom. Stihovi su prevedeni na talijanski jezik, ali se igra jedino hrvatski. Moj sudrug Vid Vuletić opisao je, te naslikao *Moresku* u knjižici pod natpisom: „Narodni običaji na otoku Korčuli".

Korčula ima oko 2500 duša, c. k. kotarsko poglavarstvo, pučko gradjansku školu, carinarski, porezni, brzojavno-poštarski ured, hrvatsku čitaonicu, glazbeno društvo S. Cecilije, brodograditeljno društvo i dvije glazbe.

Korčula je rodno mjesto raznih učenjaka, izmedju kojih se ističe slavni hrvatski pjesnik Petar Kanavelović, kojemu će se do malo podići dostojni spomenik. Rekbi da je porijeklom Korčulanin glasoviti putnik Marko Polo.

Pred večer rukovasmo se sa gostoljubnim fratrima. O. Domiću obećasmo obilatu elemozinu vina i ulja, kada dodje u prošnju po Blatu.

Na obali nas čekala mala ladja na jedro, a u njoj na krmi, kao kakav „kapetan korvete", naš kolega Ivan Buntjelić i njegov rodjak mladi kapetan Buntjelić. Dodjoše da nas prevedu u svoje rodno *Kučište*, koje se bijeli, sred zelenila, sa protivne strane, nešto put zapada, na vilovitom Pelješcu. Burin je puhao, razapeli jedarce i u petnaest časova eto nas pred lijepom kućom našega druga.

Netom se iskrcali, poklonismo se dičnoj obitelji stalnoga i privremenoga kapetana, te se prošetasmo uz obalu sve do kraja sela. No, to nije selo, već mnogobrojni zaselci ili ti ljetovnici nekadašnjih bogatih peljeških pomoraca. Pred svakom kućom čara ti oko lijep perivoj, gdje raste rijetko i bujno cvijeće i svakovrsno bilje. Mjesečina je sjala, te nam je taj lijepi kraj još čarobnijim izgledao; a sa protivne strane sav je grad Korčula plivao u bengaličnim vatrama, te nam preko mora slao zvukove divne glazbe. Onamo je vrvjelo na stotine i stotine ljudi sred umjetne zabave: a ipak mi bijasmo uzneseniji i ve-

Digitized by Google

seliji sred čarobne obale u sjeni mjesečnoj oleandara i čempresa.

Kučište broji oko 300 duša; ima ljepušnu crkvicu, koja je za dubrovačke vlade bila privatnom kapelom, pučku mješovitu školu u lijepoj palači, sa gospodskim perivojem.

Zapoznasmo se sa umirovljenim župnikom D.n Antunom Buntjelićem i sa D.n Ivanom Bijelićem župnikom Vignja, čijoj župi pripada Kučište, sa odjelima Nakovanom i Basiljanom. *Viganj* se proteže niz obalu, Kučištu sa zapada, za više kilometara, te zajedno sastavljaju čarobnu rivijeru, sa Orebićima na istoku. I Viganj ima pučku mješovitu školu; oko 450 duša i crkvu posvećenu S Mihajlu. Uz crkvu Gospe od Ruzarija nalazi se prazni samostan Domenikanaca, pa je taj komšiluk nazvan Rozarijem.

Oko jedanaestoga sata zasjedosmo oko trpeze, gdje nas prijatelj pogosti lukulanskom večerom. Najsladje nam jelo bijaše — a toga nije bilo zabilježeno u „menu“ — razgovor sa domaćinom, sa časnim ocem našega prijana. Taj ti je bio nekada, — a i sada je srcem — pravi *lupo di mare*, koji se je borio valovima Okeana i Crnoga Mora. To je onaj vrijedni kapetan Baro, zapovjednik barka „Jareda“, na kojemu je moj suostrvljanin, poznati hrvatski pisac Juraj Carić stvorio svoje zanimive „Slike iz pomorskoga života“. On ti je živom knjigom pomorskoga burnoga života, pa nam se toga časa prečinjalo, kao da smo i mi na morskom labudu „Jaredu“.

— A što ste pisali svome „kadetu“, kada ste pročitali ono što je napisao o Vama?

— Poslao sam mu dvanaest ovakih! — i pokaže debelim prstom na staklenku, koja nas je još nestrpljivo čekala, da nazdravimo kapetanu Baru i sadašnjoj gostoljubivoj družini njegovoj.

I on, koji je prevalio bijesnih valova poput gora, te preskakao više puta svojom jedrenjačom morske grobove, neshvaćao, kako ćemo se mi sutra ranom zorom uspet na vrh S. Ilije. Možda oblost

Digitized by Google

brojeva godinâ i gorostasnoga tijela nije mu dopuštala mašti, da nas umisli gdje se penjemo i veremo po golim hridinama. — Hajdite! S. Ilija i Pantelija bili vam u pomoć! -- Bijaše zaključak njegova govora, a i nazov dobre noći.

Digitized by Google

19 Kotovoza

Kučište - - Vipera — Orebić.

Prije četiri sata jutra već sve bijaše u redu za uspinjanje. Kapetan je Baro možda još sanjao o „Jeradu"; a naš Ivo o kojoj ljepotici Kučišta. Učtive gazdarice napuniše nam torbicu sirom, zelenim i suhim bajamima, raznim voćem, kruhom i onim što je Carić pio u zdravlje kapetana svojega.

Vodić nas čekao pred vratima Uprti torbu i uputismo se u ime S. Ilije i Pantelije, taman u četiri sata, i to ravno uzgor po puteljku nad romantičnim Kučištem.

S početka čuo se je hladni zadah jutrnji; no ne prodje mnogo, i već počesmo osjećati uspinjanje u toplim suzama niz čelo. Najteže nam bilo prvoga sata, dok zakrenusmo lijevom vijugušom. Ovdje ondje zasjeli bi na kuku, da se razhladimo. Otirači su nam bili mokri, kao da smo ih iz kabla vadili, a ne sa čela znoj otirali. Znoj nam se naplaćivao prekrasnim vidicima nad korčulanskim konalom. Odjednom izgubismo vidik i zakrenusmo sredinom brda desno, te se uspinjasmo vazda postepeno kroz šumu borja osobite vrsti. Toga borja neima nigdje na Korčuli, već na Hvaru, gdje ga zovu „gluhim borom", grane su mu ravne, pravilno sakupljene oko čvora; a lišće mu je debelo i ubodljivo, a šara sasvim tamno-zelena. Svake godine šalju mi iz Starigrada takav borić

Digitized by Google

za božićno stablo mojoj Zlatici i Natalji, te nikada, kroz putovanje, nijesu mi se tako živo predočila djeca, kao što kada smo stupili ispod tih velikih božićnih borova. S toga zasjedosmo na bujnoj kadulji i zagucnusmo iz crne staklenice. Bilo je 6 sata, a to je, što se sjećam, prvi put u momu životu, što sam u to doba dana pio, i to našte srca, cijelo vino. Oj, kako smo se iza odmora i okrijepe, bolje uspinjali! Sunce je već odavna zlatilo vrh, koji se je pred nama još vrlo oholo uzdizao.

Vodič nas dosta zanimao. Mladje dane svoje on je proveo u rudnicima Australije i Amerike, te nam neprestano pričao, kako bi se na Pelješcu mogli otvoriti rudnici željeza i srebra i kako je on to srećno pokušao, ali nesrećno proslijedio, jer mu ljudi nevjerovali. Pričaše nam raznih sanjarija o kopanju blaga, o papratu, o bogomilima, itd. On je i druge rijetke putnike vodio na Viperu, pa ti nam pribiraše vazda lakše sustazioe. Neka mu se i ime znade: Grgo Longo, — ali nije nimalo u rodu onom svetom trgovcu odvjetniku Longu, koji je opsovao i optužio, mjesto da pohvali, fratra Vlahovića, što mu je preveo na hrvatski neke devetnice bl. Gospe od Pompeja.

Poslije sedmoga sata stupimo na hridine, koje sačinjavaju visoku ravnicu, golu golcatu Tu nas vodič upozori na duboku špilju, u kojoj je mnoštvo zmija (vipera) otrovnica, koje svojim pjevuckanjem vabe ptice. Približismo se k jami; vodičev se pas zatrči unutra, a mi bacismo oveći kamen. Odjek kotrljanja čuo se je za više hipova. Odjednom začusmo čudnovato psikanje, poput pijeva: to je doista zmija, koja je naujušila psa. Pas brže bolje potrči gori, a bogme i mi pobjegosmo. To je jedini znak, što smo opazili kroz vas naš put po Viperi o tim glasovitim zmijama (otkuda ime brdu), koje smo po sudu mnogih, morali susretati na svakom kamenu, gdje nas čekaju, da nas zagrle i .... zadave.

Sa ravnice još nam je uspinjanja i to vazda po golim stjenama, pravcem put istoka. Sa lijeve je

Digitized by Google

već ispod naših nogu kosa, koja se prva uzdiže nad konalom. Kada nam je počeo pucati naokolo opširniji vidik upozorih druga, da gledamo jedino u tleh, sve dok se popnemo na najviši vrh.

U toj kamenitoj pustoši, gdje nema života nego samoj kadulji, vidimo, na veliko čudo, ogromno, pocrnjelo stablo. Vodić nam priča, da je to bio lijep bor, pa S. Ilija, da ne bude ni toga, jedne crne noći zapali ga gromom svojim. Što se više približujemo glavici, osjećamo vazduh blaganijim.

Odjednom iščezne mi sprijeda zagrada, kamenje...

— Evo nas! — Vodić će, pun zadovoljstva.

Meni srce zakuca još jače, kao da sam pred zlamenitim časom života. Svilenim obrušcem otirao sam znoj sa lica i sa očiju; zatvorio sunčobran i rastvorio, raspustio strijele zvedljivih zjena svojih...

— Divno! Divno! Divno!

Te cigle tri riječi izustismo.

Mjesto da sjednem, sama mi se koljena prignuše: skinuh klobuk i ostadoh nepomičan, zapanjen, nijem za više časova.

Moždani i srce nijesu mogli u tren da shvate veličajnost toga pogleda, da upiju divotu čarobnih slika, koje su oči gledale sa toga visokoga neba.

Iza kako malo odahnuh pred zanosom, koji mi je bio opio sva osjetila i sva čustva, digoh se i stadosmo razgledati ispod nas naokolo. Činjaše nam se, da smo negdje posred neba, u balonu Merighia, te da svrćemo pogled na čarolije kista majke naravi. Vipera je visoka 967 metara. Inače je zovu S. Ilijom ili Pelješcom.

Onamo put sunčanoga istoka, preko svega poluostrva i njegovih dolina i brežuljaka, šuma i kamenja, uvala i rtova, sela i seoca, — što ti se odozgor sve pričinja igračkom — vidiš sve južno dalmatinsko gorje: razabireš Tmor, Srdj, Sniježnicu, Orjen, te sve hercegovačke visine, vas Klek, svu ravnu Neretvu sa Metkovićima i sa parobrodima, iz kojih suklja dim kao pozdrav tvome prijestolju. Obrneš li se put po-

Digitized by Google

dneva, vidiš ispred sebe crnu Korčulu kao veliku ladju, po njoj sela kao bijele ptice, a grad kao gradić, što djeca od ljepenke grade. Malo dalje Lastovo, poput lastavice, sred mora; gori Mljet; dolje sitna sitna Palagruža. Preko svega toga zriješ čisto i bistro, ne samo dalekozorom, već prostim okom — a bilo je vedro i tiho — klasičnu Italiju za više kilometara u daljini. Put zapada, sa lijeve, vidiš kao oklopnjaču bojnu, ponosni Vis, sa Biševom; sa desne vidiš more naokolo svega moga pitomoga Hvara, koji zalegao ondje poput ogromna dupina. Zaokreneš li put sjevera, brojiš bijela sela po kršnome Braču, iza kojega se viri Mosor; napried vidiš niz mjestija po junačkom Primorju sve do Neretve, ponosno Biokovo rekbi da ćeš ga rukom taknuti. Ovdje ondje po srebrnom moru bijele se jedrenjače popnt galebova, a parobrodi se crne poput gavrana.

A more, divno more, od nikud ljepše, što sa takove visočine Treba da mu iz duše klikneš, pozdravljajuć ga trobojnim svilenim rupcem:

Zdravo more, zdravo gore
Na slobodnom vršku ovom!
Glas se ori vasionom
Slobodom mi grudi gore!....

I doista, na toj gordoj visočini prečinjati se, da si ti viši od svih onih dolje na svietu, te da do tebe ne mogu da dopru opačine onih zemnih patuljaka; niti da vidiš, niti da čuješ kako opaki sinovi grde lice toj krasnoj zemlji. Srce ti zaokupi želja, jaka želja, da ti je tu, na toj samoći, blizu neba, za vazda ostati i ne vratiti se više k mravcima, ali opakim mravcima, dolje..... —

Kako smo se nasitili najčarobnijih slika, što smo ikada za života vidjeli i maštom ikada zamislili, posjedosmo na razvalinama crkvice SS. Ilije i Pantelije, da nasitimo i napojimo tijelo, poslije četiri debela sata znojenja i muke. Prije nego ćemo ispražniti čaše, zapjevasmo svetu himnu „Lijepa naša domovino“. Čudnovato je odlijegao, na toj visini, u

Digitized by Google

toj samoći, naš glas, koji nijedan čovjek nije mogao da čuje: vas je bio za pravedna nebesa! I napismo toj doista lijepoj našoj — i ako tužnoj — domovini.

Premećuć kamenje nekadašnje crkvice, da nam bude sjedalom, nadjosmo dva kipa, od kamena, bez glave: to su S. Ilija i Pantelija. Kada je crkvica sagradjena i razvaljena, Bog ti ga sami znade. Ti sveci su poznati po Pelješcu, dapače u selu Dubi, koje baš ispod nogu gledaš sa sjevera, nad morem, štovani su velikom pobožnošću. Izmedju ruševina nadjosmo zàrdjani debeli čavao nekadašnjih vrata crkvice: sada je u mom domaćem muzeumu. Na raznim kamenima oklesana su imena raznih posjetitelja Vipere, kano ti slijedeća: G. Tudor — G. Popović — S. Popovich — S. Merlo — P. Ostoić — Chersich D. I. — A. B. R. Kusić. Uklesasmo i mi svoja: ja čavlom i to baš sred ruke S Pantelije; a mali Stanley vrškom zaoštrena kamena na debelom prstu noge S. Ilije. Ispod jednoga kamena nadjosmo medalju i pregibljeni listić hartije. Začudismo se, što je hartija odoljela na toj visini kiši, snijegu; a još više se začudismo, kada pročitasmo olovkom napisano od moga prijatelja, koji nas čeka u Gružu: „26 : 9 : 1895. — Danas na 6 u jutro prispjeli smo na Hum S. Ilije (Vipere) ja Fr. Domenik V. Ljubić, domenikanac iz Starogagrada, uz pratnju Luke Antunovića iz Stankovića blizu Orebića. Mi diveći se našoj miloj siromašnoj, ali kršnoj i ponositoj hrvatskoj Dalmaciji, kličemo iz dubanca srca prvo našoj velikoj domovini, pak vami koji ovo čitate: Živili zdravi i veseli!!! Fr. Domenik V. Ljubić."

Prije nego nam se bilo maknuti, povadih nekoliko dopisnica, te napisasmo jednu za moju Maricu, drugu za našega Verzota u Blatu, treću za Tomašića u Smokvici, a druge za razne od srca. Sve su glasile od prilike ovako: „Vipera, 19. 8, $8\frac{1}{2}$ s. — Sa ovoga divnoga vrha koji nas je opčarao, i otkuda Sv. Ilija šalje gromove, šaljemo ti vrući pozdrav! Putnici".

Digitized by Google

Pogledasmo još jedan put naokolo, da kliknemo sa pjesnikom, nezaboravnim Despotom, koji se je takodjer tu bio popeo:

Oj liepo si nebo sjajno,
Kad me k tebi dižu vile,
Kad se svete misli krile
Kroz to carstvo veličajno!....

Sidjosmo put istočnoga kuka, koji se uzdiže nad Orebićima. Tu zapalismo smriječ, da dimom pozdravimo prijatelje, koji su nas motrili iz Korčule.

Malo po malo povratismo se istim putem. Sunce je peklo da izgoriš. Oko jedanaestoga i pô ugledasmo Kučište i rastadosmo se sa vodićem. On krene put Nakovna, rodnoga mjesta svoga; a mi malom suputicom, vazda prama istoku, ispod brda, put franjevačkoga samostana „Assunte".

Taman podne zazvonilo sa lijepa zvonika, a mi umoreni, zapijehani, žedni, oznojeni zazvonili na vratima lijepoga manastira. Taj se uzdiže na prekrasnu položaju, sred šume vitkih čempresa i otkuda ti puca krasan vidik na Korčulu i na vas korčulanski konô, nad kojim se uzdiže oko pô sata hoda.

Fratri su nas već čekali, te su nas srdačno pogostili. Gvardijanom je pobožni O. Ambrozij Skaperlenda, koji je istodobno *magister novitiorum*. On je tako zaljubljen u mladež, da mu se neda bez nje živjeti: a cijenim da fratri svetijega čovjeka nijesu mogli da nadju, da im sveto i plemenito uzgaja mladi naraštaj.

Manastir spada u red najljepših, hvala nastojanju bivšega starešine, moga suostrvljanina O. Bertapelija, koji je na toj romantičnoj tački proveo lijep niz mladjih godina svojih. Zgrada je utemeljena godine 1470.

U jestbenici se vazda muči. Na stolovima, osim našega, nije bilo napice. Tu su čitala ašetičnu knjigu zasebice četiri simpatična novicija, na čijem si licu čitao odsjev svete duše, uzgojene u njima po očinskoj brižljivosti O. Ambrozija. Čita se sve talijanski; a

Digitized by Google

to su nam kasnije opravdali, jer da je tu novicijom i jedan lajk talijanac. Nadjosmo u samostanu drugog lajka mlečanina, koji s nama nije htio da govori nego hrvatski i vrlo je dobro govorio. Po objedu opočinusmo od jutrnjega uspinjanja. Poslije opočinka obadjosmo crkvu, koja je posvećena Uzašašću B. Gospe. Vodili su nas dobri i mladi fratri O. Beritić iz Vrboske na Hvaru i O. Lopižić iz Orašca. Malo prije svi su fratri molili „Večernju" u koru, te se razlijegali divni psalmi prazninom templa svetoga, nad svima glasovima uzdizala se je još *voce bianca* mladjega izmedju četvorice novicija, koje više nevidjosmo, niti je bilo prigode da s njima progovorimo.

Crkva je ukusno urešena; popločena je mramorom. Veliki je oltar, gdje je lijepa slika, vas od drva; ostalo šest od kamena: svi su lijepo izradjeni i pozlaćeni. Rekbi, da je već godine 1470 tu opstojala crkvica, u kojoj se je čuvala čudotvorna Gospa od Angjeli, naslikana na daščici, u bizantinskome slogu. Crkva je kasnije bila posvećena i ta se slika s velikom pobožnošću i danas pomno čuva, na oltaru sa desne. Naokolo je mnoštvo zavjeta pobožnih peljeških moruara, te slika brodova u pogibeljnim valovima. Puk priča, da je ta slika čudotvornim načinom prispjela na Pelješac. Neki tvrde, da je donešena iz crkvice, koja se sve do XVI vijeka dizala na ostrvcu Žanićâ na ulazu Oštra rta pred Bokom Kotorskom.

Izmedju crkve i samostana uzdiže se zvonik u gotičkom slogu, te svojim bijelim vrškom pravi kontrast sa zelenilom vršaka mnogobrojnih čempresa U klaustru, koji je četverouglast na svodovim, mladi fratrići goje mirisno cvijeće, da kite Gospin oltar.

Pred crkvom nalazi se križ od kamena, na uspomenu grozna dogadjaja. Država dubrovačka dijelila se je na jedanaest kneževina, a u svakoj je kneževini vladao vlastelin. Pelješac je imao svoga kneza ili ti kapetana, koji se je nazivao kapetan od Trstenice, ili ti knez Pelješki. Godine 1560 ondašnji knez Ivan Bučić imao je za svoga tajnika popa ime-

Digitized by Google

nom Kolende, župnika S. Lovrijenca u Žukovcu, čovjeka doista ne mnogo učena, a pri tomu tepava. Ta prirodna mana tajnikova davala povoda knezu, da se s njime ruga, osobito pred svijetom, nepazeći na svećeničku čast. To bilo težko popu, pa više puta prosio kneza, da ga pusti u miru božjem. Ali knez svedjer to gore. Rečene godine slaveći se u crkvi fratara S Luka, dodje mnoštvo svijeta na blagdan, te knez sa tajnikom. Knez se počme rugati župniku pred čitavim mnoštvom ispred crkve. Razjaren župnik, dočepa se noža, te ubije kneza, pak brzebolje pobjegne na Korčulu, koja je tada spadala pod vladu mletačku. Kasnije dubrovačko vijeće osudi krivca na vješala; ali budući utekao, odredište, da mu se slika načini, pa da je krvnik sa svom dotičnom svećanošću objesi. Ali prije zahtjevaše od stonskoga biskupa, da ga smetne s misničke časti, izvršujuć tu kazan takodjer na slici. Tada bijaše biskupom u Stonu učeni franjevac O. Bonifacij, rodom iz Lopuda od porodice Drakolice, čiji se križ danas čuva u moćniku dubrovačkomu. On se usprotivi naredbi vijeća, jer da ne smije osuditi svećenika, bez istrage. Vijeće tada osudi biskupa na izgon iz republike, te, poslije mjesec dana, umre u Temišvaru.

Sa istočne strane crkve i manastira nalazi se ukusno grobište, gdje i Orebićani i svi iz okolice pokopavaju svoje mile. Ima lijepih grobnica, izmedju kojih se najviše ističu gotička kapela braće Luchette, kapetanâ iz Žukovca i oveća kapela, sa trijemom naokolo D.ra Ivana Ivaniševića, predsjednika nekadašnjega slavnoga pelješkoga pomorskoga društva.

Petnaestak časova put sjevera, ispod brda, nalazi se nekadašnja župnička crkva Gospe od Karmina, nekada S. Vida i Modeste. U njoj se čuva lijepa slika „Obrazovanje Isusovo“ čuvena kista. Naokolo istočnim i sjevernim smjerom prostire se više komšiluka ili ti malih seoca, kao no ti Stankovići, Kaljanovići, Zagrada, Ruskovići, Gjuričići, Bijelopolje i Žukovac sa crkvom S. Lovrijenca. Sva rečena mjesta pripadaju orebiskoj dekanskoj župi i općini.

Digitized by Google

Pred večer uputismo se put *Orebića*. Varoš je dvadesetak časova manastiru dolje na istoku, na morskoj obali. Orebići spadaju u red najljepših dalmatinskih varošica. To je niz, skup ukusnih zgrada nekadašnjih bogatih kapetana, koji su domaće ime nosili po svijetu, a doma se vraćali bogati dobrim ukusom i zlatom. Naokolo lijepih kuća uzdižu se palme, aloji, naranče i drugo južno bilje i cvijeće. Orebići su najjasniji spomenik bivše slave propalogs „Pelješkoga pomorskoga društva".

U Orebićima nas dočeka rodoljub, orebski liječnik D.r Vlaho Arneri. Stan našega prijatelja nalazi se u lijepoj kući gdje su podovi oko osam metara visoki. To je bila palača pomorskoga društva; a taman soba, gdje smo mi spavali, zahvaća ugao bivše sjajne dvorane. Na štropu i na zidovima još su sačuvane razne slike. Srce mi je donekle zazeblo, gledajući i promišljajući na to svjedočanstvo prošlosti. Sred štropa je naslikan Jakov Cook; a na zidu ruka, sred dlana joj oko, a naokolo natpis: *Concordia res parvae crescunt.*

Digitized by Google

20 Kolovoza.

Orebići — Stankovići — Vrućice — Trpanj.

Ranim jutrom prošetasmo se mjestancem, koje se proteže za kilometar puta uzduž mora. Sa zapada se produžuje u more lijep muo ili ti most, koji je ne samo pristaništem brodova i parobroda, već je lijepim šetalištem, osobito po ljetnoj večernjoj mjesečini. Takodjer sa zapada stere se, uzduž mora, široko polje, što bijaše nekada slavnim pelješkim škverom, otkuda su puzale u more gorostasne jedrenjače.

Vrlo je lijepa župnička crkva „Pomoćnica Kršćanska", sa zvonikom, sagradjena sred mjesta, sva od bijeloga korčulanskoga kamena, a posvećena godine 1884 po biskupu Vodopiću. Pri gradjenju toga lijepoga hrama sudjelovaše novcem svi imućniji mješćani; a vječnu je zaslugu stekao ondašnji župnik i kanonik Mato Stuk, čovjek vrstan i na peru i na besjedi. Naokolo je crkve gvozdena rešetka. Lijep je veliki oltar. U crkvi ima mnogo pomorskih srebrnih zavjeta. Na pobočnom oltaru vidiš lijepu sliku S. Nikole. Sredinom su crkve dva reda klupa, a svaka je klupa rešetkom zatvorena pod ključem. Neznam, je li to baš u suglasju sa crkvenim pobratimstvom i jednakošću, naime da bogatiji ima posjeda i u crkvi, gdje siromah nesmije, da klekne i da se moli Bogu bogataša i siromaha! U blizini crkve gradio se župnički

Digitized by Google

stan. Kazat ću karakterističnu. Kušao da otvorim velika vrata; no ta bila zaključana, pošto rabotni dan, a otvorena su mala sa strane. To opazi jedan radnik i misleći, da sam kakav tudjinac, talijanski će mi, da odem na druga vrata. U to će mu drugi radnik sa zgrade naglo, ogorčeno: „Govori mu hrvatski, pa te razumio ili nerazumio: on je u tvojoj zemlji!“ Ja tomu vrlom rodoljubu rukom bacih poljubac i uljegoh u crkvu božju. Pelješćani su od vajkada poznati rodoljubi. Zastava pomorskoga družtva bila je hrvatska trobojnica. Baš tih dana pripravljali se, da dostojno dočekaju vrloga svoga zastupnika Biankina.

Orebići su središtem općine, kojoj pripadaju odlomci: Kučište, Nakovan, Podgorje, Stankovići i Viganj; c k. kotarskoga suda, brzojavno-poštarskoga ureda, carinare, oružništva. Broji oko 650 duša, te ima dvorazrednu mješovitu školu, koja je smješćena u udobnoj zgradi pokraj mora. Lijep je stan hrvatske čitaonice „Narodne Sloge“.

Obadjosmo općinski dom, gdje je još dvojezičan natpis nad vratima! Općinski je grb: sidro, nad kojim je kruna. U općinskoj dvorani stijene su urešene slikama, iz nekadašnje palače pomorskoga društva, koje predočuju društvene brodove. To smo osobitim zanimanjem i pietetom razgledali. Društvo je utemeljeno godine 1872 dionicama dalmatinskih pomoraca, Posjedovaše 32 velika broda. Skoro su svi ti naslikani, kao n. p.: „Seth“, „Cainan“, „Eva“, „Noe“, „Jareb“, „Enos“, „Eber“, „Sela“, „Adamo“, „Jakob“, „Rachelle“, „Serug“, „Mahor“, „Arfascad“, „Malalel“ „Peleg“. „Heno“, „Sem“, „Jafeth“, itd. Sigle su društva bile *A. M. S.* Društvo zaista nebi bilo propalo, da je mudrije znalo da predvidi pobjedu pare nad jedrom. Mjesto da troši glavnicu za jedrenječe, da je usčuvalo, ili da je upotrebilo za parobrode, društvo bi i danas bilo živo, a i napredno. Orebićani su i dandanas vrsni pomorci i kapetani; ali nema više prijašnjega života, kreta, bogatstva, sjaja. Onda gospodari — i kakvi gospodari! — a sada podložnici. Vrla gospoda

Digitized by Google

Bijelići, Luchetta i Braili otvoriše malo društvo, te već posjeduju 4 – 5 parobroda, koji plove Engleškom i Crnim Morem. Ejvala im! Mnogo je Pelješčana u inozemstvu, osobito u Novoj Zelandiji, gdje rabotaju pri vadjenju smole, i od tamo šalju obiteljima izdašne pripomoći.

Za objedom pripovjedaše nam Arneri grozan slučaj, koji se tih dana zbio u mjestu. Lijepa, mlada djevojka poludjela, što je mladi ostavio. Viče jadnica, skače, tuče se, a jedino se utaži, kada joj dodje franjevac O. Lopižić, da joj moli Boga. Ona misli, da je on S. Ante. Jedne noći pobjegne iz kuće, a da se nitko nije dosjetio. Ode po mjesečini do tetke u obližnje seoce, gola golcata kao od majke rodjena. Kada je tetka ugledala tu adamitičku sinovku. — a nije ništa znala — skoro da poludi i ona. — Da smo u Engleškoj, doda starac, koji je za mladjih dana okusio engleški zakonik (što no ga vrli Mantegazza vapije svuda imenom „codice di moralità"), taj bi gizdelin kričao sada u tamnoj tamnici, a dočim druga možda vara!

Popodne susretosmo se sa milim pobratimom još iz Blata, Franom T., koji sada strieli lastovske lastavice. Mi ga zaželjeli za vodiča, ali ga njegova ljepotica Laura još jače željela za pjesnika. Sasvim tim, u četiri sata po podne otprati nas do *Stankovićeva* sela. Prije odlazka ispismo kapljicu pelješkoga „pečenka" kod učitelja Vekarića.

Na kraju varoši nadjosmo gvozdenu tablu, na kojoj je saljevenim slovima ovo nakazno ime: *Peljesaz!* I tako ti je vazda u nas: sve javne table ili natpisi na hrvatskomu jeziku treba da imaju barem jednu ili jezičnu ili pravopisnu pogrješku!

Oko petnaestak časova Orebićima na sjeveroistoku nalazi se sahranište žive vode, kojom varoš obiluje. Malo dolje uspesmo se do *Stankovića*. Tu nas dočeka i pogosti moj drug iz učiteljišta, janjinski učitelj Vicko Štuk, i pokaza nam tri drage male, sa ljubeznom gospodjom.

Digitized by Google

Stankovići su selo od kakvih 350 duša. Naokolo kuća ima mnoštvo velikih bajama i jedre rumanije. Po crkvici S. Antuna naslikane su hrvatske trobojnice, a na njima: „Živili dobročinci!“ Na oltaru opazismo grozno-sliku S. Antuna, kakovih groznih slika ima mnoštvo po Pelješcu i po drugim mjestima Dalmacije. Crkovna slika treba da je barem srednje ruke, inače je treba sažgati ili odstraniti sa javnih oltara.

U 6½ sati zahvalismo dobromu Vicku na pogošćenju, a vrlom Franku na praćenju, pa put pod noge za Trpanj.

Znoj se po nama prelievao, dok se uspesmo, sred borja i šume, na Vlašiću. To je najviši vrh, otkuda je vidik vrlo lijep za onoga, koji se dan prije nije penjao po Viperi. Spustiv se niz brdo, put nas vodio kroz šumu gustih borova. Taman posljednji traci sunčani cjelivali vrhove stabala, koja su širila ugodan miris. Put istoka otvara se vidiku duga uvala, zelena šumom i vinogradom; a naokolo su zelene glavice poput stražâ. Gdje nam bilo da zakrenemo put istoka, pošto smo do tada išli put sjevero-zapada, prodjosmo mimo selo *Vrućicu Donju*. Sa crkve, na kojoj se diže kupola, a posvećena je S. Kuzmi i Damjanu, zvono nam navješćivalo noć. Da nijesmo pograbili kamen sa gomile, izgrize nas pas gospodina župnika, koji je, držeći brevijar poput Don Abondija, šetao i molio ispod čempresa i maslina. Malo naprijed, put istoka, nalaziš *Gornju Vrućicu*. Oba sela, ujedno sa *Dubom*, gdje je pučka škola, broje oko 900 duša.

Mi koracali zavijušama, kroz polutmine, vazda naprijed. Poslije više sati hoda, dosjetismo se, da smo zabasali, jer Trpnju nit znaka, nit glasa. A što ćemo sada? Natrag do Orebića, ne; a naprijed, Bog zna kamo će nas put povesti! Osrčani se i udri naprijed, oznojeni i zapjehani.

Na sreću, mjesečina svijetli, ali mi to još većma maštu draži. Sjene stabala, prodolina, brežuljaka

Digitized by Google

predočuju mi nešto strašna. I doista, izgubio srčanost, ali mučim, a muči bogme grobnim mukom i moj drug. I hodi i hodi, nikakva znaka životu. Jedini tužni pjev šturka odlijegao noćnom tišinom. Trpanj je pri moru — mislim sam sobom — daklo nama sa lijeve; a put nas vazda goni prama istoku uprav. Uzbojah se kao malo dijete. Toga časa sve strašne maštanije o hajducima, o razbojnicima, o mrtvacima i drugim noćnim zlodusima, zaokupiše mi dušu i stisnuše mi srce. To su utisci iz djetinstva, kojima nam nesmotrene babe pribavljaju koji grozni hip u životu. Prečinjavalo mi se je, da je već ponoći: bojao sam se pogledati na satnik; dočim je Marin pogledao, šuteći vazda. Na meni se znoj ohladio pod hladnim noćnim zapadnjakom. Na jednom, kada baš htio da prekinem muk, da se povratimo natrag, eto mi iznenada, izmedju stabala, vršak zvonika. Kao da mi je angjeo utješitelj toga časa poletio u susret! Tu se dizala crkvica B. Gospe. To nas utješilo, jer nam svjedokom da je blizu kućâ i ljudi. Zaokrenusmo nizdo, nešto lijevo. Poslije petnaestak časova, psi se uzlajaše, kao pomamni, prama nama. Toga časa nijesmo pograbili kamenja, jer nam i pasji nasrtaj bio mio u toj gluhoj samoći: i oni su nam jasno govorili, da je blizu stanova. Do malo prodjosmo mimo skup ljudi, koji se hladili ispod murve, te nas uvjeriše, da je do Trpnja petnaestak časova. U nas duh, i od srca im zahvalismo.

Sidjosmo u zatvorenu dolinu i eto nas kroz klanac, gdje se sa jedne i sa druge strane uzdižu ogromne gole hridine. Čudnovate a strašne su nam izgledale sjene visokih kukova, kroz taj tijesni, a dosta dugi, zatvoreni put ili ti potok. Poslije toga strašnoga putovanja, te sumračne hridine dozivale su mi u pamet slike, što mnogi stvaraju o tim čudnovatim stanovnicima Trpnja, o tim groznim Faraunima!....

Napokon nadjosmo prvu kuću, a na njoj strašno ime: *Trpanj*. Povadih satnik: gledam i pregledam i bogme, tekar devet i pô!

Digitized by Google

Prosliedismo ravnim putem put mora, koje se je onamo dolje laštilo pod poljupcim mjesečine. Sa jedne i sa druge strane ceste uzdižu se lijepe kuće, a ljudi, u skupovima, uživaju noćni hlad.

Do malo časova zakucasmo na vrata lijepe prostrane zgrade, gdje su općinski dom, pučka dvorazredna mješovita škola, sa stanom našega prijatelja Ilijića.

Ilijić nas je gospodskom večerom nestrpljivo čekao, prebirajući žice na svojoj tamburici. Tamburica umukne, vrata se brzo otvore, a mi se zagrlismo od srca.

To je Stjepko Ilijić, koji spada u red mladjih, ali darovitijih hrvatskih književnika iz Dalmacije. On ima ukusa, izobrazbe, poleta, srca, rietka pjesnika i uzgojitelja. Poznate su njegove lijepe crte i crtice, što ih je objelodanjivao kroz „Narodni List“, te ih objelodanjuje kroz zagrebačku „Prosvjetu“ i druge listove. Oduže pripovijesti „Minka“ i „Sinovi mora“ najbolje odaju njegovo vještačko pero poput kista umjetnika. Ilijić je moj prijatelj od djetinstva i pomno čuvam na stotine njegovih toplih epistola. On je i vrijedan učitelj, koji sa višega stanovišta shvaća uzvišenost i plemenitost učiteljskoga apostolata. S toga i ljubi narod, pa ćeš ga vazda naći pripravna pri svakoj plemenitoj, rodoljubnoj zamisli. Taman onih dana zagrebački „Dom i Sviet“ iznio njegovo simpatično lice; a ja sam se uzradovao, kao da vidim brata svoga, sebe istoga. On je iz Starigrada, iz toga gnijezda neobičnih ljudi. Katkada piše u rimskom „Fanfulli della domenica“ i u „Pensiero Slavo“.

Bilo bi vrijeme, da se i kod nas pučkom učitelju dade ono mjesto, koje mu pripada. A do toga se neće doći, doklegod oni, koji vedre i oblače, prvi neuvaže plemenitost i uzviženost rada pučkoga nastavnika, čije je ime — kako veli De Amicis — iza imena oca, najsladje i najmilije, kojim čovjek može da nazove drugoga čovjeka. Dok plaća toga najvećega dobročinitelja puka bude ispod plaće gradskoga čauša,

Digitized by Google

ili metlara ulica, učiteljev će ugled vazda trpjeti, barem kod nižega sloja puka. Uz povišenje učiteljskih plaća, uz povisenje godinâ nauka u učiteljištima; uz zakon, da školski nadzornici pučkih škola budu jedino valjaniji pučki učitelji, kao i učitelji učiteljišta: moći će pučki učitelj osjegurati stolak, koji mu, po svetom pravu, pripada u čovječjem društvu. Ja sam o učiteljstvu dalmatinskom više puta pisao i govorio, ali su mnogi moje iskrene riječi htjeli da krivo tumače, jer su, po našem žalosnom običaju, pazili na *quis*, a ne na *quid!* Ja ljubim učiteljstvo, kako zjenicu oka svoga, želim njegov napredak i diku: te mi je srce svaki put krvavilo, kada bih doznao za neke žalosne pojave. Ima ljulja i u učiteljstvu: ali „oci domovine" neka nam provide pristojniji kruh, pak neće se nitko usuditi, da se pretvori u noćnoga neprijatelja, — kako kaže Evangjelje sveto — da sije ljuj, gdje mora da raste jedino pšenica bjelica. Meni srce raste kada vidim, kako neki pučki učitelji učenošću i marljivošću mogu da pobude nenavidnost u nekima, koji su u društvu nad njima i po obavljenim naucima i po naslovima i po položaju. Izmedju raznih radnika na književnom polju, te mladjih i starijih, koji su pučki učitelji u Dalmaciji, ili su bili, zaslužuju slijedeći živući, da ih spomenem: Adamović Vicko iz Dubrovnika, Biankini L. Petar iz Starigrada, Bilić Josip iz Studenaca, Bulić Ivan iz Imotskoga, Crnogorčević Mladen iz Hercegnovoga, Dragoni Stjepan iz Metkovića, Kapić Juraj iz Poljica, Kriletić Ante iz Orebića, Jušić iz Drniša, Ilijić Stjepan iz Starigrada, Ljubić Kažimir iz Makarske, Lorini Petar iz Silbe, Marinković Jakov K. iz Komiže, Matijaca Bartuo iz Kaštelâ, Radić Frano iz Braća, Radoslavić Maksimilijan iz Starigrada, Roca Pavao iz Vodica, Sirovica Dinko iz Šibenika, Urlić-Ivanović Grgur iz Primorja, Vuletić-Vukasović Vid iz Brsečina i Zglav Miho iz Dubrovnika.

Za trpezom smijala se vrla i plemenita gospodja Katica našemu junaštvu, kada smo joj pripovijedali, što nam se je zgodilo od Orebića do strašnoga Trpnja.

Digitized by Google

Poslije večeri, i ako kasno, zabavljale nas Ilijićeve dvie male, dva krasna Rafaelova angjela. Jedna se uspela na stolčić, a druga na stô, da deklamavaju djetinje pjesmice svoga oca pjesnika. Tako su mimiku gadjale u izrazu lica, očiju, kretanju ruku, života i u modulaciji glasića, da bi pomislio, da imaš pred sobom *en miniature* dvije umjetnice svjetskoga glumišta, dvije Duse. Mi ih obasusmo poljupcima i one ostaviše zadovoljne svoje male pozornice, da ih zamijene malim posteljicama i sanjaju o angjelima i o gospodinu Kunitiću i o gospodinu Mainu.....

Digitized by Google

21 Kolovoza.

Trpanj.

U tri sata probudi nas iz obližnje kuhinje kukurikanje kokota, koji je sličio onima žrnovskoga župnika. Učtiva gospodja domaćica, da nam nebi smetao i druge zore, osudi ga na smrt, uz odobravanje svih ukućana. U 6 izadjosmo, da obadjemo taj grozni Trpanj.

Činilo mi se je, da ćemo na svakom ćošku susretati ljude, koji će nas za grkljan uhvatiti, ako ne zavičemo: Živio Starčević! A kad tamo, Trpanjci su, kao i drugi naši iskrnji, mirni, gostoljubivi, susretljivi; a donekle rodoljubniji, značajniji, a možda i razumniji. Danas svak, tko se i malo uzdiže nad običnim niskim svakdanjim mišljenjem i djelovanjem, proglašen je ludjakom ili vjetrenjakom, sanjarom. Vrli Trpanjci dali su nam primjer svima u Dalmaciji, kako treba da štujemo djelom svoj jezik. Oni su zatvorili kese svoje svima onima, koji, dok nam dolaze, da se tuste na našoj koži iz Beča, iz Trsta i Budimpešte, više puta ismjehavaju i grde naša prava, naše svetinje. Trpanjci s toga zaslužuju svaku pohvalu; i njihov primjer trebalo bi, da slijedi svaki trgovac, — a i odvjetnik, bilježnik, kapetan, župnik i privatnik — ako štuje jezik svoje majke. Inače ne smije nitko da se hvalisa rodoljubljem, jer se pravo rodoljublje sudi po djelovanju, a ne po praznim riječima i po programima.

Digitized by Google

Po njem tebe sviet poznaje živa,
Na njem ti se budućnost osniva!
Ljubi, rode, jezik iznad svega,
U njem živi, umiri za njega!
Po njemu si sve što jesi:
Svoje tielo, udo svieta,
Bus posebnog svoga cvieta
U narodâ silnoj smjesi.
Bez njega si bez imena,
Bez djedova, bez unuka,
U prošlosti sjena puka,
U buduće niti sjena!

Ovako nam preporučuje neumrli pjesnik; a Preradović je dobro znao i razumio što poručuje i preporučuje narodu svojemu!

Trpanj se proteže niz uvalu sve do mora jedan kilometar dužine. Sredinom mjesta vodi te lijepi kolni put. Sa jedne i sa druge strane uzdižu se kuće izmedju zelenila i plodnih vrtova. Ovdje ondje vidiš po koju lijepu novu gradsku zgradu. Mjesto obiluje lijepim dućanima, gostionama i kavanama, gdje se, osobito blagdanom, sakupljaju živahni Trpanjci. Trpanj broji oko 800 stanovnika; skoro se svi bave trgovinom i pomorstvom. Na obali je lijep muo, te sa protivne strane drugi, koji je sagradila sama majka narav, te sa pristaništem parobrodova, koji 28 puta na sedmicu obilaze Trpanj.

Najprije posjetismo rodoljubnoga župnika Don Jurja Laneve, te crkvu. Crkva je posvećena S. Petru i Pavlu; sagradjena je godine 1799, kada je Trpanj pripadao župi u Vrućici; sva je od bijeloga bračkoga kamena, sa lijepim zvonikom u romanskom slogu. Veliki je oltar po rimsku; sred njega se uzdiže lijepi tabernakuo od mramora. Lijep je kip „Gospe od Ruzarija". Jedna me cigla stvar u Trpnju iznenadila, začudila: Natpisi su „Puta od križa" na talijanskom jeziku! *Etiam aliquando dormitat* ...

Ilijić i vrli Don Laneve povedoše nas na glavicu S Roka, koja se uzdiže na jugoistočnoj strani

Digitized by Google

varoši. Na vrhu je crkvica S. Roka. Lijep je pogled na makarsko Primorje, na neretvansko more, sve do Maloga mora put uvale Maloga Stona. Prostim okom lijepo razabireš gdje se bijeli Gradac (taj dan tamo se baš crna izborna borba vodila izmedju brata i brata!), zatim rodno mjesto slavnoga pučkoga pjesnika Andrije Kačića, te mu grobničko spavalište, sa pobratimom nezaboravnim Fra Ivanom Despotom. Durbin nam je najviše upirao u jednu malu bijelo-čempresastu tačku nad morem. To bio grob onoga velikoga poštenjaka, značajnika, gorostasa na besjedi i na peru, uzor-čovjeka u kući, u crkvi, u saboru. Slava ti, Mihovile Pavlinoviću! Oj, da ti je danas ustati iz groba! Bili se opeta povratio k mirnoj zeji S. Tekle ili bi gledao bratoubojnički boj izmedju e svoje, za koju si ti živio, radio i molio?!..... da u ogorčenosti velike duše svoje, vlastitim sću- istjerao iz svetoga hrama rodoljublja neke farizejce, kojima nijesu ideali hrvatski preporod, hrvatsko poštenje, hrvatski značaj, već trbuh, trbuh i trbuh?! Dok pišem ove retke, na stolu mi je fotografija „visit", koja predstavlja velikoga podgorskoga Pustinjaka. Otrag je napisano vlastitom rukom pokojnika: *„Na 1 lipnja 1870 — za nove izbore na sabor dalmatinski. 1. Prije svega branit ću hrvatsko državno pravo, t. j. pravo Dalmacije na sjedinjenje s Hrvatskom. 2. Govorit ću u saboru jezikom narodnim. 3. Pobijat ću gradjansku ženitbu. Tako me Bog pomoga!* **Mihovil Pavlinović.**" A sprijeda oko slike napisane su takodjer njegovom rukom ove zlamenite riječi: **Samostalna, cjelokupna, ustavna Hrvatska**". Oj, na Pavlinovićevu grobu neka se braća pomire, jer mira treba ovoj izmučenoj zemlji:

A egregie cose il forte animo accendono
L'urne de' forti .... e bella
E santa fanno al peregrin la terra
Che le ricetta .....

Trpanjci se bave i ribolovom. U uvali sa istoka bilo više ladjica ribarskih. Obavljali su lov na cipole.

Digitized by Google

Baš mjeseca kolovoza cipoli su u mriještenju, te u velikim množtvima kreću iz Neretve i vazda uz kraj: to im je osobitost. Ribari, a tu je više družine, straže. Kada riba dodje u uvalu, zagrade je osobitim mrežama, i tako je polove. Cipoli su tečni i mi smo ih osladili toga dana kod srdačnoga domaćina. Ali najveću korist dobivaju ribari iz vadjena sjemena cipola. To osuše i šalju u trgovinu pod imenom *butargâ*, a kilo se plaća 4—5 fiorina. Opazismo jednom ribaru, da će tako uništiti ribu, loveći za doba mriještenja. On nam primjeti, da većina cipola pobjegne i po noći; a tko prodje, da se više nepovraća k njima, jer da idu sve do obala Afrike, gdje će se namjeriti na još gore lovce. Ribarovo obrazloženje nije nas nimalo uvjerilo o protivnome našega mišljenja.

Sa gorice sidjosmo do obale, da vidimo putn[illegible] na parobrodu „Chlumecki“, koji je onoga časa pj[illegible] put Trpanjske luke.

Nad vratima oveće gostione na obali čita se trobojni natpis: „Narodna Gostiona .— Živio ako Bog da!“

Uz put obadjosmo tvornicu, gdje se priredjivaju srdjele u limenim zaklopnicama po Nantešku. To je podružnica „Anglobank“, koja je u Komiži, u Luci Šipanskoj, u Grado itd. Tekar je ove godine podignuta i srećno uspjeva: priredjivaju se male srdjelice, koje se obično love oko Trpnja. Pripovijedaše nam trgovac rodoljub Nikola Nesanović, da Trpanjci nekim osobitim načinom čuvaju i pečene trilje.

Na parobrodu je bilo nekoliko Hercegovkinja u narodnoj slikovitoj nošnji. Kapetan predade lučkome činovniku jedro, što je digao iz mora kod Crkvnica, a to jamačno bilo koje izvrnute ladje Neretvanaca. On čas četiri vrla momka podbiše četiri vesla i ladju i odoše, da spase utopljenike. Popodne dovedoše praznu ladju; kasnije smo doznali, da nije bilo ljudskih žrtava, kako je obično po našim krajevima, jer neoprezno nabijaju brodicu marvom, ljudima, šumom itd., nepazeći na jakost broda i na hire mora.

Digitized by Google

Na podne opazismo sred luke, debela čovjeka, gdje se nasladjuje sred morskih zagrljaja. Onoga trena predočio mi se je Faraun, gdje se valja sred valovlja mora Crvenoga. To bijaše vrli rodoljub, trpanski načelnik, D.r Stjepan Ferri, koji nas učtivo pozove, da i mi zoronimo sred mora trpanjskoga.

Popodne obadjosmo ostanke kaštela slavnih Kačića, koji se uzdižu na glavičici nad donjim dijelom mjesta, pod imenom *Gradine*. Slavni Andrija u svojim pjesmama spominje tu kulu roda svoga. Rekbi, da se je tu u staro doba dizao rimski grad *Tarpinium*. Na općinskom je grbu naslikana Gradina.

Večer prodjosmo u hrvatskoj čitaonici, u tom ognjištu trpanjskoga rodoljubja. Naokolo bijaše kita gospode, koji razpravljaše o vijestima raznih novina. To su praktični ljudi: Pelješki Englezi!

Trpanjci imadu i tamburaški zbor i taman toga dana stigne im učitelj, koji će biti i općinskim tajnikom, mjesto vrijednoga pravnika Stj. Botteria. U općinskom domu imadu veliku dvornicu za predstave, čim se muški i ženske vrlo rado i uspješno zabavljaju.

Digitized by Google

22 Kolovoza.

Trpanj. - Zagruda — Oskorušno — Kuna.

Dne 22 kolovoza prošetasmo se zelenom, ali zadušenom okolicom. Tu uspjeva, od dvije godine i duhan; nadjosmo lijepih strukova u školskom vrtu. Pred jednim vinogradom opazih gdje su vrata izmedju stupova dviju maslina: o jednoj su učvršćena, na drugoj se zatvaraju.

U tri sata popodne poljubismo bijelu ruku dobroj gospodji Katici, lice dragim glumicama maloj Verki i još manjoj Beti i uputismo se put Kune. Do raskršća dopratiše nas Ilijić i župnik Laneve, e da se ne b smo i pri odlasku izgubili. No prije odlaska — treba da bilježim zlamenitije — posjetismo ljubeznu kolegu Ljubicu, radi koje moj drug možda napunio pun notes ljubovnih ljubica, ružmarinkâ i čeminkâ, što je pokupio oko mladenačkoga srca svoga...

Put od trpanjske razkrižnice do Kune proteže se kroz dolinu, izmedju zelenih kosa brežuljaka; po srijedi prostiru se plodni vinogradi. Put se postepeno uzdiže, vazda put istoka.

Prodjosmo kroz lijepu šumu borova plemića Vita Gozze-Bassegli iz Dubrovnika; tu ista stabla služe za kolce brzojavne žice.

Poslije sata i pô hoda, dodjosmo do sela *Zagrude*. Prije nego uljegneš u selo vidiš da je vas put razdijeljen kamenim znakovima, a svako 10-15 me-

Digitized by Google

tara, te je nasuto po putu peluha, slame i drugih gnjojivih tvari. Ta su čudnovata gnjojišta svojinom pojedinih posjednika naokolnih baština.

Kod kapetana Ivana Cibilića odmorismo se. On nas pogosti izvrstnim bajamima i zlatnom kapljicom. Pelješčani su puno gostoljubivi. Kada im stupiš u kuću, najprije ti ponude kavu, zatim voće i tako zvano *pečeno vino*, koje je neka vrst „lacryme Christi". Po svima selima opažaš lijepih kuća, a to s toga što su Pelješčani po svijetu sticali sa novcem ukusa, te pojma o udobnu življenju.

Nad Zagrudom, odmah blizu, prostire se *Oskorušno*, gdje je kapelanija S. Nikole, kojoj oba sela pripadaju. Tu je mješovita škola, iza kako je, nekoliko godina otrag, izgorjela u Zagrudi. Kapelanija broji oko 500 duša; politički pripada Kunavoskoj općini. Sa sjevera uzdiže se ponosni *Viter*, koji je, poslije S Ilije, najviši vrh na poluostrvu.

Poslije dobra sata hoda, prispjesmo na *Kunu*. Selo se uzdiže nad lijepom uvalom, bogatom bujnim vinogradima, gdje rastu masline, trešnje, orasi, smokve i druge voćke. Pred mjestom nadjosmo ogroman dub, kojemu je na ledjima više vijekova.

Kuna je lijepo seoce, na sjevernoj strani poluostrva nad neretvanskim morem, na visini od 400 metara, ali se sa sela ne vidi more; udaljeno je od Orebića 22 kilometra puta. Selo broji 450 duša, a župa oko 4000. Općini i župi pripada dvadesetak sela, izmedju kojih: *Pjavičino*, sa pučkom mješovitom školom i sa kapelanijom S. Matija, 5 kilometara put juga; *Potomnje*, sa pučkom školom, 4 kilometra udaljeno; *Zupanjeselo*, sa pučkom školom.

Najprije posjetismo mladoga župnika, poznatoga rodoljuba Don Vicka Medini-a, dubrovčanina. On nas kao braću zagrli. Medini je vrlo simpatično lice; spada u red najvrijednijih mladih svećenika Dalmacije. On ti je i riječju i perom i djelom pravi slijedbenik gesla „Bog i Hrvati". Bavi se uspješno i pisanjem.

Pošto je to pjesnička duša, pjesmu srca svoga

Digitized by Google

nije mogao vazda da sakrije. Njegova „Jelka“, poklonjena nezaboravnomu Stjepanu Buzoliću, odaje pjesničku žicu. Baš tih dana ispjeva žarku pjesmu zastupniku Biankinu, kojega su sjajno čekali na Kuni, gdje mu je bilo držati pučku besjedu. Izmedju drugoga reče mu:

Ne boj nam se!.... Rodnog žara
Plamti vatrom zublja sveta,
Ima ovdje sloge, mara,
Ima srca i poleta!
Mlad Rčanin svjesno poji
I poj mu se ori svuda:
Ovdje Hrvat stražar stoji,
Hrvatska je ovo gruda!....

Medini je i na latinskom jeziku objelodanio učenu razpravu o S. Ivanu Krstitelju; i tako raznim radnjama zasvjedočio, kako je živa grjehota, što je taj mladić daleko većega središta, a zakopan u zabitnom seocu. Do lani je bio u Dubrovniku koralnim vikarom i župničkim pomoćnikom.

Kod mladoga župnika nadjosmo franjevca O. Brnarda Markovića. Taj je doista jedan od najnaučenijih i najsposobnijih fratara, što su kod nas. Ako je onaj drugi Marković iz Sinja vrstan teolog i crkovni povjesničar; ovaj je i teolog i povjesničar i filozof i poliglota i muzik i slikar i vrstan gvardijan. Rodom je iz dubrovačke Rijeke; nauke je izučio u Dubrovniku, gdje se je i redio; doktorao se je u filozofičkim naucima u Firenci. Filozofiju je predavao redovničkoj mladeži petnaest godina, te sada, daleko od gradskoga života, uživa u kunavoskome svome samostanu samoću sela i kalugjerstva. Taj je čovjek pravi fenomen, pravi enciklopedista. U muzici je majstor i njegove „mise“ i „litanije“ pjevaju se u Dubrovniku pri najvećim crkovnim svečanostima. Govori hrvatski, talijanski, latinski, francuski, španjolski, njemački i engleški; poznaje i grčki, a čini mi se, da je s profesurom Budmanijem bio počeo učiti ruski i sanskritski. U slikarstvu nije Bukovac, ni Medović: no svakako ima i za to dara.

Digitized by Google

Večerasmo kod gostuljubivoga Don Vice. Prama momu drugu sjedila je Medinijeva sestra gospodjica Darinka, pravi pravcati tip dubrovačke ženske ljepote i nježnosti. Neznam, je li moj drug ispod oka strijeljao čarobnosti te potomkinje Zuzoriće Cvijete!

Po večeri dodje po nas učtivi Brnardo, da nas povede u svoj samostan, gdje su nas čekale dvije udobne sobe.

Digitized by Google

23 Kolovoza.

Kuna — Janjina.

Najprije obadjosmo manastirsku crkvu. Samostan je lijepo uredjen, premda malašan; udaljen je nekoliko časova selu put juga.

Uz manastir je vrlo lijepa crkva „Gospe od Loreta", na tri broda; pobočni su spojeni sa glavnim pomoću deset svodova, sa uresim u kamenu; sva je popločena mramorom; resi je pet mramornih oltara. Veliki je oltar najljepši; izradio ga je klesar Štambuk iz Vrboske na Hvaru. Crkva je duga 30 metara, a široka 12. Sagradjena je godine 1681 na troškove puka, rekbi za zavjet, ili kako neki kažu, za pokoru, što su mješćani bili porobili neki brod. Godine 1705 Stonski biskup V.cko Lupi povjeri je Franjevcima i uoblasti ih, da tu sagrade svoj manastir. Na velikom oltaru čuva se lijepi kip Gospin, sa mnoštvom zavjeta. Tih dana bilo je krenuti O. Markoviću put Češke, da nabavi nove orgulje. U crkvi su dvije lijepe slike mješćanina, poznatoga našega slikara Celestina Medovića. „Pokrštenje Isusovo" je nešto doista osobita, izvorna. Zraka nebeska vas Jordan i svu okolicu obasjala, pa bi rekao, da je sve pod srebrnastom mjesečinom. Pred crkvom je balaustra: a iza crkve diže se, izmedju čempresa, lijepi zvonik. Pošto je bila nedjelja, navrvjelo svijeta u crkvu da sluša svetu misu, koju je muzikalno opjevao naš Marković Svi

Digitized by Google

su muški gospodski obučeni, kao da su sred grada: ljudi su obašli svijeta i dobro im je na domu. Ženske su u opće vitke poput jela, zdrave, lijepe, kao što su sve Pelješkinje: a prije su još i ljepše izgledale, dok su nosile narodnu svoju svilenu nošnju, sa slamnatim klobučićem. U crkvi sjede djevojčice na pločniku prekriženim nogama. Poslije „podizanja“ puk pjeva neku hrvatsku pobožnu pjesmu.

U samostanu pokaza nam dobri O. Bernardo nekoliko svojih slika. Izmedju raznih bio je lik glasovitoga matematičara Boškovića, te vrlo karakteristična studija, koja predstavlja glavu starca. Na, rekao bi, da je opojen nekom slatkom željom za prošlim mladim danima, pa mu se nategle sve one debele žile po navraštenome vratu!

Ispod kamenitih stepenica pokaza nam četiri topa, koja su nekada služila na pelješkim brodovima proti gusarskim napadajima.

Naokolo samostana prostire se lijepa bašća, gdje lajk sadi tikve i kren, a pjesnik Brnardo ruže i dalije.

Poslije mise pohodismo župničku crkvu, okolo koje se uzdižu vitki čempresi; posvećena je Gospi od Uzašašća. Sagradjena je oko XIV vijeka, a povećana početkom XVII. Lijepa je slika „Duše Očišćilišta“ u kapelici sa lijeve. Na oltaru S. Vlaha diže se kip od srebra, umjetnički izradjen otrag nekoliko godina: zapada tri tisuće fiorina.

Lijepa je zgrada gdje se nalazi hrvatska čitaonica, tekar lani utemeljena. Na čitalačkom stolu nadjosmo broj zagrebačkih „Narodnih Novina“, u kojemu bio članak obrubljen modrom olovkom. Članak je prenašao riječi što su magjarski listovi pisali o Medovićevim slikama na njihovoj milenijskom izložbi; a taj je broj dostavio čitaonici isti Medović. Da, Medović je rodom iz Kune. U rodnoj mu kući vidiš portrait, što ga je sam izradio, još djakom u Dubrovniku, bez ikakve slike, jedino gledajući se u zrcalu. On je dječakom otišao u samostan i samostanu du-

Digitized by Google

guje vas svoj uzgoj. Izučio je slikarsku školu u Monakovu, te svojim genijalnim radnjama stekao je ne samo simpatije, već imena: pa je sada na diku ne samo maloj Kuni i redu, koji ga je uzgojio i obrazovao, već čitavomu hrvatskomu narodu. Ja sam ga još djakom poznavao, pa sam ga lani u Visu — kada je putovao sa Bukovcem i sa D.rom Kršnjavim — susreo na jahti „Margariti". Isti mi je Bukovac zasvjedočio, da je Medović genijalan slikar; a ondašnji predstojnik nastave spomenuti D.r Kršnjavi sa zanosom mi je o njemu govorio. On sada u Zagrebu ima svoj posebni *atelier*. Nijesam mu nimalo odobravao razloge, s kojih mi je pričao, da je svlačio fratarsku odjeću. Bio je miliji kao fratar: sjećao nas je blaženog Angjelika i drugih umjetnika, koji su u samostanima gojili, te svijetu sačuvali, uz pismo, i lijepe umjetnosti. Žalosno je, što su ga preklani bili nauckali neki pseudo-rodoljubi, da se zavadi sa hrvatskim Mecenom, sa slavnim biskupom Strosmajerom, stvoriteljem one krasne zbirke umotvorina, kojima se diči naš bijeli Zagreb i pred kojima se isti Medovićev duh jača i krijepi umjetničkim, božjim nadahnućem. —

Crkovinari svih crkava podložnih kunavoskoj župi imali su te nedjelje zajednički objed kod župnika. Pozvaše i nas, i mi se dobrovoljno nadjosmo sred njihove gostoljubivosti. Tu bilo i govornikâ, veseljakâ, pjevača i umjetničara. Sve natkrili veseljak i dragan trgovac Ivo Tutić. On nam pričaše zgode i nezgode iz vojničkoga života po krivošjanskim brdima: pa je bio najboljom „salsom" tečnim kunavoskim jančićima i kozlićima. Do mene je sjedio dragi općinski tajnik Baldo Vijolić, koji se s malim Stanlayom natjecao tko da bolje nazdravi krasnoj Darinki.

Medinova soba može se pravom da nazove ptičarkom, ili velikom krletkom. Netko se zaljubi u pse, netko u mačke, netko u golube, netko u konje, drugi u razne dvonožne i četveronožne živine; a naš ti se pjesnik Don Vice zaljubio u krasne raznovrsne ptice.

Digitized by Google

Tu je najmuzikalniji zbor; tu je pravo pjevačko društvo. Htio sam mu primjetiti, da ako ptičji pijev zanosi pjesnike, ali nemože tako njihova uza, pa „od zlata bila“, kako bi rekao moj i njegov Buzolić; — no kada mi je rekao, da te lijepe stvorove pitaju bijele ruke lijepe Darinke, mukom umuknuh.

Življenje na Kuni dosta je skupo, jer treba skoro sve gore iznositi; a nije šala, uspinjati se do 400 metara visine. U okolici je posve malo šume, pa nam reče fratar, da mu je plaćati za mazgu drva do dvanaest banovica!

Sa sjeverne strane pri moru nalazi se lučica Crkvice, gdje sada dolaze parobrodići: i tako je općenje sa Kunom dosta olakoćeno.

Ljudi su nas pozdravljali: „Dobro nam došli!“

U tri sata uputismo se put *Janjine*. Poprati nas dio puta rodoljubni fratar O. Šimun Mendjušić.

Nebo oblačno i tmurno veoma. Put nas vodi vazda put istoka posred doline; sa jedne i sa druge strane prate nas kose zelenih gora. Sve naokolo zeleno, nešto šumom i ako niskom, a nešto sredinom borjem! Poslije sata puta, eto ti crnih oblaka i tihe rose. Neka rosi, ljeto je! Ali rosa neprestano za nama, kaplje padaju sve to veće, a put, osobito na nekim mjestima, da se ubiješ! Proplakali svileni suncobrani, a suze, teške suze, padaju po engleškom klobuku i po bijeloj kapi maloga Stanleya i po ledjima putnicima-ludjacima. A trebalo je, da i kišu pokušamo! Zaklona nigdje, da umreš! Brojeći brzojavne kolce, na kojima se brojevi sporo, ma vrlo sporo umanjivali, udri naprijed, pa što Bog dade i sreća junačka!

U pet sati eto nas, Bogu hvala, do Janjine, mokri kao pijevci.

Prodjosmo kroz čitavo mjesto, koje više sliči lijepoj varoši, nego li selu. Da je na moru, nad kojim je udaljeno kilometar, malo više, izgledao bi kao mali bijeli gradić. Selo se prostire sred zelenila, produžujući se i spuštajući se lagano od zapada put istoka za pô kilometra dužine. Ima po mjestu lijepih širokih puteva i gradskih zgrada.

Digitized by Google

Opočinusmo kod vrijednoga općinskoga tajnika, ispitanog pučkog učitelja, posjednika Antičevića .On je napisao nekoliko lijepih crtica u zagrebačkoj „Prosvjeti". Tu mu nadjosmo gostom rodoljuba gospodina Bekavca iz susjedstva poznatih mladih pisaca i mojih prijana Jurja Kapića i Frana Ivaniševića, a sada činovnika na morskomu Mljetu Pred večer svi zajedno posjetismo mjesnoga župnika, ljubeznoga rodoljuba D. N. Buntjelića iz Korćule. Njegovu časnu sestru zanimale neke moje pjesme, te mi veću čašicu učtivo pruži. Tu se najviše govorilo o dočeku Biankina, pa nam župnik pripovijedaše, kako su ga mješćani molili, da im dopusti, da slave u zvona pri dolasku zastupnika, jer se sve mjesto pripravljalo da ga pospe miljem i koviljem.

Poslije vesele večere kod našega Antičevića, primismo poziv za ples. Ples! Mi ćemo u čudu. Da vesela mladež dočula, da je u mjestu nekoliko inostranaca, pa i mi touristi, u tren oka odredi i stvori dvornicu u ples. I ako umorni, odosmo, da vidimo i da pozdravimo janjinske ljepotice i čarobnice. Marin bi bio ostao do zore, ali putokaz nije dopuštao. I tako su se naše odjeće sasvim osušile!

Digitized by Google

24 Kolovoza.

Janjina — Drače — Sutvid — Crnagora.

Ranim jutrom obadjosmo župnu crkvu. Ta je sasvim nova, prostrana, u modernom slogu, sa lijepim gotičkim zvonikom nad vratima; diže se posred mjesta, a posvećena je S. Vlahu. Veliki žrtvenik zapada 5000 fiorina; izradio ga je Bilinić.

U općini poklonismo se načelniku kapetanu Bjelovučiću, bivšem narodnom zastupniku, i tu dobismo na dar fotografiju Janjine.

Već se je mjesto kitilo trobojnicama radi dolaska Biankinia. Na jednoj kući bilo ih je mnoštvo i rekoše nam, da je to rodna kuća urednika „Katoličke Dalmacije“ vrlog Don Ivana Prodana.

Gdje je današnje grobište nalazila se je još od davne davnine, crkvica S. Stjepana; godine 1868 bi pretvorena u mrtvačku kapelu. Sudeći po ostancima starih zidina, rekbi da se je tu dizao kalugjerski samostan, sagradjen još od prvih kršćana, koji su u blizini stanovali. U grobištu je lijep spomenik, što ga je podigao bivši učitelj, viški općinski tajnik Pero Monti svojoj miloj ženi, a izradio ga je klesar Simon u Korčuli.

Za dubrovačke vlade u Janjini je prebivao knez. Još opstoji njegova palača. Priča se, da su dvije žene bile zapaljene pred palačom kneževom XVII. vijeka, jer vještice!

Digitized by Google

Janjina broji 700 duša. Općini pripadaju odlomci: Brijesta na moru, sa lijeve strane poluostrva, u dnu prostrane luke; Žulijana na moru sa južne strane, u velikom prodoru, sa pomoćnom školom, kapelanijom S. Martina; Koso; Popovaluka, pô sata od Janjine, čijoj župi i pripada; Putnikovići ili ti Crnagora, sa kapelanijom i sa pučkom mješovitom školom: Sreser, gdje je svetište Male Gospe i pripada župi: Trstenik na moru, u uvali prema Žulijani, sa mješovitom školom, kapelanijom S. Ante i 350 duša: tu pristupaju mnogi parobrodi. Povrh Trstenika je na brdu Ćućinu ogromna špilja, narešena stalatitima i stalagmitima, a unutri je polutama. Zove se *Pinčeva špilja*.

Na općinskom je grbu S. Vlaho. U mjestu je hrvatska čitaonica „Zvonimir“; a nalazi se poštarsko-brzojavni ured, financijalni odjel i oružništvo.

U osam sati uputismo se, popraćeni od razne gospode, put mjesne luke *Drače*. Do nje vodi kolni put. Tu pristaju parobrodi. U petnaestak časova prispjesmo do mora. Izmedju nekoliko kuća i skladišta, ponosna se uzdiže lijepa palača Bjelovučića. Rekbi, da su Bjelovučići najbogatiji na Pelješcu.

Nama je namjera bila, da obadjemo luku *Sutvid*, gdje kapetan Bjelovučić racionalno goji kamenice. S toga iz Drača krenusmo obalom put istoka po lijepoj cesti, što je isti Bjelovučić na svoje troškove sagradio, te uzduž posadio lijepih stabala.

Oj, kako smo, poslije toliko vremena, milo prislušali morske cjelove našoj obali! More bijaše donekle uznemireno radi sinošnje kiše: natezaše na sjevernjak onamo od gvozdenoga Biokova i sa bližnjega Kleka.

Prevalismo tri četiri kilometra puta i eto nas u dugoj morskoj uvali. Tu je zaselak gospodina Bjelovučića. Nadjosmo dva čuvara-radnika. Uvala se proteže oko 300 metara dužine. Znakovi u moru priječe drugim ladjam ulaz. Tu se čita natpis: "Prvo racionalno dalmatinsko gojilište kamenica Stjepana Bjelovučića u Janjini".

Digitized by Google

Učtivi nas čuvari povedoše ladjicom po čitavoj uvali i pokazaše nam svaku. Dva debela sata divili smo se toj rijetkoj u nas ljepoti, te promišljali. koliko bi blaga bilo kod nas, kada bi ljudi bili poduzetni, kako što je Bjelovučić. Sedam je ljeta što on kuša gojenje kamenica, te, poslije više mukâ i truda, ustrajajući u želji svojoj, po onoj *audaces fortuna juvat*, srećno je uspio. Njegove kamenice osladjene su pri lukuljanskim gozbama u Zagrebu, u Trstu, u Beču, itd. Šalje ih u trgovinu u škrinjicama po 25—30 zajedno. Ima ih više vrsti, te im je cijena 2-4-6 novčića. Najtečnije su od mjeseca listopada do veljače. Uz kamenice goji klapavice t. j. crne mušolje (pidocchi). Divotna je naša šetnja bila po moru, bogatim tim rijetkim blagom božjim! U dnu su zasadjeni drveni katramani kolci. Od kolca do kolca potegnuti su debeli konopi od koka, puput „libana" kod tijeska od vina. U konopima su učvršćene grane stabala, a po stablima je uzraslo na stotine i stotine kamenica. Kada hoćeš da ubereš sa toga ogromnoga grozda, otrgneš veće, a granu, sa malima, opeta objesiš. Po istomu konopu prilijepivaju se kamenice i mušlji, te stvaraju svakovrsne grozdove, kruglje, igre: a to sve divno izgleda u sjajnoj morskoj vodi. — Osim toga, goje se kamenice u velikim gvozdenim rešetkama — alevaturima. Sjemenje najbolje uspjeva po kupama, pa je u dnu mora oko 100 tisuća kupa, sa kojih se male kamenice prenašaju. Prije odlaska, osladismo tečno jelo: ljušture ponijesmo sa sobom za moj muzej uspomena. Gospodinu Bjelovučiću osta vismo na stolu pismo sa tri cigle riječi: Ejvala, ejvala, ejvala! I uputismo se preko brda i gore, pod sunčanom žegom, kroz šumu, put Crnegore.

Poslije dva sata penjanja i uspinjanja, po strašnim putevima i suputnicama, dodjosmo do stana dragoga učitelja Kneževića. Na prvi je mah mislio, da mu dva Engleza iz neba padaju u tu njegovu kneževinu, malu Crnugoru. On nas i knežévski primi. I ako sred puste pustinje, on ti je veseo i zadovoljan

Digitized by Google

uz svoju drugaricu i sitnoga kneževića, na toj visokoj ravnici, pred kojom se, sa podneva, uzdiže golo golcato, visoko brdo Čarovići.

Priča se, da su utemeljili selo Crnogorci, kojima je republ ka dubrovačka opredijelila to zemljište. Ima još staraca, koji nose široke gaće. Crnugoru sastavlja više seoca, koji pripadaju crnogorskoj župi, a to su: Putnikovići, baš gdje se nalazi škola, sa crkvom; Dubrava, Vukotići, Ruskovići, Koso, Zaradaće, Belanovići, Gjurašići i Brijesta na moru, sa sjevera. U Brijesti takodjer goje se kamenice, ali jednostavno na granama u moru; mješćanin Perić posjeduje bogati ribnjak. Sva seoca ukupno broje oko 1000 duša. Škola je mješovita, a utemeljena je godine 1873. Do škole je župnički stan, gdje nas ljubezno primi Don Ante Tvrdejić iz Žrnova. Crkva je malašna.

Na pobočnom oltaru nalazi se slika „Krštenja Isusova“: sa jedne strane Jordana stoji S. Ivan i krsti Isusa, a sa druge propovijeda S Ante od Padve, a iz rijeke skaču ribe, da ga slušaju! Na crkvi je „meridijana“ naslikana u tri hrvatske šare. — Nad jednom kućicom, u kojoj je prase grujilo, opazismo zaboden ovnov rog: to je, da nebi tko urekao pretilu životinju! Svaka kuća ima i po više svinja, pa im je prasac prava domaća životinja. Seljaci su puni predsuda. Vještice i vukodlaci su na dnevnom redu pri svakoj zgodi i nezgodi. Vjeruju u zapise, koje im sadašnji župnik ne će da čini; pa oni željno čekaju biskupa, da ga upitaju, je li istina da mu je on to zabranio. Svetkuju mnoštvo svetaca preko godine i za to imadu osobiti kalendarij, i svi su im blagdani *primae classis*. Sva im je pobožnost u tome, što toga dana nerade; a nije potrebito, da je itkoga u crkvi, osim popa i remete. Sasvim tim remeti je zvoniti svečanim načinom, a župnik nesmije na oltar prije deszte! Osobito štuju S. Panteliju, i evo otkada. Jednom na dan S. Pantelije Crnogorac mlatio, jali vršio žito na guvnu. Tu prodje komšija, pa će mu:

Digitized by Google

Bolan nebio, danas ti je veliki svetac, S. Pantelija, a ti rabotaš? — Neka, odgovori mu radiša, S. Pantelija pantelja po nebu, a ja ću vilama po guvnu! Po noći eto ti nevjere, grmljavine, pa udri Pantelija strijelom u stog žita i zapali sve onom nevjerniku. Poskoči kasnije jadnik, da vidi što je, u to zabljeska, a moj će ti put neba: Posvijetli, posvijetli dobro, da ti nije još koje zrno ostalo!.... Svetkuju S. Šimuna, jer nekomu toga dana isteklo 'ulje. I najmanja zgoda, malko neobična, povećava im svece u kalendaru. Baš sedmice prije svetkovali su pet dana, a nedjelju šesti dan! Sasvim tim, radit će i na Božić i na Veliku Gospu. U ostalomu su ljudi srdačni i hvalio nam se je učitelj, da ga štuju i ljube. Mnogo ih je po Amerikama, pa im od amo šalju hrvatskih knjiga i listova. Mnogi čitaju „Pučki List“ „Narodni List“ i knjige S. Jerolima. Goje lozu, maslinu, duhan, žito, sočivo i krumpir.

Digitized by Google

25 Kolovoza

Crnagora — Ponikve - Ston.

Dne 25 kolovoza, u 9 sati, krenusmo put istoka za *Ston.*

Oko desetoga sata opočinusmo u *Ponikvama,* gdje kraljuje veseo župnik Don Pavao Kralj iz Maloga Stona. Nadjosmo vrloga župnika gdje poučava nekoliko djece u čitanju, pisanju, itd. To je najplemenitiji način, kako da župnik upotrebi slobodno vrijeme u pustošnim mjestima, gdje ne opstoji javne škole. Za to su zaslužni ne samo najveće pohvale, već i novčane nagrade. Pred crkvom ga je čekalo — možda za „nauk kršćanski" — dvadesetak djevojčica, u narodnoj crvenoj nošnji. Kada smo mi prošli mimo njih, sve su se podigle i učtivo nas pozdravile. Vrli nas Kralj kraljski počasti kraljevskim svojim sirom i pršjutom. Crkva je stara, posvećena je S. Ivanu; a župničke knjige počinju godine 1705. Župa broji 900 duša, i zahvaća seoca: Boljenoviće, Šparagoviće, Zabrdje, Dančanje i Dubu.

U $11\frac{1}{2}$ krenusmo naprijed.

Putem vidiš velikih dubova, kriješava, oraha, maslina i drugoga zelenila. Opazio sam po polju pasulja za dva metra visine: hvala živoj vodi. Put nas je vazda vodio put istoka, kroz zelenu doljnu. Sunce žarko, žarko cjelivalo naše tobožnje sunce brane.

Digitized by Google

Ovdje, ondje, kroz borje, zrijevali smo divno, tiho more sa jedne i sa druge strane poluostrva, koje se sve to više tamo suživalo.

Na jednom eto nam vidika nad *Stonom.*

Krasan li je pogled nad gradićem, koji se dolje zbio u dnu morske uvale, koja se zrcali za desetak kilometara dužine put jugo-istoka. Rekao bi, da je grad stražom ili svezom izmedju Pelješca i kopna. Izpred bijelih kuća uzdižu se vitki jablani, te se prostiru put podneva široke solane. Naokolo mu se dižu stari zidovi i kule sve do Maloga Stona, koji mu iza ledja, sa sjevera, cjeliva drugo more, Malo More. Put zapada, taman ispod našega brda, širi mu se dugo, lijepo polje, obasuto lozom, duhanom, kukuruzom, a nada sve gustom maslinom. Sve sjaje i prelijeva se pod sjajem podnevih kolovoznih sunčanih zraka. Zapadnjak iz doline zahladio, i mi opočinusmo pod gorostasnim borom, da se divimo lijepoj slici Stona i njegove okolice.

Prene nas iz zanosa zviždaj parobrodića dolje u luci i uputismo se dalje, niz brdo niz nedospjetne zavijuše.

Okolo sata i pô popodne izgrlismo se sa vrlim stonskim učiteljem Vlahom Fortunićem. Velim da smo se izgrlili sa tim vrlim prijateljem, jer je to najsrdačnije čeljade, što ikada možeš da pomisliš. Srdačnu susretljivnst i gostoljubivost njegovu i njegove dične domaćice, nikada i nikada nećemo zaboraviti. Oni bi nam bili i krvi utočili ispod vrata, da nam sve bude ugodno, udobno, toplo, milo!

Prije nego stupiš u Ston, susretaš po putu čeljadi, po čijoj nošnji i govoru razumiješ, da tu prestaje pelješki život, a počima dubrovački, koji ima nešto u sebi osobita, nešto tipična, nešto rijetka, nešto što ti je milo i drago. Opažaš šarene opanke, bijele bječve, modre široke gaće, crvenu jačermu, zlatom izvezenu, bijelu košulju, visoku crvenu kapu sa dugom svilenom kitom; a pozdrav im je: Hvaljen Jezus! Stonjani više pripadaju dubrovačkomu duhokrugu, nego li pelješkomu.

Digitized by Google

Rekbi, gdje je današnji Ston, da je nekada opstojala Dioclea. Ston bijaše poznat Rimljanima pod imenom: Stagnum. Još od IX. vijeka Ston bijaše sijelom biskupije, koja potraje do godine 1828, kada je Lav XII združio, ujedno sa korčulanskom, k dubrovačkoj. Polovicom X vijeka bijaše glavnim mjestom istoimene humske župe, koja je zahvaćala vas Rat ili ti Pelješac. Početkom XIII vijeka S. Sava osnova u Stonu grčko-istočnu biskupiju, koju kasnije prenese u unutrnju humsku zemlju Godine 1333 Dubrovnik dobi Ston sa Ratom od bosanskoga kralja Stjepana; te potroši za utvrde 120 000 dukata i pridrža ga sve do pada slavne republike. Do tađa u Stonu prebivaše knez, te mu se još i palača vidi.

Ston danas broji oko 500 duša; ima nadžupu te sijelo dekanata, c. k. kotarski sud, pučku trorazrednu mješovitu školu, poštarsko-brzojavni ured, carinarski ured i oružničku postaju, te nadgledništvo solinâ.

I ako je Ston malašno mjesto, vrlo lijepo izgleda. Sve su mu ulice pravilne, te nema pravilnijega mjesta u Dalmaciji, poslije Dubrovnika, do grada Stona. To je mali Torin, *si licet parva comparare magnis.* Zidovi su mu sprijeda razoreni, te je obala lijepim šetalištem. No velika je rana ta, što je mjesto donekle grozničavo i ako nije kako prije. Tomu su krive močvare, a po sudu mnogih i soline, koje mu kvare naokolni vazduh.

Pod večer prošetasmo se gradom. Najprije odosmo da se poklonimo mjesnomu nadžupniku, poznatomu rodoljubu, Don Antunu Ljepopilu. On stanuje u nekadašnjoj biskupskoj palači. A doista, i on je mali biskup, ali poput Grgura Ninskoga. To je živa hrvatska duša, poštena duša, pjesnička duša, koja ima ukusa za lijepu knjigu. Dok je izlazio dubrovački „Slovinac“, često je Ljepopili pjevao ispod svoje Sniježnice, gdje je onda župnikovao. Poznati su njegovi učeni i rodoljubni članci iz „Narodnoga Lista“ i iz „Katoličke Dalmacije“. — Za Prodana bi dao dušu, kao što bi i za Biankina i za Hrvatsku.

Digitized by Google

Zatim obadjosmo lijepu crkvu S. Vlaha, koja je sagradjena godine 1886, dok je nadžupnikovao u Stonu vrijedni pragospodin Petar Bačić iz Blata. Na velikom se oltaru diže kravni kip S. Vlaha, napravljen od srebrnih uresa sa starih planita stonske biskupije. U istoj crkvi čuva se vrlo lijepa slika Gospina u bizantiskomu slogu. Pred crkvom zeleni se više stabala eukaliptusa.

Krenusmo kasnije obalom put istoka. S nama je bio i veseli učitelj Pero Gašić, koji nam je pripovijedao, kako se je toga dana u selu Topologu ustrijelila puškom djevojka, jer je roditelji potvorili, da je otrovala prašca; a druga se u Čepikućam otrovala žigicama, jer je vjerenik ostavio.

Sa jedne i sa druge strane opkoljuje te gusto zelenilo, kroz koje, sa desne proviruje ti oko po tihanomu zaljevu. Na kraju se nalazi zaselak dubrovačkoga plemića Gjorgjića, nazvan *Sutparlica* po crkvi S. Pavla. Sa protivne strane vidi se lijepo seoce Broce, nad kojim Bižanj, te Hrasno. Ta seoca pripadaju stonskoj nadžupi, te i općini, sa selima: Indije, Kuta, Kobaš i Česvinice.

U večer posjetismo lijepu novu čitaonicu. Nadjosmo na stolu, u zlatovezu, lijepu knjižicu mješčanina sveučilištara Miha Jerinića „Božićna jabuka" gdje se pripovijeda, kako su prekolani hrvatski sveučilištari zapalili magjarsku zastavu pred spomenikom Jelačića bana u našemu Zagrebu.

Digitized by Google

26 Kolovoza.

Ston.

Dne 26 kolovoza posjetismo općinski dom i pučku školu. To je udobna zgrada, na obali sa podneva gradu. Začudno je, što je stonskim učiteljima školovati kroz najžešću vrućinu, kada sve škole opočivaju! U Stonu su praznici tekar o Božiću, jer tobože da djeca beru masline. Tih abnormalnosti opazili smo i dalje po dubrovačkomu kotaru. Negdje počinju praznici na 15 kolovoza, negdje na 15 rujna, itd. Ja sam mnijenja, da b. školski praznici morali da budu po čitavim južnim krajevima kroz mjesece srpanj i kolovoz, ili barem od 15 srpnja do 15 rujna, kada je naime ubitačno i po djecu i po učitelje dušenje u obično zadušenim prostorijama naših škola. Ovdje mi pada na um jedno pitanje: Čemu krnjiti praznike školama, koje nijesu u mjestima srednjih zavoda? Zašto njima u gradovima dva mjeseca, a nama šest sedmica, kao da je lakše mučiti se su osamdeset nejake, bezumne, seljačke djece, nego li su dvadesetak, tridesetak djece, koja razumiju i zapt i shodnost nauke? U Italiji, u toj zemlji napretka i znanja, praznici za pučke škole traju tri mjeseca.

Istoga jutra obadjosmo *solila*. Razdijeljena su na trinaest guvna. Svako guvno nosi ljudsko ime, n. p. Vlaho, Frano. Jedno se zove „Mundo“ (mondo = svijet), jer su otole Dubrovčani slali sô po svijetu. Radnici su većinom iz seoca Dola i iz Če-

Digitized by Google

snimice, i iz Hodilja i Luke, a po gdjekoji mješčaniu. Stonska solila daju na godinu oko 25 tisuća kvintala soli. No rekbi, da se tu sô pravi sasvim primitivnim načinom, kako što se je pravila, nazad vjekova, pod dubrovačkom vladom. Jedno je jedino guvno popločeno, dva su asfaltana; a u ostalima je duo od gliba! Naokolo nekih prolaza opazio sam toliko blata i takvoga, da nam je valjalo bježati, da nas neokuži! Osim što sve to truje vazduh, to upliva na vrst soli, koju mi jedemo. Vidio sam soli sasvim nečiste, crvenkaste (a druge nema n. p. po prodavaonicama u Blatu!): a to je glib, zemlja, jer morska sô, ako je priredjena dobro, bijela je vazda kao snijeg. *Videant consules.*

Stonjani se bave uspješno gojenjem duhana i ako nijesu vrsni težaci po onoj: „Oslobodio te Bog stonjskoga težaka i Malostonjskoga ribara". Uzgoje na godinu do dva milijuna i pô strukova duhana dobre vrsti. U Stonu se goje kamenice, ali primitivnim načinom. Kažu, da su vrlo točne i da na godinu uhvate za taj proizvod oko petnaest tisuća fiorina. Goje i buhač; a ima više vrsti dobrih smokava. Živo je vode u izobilju. U Stonu je i „Radničko društvo"; komaraca na tisuće.

Popodne pregledasmo tvrdjave, koje su sada puste. Sa zapada uzdiže se tvrdjava S. Jerolima, koju su dubrovčani sagradil ; sa istoka Sutpavao, što su je Francuzi, početkom ovoga vijeka, podigli; a nad gradom uzdiže se S. Bartolomeja

Obadjosmo, sa zapada grada, staru, a sada popravljenu crkvu S. Nikole, sa starim samostanom. To je nekada pripadalo kalugjerima S. Save, a kasnije Franjevcima. Republika je poslala kalugjere u S. Goru, te im je svakoga Velikog Petka slala svijeću i zadužbinu. U crkvi je više grobnica, te biskupa De Sorga. Klaustar i zvonik dosta su lijepi, ali vape popravka. Kaže se, da će se opeta Franjevci tu nastaniti.

Na brežuljku Humu dižu se dva ženska samo-

Digitized by Google

stana, a prema njima drugi: S. Mihovila i SS. Kuzme i Damijana. Priča se, da su ih utemljile dvije sestre iz Hercegovine: Marija i Katarina, koje su bile pobjegle iz kraljeve kuće svoga brata, koji je otišao u potjeru za njima, te podigao tvrdjavu „Starigrad".

Digosmo sa pošte prtljagu, da je ponovno povratimo, te proslijedimo za Gruž.

Putokaz nam je bilježio: „Dne 27 rano, put Slanoga"; no po savjetu prijatelja, produžismo putovanje, te promjenismo ovako: „Iz Maloga Stona parobrodom u Neretvu, pa preko Metkovića i Kleka, put Slanoga".

Digitized by Google

27 Kolovoza.

Ston — Mali Ston — Drače — Crkvenice Trpanj — Komin.

I doduše, dne 27, oko devetoga sata ostavismo Ston, da iz Maloga Stona, parobrodićem „Chlumecky“ zapjenimo put glasovite Neretve.

Od Veloga do Maloga Stona put je ravan niz dolinu, dug oko jednog kilometra. To je prieèba izmedju poluostrva i kopna. Već su stari Dubrovčani namjeravali presjeći prieèbu, e da spoje stonski zalijev sa Malim Morem: te godine 1396 počeše osnovu svoju izvoditi. Početkom ovoga stoljeća Francuzi preniješe preko prieèbe dva ratna broda, da izbjegnu Englezima.

U desetak časova eto nas u Malom Stonu. Visoke stare zidine spajaju oba mjesta. Kod Maloga Stona opazismo gdje radnici dižu kamenje sa zidina da upotrebe za ograde ili zgrađe, i tako ruše uspomene stare jakosti i slavne prošlosti! Mali je Ston vas okružen visokim zidovima i utvrdama. Izgleda, osobito sa mora, kao kakva ogromna tvrđjava; sredovječni grad. Uljegosmo kroz niska polutamna vrata, te se spustismo na obalu, gdje nam je bilo čekati parobrod. Gradić broji oko 250 duša; ima kapelaniju, kojoj pripadaju seoca: Hodilje, Maloselo, Luka i Rusan. Crkva S. Ante Opata sagradjena je još godine 1309. U istoj crkvi nalazi se umjetnička no oštećena slika. Na obali uzdiže se nad zidinama oveća zgrada, nekadašnje skladište soli. Nad vratima čita se slije-

Digitized by Google

deće: „Damianus Gotuis — Savinus Palmota et Andreas Bonda Civitatis Stagni Provisores Edificium Hoc Ad Salem Servandum Ex S. C. Perfiiciendum Curarunt Anno M.D L.XXXI. To je sada svojina gospodina Bandura.

Oko desetoga sata zadimi mali parobrod društva Cesaria, pod upravom moga sumješčanina kapetana Vrankovića. Na parobrodu bio D.r Cofler, koji slijepcima povraća vid, te da se je rodio otrag 4-5 vjekova, mjesto da ga nakrcavaju novcima, derali bi haljine sa njega.

Mora bilo tiho, te pravo srebrno zrcalo. Mlad čovjek i mlada ljepotica dragovali se, kako što je, na žalost, običaj po našim parobrodima. Mnogi misle, osobito neke nadute aristokratične glave, da, kada su na parobrodu, da su u svojoj kući, a ne na javnosti, gdje im je dužnost štovati sebe i općinstvo. Grjehota što nijesmo imali pri ruci fotografičnu spravu, da ponesemo sa sobom lice toga morskoga Romea i morske Julijete! No grohotom smo se nasmijali, kada je prostak ljudesina zahvatio stolčić, te, lukavo ili slučajno, rastovalio se izmedju vatre i slame.

Poslije nekoliko časova puta, sa lijeve bijeli nam se seoce Hodilje; a sa desne divimo se krasnom otočiću, koji je gospodin Marin Bandur pretvorio u mali zemaljski raj, a onamo iza otočića, u uvali Bistrini, goji glasovite svoje kamenice. Sa desne počne nam se protezati Klek, za njim kasnije Slivno, sa više bijelih seoca razasutih po visokim brdima.

Ispod Janjine zaustavismo se nekoliko časova, da parobrod ukrca nekoliko bačava vina za Metkoviće.

Janjina lijepo izgleda sa mora, sred polutamnoga zelenila. Luka Drače s vremenom će postati ovećim mjestom, jer će se Janjinani spuštati k moru.

Poslije podne parobrodić se zaustavi u Crkvenicama, gdje je jedna cigla kuća. Rekbi da je tu nekada bila crkvica, te utočište bogumilskim kalugjerima, kada ih je dubrovačka republika prognala iz Stona u Rat. Na parobrodu zapoznasmo djećaka,

Digitized by Google

koji je iz slavnoga Dubrovnika hodio na nauke u Travnik! Tko bi bio prorekao 20-30 godina otrag! Na parobrodu bijaše i vlasnik društva U. Cesari, mlad čovjek iz Trsta. Pripovijedaše nam, kako su mu u Opuzenu utopili u rijeku parobrodarsku tablu, jer je bila na talijanskom jeziku napisana. Mi ga uvjeravasmo, da su rodoljubni Neretvanci imali sto pravica i da bi vrlo dobro bilo, kada bi smo se svi ugledali u taj lijepi primjer. Dodasmo obrazloženju svome, da bi to isto uradili njegovi nazovi Talijanci u Trstu, kada bi im Topić — što neće doista! — objesio pod nos table na hrvatskomu jeziku, i ako je u Trstu i oko Trsta većina slavenskoga življa.

Oko 1½ zaustavismo se ispod našega Trpnja, koji je radi dolaska Biankina još bio zastrt svilenim velikim trobojnicama. Naš Ilijić već bijaše otputovao put našega Starigrada, da tamo obavi jematvu, svoju *introdicu*. Iznenada eto nam netko maše na obali i trči put parobroda, ostavljajući za sobom dva debela fratra. To bio mlad čovjek, niska stasa, sa naočalima — i ako broj 24 — i sa debelom štapinom u ruci, a na prsima crveni karanfil. To je naš Jakov Marinković Komižanin, učitelj u Kominu. Mi mu brzojavno javili dolazak, a on jutrnjim parobrodom došao nam u susret, da nas povede u prijestolnicu svoju, gdje banuje, caruje i kraljuje.

Parobrodić zakrene put sjevero-istoka preko Neretvanskoga konala. Poslije sata pjenjenja, eto nas napokon pred ušćem glasovite Neretve, otkuda su Neretvanci izlazili da po svijetu gusare i vlast svoju šire.

Zabucasmo uz tu zelenkastu rijeku. Neretva, stari Naro, izvire u kršnoj Hercegovini, na visinama Jabuke i Čemerne planine. U gornjem teku teče od jugoistoka prama sjeverozapadu sve do Konjica. Tu zakreće put zapada, te prima sa desne Neretvicu, zatim Ramu; kasnije okreće naglo prama jugu sve do Mostara i prima sa desne Drežnicu i Lušticu. Od Mostara teče put jugozapada, te prima sa desne Tre-

Digitized by Google

bižat iznad Gabele kod Čapljine, sa lijeve Bunu i Bregovu. Kod Metkovića ulazi u Dalmaciju, prima Norin, a kod Opuzena dijeli se na dva rukava i rastiče se u više trakova, koji prave kaljužine i bare na površini od 12.000 hektara zemlje. Glavno korito od Metkovića do ušća znatno je uredjeno ovih posljednjih godina. Ušće je deltasto. Čitava njezina dužina zahvaća 178 kilometara, a ravna udaljenost od ušća do Metkovića 20 kilometara. Široka je do Metkovića 100—150 metara, te je brodiva kroz čitavu Dalmaciju. Pri uredjivanju korita potrošeno je oko sedam milijuna fiorina: no zemljištu slabe koristi od toga, jer je, osobito zimi, skoro sva ogromna neretvanska ravnica pod vodom. Da je tu vodu zauzdati, Neretva nebi više bila „od Boga prokleta“ — kako narodna riječ veli — već blagosovljeni Misir za čitavu pokrajinu.

Sa jedne i sa druge strane rijeke stere se bujno zelenilo. Gdje nije kukuruza, tu je trava za više metara visoka. Uz obalu vidiš ladju zelenila, a sa kraja potežu je uz rijeku. Ladje su sasvim plitke, dno im je ravno, a dosta su duge. Uz to ima manjih poput gondula, kojima se prenašaju, pa i sitna djećica sama, sa kraja na kraj. Zovu se *trupine*. Uz trupine vidiš mnoštvo pataka, gusaka i drugih vodenih ptica, gdje šećn gore dole, te su uresom rijeke i obala.

Sa sjevera, malko dalje obale, bijeli se seoce Rogotin, te naprijed u dolini Desne, gdje rodi izvrsno vino.

„Ferma!“ kapetan će. Eto nas pod Jakovljevim velegradom. Parobrod se zaustavi posred rijeke, a tebe baci na kraj neretvanska ladja. Ako nestojiš u ravnotežju, okupat ćeš se, i skoro mi se to zgodilo.

Komin je sa lijeve, kako se stupa u rijeku; na obali je odmah; izgleda ljepušastim seocem, skoro varošićem. Na ovećoj kući vijala se je velika trobojnica. To je na Jakovljevoj palači, a nama u počast. Obala je dosta prostrana. Mjesto se proteže uzduž rijeke, na podnožju brežuljka Orlovića, te se kuće uzdižu

Digitized by Google

nad kućom: broji preko 1000 stanovnika; ima svoju kapelaniju, koja pripada vice-dekanatu metkovskom, i pučku dvorazrednu školu. Kominjani nose obično odijelo sa crvenom kapom; goje lozu, kukuruz, žito, duhan; love jegulje, koje su vrlo slatke, plotice, iverce, peškelje, cipole i druge ribe po rijeci. Neretvanci love i pijavice i to najoriginalnijim načinom. Izuju se, zavrnu nogavice i gaze po rijeci. Pijavice doplivaju, te se prilijepe oko golih nogu, a lovac ih hvata i baca u mokri tobolac. U trgovinu šalju i osušene jegulje, koje su takodjer sladokusne. Kominjani prave sture od botura (vrst trave); gule, osobito ženske, žuku po blatijima, pa je u snopovima prodavaju po 8 novčića kilogram, najviše Puljizima za sprtve za ulje: godimice ženske dobiju na tome desetak tisuća fiorina. U mjestu je i trgovaca; a naokolo kuća raznih voćaka i stabala.

Kominjani su kršni ljudi i ljubezni. Pred stanom Jakova čujem iznenada bodulskim naglaskom: Zdravi, šjor meštre! — Gledam, tko je. tko nije; kad tamo proviruje iz bačve jedan od onih mnogobrojnih starogradskih *strišorih*, koje s vrećicom preko ramena, a sjekiricom o pasu, susretaš uzduž, čitave Dalmacije. — Žudiji i Starogradjani neće nikada izginuti! — primjeti gospodar bačve.

Iza kako nas je vrijedna Jakovljeva domaćica okrijepila dobrom čašicom, te poljubili njihovu prijestonasljednicu i obašli školu — gdje nadjosmo klupa dugih oko 6-8 metara — uspesmo se do crkve S. Ante. Ta se uzdiže nad selom, otkuda je vidik krasan. Nikada nijesam umišljao, da je Neretva tako lijepa i čarobna. Sa glavice skoro zahvaćaš svu neizmjernu ravnicu. Sve je zeleno, te se zelenilo prelijeva poput smeralda, pod zapadnim trakovima sunca. Sred zelenila vidiš na stotine malih sjajnih jezeraca, riječica, zavijuša, ostrvića; a sred svega toga blaga majke naravi, vijuga se, poput ogromne srebrne zmije, rijeka, po kojoj vidiš neprestano dimeće parobrode, uz male ladje i ladjice. Onamo gori sred te

Digitized by Google

čarobne ravnice bijeli se, u zagrljaju vode, lijepi Opuzen; u dnu prama tebi zagradjuje to divno polje polucrno Slivno; a dolje put zapada širi ti se neizmjerno blistajuće more. Da malo zaokreneš okom put istoka, vidio bi, kako se taj zeleni sag prostire sve do nogu bijelim Metkovićima.

Neretva bi slikarskom kistu pružila osobitih slika, koje se sasvim razlikuju od ostalih, koje nam predočuju druge ljepote naše siromašne, ali lijepe i klasične Dalmacije. No treba da je sve zeleno, kao što je tih dana bilo, jer je zimi vrlo sjetna i tužna slika Neretve: blato i voda, voda i blato.

Sidjosmo sa toga vidika, srcem punim zadovoljstva, što smo osladili još jednu vrlo lijepu sliku, a tim više, što joj se nijesmo nadali.

Dok smo silazili, Jakov će nam šaljivo: Sada ću vas povesti u čitaonicu! Uspesmo se na jedan „sular“ i povede nas naprijed kroz rastvorena vrata u prostranu kuću. Tu stogova knjiga, novih, uvezanih, razderanih, starih; tu hartije, rukopisa, tiskanica, dokumenata, nacrta, slika, okvira, kipova, crnionica, stolova, sjedalica, klupa, tronožaca, ormara, škrinja, plitica, rominča, čaša, bukara, tikava, trobojnica, pušaka, vrčeva, dipala, gusala, motika, mašklina, sjekira, bakalara, noževa, kukuruza, srpova, mreža, sprtava, ogrnjača, kapa, opanaka, brašna, trupina, botilijuna, bačvica, smokava, „Pučkih Listova“, kalendara, „Narodnih Listova“, spisa mjesnog školskoga vijeća, kazamija, sjerira, evangelistara, „Viških bojeva“, osušenih jegulja, balsamanih ptica, propeća, rogova, pas, tri kokoši, i dvije mačke, i postelja sa *gjembilukom*..... Dućan najbogatijega antikvara u Parizu ne posjeduje veće zbirke. Ostadosmo osupnuti, a još više, kada razumjesmo, da je čuvarom i gospodarom toga muzeja *sui generis* čovjek, koji je tu sjedio u naslonjaču, za zavrnutim rukavima i čitao „Naše nebo“, te ugljenom nacrte pravio po zidu, a da je na glasu rodoljub, kremenjak, poštenjak, posjednik i starinom neretvanski plemić. — Zdravo, pjesniče Petre! —

Digitized by Google

on će mi veseljački, ali i ozbiljno. Nečudi se momu muzeju: ti znadeš što je „zorna obuka“. Zatim nam iznese četiri ogromne čaše i botiljun. Izpraznismo čaše u zdravlje toga dragoga čudaka, koji, iza kako je izučio gimnaziju, dosjetio se je, da je ugodniji idilski život njegove Neretve, nego li prašina gradskih ulica.

Kasnije prošetasmo se svi istočnim dijelom mjesta t. j. Gornjim Kominom. Uz obalu bujna priroda, pa ti se isplele razne voćke, da je krasota pogledati. Obadjosmo i školski vrt. Taj je najljepši, što sam do tada vidio po dalmatinskim školama. Tu u blizini primismo na dar desetak jegulja, koje mi se oviše oko ruke poput zmija: ali te „vipere“ osladismo pri Jakovljevoj gospodskoj večeri.

Naš Jakov spada u red onih vrlih pučkih učitelja, koji se bave i perom. Desetak je godina, što on marljivo radi i uči. Napisao je mnogošta poučna i zabavna, te lijepi broj rodoljubnih pjesama, osobito prigodnica. Ipak mu je kvičati po selima; dočim mnogi i mnogi učitelji, kojima je najveća zasluga, što su rodjeni u košuljici, šeću i suču brkove po gradovima, gdje bi drugi učeni i radini našli sredstva, da postanu učeniji i radiniji, na diku učiteljstva, a na korist naroda. Otvaraju se natječaji za učiteljska mjesta; šalju se molbenice, a to obično da se troši biljega od 50 novčića, jer te mjesno školsko vijeće nije metnulo u trojku. Izkustvo i mene istoga uči, da je tako. Neću daleko, već vrlo blizu. Ovoga ljeta ja i moja drugarica potrošili smo za natječaje oko 10 florina biljegovine. E pa! Iz jednoga mi mjesta vele, da moja molbenica nije stigla na vrijeme, premda sam je poslao dvadesetak dana prije nego je istekao rok natječaju. Iz drugoga mjesta javljaju, da je mjesno vijeće raspušteno, te novi upravljač nezna za spise, a staro vijeće neće da ih predade. Iz trećega mjesta pišu: Vaša molbenica nije stigla, već jedino vaše gospodje; — a mi smo zajedno poslali prošnje. Iz četvrtoga mjesta napovijedaju: Ti si u trojci, ali

Digitized by Google

ti nije žena. Iz petoga mjesta javljaju mi, da smo obojica u trojci; ali poslije nekoliko dana dva puta dolazi upit mojoj ženi: Bi li ste Vi išla i bez svoga muža?..... I tako tko obično sudi i prosudjuje i najvrsnije učitelje? Nekoliko ljudi, koji, osobito po selima i po manjim mjestima, više puta neznadu nit potpisa napraviti! Ako nijesi u trojci, nit kotarska, nit pokrajinska školska vijeća ne mogu ti zakonito pomoći, da si carski sin. Ovakih komedija, koje ponizuju naš stališ, ne dogadja se nijednom drugom činovniku, već jedino pučkom učitelju, a to možda, da mu bude slagja njegova namirnica, koja je ispod namirnice najnižega financijera! Mnogi će mi: Zakon je zakon! Jest — ja ću — ali je zakon morala i poštenja, da trojka bude sastavljena na temelju zasluga i priloga, a ne na temelju hira, preporuka, rodbinstva, političkih spekulacija, itd. Neću da kažem, da sva mjesna školska vijeća tako postupaju: Bog sačuvao! Ima ih, koja su i u tome svjesna dužnosti svoje.

Marinković se bavi i muzikom, pa po večeri dovede zbor djece, da nas provesele lijepim pjevanjem. On je male pjevače vještački popratio na harmonijumu, a mi smo ih obdarili srebrnim krunama.

Noć noćevasmo pod gjembilukom. To je poput šatora od bijele postave nad posteljom, e da te komari — kojih je mnoštvo — nesisaju, dok sanjaš o tečnim jeguljama. Prispavasmo u kući vrloga Jure Vlatkovića pl. Bogavčića, koji se radi svoga plemstva često prepire sa komšijom plemićem. Naš Jakov da mu zasvjedoči tu uspomenu starih Neretvanaca, ureza ispod sadrena kipa, što mu je nad harmonijumom, a predstavlja Zagorca sa mješnicama: „Ovo je pradjed pl. Bogavčića“. Prozori naše sobe bili su rastvoreni, a naokolo gjembiluka oblijetala vojska, i kakva nemila vojska, sa muzikom, komaraca.

Digitized by Google

28 Kolovoza.

Komin — Opuzen — Metkovtći — Mostar Metkovići.

U tri sata probudi nas kukurikanje pjevaca — mislim da ih je zajedno pjevalo barem 500 — i grmljavina pušaka. Skočili ispod gjembiluka, da pitamo čemu to puškaranje. Rekoše nam, da su ono lovci po blatima, da love *liske*. To je osobita vrst ptica, koje su vrlo tečne i na ražnju i u loncu. Malo je godina, da su Neretvanci iznašli najshodnije sredstvo, da ih vabe i strijeljaju. Lovac oponaša njihovo pjevuckanje; one se, prevarene, nagrnu na jata, vuk se poteže, a sa neba pada krupa ptica. Velike su kao srednji golub; a prodaju svaku glavu po 15-20 novčića.

U pet sati prodjosmo trupinom na drugu obalu, da proslijedimo put Opuzena. Lovci se već vraćali sa bogatim plijenom; mi smo žalili, što nam nije moguće, da zakupimo to roblje i da ga opremimo svome milom prijatelju, u Blato. Na obali opazismo nad vratima tablu: „Pivnica Ante Medaka, koji će sutra dužiti".

Jutro tiho, vedro, zamamno, pa i krasna naša šetnja uz obalu tihe, tihe Neretve do Opuzena. S nama bijaše i Jakov.

Prije vremena stigosmo u *Opuzen*.

Opuzen je lijepa varošica sred Neretve na ostrvcu Posrednici. To ostrvce spadaše u srednjem vijeku pod humsku zemlju; a Dubrovčani tu imadjahu skladišta i tvornice. Varoši četvrt sata put juga, blizu

Digitized by Google

crkve S. Roka, uzdižu se ostanci tvrdjave „Gradine“, podignute u srednjem vijeku. U njoj je stanovala ugarska kneginja roda Belina, kada je sa kraljevskoga dvora bila prognana. Mlečani su nazivali tvrdjavu *Forť Opus*, otud današnjemu Opuzenu talijansko ime. Godine 1685 nastani se u Opuzenu glasoviti srdar Nonković iz Hercegovine, te junački pomagaše Mlečićima proti Turcima.

U Opuzenu je lijepih novih zgrada. Izmedju tih ističu se općinski dom, u kojemu je pučka trorazredna mješovita škola; te lijepa nova crkva, sva od bijeloga kamena, sa vitkim zvonikom. Crkva je posvećena S. Stjepanu; posjeduje dva krasna oltara od kararskoga mramora. Kada smo stupili u crkvu, taman molio misu rodoljub, mjesni župnik Don Miho Staničić. Pošto nam je vrijeme bilo opredieljeno, a ne mogli da ga pričekamo dok svrši, kada se je okrenuo da reče: „Dominus vobiscum“, naš će mu Jakov na glas: Evo vam Kuničića! Iznenadjen tim usklikom, pogleda, zaustavi se; ja poletih k oltaru i stisnuh mu vrijednu i poštenu desnicu.

Taman tih dana vodila se je u Opuzenu žestoka borba za općinske izbore. I najmanje naše selo ima svoju opoziciju, a u mnogim mjestima nema nit vode, kada i malo presuši! Tu svi jedne stranke, borili su se za osobe: a kada pobjedili — kako smo kasnije čitali — poznati rodoljubi Šarić i Oman, tada protivnici skoro učiniše ono, što i Kraljević Marko za inat! Tužne su i žalosne ove naše domaće borbe, gdje brat bratu oči vadi, a medjutim se dušmani grohotom smiju i snuju naše pokopanje! Teško će Bogu i povjesti odgovarati oni, koji mjesto da naš tužni i mučenički narod liječe, uzgajaju, pomagaju, oni ga truju, ubijaju, zakopavaju!

Već nam je u Kominu o tim izborima pričao spomenuti „filozof“, te nam je pripovijedao, kako su pri posljednjim izborima birači jedne stranke pojeli 33 ovna i 9 volova u tvrdjavi nad Opuzenom.

Na obali sa sjevera nalazi se spomenik od mra-

Digitized by Google

mora, koji svjedoči, da je Neretva pojela sedam milijuna leptirica. Sa podneva nalazi se lijepi željezni most preko ogranka rijeke. Tu sam opazio nešto, čim oskudijevaju i mnogi naši gradovi, a po gotovu sva manja mjesta po Dalmaciji, nešto prozaična, ali potrebita i vrlo neophodna: općinski zahod.

Opuzen broji oko 1000 duša. Župi pripadaju seoca: Trnovo, Gradina i Glavica; a općini odlomci: Borovci sa 800 duša i sa pučkom mješovitom školom; Desne sa 1700; Komin; Pasičina, 800; Plina, 1000; Struge, 1200; i Vid.

U Opuzenu rastadosmo se sa Jakovom, a susretismo druga do Metkovića, mladoga učitelja J. Gluščevića. Taj od lani učiteljuje u Bosni ponosnoj, u prijestolnici Sarajevu. On blagosivlje hip i čas, kada je tamo otišao. Škole uredne, prostrane, gradske; djeca siromašnija dobivaju sve badava, donapokon i odjeću; u razredu najviše učiteljuju 40 učenika: a berivo mu već sada dopire do 830 fiorina. I drugim pričanjem o bosanskome životu olakotivaše sebi i nama trud puta do Metkovića. Sa protivne strane vidismo seoce Krvavac, gdje se je neki kralj tu *okrvavio*, kao što je kod Opuzena *popuzao*. Nad Krvavcem bijeli se crkva Bagalovića sela. Susretosmo i obadjosmo glasovitu Norinsku kulu, koja je pretvorena u mlin. Razne nam se slike vrćele po pameti o junaštvu starih naših djedova, pregledajući te tamne zidove, tijesne puškarice, to gnijezdo sokolovo, otkuda su strijeljale strijele proti dušmanima roda i plemena. Kulu sagradiše Turci, a naši im je oteše, pomoću junačke desnice srdara Nonkovića, godine 1685.

Iz kule prebrodismo se na drugu stranu, t. j. sa lijeve nama, jer je tamo put iznova lijepo uredjen. Karontu se daje novčić, a njemu je tu vrebati, kao pahuku na muhe, vas bogoviti dan.

Oko 9½ približismo se Metkovićima, koji se uzpinju po obroncima ovećega brežuljka, u dnu, na istoku, zelene prostrane ravnice. I slika, što ti predočuje taj pogled, vrlo je romantična i osobita.

Digitized by Google

Prije nego smo došli do mosta, upozori nas sarajevski učitelj na seoce *Vid*, koje se bijeli sred zelenila, daleko od obale oko tri kilometra i baš prama Metkovićima. Tu stajaše za rimsko doba glasoviti *Narona* (conventus juridicus). Još se vide zidine i našlo se je oko 150 natpisa. Narona bijaše poznata i Grcima, kao veliko trgovište. Godine 44 P. Vitinius odabra Neronu središtem vojnama u Dalmaciji; za Avgusta postade glavnim mjestom južne Dalmacije, a bila je spojena cestom do Solina. Propade VII. vijeka. Vid broji oko 700 duša; ima župu Gospe od Snijega, kojoj pripadaju seoca Dragovija i Crnici na medji hercegovačkoj, te pučku mješovitu školu. Zlamenita je kuća poznatoga čudaka Don Bariše, nekadašnjega norinskoga župnika († 1851). Sva je sagradjena starim natpisima i uresima, gdje je lukavi Don Bariša znao izmedju slova vješto uklesati novo slovo, e da Momsen i Bulić pomahnitaju.

Poslije osmoga sata stupismo do stanice gvozdenoga puta, koji je sa protivne strane Metkovićima, to jest Neretvi sa desne.

Uljegosmo u varoš preko novoga lijepoga „Jelisavina“ mosta. Taj je od željeza, na tri svoda, dug je 150 metara; lani je podignut.

Pred kafanom „Austrija“ zapoznadosmo se sa učiteljem Pendeljem, koji nam se ponudi za vodju. Prošetasmo se obalom i naokolo mjesta. Sred obale uzdiže se velik platan. Na trgu nadjosmo mnoštvo voća i stogova sladokusnih neretvanskih pipuna, koji su na glasu, te krušaka velikih poput djetinje glave. Na ribarnici bijaše krupne ribe po 3-4 novčića kilogram; te žabâ, kojih bi i sada jeo, otkada sam ih prekolani osladio — ne znajući što je — kod fratara u Kninu.

Parni stroj sa stanice zazviždi, zakviči, a mi pohrlismo i u devet i dvadeset časova poletjesmo ka munje put..... Mostara.

I tako po drugi put prekršismo i produžismo svoj potukaz.

Digitized by Google

Odjurismo sa zadovoljstvom, da posjetimo i, ako na leteću, prijestolnicu slavne Hercegove zemlje kršne.

Prva je stanica poznata *Gabela*, otkuda je prva puška pukla za junačkoga hercegovačkoga ustanka, kao što pjesnik pjeva:

Tišina pusta — Gledaj! Bljesnu!
Sa juga puče grom!
Evropa skoči — pita: „Munja l' kresnu!
Il sipa Etna? Gori l' crkva, dom?"
„Evropo gospo! — jeka odgovara,
„Oj varaš mi se, nije munje žar.
„Oluja opet planula je stara,
„Iz hercegove zemlje aberdar!"

Gabela je hercegovačko selo, udaljeno nekoliko kilometara od Metkovića. Nekada pripadaše posjedu Mlečićâ. Prostire se na obroncima brežuljka, na kojemu se uzdiže stara ogromna tvrdjava, otkuda je vrlo zanimiv pogled po Neretvi. Prije Gabele prolazi se kroz mali tunel.

Gvozdeni put vazda ide uzduž rijeke, sred doline, a sa jedne i sa druge strane većinom su kose brežuljaka više manje golih. Po ravnicama odskače zelenilo kukuruza, duhana, pipuna, krumpira, žita i sočiva. Ovdje ondje po polju vidiš Hercegovke u bijelim gaćama, a sprijeda i nazad visi im crna dolama, koju sasvim podignu dok rade.

Izmedju Gabele i Čapljinâ nalazi se gvozdeni most preko Trebižata. Na stanici u Čapljinama već nadjosmo živu sliku hercegovačke nošnje i kolosalne visine ljudi. Navrvjelo svijeta okolo nekog muhamedanskoga crkovnoga dostojanstvenika, te ga pratilo do vlaka; neki mu turali novaca u ruke, uz preduboke salamaleće. Pod dubom sjedio je tourista i slikao taj šaroviti skup.

Ja pružih pismo čovjeku za mjesnoga učitelja, e da popodne dodje na stanicu.

Dretelj je vrlo slabo selo: puke pozemljušice, pokrivene ševarom i kukuruzovinom.

Digitized by Google

Na jednom iznenadi nas pogled sa desne. Onamo sred zelena brežuljka uzdiže se uzgor, u vrlo krasnoj slici, mjestance *Počitelj*. Naokolo su mu zidovi i tvrdjave, a po srijedi velika džamija, sa munarima i sa visokim ćempresima. Gledajući to kroz prozorčiće, činilo mi se je, da je preda mnom ogromna oleografija, koja mi predočuje koji bajni sredovječni gradac.

Oglasi su u vagonima hrvatski, (latinicom i ćirilovicom) i njemački; dočim opomene na ćoškima: hrvatski (latinicom i ćirilovicom), njemački i turski. Svi činovnici i vojnici urodjenici nose fes.

U *Kruševiću* su takodjer slabe kućarice.

U *Žitomišljiću* diže se, sred vitkih jablana, kalugjerski samostan.

Posljednja je stanica *Buna*. Tu je selo razasuto na više skupina i ovdje i ondje diže se po koja stara džamija. Zatim otvara ti se sve to šire polje izmedju golih sivkastih brda, po kojima se uzdižu stare i nove tvrdjave.

Odjednom u dno široke ravnice, a to je mostarsko polje, ugledasmo željni *Mostar*, gdje se uzdižu trideset i tri munara izmedju zelenih jablana, a na brežuljku, sa istoka, nathitaju ih pozlaćene kube veličanstvene crkve.

I ako se nad starim mostarskim kućaricama, malenih prozora, pokrivenim pocrnjenim pločama, uzdiže mnoštvo novih, oholih zgrada; ipak grad ukupno predočuje ti se starim, turskim gradom. Množina džamija i minareta daje muhamedansko lice Mostaru. A čudno djeluje na tvoj estetični ukus oprijeka izmedju stare, crne kućarice i moderne palače na tri, četiri poda!

Oko kolodvora je više novih lijepih zgrada. Da prije nijesi ugledao panoram grada, mislio bi, doduše, da ćeš uljesti u kakvu evropejsku metropolu.

Tu oko kolodvora crvenilo se je na stotine i stotine visokih fesova. Taman toga dana kršna momčad mostarskoga okružja bila pozvana na novačenje.

Digitized by Google

Dok dodje red, sve zasjelo po tursku uzduž uredovne palače. Mi prodjosmo mimo tu krasnu, zdravu mladež; i, bogme, veći Hercegovci sjedeći na tlehu, nego mi stojeći na nogama, — a ipak nijesmo patuljci! Netom mi nogom put grada, poskoči oružnik i zapita nam putni list. Omjeri nas od glave do pete; a ja nikada nezaželih modro oko i okrugło lice, kao pod mrkim pogledom toga neznam koga roda sina. Nešto zamrči, namigne, a mi napred.

Izmedju mnoštva bio mlad fratar, sa brčićima, i fesom. On nam učtivo nadje dječaka, da nas naputi k poznatom rodoljubu Don Frani Miličeviću, kojemu smo bili brzojavili iz Opuzena, da nam dodje u susret. Mali nas muhamedanac povede kroz „Stefanijino šetalište". To je dugo, dugo upravno šetalište, nasadjeno sa obiju strana gustim stablima, koja se prepliću, te šećeš u puklo podne — a podne skoro bijaše — a sunce nevidiš. Dragi nam mali putem pripovijedaše, kako i on polazi opću pučku školu i kako mu se nauk mili.

Don Miličević nas ljubezno primi. Naše brzojavke još nebijaše vidio poslije četiri debela sata iz Opuzena!!! Poslije odmora, dade nam za vodića svoga simpatičnoga nećaka, mladića, kojemu je oko šesnaest godina.

Vrućina da izgoriš: jače nijesam osjetio za života. Sasvim tim bilo nam je trčati, jer do četiri sata i pó kratko je vrijeme.

Taman top navijesti podne. Najednom čujemo gdje se muklo vikanje po vazduhu miješa sa zvonjavom zvonova. Mujezini sa 30 munara navješćuju svetu molitvu. Baš nad nama jedan vikao, „da je u istinu pravi Bog, a Muhamed njegov prorok". Ja sam otvorenih ustiju piljio u nj, pa makar mi žestoke zrake kosile oči. On je stajao na trijemu, koji je pri vršku visoka, a vitka, okrugljasta tornja: te dignuv rastvorene šake sa strane ustiju, e da mu se glas bolje razlijega, vikao je, koliko ga grlo nosilo, ali dosta muzikalno. Isto navješćuje sa četiri strane munara; a pet puta se na dan uspinje gori.

Digitized by Google

Obadjosmo franjevački samostan, u kojemu je dvadesetak redovnika, što svećenika, što djaka. Franjevci su i dušobrižnici; tu je i njihov provincijal. Manastir je na dva tavana; izgleda nov; lijep je i udoban. Pred ulazom, koji je urešen slikama po zidovima, vidiš dva lijepa mramorna kipa: S. Franju i S. Antu. Uz samostan je crkva. Velika je, ali gola i izgleda siromašna naprama luksusu samostana. Nad jednim od triju oltara opazio sam na zidu naslikana dva grba: austrijski i ugarski. Na pročelju crkve uklesano je na ploči, kako je Stambulski car darovao fratrima zemljište, dopustio da grade crkvu i za to im poslao 30 kesa, te je Franjevci, uz pripomoć kršćana, sagradili godine 1866 na slavu božju i SS. Petra i Pavla.

Nedaleko Franjevaca nalazi se „Vladina bašća". To je uzor-voćnjak i perivoj. Otvoren je općinstvu petkom i nedjeljom. Tu je izobilja voća na stablima, uzornim načinom uzgojenim; a cvijeća je, da okitiš svu Dalmaciju. Opazili smo gdje zdrelo voće pada ispod stabala, na stotine krušaka i jabuka; tuda djeca idu, ali Bog sačuvao, nit okom da bi itko krenuo. A kamo li u nas u pitomoj Dalmaciji, gdje će ti i stabla poguliti!

Zanimale su nas mnogo — a sve te tu zanima — radionice, te prodavaonice srebrnih uresa, što no Mostarci umjetnički prave. To su ukusne radnje, u narodnom stilu i ukusu. Radionice su, kako što i većina dućana, sve jedna uz drugu, koliko je ulica gdjegod duga, u potleušnim drvenim dugim kućama, gdje je pod uzdignut oko metra visine; sprijeda se produžuje krov, a koliko je prostorija široka tolika su i vrata. Zanimivi su dućani rukotvorina, osobito narodnih, što se u Mostaru na veliko radi, jer svi nose narodnu nošnju.

Krasne li su ti, moj Bože, Mostarkinje u svojoj lijepoj nošnji! Katolikinje i pravoslavne nose isto odijelo: svilene crne dimlije sve do zemlje, papuče od baršuna izvezene zlatom; župetac od svile ili od

Digitized by Google

baršuna, crven, zelen, žut ili modar, sav u zlatu; bijelu načipkanu košulju, pletenice spuštene niz ramena, a na glavi fes vas u zlatu. Susretismo ih nekoliko krasnih, crnim, velikim očima, a zdravim i jedrim mišicama, da ti mozgom zavrte.....

Iznenada pred nama neki čudnovati stvor. Na nogama nosi široke žute čizme; od glave do ispod koljena pokriva ga modra kabanica, a povrh glave uzdiže se visoka kukuljica iste kabanice, ali priplesnuta; lice je sve zamotano, skrito; samo te strijele dva lupeška, svjetleća oka. To je mostarska glasovita *bula*, muhamedanska žena — ako je ženom smijemo nazvati. Na prvi mah misliš, da je kakva krabulja, strašilo ili nakaza. Takovih smo susretali više i sve same samcate. Pričinilo mi se, da jednom vidim krasno lice: poskočih ispred nje, ali su ostala samo dva svjetleća crna bisera, dva oka. Kažu, da gdjekada te ropkinje, kada ugledaju inostranca, a muhamedansko ih oko nepazi, znadu vraguljasto otkriti vilinsko lice, da ga što brže skriju.

Po Mostaru neima julica popločenih. „Široka ulica", koja sjeće skoro na pola grad, dosta je lijepa. Sa jedne i sa druge strane ima lijepih prodavaonica i novih zgrada. Nadpisi su na dućanima obično hrvatski, latinicom i ćirilovicom: ima koji i njemački i turski. Muhamedanci su najveći trgovci. Stupismo u jedan muhamedanski dućan, da tu, izmedju tisuću zamamljivih stvari, koje te sjećaju orijentalskoga života i ukusa, nabavismo koju uspomenu, da iznenadimo svoje mile. Rekao bi, da si uljegao u dućan najfinijega pariškoga dućandžije; tako te udvorno primaju i nudjaju ti ono, što gadjaju, da ti je drago. Ja nabavih za Zlaticu papuče od baršuna, zlatom izvezene; za Nataliju fes djevojački, takodjer od baršuna zlatom urešen; a Marici prsni srebrni turski grb, sa natpisom: „Mostar". Marin uz ostalo, kupi vilicu i nož od srebra, sa natpisom: „Uspomena Mostara 1896".

— Otkuda vi, gospodo, zapita nas Muhamedanac.

— Iz Beča!

Digitized by Google

— A kako tako lijepo naučiste naški?
— Naški.....?
— Hrvatski! naglasi on.
— Mi smo učitelji.
— A, učitelji! — kao da mu je ta riječ osobito mila. I mi imademo ovdje učiteljâ, pa i taj moj mali — i upre prstom u krasnoga dječaka od kakvih 8 10 godina — ide u školu i dobro uči.

Izidjosmo i proslijedismo po zavijušama. Poslije nekoliko puta, dosjetih se, da sam izgubio „notes": sve moje blago putovanja. Kada eto ti onoga dragoga maloga iz prodavanice i: — ovo vam je ostalo, gospodine! i pruži mi bilježnicu. Zahvalih mu vrućim cjelovom.

Eto nas napokon na glasovitomu Trojanskomu mostu! Ako je engležki učenjak Evans otišao u Mostar samo da to čudovište vidi, dobro je uradio. To je doista pravo čudovište arkitekture, osobito za ona vremena, kada nije bilo parnih sprava. Vas je od kamena, sačinjava cigli tanki svod nad Neretvom, koja je tu široka preko trideset metara; visok je oko 25 metara, i sa njega bacaju se mosturski plivači dolje u rijeku. Na vratima je u kamenu uklesano: *Stari most.* Rekbi, da je otud postalo današnje ime grada: most-stari, Mostar.

Do malo prodjosmo i preko novoga gvozdenoga mosta „Franje Josipova". Tu je sa druge strane natpis na njemačkom jeziku, a da koji Švaba neplju-sne u vodu, mjesto nogom na željezne grede.

U staklima najveće knjižare u „Širokoj ulici" bila slika glasovitoga areostata Merighi-a koji je dan prije prispio u Mostar, da začudi Hercegovce čudom nevidjenim. Zaustavih se pred knjižarom, da gledam „Balkansku Caricu" u zlatorezu. Najednom oko mene zgrnulo čeljadi i svi će: Ovo je, ovo je! — Dok sam se zablenut čudio i okrećao naokolo, svijet me sve više zagradjivaše sa sviju strana. Bogme počeo ti ja ozbiljno da mislim, križajuć se desnom i lijevom.... Puki slučaj! Fotografija iza kristala donekle sličila

Digitized by Google

mome časnome licu; pa će svi, da sam ja taj čudak, taj Simon Mago, koji će se uzpinjati za deset minareta!.... U me duh, — i provukoh se kroz zvedljivu svjetinju, smješeći i zavijajuć crni brk, koji ih je tako pošteno prevario, a novom Merighu uzdrhao žigericom!

Po čitavomu Mostaru vidiš žive vode u izobilju, a draga djeca, sa drvenim sandalima i širokim gaćama, nose je u velikim mjedenim imbricim. Česme su obično pred džamijama.

Iza kako posjetismo jednu tursku kafanu, gdje posrknusmo zdjelicu, sjedeći i mi prekriženih nogu, odosmo u glavnu džamiju. To je glasovita *Karagjipekova džamija*, sagradjena otrag više stoljeća. Sprijeda su visoki kameni stupovi, te trijem. Sve je naslikano, takodjer i unutra po stijenama; sve je krcato arabeskâ. Tleh je pokriven sagovima i sturama; u dnu se diže neka vrst propovijedaonice, te veliko sjedalo; po srijedi visi velika svijeća uljenica sa više plamena. Zgrada je sasvim okrugla i visoka. Onoga je časa starac duge sijede brade, bijelim peškirom okolo glave, obavljao molitvu svoju.

Po svima širjim mjestima vidiš prodavaoce raznoga voća. U Mostaru je pravo čudovište iz voćarskoga života. Tu velih jabuka, ogromnih krušaka, svake vrste, dunja, šljiva, smokava, dinja, pipuna, tikava dugih dugih, melančana, grožđja — kakva nema ni na Visu — zelenja, itd. itd Kada smotriš sve to blago hercegovačke zemlje, predstavlja ti se pred očima obećana zemlja, pravi Misir!

Turske se kuće raspoznaju po gustim rešetkama na prozorima harema. Prvi put kada vidiš te krletke, srce te zazebe, promišljajući, da u tim zadušljivim stanovima kviči, u devetnaestom vijeku, toliko stvorova, koje drugi puci obožavaju. Ja sam dva, tri puta pročitao knjižicu vrijednoga Muhamedanca Osmana Nuri Hadžića pod natpisom „Islam i kultura“: ali me pri duši zaboli, kada promislim na one bule i na one rešetke.....

Digitized by Google

Dragi nas vodić povede k ravnatelju učitelju pučkih općih škola Mati Mateši. Sudrug nas bratski primi i ponudi nam se vodićem po školama.

U Mostaru su slijedeći zavodi: Velika gimnazija, utemeljena godine 1893; trgovačka škola; viša djevojačka škola; pučka ženska škola, koju uzdrže milosrdnice; pučka muška škola, te razne konfesionalne i privatne škole. Učtivi gospodin Mateša pokaza nam prostorije raznih tih zavoda. Ostadosmo smo zadivljeni ljepoti i udobnosti, te obilnosti učila i pomagala: sve po najnovijem sustavu. Donapokon zahodi pučkih škola imadu mramorne ploče. A kamo li u Dalmaciji! N. p. u Visu, gdje sam služio deset godina, nije bilo nit zahoda, ni za djecu, ni za učitelja! Tko bi ikada bio rekao, da ćemo u turskoj zemlji, gdje je do jučer raja stenjala, imati takovih uzor-zavoda, za kojima će mnoga naša mjesta još dugo i dugo vapiti!...

Novi nas vodić povede da se uspnemo do pravoslavne crkve, koja se uzdiže nad gradom, na brežuljku Svodlini. Krasna je ta crkva, puka ona u Sarajevu veličinom i slogom. Visoke i sjajne kube sjećaju te moskovskih crkava. Sagradjena je godine 1888. Čaroban je pogled odotle nad gradom. Sve zahvaćaš jednim pogledom. Crveni crjepovi novih zgrada još su crveniji pod jakim suncem, koje je na nas upiralo svom žestinom. Najviše se ističu: velika zgrada okružne vlasti i okružnoga suda, veliki hôtel „Narenta“ u krasnom maurinskom stilu, nova palaća Muhamedanca Spahića (onoga, što često mnijenja ime svoje narodnosti!) u turskom slogu, vakufska zgrada ili ti uprava dobara ždamijâ. — Pred gradom širi ti se *Crničko polje* zeleno. Pô sata hoda gradu na jugozapadu nalazi se biskupski dvor mostarskoga biskupa O. Paskala Buconjića. U gradu stanuje pravoslavni metropolit Serafin Perović, te muhamedanski muftija eff. Džabić Ali.

Mostar broji oko 20 tisuća stanovnika. Najviše je Muhamedanaca, zatim pravoslavnih, najmanje katolika. U Mostaru se nalazi hrvatsko pjevačko društvo.

Digitized by Google

Prije polaska odosmo da opočinemo i da se okrijepimo u gostioni Gjivanovićevoj. Da naš kolega nije umio njemački, mogli smo slobodno umrijeti od gladi i od žedje!!! Kao da jedino Njemci jedu u Mostaru!!! Jedu oni, jedu i terkako!....

Idući put kolodvora, opazismo pred jednim vratima gdje sjedi starac hodža, bijele brade, i vas zaogrnut u bijelilo od glave do pete. Činilo mi se je, da vidim rimskoga tribuna!

Susretismo posljednju bulu; i eto nam da nas pozdravi vrli Don Miličević. Pokaza nam našu brzojavku, koja je poslana iz Opuzena tsman u osam sati, a bivšem uredniku „Glasa Hercegovca" izručena tekar u dva sata po podne! To bogme nije po njemačku! Da je to u Ingležkoj ili Njemačkoj, gdje ljudi cijene tačnost i vrijeme, dotični krivac nebi bogme više nit zavirio u carski ured! — Pitali smo, što je s „Glasom Hercegovca". On nam reče, da je sve pod sudbenim pečatom radi pokojnog Radičića. Tužio se je na pokojnika. Grjehota, što je bijedni Radičić bio onako spao, te tjelesno propao. Nevolja je njega *pravaša* bila prisilila, da ide, i ako za kratko vrijeme, na uredništvo „Jedinstva". Da je plivao u boljim vodama i u boljem zdravlju, bio bi ostao onaj Nedjelko Radičić, kakav je bio, kada su ga poslali iz vježbaonice učiteljišta u Arbanasima Radičić je bio poštena korenika, hrvatska korenika; pa ga ja, i kao učitelj i kao prijatelj, plačem od srca. Laka mu hrvatska zemlja pod mostarskim ružama! Završi nam zaslužni hrvatski borioc Don Frano, da će svakako uskrisiti hrvatski list u hrvatskomu Mostaru.

Poljubismo se svikolici. Oružanik nas zapita za imena, a neznam zašto. I mi veseli, zadovoljni i puni čara čarobnoga Mostara, krenusmo put Metkovića.

U vagonu bila neodoljiva vrućina. U pripeci nekako zakljao, pa snivao o džamijama, o bulama, osobito o onoj divnoj ropskoj prikazi. Probudi me, prene me vikatanja dvaju vražjih Treštinaca, koji su se prepirali, hoće li Mostar postati njemačkim ili

Digitized by Google

talijanskim gradom; te psovali svakoga naokolo, misleći, da ih nerazumijemo, jer da ih duši vrućina.

U Čapljini pozdravih se sa mojim sumješćaninom učiteljem Petrom Šerjanovićem, koji odavna tamo beguje.

Pred večer povratismo se u Metkoviće, otkuda ćemo sutra carskom cestom, preko Kleka, po starom putokazu.

Obadjosmo školu i crkvu. Škola je u lijepim prostorijama; ali je zgrada nešto van središta mjesta. Škola je mješovita trorazredna. Idući put školo, opazismo mramornu ploču na prostoj kući, koja kaže, da je ondje stanovao kralj i car Franjo Josip I., kada je godine 1875 posjetio varoš.

Crkva je nova i lijepa, od bijela kamena, u bizantinskomu slogu, na tri broda, sa lijepim zvonikom; sagradjena je godine 1874, a zapada 50.000 fiorina. Uzdiže se nad mjestom na brežuljku, otkuda se uživa vrlo lijep pogled, ne samo na varoš, te srebrnastu rijeku, kolodvor, već na čitavu okolicu, koja je u svom raznovrsnom zelenilu čarobna, pjesnička. Crkva je posvećena S. Iliji; ima tri mramorna žrtvenika, veliki je u obliku tabernakula. U crkvi su odijeljena mjesta, te su dvije table sa natpisima: „Za muške" „Za ženske". A kamo li mješovite škole! Eto ni u crkvi zajedno!!! Na glavici nad crkvom snivaju mrtvi vječni sanak.

Za Mlečića Metkovići su bili puko selo; procvali su u novije doba, za zapremanja Bosne-Hercegovine. Ipak mjesto slabo napreduje, jer nema života, kako što se je otrag dvadesetak godina mislilo, da će imati. „Gospodo moja — govoraše nam Metkovićanac na parobrodu od Trpnja do Komina — željeznica nam nedonosi nikakve koristi. Kolodvor je s one strane: inostranac dodje i ode, a nama ni ćuš; a sva su poduzeća i radnje u rukama bečlijâ. Neretva je uredjena za brodove, ali nije za nas jadne!...."

Metkovići danas broje oko 1500 duša. U mjestu je kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, poštarsko-brzojavni, carinarski, porezni uredi.

Digitized by Google

Obadjosmo i slavnu „Neretvansku hrvatsku čitaonicu“, koju su proslavili Pavlinović, Buzolić, Despot i drugi rodoljubi i pjesnici.

Večerasmo u hôtelu „Austria“, gdje nam je poslužnica četiri jezika govorila.

Digitized by Google

29 Kolovoza.

Metković — Klek — Neum.

Po putokazu bilo nam je dne 29 krenuti u četiri sata jutra. Po noći iznenadna kiša zalije, te krenusmo poslije osmoga, iza kako smo predali pošti pozlaćene papuče, baršunaste fesove, itd., da iznenadimo svoje drage.

Spomenut ću, da smo iz svakoga većega mjesta slali pozdrav dopisnicom prijatelju u Blatu, da se uvjeri o našoj lokomotivnoj i ustrajnoj sili.

Ja posjetih plemenitu staricu, majku moga pobratima, vrloga pučkoga pisca, bivšega učitelja; a sada općinskoga tajnika u Sinju, Stjepana Dragonia. Ona me primi, kao da joj je mili Stiepo došao.

Oružasmo se botiljom „cognaca“ i put pod noge! Nebo bilo sumorno, a vazduh donekle hladniji, ugodniji. Čuo se je po polju onaj ugodni miris zemlje i trave, što se obično širi ljeti poslije kiše.

Poslije sata puta, prodjosmo mimo *Bilivir*, gdje je nekoliko kućarica. Malo dalje predjosmo preko mosta nad malim pritokom Neretve.

I hodi, hodi, a vazda smo u Neretvanskoj ravnici; a Opuzen nam se bijeli i kao da nam se ruga ozada sa desne. Ožednismo, kuće ni krčme nigdje blizu: skočimo do korita rijeke i udri šakom da se crpi i pije, pa makar nam sto žaba tu kolo igralo. Oj, kako je to piće bilo slatko, sladje nego li blatska čaša pri tustoj večeri.

Digitized by Google

U *Mliništu* se okrijepismo u pozemljušnoj sasvim tamnoj krčmi, gdje nas okrstiše za mjerače. Na zidu t. j. na gomili nevoljne krčme upisano je klačinom: „Danas plati, sutra mukte!“ Mi mu platismo danas i proslijedismo. Kasnije navalismo na tustu smokvu i pošteno ukradosmo dva grozda.

Najednom eto nam sitne rose. Južina jača sve to većma. Mi naprijed i naprijed, i dodjosmo do *Kleka*. Klek je komad zemljišta hercegovačkoga sve do mora, što je nekada Dubrovnik darovao Turčinu, e da se obrani od zavidnoga Mlečića. Put se preko Kleka proteže za pet kilometara.

Mi naprijed bez odmora; put težak, jer uzbrdit po brdu Rakošu; rosa se već pretvara u debele kaplje i u nemile suze. Nije kud kamo, već sklonuti se i izbjeći pljusku u obližnjoj špilji. Kamenje špilje grozilo nam se nemilo nad glavom. Ako se komad ocijepi, majke nećemo više vidjeti! Tu se sušila odjeća na nama; mi se krijepili staklenicom, nemareći na strašnu grmljavinu, koja je na toj visini drmala našom naravnom, a groznom palačom. Dolje ispred nas u uvali, rijeka se širila poput mora. To zovu *Kuti*. Puk priča, da je tu potonuo grad u jezero i da je tu stanovao kralj, koji je imao čovječji trup, a magareću glavu.

Odjednom zaleti se mimo nas pokrivena kočija, a u njoj gospodja sa gustom koprenom i dvoje rudaste djece.

Kad je prestala kiša, izadjosmo iz svoje špilje, pa naprijed, sve do nove kućarice, koju susretosmo na cesti. Tu nam rekoše, da je još pô sata do mjestanca *Klek-Neuma*, dolje pri moru. Opeta pljusak kiše, a mi u kućaricu, gdje drvodjelac načinjao pod. Do malo časova sakupi se oko nas desetak kršnih Hercegovaca i svi zajedno posjeli po novom podu. Njih zanimalo naše gospostvo, a nas njihova prosta i djevičanska narav. Zavrgli govor o školama. Oni žele i hoće mušku školu, ali njihove male treba da idu za stadom — inače tko će?

Digitized by Google

Izmedju toga skupa junačkih ljudi isticao se čovjek i po kipu i po govoru i po odjeći. To bio suborac poznatoga hercegovačkoga vojvode ustašâ Don Ivana Musića. On nam je pričao o zanimivim ustaškim zgodama i nezgodama: svi smo ga dubokim mukom slušali. Iznašaše nam žive slike o Mići Ljubibratiću, o Luki Petkoviću, o Peku Pavloviću, o Milovanu Boškoviću, o igumanu Melentiji Peroviću i o drugim vodjama hercegovačkoga junačkoga ustanka. Pričaše nam o ondašnjem zanosu; kako je on glavom kleknuo ispred kralja Franja Josipa I., kada je prošao preko Kleka godine 1875, moleći ga, da pošalje pomoć tužnoj raji, živo nam slikaše prve pokušaje ustanka, kako je Musić s oltara puk pozivao, da se digne; o prvim sastancima, o junaštvu, o patnjama i o kasnijem razočaranju, kada su vidjeli, da je sva zasluga osvojenja, pripisana drugima. „Ej, gospodo — završi svoje zanimivo pričanje — da nije bilo Musića i drugih vodja, nebi lako Jovanović naprijed ili bi deserostruko vojske bilo palo.....“

— A gdje je sada vaš Musić? — naumice ću ja.

— Eto je jadnik tamo u Biogradu umrao, možda gladan i žedan, kamo je bio pobjegao i obavljao službu poštara, mjesto hecegovačkoga vojskovodje, kako je u svojim borbama sanjao.

Baš ovoga časa slučajno imam na stolu u *originalu* nekoliko pisama iz toga junačkoga ustanka, koja i ako ne sadržavaju išta osobita, ipak su zanimiva. Evo ih na ogled desetak:

I.

Štovani Gospodine!

„U ono nekoliko trenutaka što sam s' vama pro„veo uvidio sam u vama vatrena i iskrena rodoljuba. „Bože daj, da se u našem narodu umnože taki patrioti.

„Vi obavješćenjem, a ja ću sabljom, pa će nam „narodu sinuti zora zlatnog doba.

Primite iskreni pun pozdrav

od vašeg poštovatelja

vojvode

U ..... $^{8}/_{2}$, 1876. *M. Ljubibratića*

Digitized by Google

II.

Časni Gospodine!

„Želim da vas ova moja zateče u dobru zdra-
„vlju! Sva se sila u Popovo zbila. Sad daklen razu-
„mite što se hoće t. j. dosta štucah, praha i olova
„nije prevare i vjera Vam je, jerbo jije došlo u Po-
„povo sinoć 12 stotinah, a iz Popova će jih toliko
„se dignut pak na Ljubinje poći će odmah; ali u
„mojih parokijanah nejma pustih pušakah: spremite
„pak će te vidjet što su Ravnjani; sve su se dosad
maskarili, ali su sad ozbiljno na oružje ustali. A vi
„vrlo dobro znate da *Qui paulatim agit bene agit.* Što
„su i Ravnjani učinili, koji su očekivali zavita t. j.
„zapovjednikah. Dakle sad najmanje spremite mi 10
„stucah, 20 funatah baruta, 16 olova, pak ćemo vidjet
„gdje su junac. Vojvode su Melentije Perović i Peko
„Pavlović, koji najljuckije s narodom postupaju.

Vaš prijatelj
D. Ivan Musić s. r.
Parok Ravanjski.

III.

Štovani Gospodine!

„Spremite još kruha što je ostalo, opanke, gunje,
„praha i olova jerbo se spremamo. Takodjer to pu-
„šakah, i kapsulah malih i velikih za štucah. Štuce će
„oni čovjek doniet obnoć koji se bude prikazat Vama.

Vaš iskreni prijatelj
D. Ivan Musić.

IV.

Predragi Prijatelju!

u . . . . . Jula . . 76.

„Molim Vašu dobrotu, da se dostojite javit mi
„odmah prvo koliko ima askera sada na Kleku, je li
„nazad tri oli četiri dana dolazio asker na Klek, je
„li vapor i kakav turski ovih dana dolazio na Klek,

Digitized by Google

„i je li istina da je Austrija zabranila turskoj vojsci „dolazak morem na Klek.

„Takodjer od drugih stvarih znatni, ako što ima „novog javite.

„Za sve one stvari prvorečene, koje Vi i Vaši „prijatelji možete lako doznati puno Vas molim kao „moga iskrenoga prijatelja, da me odmah po ovom „istom knjigonoši obznanite, budući da mi je *interes* „znati.

„Sad više ništa nego Vas najsrdačnije pozdra- „vljajuć

jesam Vaš prijatelj
D. Ivan Musić Vojvoda r. s.

V.

Štovani Gospodine!

„Šaljem Vašoj osobi A.... R.... kapetana za „važne posle, koji jesu: ja polazim sa množinom voj- „ske na Trebinju i molim da pošaljete hljeba što „više možete, i važno jere vojska gladna.

„Vama je poznato da sam bio na Cetinju i do- „čekan slavno, stvari za posle naše izaći će ako Bog „dao dobro: jedino možem uvieriti.

„Pozdravljam Vas ljubezno vjerujte mi
Vaš prijatelj
..... 17 svibnja 1876.
D. Ivan Musić V. D. E. r. s.

VI.

Štovani Gospodine!

„Molim Vas da se dostojite spremit praha, a „olova dosti budući da praha još onog Vašeg imamo; „ali olova ste nam malo i dali budući da ga nije „bilo, takodjer kremenja. Puška pako ako je koja do- „šla spremite jerbo je velika potreba. Više ništa nego „Vas najprvo zatim g..... i sve ostale prijatelje „najsrdačnije pozdravljajući

Ostajem zdravo
Vaš
D. Ivan Musić.

Digitized by Google

VII.

Štovani gospodine!

„Prinudjeni okolnostima Vas ovim najučtivije „zamoliti da bi ste imali dobrotu dole imenovane „bolesnike primiti i naći im ljekarske pomoći i to „Z.. C..., S... L..., V... K..., Š... D... A „je nužno će im biti da se tu zadrže samo dok barku „dobili budu, ali će po tom dalje put Rišnja putovati.

„U punoj nadi, da ćete im savjeta i pomoći „ukazati, koliko budete mogli.

Vaši vazda iskreni prijatelji

U .... Julija 1876.

Nadvojvoda
Peko Pavlović
Brigadjer
Bajo Bošković

Sekretar
St. Jovanović.

VIII.

Časni Gospodine!

„Danas sam vam pisao, pa evo opet večeras u „mraku. Sad mi stiže knjiga iz Kosjereva blizu Bi„leće da odma sa poglavarima idem tamo, gdi će „biti skup sviju poglavica; tamo je došo Mićo Ljubi„bratić bivši sekretar pokojnoga Vukalovića, koji je „od Crnegore odredjen za glavnog komandanta cielog „ovog našega kraja t. j. od Zubaca do Metkovića.

„Danas smo opet oteli Turcima 8ro goveda. U „nedjelju opet sam ovamo, radite za revolvere i „ostragašu, kad se namjerimo na dobre volove posla„ćemo; dosad nema dobrih. Zbogom.

Bajo.

„Kulu nećemo ostaviti, ostaće moje ordije i „nakon mene oko nje i u njoj 17 Turaka.

Digitized by Google

IX.

„Doljani Dračevo sprženo. Crkva obezčašćena, „preko stotinu obiteli brez krova, hljeba, četvorica „kršćana posiečeno, ostali pobjegnuli.

B....

X.

„Pošlji vragom lopove, izjelice. Nitkoga nepo- „znatog neprimi i nevjeruj mu. U našem narodu dosta „izdajica, izjelica.

Kloniinir.

Secce se uzdiže nad lukom. Pri moru je više zgrada, nekada vojničkih. Tu je sada oružništvo; nekoliko vojnika za stražu, brzojavni ured i gostiona. Neum pripada gradačkoj općini, kotaru stolačkom, a okružju Mostara.

Još nam bijaše desetak časova do prve kuće. Iznenada stade kiša kao iz kabla. Zaludu suncobrani i kišobrani, zaklona nigdje; a voda niz strmeniti put da te ponese Brzili smo, lećeli smo kao munje, ali nebeske munje, grmljavina, tuča i kiša, bilo sve brže. Mokri kao luža od glave do pete, zakucasmo na vrata oveće zgrade blizu mora. Vrata se otvore. Pred nama čovjek srednje dobe plete mrežu, a do njega dva mala dečka muštravaju se drvenim sabljama.

— Stanuje li ovdje brzojavni činovnik?

— Ja sam! — i omjeri dva mokra čudaka, inostranca.....

— Je li blizu gostiona?

= Odmah, s donje strane.

Skočismo dolje, a kiša neprestano pljuska po putnicima.

— Imate li sobu, da nam dadete, ali odmah? — upitasmo lijepu mladu žensku glavu.

Ona rastvori oba crna velika oka, pogleda nas krivo, pak će kroz zube: Kazat ću vam, kad se digne moj gospodin.

Digitized by Google

Poslije desetak časova, rekbi da se je digao taj njezin gospodin, pa će nam odriješito — i vazda pogledajući nas kao u čudu i bojazni — Nemamo sobe — A imali su bez sumnje!

— Poginut ćemo ovako; bacite nam gdje hoćete komad biljca, da dignemo sa sebe ovo vode!...

Nakon malo trenutaka povede nas u bližnju konobu, punu paučine. Na tlehu nešto odrpinâ, da te Bog sačuva! Tu nam je leći, dok nam se odijelo osuši!!!

Nikada lice maloga Stanleya nijesam vidio tako pretvoreno u bjesnilo i zdvojnost, kako što toga časa; a borami, neće niti on moga!

— Ovi doista misle, da smo mi kakvi „ebrei erranti", kakve vražje skitalice! — mi ćemo sami sobom.

Na preporuku, da nam gazdarica štogodj pripravi za večeru, odgovoriše nam: Nemamo nego kruha i vina!

Osrčanismo se i odosmo gori u krpača mreža, da mu kažemo, kako mi nijesmo ni Turci ni cigani već dva učitelja, te da ga kumimo Bogom i Bogorodicom, da nam ustupi komad postelje za ljubav, ili za novac, da nepoginemo na Kleku, jednom kada nema više ustanka.... On već bijaše zapitao brzojavno žicom u Metkoviće, tko smo i što smo, pa nas od srdca primi, stopli i osuši.

U osam sati sidjosmo u gostionu. Nijesmo više dva magjarska žida, već dva dalmatinca, dva učitelja, te putuju, da prouče i Neum. S toga je na trpezi mjesto kruha i vina, izvrsna večera, a oko nas aristokracija neumska, da nas zabavlja do kasne noći, pričajući nam o doživljajima iz ustanka.

I doista oni mišljahu, da smo mi skitalice, tim više što je baš dan prije, došao k oružnicima neki bivši činovnik, koji je otrag godine, bio pokrao blagajnu negdje u Dalmaciji, te pobjegao u Srbiju.

Prenoćismo kod dobroga našega spasitelja, brzojavnog činovnika Glunčića iz Slanoga, koji je u toj pustinji već od šesnaest dugih godina.

Digitized by Google

Iz Neuma je biskup Buconjić. Tim se bezimenom krsti skoro sve selo, te mnogi, e da se razlikuju, dodaju bezime svoje žene.

Digitized by Google

30 Kolovoza.

Klek — Neum — Ošlje — Smokovljani Mljet — Slano.

I ako ponovno prijetila kiša, prosliedismo svoj put.

Klek je u opće krševit, gô i pust: pa nas sve to umaralo teško. Posred Kleka, sa lijeve strane ceste, uzdiže se brdo, koje sačinjava pravu ogromnu tamno-zelenu piramidu, ma gledao odkud hoćeš. Pravilnijega brda još ne vidjeh.

Prodjosmo mimo *Vranjevoselo*, koje takodjer pripada Stolcu. Tu je velika gomila, pod kojom je grob sa blagom: obična zlatna kokoš su dvanaest zlatnih pilića.

Iza seoca *Duži* nadjosmo stup, sa natpisom: „Confine turco di Klek". U vrtu kuće bližnjega nadcestara nalazi se red ulišta ispletenih travom.

Poslije 6-8 kilometara puta otvara nam se pogled, sa desne, nad Malim Stonom, te malo po malo nad Malim Morem, nad ostrvcem gospodina Bandura, i nad gojilištem kamenica. Sa desne na glavičici uzdiže se stara tvrdjava i to baš prama donjem zatonu.

U dolini sa lijeve prostire se seoce *Imotica*, te *Topolo* sa crkvom i sa 450 duša; malo naprijed *Ošlje*. Rekbi, da su ta sela za hercegovačkoga ustanka štogod pretrpjela. Evo ulomka iz spomenute zbirke listova:

Digitized by Google

„Domani un uomo Le chiederà *korama* per far „svilazzi ad un infelice ferito, attrovantesi a Topolo. „La pregherei di spedire, giacchè poveretto è vittima del furor mussulmano..... Par che infelice „Daničić sia stato tagliato a pezzi, così dicono, l' infelice! era il miglior giovine di Ošlje figlio unico, „ed al caso uno dei più coraggiosi che avrebber „preso parte contro i Turchi....

Ošlje li $^{11}/_{12}$ 1875.

„..... Gl' insorti qui sono senza pane, e sono „sforzati a rubbare col massimo danno loro — È „perciò che io la prego mediante il latore di far pre„parare loro il pane onde non facciano dei danni „sulla terra nostra. Tanto le raccomando perchè questo „è il massimo dei mali.

„Non manchi.....

Ošlje li $^{7}/_{8}$ 1875.

„. . . . . .

„La popolazione è in urta con i fuggiaschi per i „pascoli e l'acqua . . . . . .

U Ošljemu je crkva S. Roka, te župa, koja broji ujedno sa seocima Goricom, Živom i Stupom oko 500 duša. Tu je župnikom neki Don Julijo, čudak nad čudacima. Kada mu jednoć došao biskup u pohode, a ne imao u pustinji šta, da mu pripravi za jelo, ostavi mu ispod ručinčića veliko srce od zlata: Eto ti, presvijetli; jedi moje zlatno srce, kada nema mesa, nit ribe! — Kada ga imenovaše stalnim župnikom, dodijalo mu bilo čekati povjerenike starije vlasti, da ga ustoliče, pa ti on ustoliči sam sebe, ili kako on kaže, svoga najvećega prijatelja Don Julija.

Rosica počne padati, za njom tiha kiša; ali mi, sjećajući se jučerašnje tragikomedije, noge su nam bile brže od oblaka.

Dok smo na jednom ovećem kamenu opočivali i prisluškivali seoska zvona — bila je nedjelja — iza ledja nam poskoči nešto živa. Skočismo i mi: a zec, poput jančića, uz brdo.

Digitized by Google

Oko jedanaestoga eto nas u *Smokovljanima*. Pred crkvom bio skup svijeta u narodnoj nošnji, živih šara. Neznam zašto zovu to seoce Smokovljane, jer tu nema niti može da bude smokava. Krševito se tlo prostire na vas pogled naokolo.

Pogosti nas mladi kapelan Don Marko Lesić iz Lastova.

Kapelaniji pripadaju Visočani, te ukupno broji oko 600 duša. Crkva je nevoljna, posvećena S. Iliji; veliki je oltar bez slike. Naokolo je crkve grobište sa ogromnim starim pločama još iz dobe grčke ili rimske. Time je pločama sagradjena i župnička kuća. Iza crkve gnjije desetak školskih klupa, koje su bile pripravljene za školu, koju još željkuju. U blizini crkve ima velikih četverouglastih kamena.

Iz Smokovljana uputismo se put *Slanoga* u dva sata popodne.

Nebo donekle razvedrilo i sunce ispod oblaka sjećalo nas, da smo još u kolovozu.

Kada zahvatili više vrhove, otvori nam se vidik na more, te najprije ugledasmo ostrvo *Mljet*.

Mljet se podiže iz mora oko trideset kilometara Dubrovniku na jugo-zapadu. Dijeli ga od Pelješca mljetski konô, širok oko osam kilometara. Mljet je najjužnije, a ujedno i najistočnije od svih povećih dalmatinskih ostrva. Pruža se usporedo sa obalom 36 kilometara u duljinu, a 2-3 u širinu. Ostrvo je ponajviše krševito, goletno i strmo brdo; a ovdje ondje ima dolaca i prodolina. Najveća je dolina Babino polje. Zemlja je u dolcima nacrljena; ima željezne primjese. Oko Mljeta ima grebena; a more na dosta mjesta provaljuje obalu, te se tako stvaraju zatoni i luke. Poglaviti su Malo i Veliko Jezero, iz kojih kad je plima i osjeka teče more kroz uski i plitki prelaz. Na jezeru se uzdiže u prekrasnom položaju stari glasoviti benedektinski samostan S. Marije, koji je nekada bio na glasu radi učenosti i svetosti njegovih kalugjera. Na južnoj obali kad more bije u prošupljene stijene, usljed prodiranja i zbija-

Digitized by Google

nja vazduha, nastaje silno rikanje poput grmljavine. Osobito buči procijep blizu Babina-polja, koji se zove *Rikavica*. Odatle je godine 1822-24 trajao strah na Mljetu, jer su neki učenjaci mislili i radi česte trešnje, da će vulkan buknuti, te sjetovali Mljećane da se presele na Pelješac.

Podneblje je blago; ljeti je žestoka pripeka. Žive vode nema. Rastlinstvo je slabo; ali raste maslina, smokva, bajam, šipak, ružmarin, sadi se loza i sije se žito. Na Mljetu se govori čistom štokavštinom.

Mljetu je staro ime *Melita*, te se spominje za cara Oktavijana Avgusta, koji je uništio Mljećane i Korčulane radi gusarenja. Neki će, da se je na Mljetu spasio S. Pavao jedreći iz Jeruzolima, te da je ozdravio više bolesnika i bacio u vatru ljuticu zmiju, koja mu se je bila obavila oko ruke. Za Septimija Severa bi zatočen na Mljetu bogati i učeni Cilicijanin Agelisaus Anazarbaeus, te sagradi sa zapada zgradu, kojoj se još vide temelji, a luka se s toga zove „Palačka luka". Po svoj prilici tu je pjevao njegov sin grčki pjesnik; čija je pjesma (Halieuticon) toliko omilila caru Karakali, da mu je ocu prostio progonstvo, a njemu darovao za svaki stih zlatnik. Polovicom X. vijeka zapovijedao je ostrvom Neretvanski župan; u XI. i XII. knezovi zahumski; kasnije Nemanjići. Polovicom XII. vijeka osnovan bi spomenuti samostan S. Marije. U XIV. vijeku zadobi Mljet dubrovačka republika, koja je držala kneza u Babinompolju. Mljećani su imali svoj zakonik sastavljen godine 1343. Godine 1572 turski gusari poplijeniše Mljet, samostan i usmrtiše dva kalugjera. Benedektinci su posjedovali zapadnu stranu ostrva sve do Francuzâ; za njima Pijaristi, a kasnije Isusovci; godine 1868 predje samostan u vladine ruke.

Na Mljetu ima izvrsne ribe, tečnih kamenica; izvrstan je i sir. Najveće je mjesto *Babino-polje* sred ostrva. Tu je sjedište mljetskoj općini, pučkoj školi, župi, poštarsko-brzojavnom uredu, financijalnoj straži, oružništvu. Župi pripadaju dva kapelana. Odlomci

Digitized by Google

su: Maranovići na moru, sa juga, koji, ukupno sa seocima Koritima i Prožurom, broje oko 550 duša; Govegjari na moru sa zapada, u prodoru, te broji sa Blatom oko 380 stanovnika. Babino-polje broji oko 800 duša; a čitavo ostrvo oko 1750.

Kod Babinog-polja nalaze se dvije sigaste špilje: *Ostaševica* i *Movrica*.

Malo po malo prodjosmo razna seoca. Sa desne su *Doli*, gdje je župa S. Petra, te župnički odlomci Zaton gornji i Zaton donji, Koštari, Zamaslini, Malivor, Zabreže, Drpić, Gjunta. Svi ukupno broje oko 700 duša. Izmedju Dolâ i Visočanâ, odalje put sjevera prostire se Lisac, sa osam komšiluka i sa 1100 stanovnika.

Kada zahvatismo viši brijeg, rastvori nam se vidik na more i na svu okolicu Slanoga. Naokolo se uzdižu sa sjevera gola visoka brdašca, a do mora spuštaju se doline i nizine, urešene zelenilom maslina i vinograda, sred kojih se bijele kuće obližnjih sela: Banića sa desne, Mravinjaca sa lijeve, te Trnova. Sva tri sela sastavljaju župu S Mandaljene, su 650 duša.

Što se stupa naprijed, pogled je romantičniji. Nad lijepom dolinom, taman nad Mravinjacima, uzdiže se ponosno brdo *Tmor* do 850 metara visine. Sprijeda, dolje u vrlo zelenoj dolini, u dnu prostrane i duge morske uvale bijeli se malo, ali lijepo Slano, sred kojega se vije franjevački zvonik. Put jugozapada nanizali se posred mora zeleni dubrovački otoci. Po moru se bijele jedrenjače kao galebi.

Blizu Trnova nadjosmo sred puta kamen, velik kao bačva, koji se je prošle noći, usljed strašne grmljavine, skotrljao sa Tmora. Iste noći grom u nekoj kući zapalio pušku.

Još nam manjkalo desetak časova do dolje, eto ti tihe rose, da nam razhladi znoj dosta duga puta.

Mi ravno u samostan, a lajk se objesio za zvono. Tu nas dočeka mladi i ljubezni O. Jozo Matović, starešina samostana.

Mene je malo poboljevala desna noga, Marina bedre; ali po utanačenim propisima, o tome se nije smjelo nit pisnuti.

Digitized by Google

31 Kolovoza.

Slano.

Slano je, kako sam već rekao, malo ali drago mjestance. Okrenuto je prama podnevu, u dnu lijepe i pravilne luke, koja je duga 1000 hvata, a široka 250-300. Sred mora sprijeda usporedjeno dubrovačko ostrvlje, a to mu još bolje učvršćuje luku.

Kada je dubrovačka vlada, godine 1399, zadobila Primorje od Kurila do Stona, Slano postade sijelom kneza toga kraja. Tu su mnoga dubrovačka gospoda imala svoje ljetovnjake, te prolazila ljeto. Tu je nekada bio zlamenit promet s Bosnom i Hercegovinom. Godine 1500 Slano je imalo 32 svoja broda. Čitavo mjesto danas broji tekar 300 duša. Župi pripadaju odlomci: Grguriči, Banje i Sladjenovići. Tu je sijelo općini, kojoj pripadaju sela: Baniči, Krušica, Mravinjaca i Trnova. U Slanomu su mješovite pučke škole, poštarsko-brzojavni ured, carinarski ured, financijalne straže i oružništvo. Mješćani se bave lozom, maslinom, duhanom, žitom, te mornarstvom i ribolovom, kao što svi dalmatinci, koji živu pri moru. Trgovci trguju i suhom kaduljom (malva oficinalis), te Slano na kadulji dobiva godimice do 5-6 tisuća fiorina. Ta se baš sušila u konobi samostana, pa nas čitave noći kadila. Biljka ne iziskuje ni zemlje, ni gojenja, nego srp i sunce.

Franjevački samostan, sa crkvom, nalazi se posred mjesta, blizu mora. Sagradili su ga Franjevci

Digitized by Google

bjegunci iz Bosne godine 1399. Sadašnju crkvu S. Jerolima podigla je godine 1420 plemenita obitelj Gradi, kako svjedoče ovi lijepi eksametri, uklesani gotičkim slovima na pročelju crkve:

Claram Gradum Soboles. Julius Petricus Olim
Urbis Et Ipse Decor. Generi Quos Edidit Equos
Moribus Egregii. Patriæ Duo Lumina Nati
Pectore Et Eloquio. Matheus Insignis Et Ingens
Aemulus Invidiæ. Rectique Marinus Amator
Instituunt Has Hiero. Sacer Tibi Nominis Aedes
Condetuum Votis. Hæc Munera Parva Sacelli
Assensum Dignare Pater. Precibusque Faveto
At Vos Clara Cohors. Quibus Hæc Sacraria Cultus
Posteriora Dabit. Per Secula Et Utilis Usus
Esto Sui Memores. Patrum Simul Atque Nepotum
Quis Pro Verba Deo. Gratique Rependite Voces
Votaque Perpetuo. Vestrum Pia Quisque Frequentet.
Mille Quarter Centum. Partum Post Virginis Almæ
Bisque Decem Junctos. Phebus Pater Egerat Orbes.

Crkva je lijepa i prostrana; 31 metar duga, 10 široka. Resi je sedam oltara; neki su od kamena, neki od drva, a svi su lijepo izradjeni i pozlaćeni. Na glavnom je velika, krasna slika na daski. Predstavlja „Tri Kralja“; od velikoga je utiska, osobito ako je gledaš odalje. Misli se, da je izradio Nikola Dubrovčanin. Početkom ovoga vijeka bili su je oštetili Crnogorci. Godine 1891 popravili su je bečki akademički slikari Eduard Gerisch i Trenkewald, koji su baš i ove godine radili po Dalmaciji. Rekao bi, da je prvi kralj obučen po sredovječnu, sa širokim klobukom. Na istom je oltaru drugih lijepih malih slika na drvu, te krasnih rezbarija. Na oltaru „Gospina Uznešenja“, koji je pripadao obitelji Tasovića, nalazi se takodjer lijepa slika. Slika S. Ante na oltaru obitelji Ohmučevića, zaslužuje pozornost. Na jednom od pobočnih oltara sa desne nalazi se slika C. Medovića „Gospa od Karmina“; sveci nemaju aureole oko glava. Slika S. Bartula grozi ti srce: kist je Edarda Fiscettia od godine 1817, po

Digitized by Google

zavjetu mješćanina. Slika je S. Jerolima vještački izradjena. Na oltaru „Neoskvrnjenog Začeća“ naslikane su simbolično okolo Majke Božje Gospine Letanije.

Izmedju raznih grobova po crkvi ističu se dva lijepa, sa mramornim pločama. U prvomu opočivaju kosti plem. Ohmučevićâ knezova Jajca, nekadašnjih gospodara Slanoga, sa sliedećim natpisom:

Joannes Et Frês Sui De
Familia Ohmuchievich
Yveglie Filii Gregorii Et
Hreglie Banis Castorie
Pronepotes, Banorq. Yayze
Descendentes, Regni Bossinen:
Nobilitate Clari, Sibi Posterisq.
Suis Paravere Anno D.
MDLXXX

Kuću Ohmučevića sada posjeduju braća D.ri Ante i Jero Puljezi iz Dubrovnika, a na njoj viju zastavu kraljevine Srbije.

U drugom grobu sniva vječni san obitelj Ogrižić:

D. O. M.
Nullibi In Hac Mortali Vita Veram Expertus Quietem
Hanc Autem Postumam Sperans
Sepulchrum Hoc In Quo Cinera Et Ossa Sua
Donec Supremo Jussu Tubæ Cælesti Animentur
Quiescunt.
Eternum Quandoque Ipse Quieturus
Marcus Ogrisich Posuit
Anno Salutis Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo
Sexto.

Posred crkve je stari, ali lijepi kor. Na uglu mu urezano: „Paulo Gradi 1573“. Pred velikom kapelom nalazi se lijepa ograda od izradjenih stupova.

Pred crkvom su dva velika brijesta; naokolo samostana prostrana bašća, u kojoj se mladi gvardijan lijepo zabavlja gojenjem limuna, naranača, krušaka, šljiva, loza, zelenja i cvijeća.

Digitized by Google

Pred podne posjetismo općinu. Tu nas primi načelnikov sin i općinski tajnik Milić. Načelnik stanuje u Dubrovniku! Na općinskom je grbu S. Vlaho.

Župnička je crkva na kraju mjesta, sa istoka. Sagradjena je godine 1407; posvećena je S. Vlahu. Crnogorci je pri provali porobiše i sve župničke spise popališe. Tu nas počasti župnik Don Niko Kurelja iz Lastova. Njegov je stan sred rumene rumanije i plodnih voćaka; pa kajdama sa glasovira natječe se sa pijevom raznošarnih naokolnih ptica.

Popodne povede nas ljubezni župnik do grobišta Skriveno je u šumici dubova i čempresa, sa istočne strane luke. Malašno je, ?dakako prama potrebama mjesta, ali ukusno i uredno. Mantegazza kaže. du on sudi plemenitost srca stanovnika jednoga mjesta po počivalištu njegovih mrtvih. Što su ljudi plemenitiji, tim je grobište urednije. To je sveta istina, o kojoj možemo da se uvjerimo svaki dan. A naš Preradović tvrdi:

Rod bo samo koji mrtve štuje,
Na prošlosti budućnost si snuje.

Krasna je grobnica obitelji Milićeve, gdje je spomenik Ivu i Mili, koji su poletjeli u nebo, jedan u sedamnaestoj, a drugi u dvadesetoj godini. Njihove je „medaljone“ izradio brvatski umjetnik Ivan Rendić. Lijep je grob Parisinia, bivšega suca u Slanomu; u obliku je žare. Pokazaše nam grob gdje je baš tih dana pokopana plem. Mada Lica, kojoj bijaše 101 godina, jedan mjesec i jedna sedmica. Ta se je vrlo dobro spominjala sjajnih dana slavne republike. Posred grobišta je crkvica. Na oltaru je lijepa „Gospa od Karmina“; naslikao je, godine 1884, Joc' Giancama.

Osim spomenutih crkava, u Slanom je, u Grguće, crkvica S. Roka, koja posjeduje više klasičnih slika. Nekada bijaše svojinom obitelji Gjorgjićeve.

Naokolo, skoro čitave luke proteže se pri moru lijep put. Župnik nam pripovijedaše postanak toga šetališta. U Slanomu bio sucem neki praktičnjak: mjesto da osudjenike pušta čitave dane da ljenčare

Digitized by Google

u zatvorima, gonio ih je, da načinjaju puteve, oko svoga mjesta. Doista pohvalno djelo, koje bi trebalo da slijede svi naši suci i općinski glavari, osobito po ostrvima. Žao mi je, što nijesam zabilježio ime toga rijetkoga činovnika.

U vinogradima gg. Puljezija opazismo velik nasad amerikanskom lozom. Ubrasmo čehulju: gorko brate, kao peljen!

Posjetismo i školu, koja je smještena u manastiru. Mjesni učitelj Gjenerô nalazio se u Kotoru, ali ne kao gjenerô, već kao vojnik u domobranstvu — kao da jadniku učitelju nijesu dostatne svakdanje manovre sa svojim neurednim, nepokornim batalijunima! Ostavismo mu pozdrav zabilježen kredom na crnoj školskoj ploči.

Po putokazu bilo nam je pred večer proslijediti put Majkovića, no ondešnji župnik, moj stari znanac, javi, da će u grad. To javi posjetnicom, na kojoj je ispod časnoga mu imena bilo tiskano slovima „cicero“: *Militär Caplan 2. Classe.* I doista tako je bio obučen u fotografiji, što smo je kasnije negdje vidjeli, a otraga vlastitom rukom napisao — jer bio u debeloj vojničkoj kabanici — *Era d' inverno*!

Odlučismo s toga, da ćemo se parobrodom zaletjeti do Lopuda, da se poklonimo sjeni Miha Pracata: ali parobrodić, kako što je običaj svih naših malih i sitnih parobroda, zakasnio. Tako ostadosmo do sutra, da dalje kušamo gostoljubivost oca gvardijana, a i ustrpljivost kuhača lajka, koji otkada je iz Slavonije tamo došao, još nije izustio suvišne riječi.

Digitized by Google

1 Rujna.

Slano — Majkovi — Brsečine - Trsteno Lopud.

U šest sati uspesmo se do carske ceste i proslijedismo naprijed. Vrijeme divno.

Oko sedmoga prodjosmo mimo prazni stan našega Don Brillia, a koji doista „brilira“ sa svoje vesele naravi. Grjehota što ga nijesmo zatekli u njegovoj kanonici! Na prozoru školske zgrade pozdravismo mladu učiteljicu. gospodjicu Caputanku iz Dubrovnika, koja se je još toplila sa 120 djece, i ako ljetna sparina skoro na izmaku! Kuće su sela uzduž ceste sred zelenila i protežu se za više od kilometra te sačinjavaju dva sela: *Majkove donje* i *Majkove gornje*. U Majkovim donjim je crkva S. Trojstva; tu je sjedište kapelanije, kojoj pripadaju bližnja seoca Podosojnik, Grbljava, Kunja, Rožetići i Paljevići, a sva ukupno broje 900 duša.

Opazismo mnoštvo loza uspinjača; skoro je pred svakom kućom, te pravi lijepu sjenicu. Težaci u polju rade motikama sa vrlo dugačkim držalom. Takih smo vidjeli i po Pelješcu.

Rekao sam, da se već u Stonu osjeća neki novi dah, dah dubrovački; a ovdje se, po gotovu, taj dah sasvim srcem diše, već iz Slanoga. Govor, način kako te pozdravljaju i susretaju, te bajnost prirode: sve te opominje, da si u nekom vazduhu, koji ne vlada svuda, a koji je, rekbi, jedino za pjesnike stvoren.

Digitized by Google

Kako smo zaokrenuli iza Majkovi nekoliko kilometara, eto nam pod očima krasne slike. Sve nam se more otvara dolje sa desne, tiho, srebrno, laštajući se; te niz lijepih dubrovačkih ostrva i sačinjavaju sa kopnom čaroban konô parobrodima i jedrenjačam bijelim. Durbinom razabiremo donapokon i ljude po Lopudu i po Šipanu. Najviše nam mami oči, a i u srce dira, ostrvce *Sutandrija*, iza Lopuda. Činilo nam se, da vidimo gdje pliva tužna lopudska sirotica put svoga kaludjera .... Onamo preko tih morskih straža prelijeva se more u neizmjernoj pučini!

Sprijeda, put istoka, čeka nas neizmjerno zelenilo sa bijelim dvorima, uzduž čarobne obale, koja će nas povesti do bosforskoga Gruža i do ponosnoga Srdja nad slavnom Atenom našom. Putem susretamo rumene djevojke, koje nas kroz ružičaste usnice pozdravljaju zvonkim glasom: „Dobro došli! Dobro vi jutro, gospari!“

Malo naprijed, ispod planine, sa lijeve, krije se malo seoce *Dubravica:* to je prava lijepa dubravica za pjesnike i za vile.

Zaokrenusmo nešto putem, eto pred nama guste šume zelenih maslina, kakve nema ni na mom ubavomu Hvaru.

Izmedju tisućubrojnih raskriljenih stabala bijeli se ovdje ondje koja ukusna kuća. Dolje do mora proteže se šuma gustoga borja. To su *Brsečine* našega dragoga Vida.

Bilo je oko desetoga sata. Pred ulazom u šumu maslina iznenadi nas lijepo grobište, a u njemu još ljepši spomenik sa natpisom: „Najskonji Stan — Do Sudnjega Dana — Porodice — Antuna Vuletića Vukasovića — Antun Rodio Se U Gracu — U Herce govini — Dne XVI Januara 1816 — Preminuo U Brsečinama 6 Junija 1895 — Bog Mu Dao Raj — Podiže Ovaj Spomenik — Sin Vid Milijem Roditeljima — Sebi i Složnoj Porodici — Svojoj i Brata Bara“.

Netom se zavukli u gustu šumu maslina, eto ti

Digitized by Google

pred nama gospodske kuće. To je zaselak Vida Vuletića Vukasovića, učitelja, književnika, dvostrukog viteza, itd itd. itd.! On nam se je već nadao, a toga jutra pregledao bogzna kakovu pergamenu napisanu bosančicom ili sitnozorom proučavao koju staru „kornijolu“ kojega Alam Zulum Mehmedalia iz Bagdada.

— Vide! — zazvasmo suglasno ja i mali Stanley ispod ogromne masline

I Vid Vuletić Vukasović prikaza nam se na prozoru, svojom patrijakalnom bradom i kosama a là Nazarena, ili ti a là Branko Radičević.

Zagrlismo se kao braća. Posljedni sam ga put vidio na izložbi u Zagrebu, sa starim Tkalčićem.

Da, Vid je čudak, osobito na prvi mah, kao što su svi ljudi, koji ne misle i ne rade kako i najobičniji čovjek svaki dan misli i radi. On je pčelica, koja nikada neprestaje; on je mrav, koji sakuplja i drugim učiteljima daje primjer radinosti i požrtvovanja. Dakako i požrtvovanja. Mnoge i mnoge talentirane ljude poznajem, a teško im je pregorijeti sat na dan učenju, već vole, sa kartama ili štekom u ruci, da gube dragocijenjeno vrijeme. Mnogi učitelji poslije škole, idu hlandolezati: a Vid podbije knjigu ili štapinu i torbicu (bez koje nije htio nit u Zagreb, nit u Chicago!), pa ti se vere po gomilama i po brdima, da prepiše koji natpis ili precrta koji stećak.

Njegove su kuće u Brsečinama i u Korčuli pravi pravcati muzeji. Zadosta je, da ti pokaže, ne stare novce, natpise, prehistorične stvari, narodne radnje u drvu, u kosti, itd., već neka ti pokaže svoj „Albun narodnih veziva“, da se zadiviš marljivosti toga sabirača. Tom je krasotom začarao i Amerikankinje.

On je izučio gimnaziju u Dubrovniku kao klerik za misije Bosne Hercegovine; kasnije izuči praktični učiteljski tečaj pod nezaboravnim Buzolićem, koji je Vida osobito volio, i zvao ga „našim Vidom“; te postao gradjanskim učiteljem i odavna učiteljuje u Korčuli. Dok je izlazio Dubrovački „*Slovinac*“, u

Digitized by Google

njemu je često pisao, priopćivajući narodne umotvorine, te i po koju svoju rasprávicu i pjesmu. Prije i poslije pojavljivao se je u podlistku „Narodnoga Lista“, u kojemu je priopćio historičku crtu „Murat I. i kršćanstvo“ te i više pjesama; podpisivao se je samo Vid Vuletić, a pjevao je tada u hrvatskom duhu, kao Hrvat. Kasnije zaljubi se u starine, osobito u staro-bosansku epigrafiju i tu, sa uspjehom, poče raditi. Zanimaju ga vrlo narodne stvari, pa ti je on proputovao i Bosnu i Hercegovinu i Srbiju i Bugarsku i Liku i Krbavu, većinom pješke, sa torbom od 26 oka preko ramena. I ako sada veli da je Srb, on hoće zajedničku ljubav izmedju Srba i Hrvata i drugih Slovena. Skoro nema hrvatskoga i srpskoga lista na Balkanu, gdje on nije utisnuo ona svoja tri *V.* Kada dogje u Zagreb, ondešnji listovi javljaju, da je došao „hrvatski književnik“ a kada prispije u Biograd, listovi pišu, da je prispio „srpski“ književnik.

Spomenut ću neke njegove radnje. Objelodanio je u „Katoličkoj Dalmaciji“, pa u posebnoj knjižnici neke čakavske pobožne pjesme iz rukopisa „Svisvetih“ u Korčuli; opisao je korčulansku „Moresku“, te je poklonio uspomeni hrvatskoga pjesnika Kanavelića: priopćio je kratki život S. Alojzija Gonzage, a to je, ako se nevaram, preveo iz „katoličkoga kalendara“ braće Benzigera; priopćio je život S. Antuna Paduanskoga, objelodanio je svoju pjesmu „Mrzi brate!“ Izdao je oporuku Kanavelićevu prije u arkeologičnom spljetskom buletinu, zatim posebno; na temelju pučke predaje napisao je pripovijetku „Mudri Čoso“, te u *istociljenom* izdanju, priložio svoju sliku, (puk misli, da je to Cosina slika, pa se čudi, kako se je Coso polaćmanio i pustio bradu....); izdao je knjižicu pod natpisom „Razni Opisi — Narodni uresi kod južnijeh Slavena“: to je preštampano iz „Srpskog Magazina“ za godinu 1896. Knjižica zahvaća 26 stranica a sadržaje i preštampani opis „Moreške“. Vid piše razne arkeologične članke u raznim strukovnim listovima; piše rasprave na njemačkom jeziku, preštampava ih i tu mu je izpod imena: *k. k.*

Digitized by Google

profesor in Curzola; piše na talijanski o čagalju u „Smotri Dalmatinskoj“ i priopćuje arkeologično dopisivanje izmedju Matija Kopara i Petra Nežetića i neumorni je dopisnik „Smotrin“ iz Korčule; pjeva sonete u osobitim prigodama, prigodom smrti kojega nadvojvode, učitelja, — a te mu kadkada prevede na talijanski Monsignor Dr. Cesare Luigi Cav. de Pavissich, a on mu za zlatnu misu sonetom odvraća i zahvaljiva u „Dubrovniku“. On je vječni član svih učiteljskih skupština. Vida je odlikovao viteškim redom Danilovim knjaz crnogorski Nikola I.; viteškim redom S. Save kralj Srbije Aleksander I.; zlatnom medaljom „viribus unitis“ Nj. Veličanstvo naš kralj i cesar; Papa Lav XIII. poslao mu je blagoslov radi primljenih životopisa S. Alojzija i S. Antuna, a on je pismo kardinala Rampolle ovjekovječio u fonografu nekoga Grka, koji je tunomadne prolazio mimo Korčulu. Vid je članom i povjerenikom skoro svih mogućih arkeologičnih društava; pravi je član „pedagogijskog zbora“ i njegovu su sliku, netom im je poslao izložili u „Hrvatskom učiteljskom Domu“ u Zagrebu. On se poznaje ..... — a s kim se nepoznaje! Kada mu sin Vuk svrši gimnaziju, on će otići zajedno s njime u Beč, da uči *on Vid* ljekarstvo, nepostane li do tada c. k. kotarskim nadzornikom ili „profesurom“ na ženskoj preparandiji.

Vid je čovjek *sui generis*: svakako toplo srce kuca u njegovim grudima.

Taman ga zatekli, gdje piše članak o junačkoj porodici Petrović-Njegoš za neki češki list. Na stolu mu je stao prevod De Amicisovih „Ricordi di Londra“.

Predstavi nam najprije staricu majku, koja ponosom gleda na svog sina, koji je na Kraljevdan imao na prsima dva križa, pa mu Brsečani i Trstenjani — kamo je išao da sluša svetu misu — skidali kapu do crne zemlje. Zatim nam predstavi svoju odličnu drugaricu, učiteljicu, i svu pet svojih dragih nasljednika i nasljednica: Vuka, Stevu, Maru, Jovanicu, Barišu i Ćirilicu.

Digitized by Google

Iza odmora i dobre kapljice, koju Vid čnva samo za one, s kojima govori: „mi književnici“, — on podbija pušku preko ramena i s nama po šumi, da peruša ptice nebeske za malu Ćirilu. Vid je i vrstan lovac.

Spustismo se niz seoske vrleti do ljetovnika pl. obitelji Bizzarro, koja tu ljetuje. Gospodja, rodom iz Češke, plemićki nas primi i predstavi nam tri svoje dražesne kćeri, na kojima odsjeva fini dubrovački uzgoj, a iz ustiju im se širi melodija dubrovačkoga govora. Dvije su učiteljice; a treća slikaricom, te nam pokaza nekoliko umjetničkih radnja. U obiteljskoj crkvici, uz lijepu sliku S. Ane, nadjosmo lijepih slika vrijedne gospodjice Ike, izmedju kojih udara ti u oči „Otac nebeski“, raskostrušenim sijedim vlastima. Ispod ljetovnika proteže se u more Bizzarrov prekrasni borovnik *Osmoliš*. Tu ćemo — reče Marin — podići spomenik našemu Vidu, a Vid se nit živ nebi usprotivio toj časti.

Brsečine broje oko 350 duša: pripadaju župi u Trstenomu. U selu je crkvica S. Jurja.

Za bogatom i gostoljubivom trpezom zametne se govor o Don Bariši iz Norina. Naš mu Vid znade *vita e miracoli*. Vuka i Barišu najviše zanimali ispiti norinskoga župnika.

— Tko je bio Noe! — upita ga biskup izmedju ostaloga.

— Velik patriarka! — Don Bariša će.

— Dobro je! Koliko je sinova imao?

— Tri: Sema, Kama i Jafeta.

— Vrlo dobro! A tko je bio ocem Semu, Kamu i Jafetu?

Don Bariša nije bio pripravljen za taj upit: zablene se, a biskup ga opremi.

— Što ti je? pita ga učitelj, kada se je žalostan povratio.

— Strovalište me na ispitima.....

— Bogme sam te bio pripravio za svaki upit.

— Istina je; ali me biskup pitao, tko je bio ocem, Semu, Kamu i Jafetu, a na to nijesam bio pripravljen.

Digitized by Google

— Budalo! Vidiš li ovu moju kučku?

— Vidim.

— Ej dobro! Ona ima tri psića. Pomisli, da im je ime: Sem, Kam i Jafet. Tko je dakle majkom Sema, Kama i Jafeta?

— Da bogme, tvoja kučka!

Kada je Don Bariša osišao, da popravi ispite, te ga biskup upitao, tko je bio ocem Semu, Kamu i Jafetu, on će mu pobjedonosno:

— Kučka kanonika Pavlovića!....

Zidovi Vidove blagovaonice pokriveni su mnogobrojnim starim slikama. Što je ovo? upitah ga. — To sam, nazad više godina, bio počeo da kupujem sve stare slike po selima, nadom da ću izmedju loših uloviti koju vrijednu, i tako ti stvori tu pinakoteku, koja ne vrijedi šupljiva boba!

Poslije objeda zabavljala su nas djeca. Mali Vuko udarao u lijericu, a ostala djeca tancala osobiti neki mjesni tanac. Divno li ti je poskakivalo to drage djece: a ocu pjesniku srce raslo, kao što i nama.

Obećao sam, da ću možda dvije nahrciti i o pobratimu našega Vida, biva o Franu Radiću. On je rodom iz Bola na Braču, a učiteljem je pri tečaju kamenotesarstva i brodograditeljstva u Korčuli i tu poučava teoretično desetak učenika. Evo kako mi je Vid o njemu pisao: „I on je došao mlad na ove strane, te se je posvetio nauci. Vukasović je s njime svaki dan, te mu čita svoje radnje, jer je Radić pronicava duha, te se osobito bavi umjetnošću i kritikom, pa eto je dobro Vukasoviću s Radićem, a Radiću s njime". Vid i Radić katkada pod zajedničkom firmom objelodane koju radnju.

I Radić se bavi arheologijom i raznim drugim predmetima. On putuje, da proučava starine; uredjuje „Starohrvatsku Prosvjetu", organ „hrvatskog starinarskog društva" u Kninu; piše kritične članke i o Bulićevim radnjama; prevadja iz njemačkoga „kemiju", a taj prevod neprestano izlazi u „Gospodarskom Poučniku"; u istom listu piše gospodarstvene članke;

Digitized by Google

piše razprave i na talijanskom i njemačkom jeziku; pravi nacrte za nove zgrade, kao n. p. za lijepi općinski dom u Jelsi na Hvaru; tražio je, da operuša brilantnog pisca Jozu Modrića; do nazad godinâ i on je srbizovao, sada je Hrvatom. Na učiteljskim skupštinama njegova je uvažena; na kotarskom školskomu vieću predstavlja zemaljski odbor. On je neumorna pčela radilica; na diku je učiteljstvu, a Vid se ponosi, kada mu prišapne: *Tu sei lo mio maestro e il mio duce!*

Oko drugoga sata poljubismo ruku časnoj gospodji, izljubismo Vuka i družinu; zaželjesmo staroj*). da još dočeka kakvu počast vrlomu sinu — pa se uputismo, sa dragim Vidom, put *Trstena*.

U Brsečinama, u Dubravici, te naprijed sve do Dubrovnika ne ima narodne nošnje; dočim po gornjim selima, sa sjevera, opstoji svugdje.

Do po sata, izmedju bujna raslinstva, eto nas u hladu glasovitih platana ili ti makljena. Tekar, kada si ispod tih bilinskih gorostasa, vidiš njihovu neizmjernu veličinu. Svojom debljinom debla, širinom i visinom granja zadivljuju oko gledaoca. Omjerismo deblje stablo: hoće se sedam ljudi da se uhvate rukama, da ga opašu. Grane bacaju do 40, a visina im iznosi do 60 metara. Za ljetne sparine pravi je užitak pod granjem tih orijaša, pod kojima može da opočiva oko 10 tisuća ljudi. Mješćani pričaju, da je dva malena stabalca donio iz Carigrada, nazad 300 godina, neki Metković i da ih je usadio uz potočić, koji tu i danas žubori, jedno s lijeve, drugo s desne. Prvi je na trgu; ispod njega je mramorni spomenik, koji kaže, da je kralj Franjo Josip I. godine 1875, posjetio to čudovište iz bilinskoga svijeta. Drugi je danas ogradjen zidom u dvoru vlasnika mu Pašete.

Trsteno se prostire, sred zelenila, oko 150 metara nad morem, a oko 15 kilometara od Dubrovnika. Seoce broji oko 500 duša; ima pučku školu, poštarsko-brzojavni ured; pripada općini zatonskoj.

*) Jadnica je umrla travnja t. g.

Digitized by Google

Trsteno je pripadalo za republike dvijema vlastelinskim obiteljima i glasovitim radi učenih ljudi: Bassegli-Gozze (nekada Ovčarević iz Bosne, koji su pobjegli za Muhameda II.) i Benessa, koja se je stopila u Resti (Rastić) i koja je svršila sa glasovitim Gjunijom Antunom Resti, zlamenitim latinskim satirom († 1814). Dobra porodice Resti pripadoše dubrovačkoj bolnici; kasnije bijahu rasprodana na javnoj dražbi. Dobra Bassegli-Gozze još živu, te je njihova prošlost sačuvana u prekrasnom parku, kakva ne opstoji u čitavoj Dalmaciji, jer je to prava rijetkost vegetacije i dubrovačkoga ukusa.

Nekada je Trsteno bilo na glasu radi vrsnih mornara i brodova, koji su, ujedno sa dubrovačkim, plovili sinja mora. Dubrovački historičar Appendini nabraja u Trstenomu do 19 velikih brodova.

Posjetismo tu blizu „Gospu od Snijega". Lijepa je Gospina slika, koju je neki mornar donio iz Engleške za doba Enrika VIII. Kapelu S. Mihajla sagradio je godine 1600, Marko Jakova Stanića, te je providio dobrima za uzdržavanje kapelana. Kada su Rusi oblijetali oko grada, doleti četa Crnogoraca i Bokeza u Trsteno, zapališe mu stan, naprtiše ga mijehom vina i usilovaše ga, da pred njima koraca do Zatona. Tu ga zatvoriše, a tamnicu zapališe. Jadnik u zdvojnosti skoči sa prozora u more i tako spasi svoj život. U crkvici se čuva prekrasna slika S. Mihajla, koji strmoglavljuje ohole angjele u dno pakla. Miši su je bili pokvarili, te je godine 1889 bila opremljena u Beč za popravak. Rekbi, da seljani, vidiv da im se slika ne povraća iz Dubrovnika, odoše svi do cigloga do biskupa..... i kaže se, da tu nebi bilo šale, da ih Arkangjel Mihajlo nije umirio ognjenim svojim mačem.

Sutra nam je bilo posjetiti krasni vrt Gozzejev; a popodne zapjeniti malim parobrodom do Pracatovih dvora.

S nama je Vid, takodjer sa engleškim šeširom.

Na parobrodu susretismo krasnu gospodjicu Darinku iz Kune sa simpatičnim bratom učenikom prava,

Digitized by Google

kanonika Palunka, Dr. Trošića, te razne znance. U Lopudu se ukrcao kotorski biskup presvijetli Uccellini: bio je u zavičaju, da prodje nekoliko dana, veseleći mile roditelje svoje. Vid nas predstavi presvijetlomu, a on nas pozdravi, kako što pozdravlja svoje čovjek, kojemu sjajna mitra ne promjeniva srca. Mi mu obećasmo, da ćemo mu se pokloniti u Kotoru. S nama se iskrca drug slikara Gerischa, koji je tih dana popravljao umjetne slike na Lopudu. Parobrodić je prevalio put u desetak časova.

Ostrvo *Lopud* diže se zeleno iz morskih voda oko 18 kilometara od Dubrovnika, prama Trstenu. Spada u sedam dubrovačkih ostrva, koja su bila poznata Rimljanima pod imenom *Elaphites*, a protežu se jedno za drugim izmedju Dubrovnika i Pelješca. Lopud se je u staro doba zvao *Delaphodia*, u srednjem vieku *Dalafota*, Dalafodium, a kasnije *Insula de medio* = *Isola di mezzo*, jer je izmedju Šipana i Koločepa. Ostrvo zahvaća u opsegu 11 kilometara. Najljepše je izmedju svih dubrovačkih ostrva. Na njemu je jedno ciglo mjesto istoimeno na sjevero-zapadnoj obali, u polukrugu prostrane luke. Luku je nekada branila tvrdjava S. Marije nad mjestom, koju su Englezi bili osvojili godine 1813.

Godine 1538 prispije pod Lopud savezno brodovlje kršćanskih vladara: Pape Pavla III., Karla V., Ferdinanda I i Mlečićâ (proti Turcima), sastavljeno od 150 galija, pod vodstvom patrijarke Marka Grimania. Neki proveditur sa 12 brodova navali i porobi Lopud; s toga strogo ga kazni zapovjednik brodovlja.

Lopud je darovao Dubrovniku, ujedno sa Šipanom i Koločepom, Silvestar sin Bogoslava, srpskoga cara, godine 990.

Nekada je na Lopudu bilo silna bogatstva, te 14 tisuća duša. Tu je cvelo pomorstvo, sa trgovinom, te resili ostrvo zaselci dubrovačke vlastele. Na glasu su bili Lopudski zlatari i jedna ulica u mjestu zvala se je „ulicom zlatarâ“ Lopudsko je brodovlje pogi-

Digitized by Google

nulo sa brodovljem Karla V., na obalama Afrike, a drugi dio kod Engleške. Taj grozni udarac opjevao je naš slavni pjesnik Antun Kazali pod naslovom „Trista Vica udovica“.

Na Lopudu je rodjen dubrovački dobročiuitelj Miho Pracat. Još se vide razvaline njegova dvora, Rodjen iz prostoga puka, malo po malo nabavi brod' ali mu ga more proždre; pokuša drugi put sreću, ali valovi opeta nemilosrdni. Tužan i žalostan ležao jednoga popodneva ispod gomile i razmišljao o svomu udesu. Najednom opazi guštera, gdje se penje uz oveći kamen. Padne prvi put; a on opeta gori. Padne drugi; a on po treći put pokuša sreću i bogme uspije. Taj prizor potakne jadnoga Miha, da i on pokuša treći brod. Sreća mu se nasmije, obogati se i ostavi slavnomu Dubrovniku 200000 dukata za gradnju kneževa dvora. Harni mu Dubrovčani podigoše spomenik u dvoru kneževe palače.

Odosmo najprije da obadjemo lijepu crkvu S. Marije, sa desne strane varoši, uz koju je zapušteni franjevački samostan. U toj se crkvi obavlja većinom služba božja, pošto je matica udaljena.

Prekrasno je izradjena od kamena balaustra pred svetištem. Vrlo je lijep veliki oltar od drva; vas je umjetnički izradjen i pozlaćen. Resi ga deset umjetničkih slika slavnoga Nikole Dubrovčanina (Nicolaus Ragusinus), koji je radio po muranenskoj školi XV. stoljeća. Ističu se slike: S. Ivana, Roka, Barbare i Franje. Sred oltara sjaje pozlaćen kip Blažene Gospe, u naravnoj veličini. Dva pobočna oltara takodjer su lijepo izdjeljana. Dobra je slika „Smrt S. Josipa“; takodjer „Gospa od Jabuke“, sa naslikanim cvijećem i jabukama naokolo. Sred prostrane crkve nalazi se kor, a taj je vrlo liepo izdjelan.

U crkvi nadjosmo mjesnoga župnika Don Antuna Kovačevića, gdje obavlja službu sekrestana. Taj nam pripovijedaše, kako je, otrag dvadesetak godina, popravljajući pločnik crkve, našao tri cijela mrtvačka tijela, kao da su onoga časa pokopana.

Digitized by Google

Manastir je sasvim zapušten; rekbi da je sagradjen godine 1483. U velikoj staroj dvorani, gdje je nekada škola bila, leži gomila starih svetaca i svetica božjih! Klaustar je na stupovima.

U Lopudu je više lijepih starih zgrada sa grbovima. Do bivše palače Pracatove nalazi se nedogradjena crkvica S. Krsta. Puk priča, da je pri gradnji brat brata ubio; a crna mrlja, što se vidi na zidu, ostatak je prolivene krvi.

Izmedju kuća vidiš velikih stabala naranača i limuna, te vitkih palama, na kojima skoro dozrije slatki plod.

Na lijevoj strani varoši, pokraj mora, uzdiže se crkva S. Nikole, gdje su nekada stanovali bijeli fratri. Crkva je popločena starim gospodskim grobnicama. Vrlo je lijepa slika „Navješćenja“ od spomenutoga Nikole Dubrovčanina. Taman je toga časa snimaše, da je Gerisch ponese u Beč za popravak. Zlamenit je kip S. Nikole na velikom oltaru, u naravnoj veličini, vas pozlaćen. Na glasu je zvono S. Nikole radi vještica, koje šalju tuču po vinogradima, pa će ti one u vazduh za nevjere: „Otucite, prije nego zareve Nikolina krava!“

Zaludu smo tražili krasnu Mariju „Lopudsku siroticu“, kao što i poznanicu lijepu Linu .....

Da nije bilo drugarice Talije i dragoga veseljaka umirovljenog učitelja Obuljena, teško bismo bili našli noćišta. Vid je već bio pripravan, da provedemo noć u kojoj ladji ribarskoj. Rijetko se tamo svrću putnici, pa se nitko i ne nada tudjincu. Kod nekoga Delale osladismo glasoviti lopudski sir. Dvorila nas je gluhonijema žena.

Digitized by Google

2 Rujna.

Lopud — Trsteno — Orašac — Zaton.

U zoru snivao sam, da me grize za nogu Pracatov gušter. To me Vid potezao, da se dignem, da idemo do „Gospe od Šunja".

U 5 sati uputismo se, sred divnoga jutrnjega lahorja, uz neizbrojne stepenice, put istočne strane ostrva.

Poslije pô sata zapijehanja prevalismo brežuljak nad mjestom. Eto nas do župničke crkve, koja se nad poljem, osamljena, uzdiže.

Kaže se, da je crkvu sagradio, godine 1110, član glasovite talijanske obitelji Visconti i to je za zavjet, kada mu je sina otrovna zmijurina živa zbacila na lopudsko žalo, iza kako mu ga je bila proždrla na brodu. Tu je naslikan grb rečene obitelji, koji predstavlja zmiju, sa dječakom u ustima. S toga se crkva prozvala: Madonna di Biscia = S. Maria de Bissone = Gospa od Bišunja = od Šunja. Crkva je pretvorena u maticu XV. vijeka, a posvećena godine 1488. Nad vratima crkve su dva kipa od kamena, vrlo stara jer blagosivljaju su tri prsta po staromu obredu. Crkva je prostrana. Prekrasan je glavni oltar „Uzašašće Bl. Gospe" u pozlaćenoj rezbariji. To je divna radnja. Gospa ide na nebo, a dvanest je apoštola, svaki u raznom položaju i izražaju lica motri i pozdravlja. Ta je rijetkost nekada kitila kapelu Enrika VIII., engleškoga kralja, a tamo je donio

Digitized by Google

brod, koji je ispod toga naslikan gdje jedri put Lopuda. Razne rezbarije ispod skupa predstavljaju „Posljednju večeru Gospodinovu“ i „Pranje nogu“.

Gospa od Šunja naslikana je na daski. Grb Viscontia izradjen je na zlatnom polju, sa bojnim trofejima. Gospa je na oltariću sa desne. Okolo oltara bila je nekada željezna ograda, jer da je Gospa tako htjela.

Na zidu nad oltarom „Gospe od Šunja“ obješena je bijelo-pepelkasta zastava sa srebrnim zvijezdicama: a ta se je vijala na brodu slavnoga Miha Pracata.

U kapeli Propeća, nalazi se prekrasno izdjelano propeće, koje tu u živim crtama predočuje boli najvećega mučenika svijeta.

Na dvama nedovršenim oltarima u srednjoj ladji crkve ostaneš zapanjen pred krasnim slikama. Taman su ih onoga jutra namještali, iza kako ih je vrli Gerisch popravio. Jedna predstavlja „S. Obitelj“; druga S. Roka, Sebastijana, Katerinu, itd. a Ticijanove su škole.

Crkva je popločana grobnicama. Naokolo crkve vidiš zidine starog dumanskoga samostana, te mjesno grobište. Pred ulazom u šematorije nalazi se mala kapela S. Mandaljene baruna Maineri, gdje je ukopan vlastelin Sabo Gjorgjić.

Sa glavice, gdje je crkva, rado smo oko svraćali na malo ostrvce, koje nam se je tu blizu sa juga dizalo sred morskoga kristala. To bijaše tužni Sutandrija. Sada je na njemu svjetionik mjesto nekadašnjega samostana kaludjera S. Benedikta.

Ostrvce ti dozivlje u pamet „Remetu“ pjesnika Mavra Vetranića, ali ti srcem drma nemili udes divne Lopudske sirotice, udes Hera i Leandra, koji je dirnuo mnogu pjesničku dušu, osobito naših pjesnika: Preradovića, Sundečića, Trnskoga i Kazalija. Ostrvce je golo, prosto, prozaičkom zgradom za svijeću na petrolej: a ja nijesam mogao da dignem oko sa njega, srce mi je jako kucalo, kao da sam pred

Digitized by Google

grobom dvaju mučenika ljubavi. A doista Sutandrija je spomenik nesrećnoj ljubavi tužnih zaljubljenika, čija će uspomena živjeti, dok more bude cjelivalo one gole i osamljene hridine pred Lopudom zelenim.

Oko osmoga sata povratismo se u varoš, naokolo južne strane ostrva.

Posjetismo općinu, na kojoj je grb „zmija sa dječakom u ustima"; a načelnikom, po amerikansku, zanatlija, drvodjelac.

U školi nadjosmo djecu, gdje pletu mrežu. Reče nam učiteljica, da imade upisano 16 učenicâ i 19 učenika. Jedne uči jutrom, druge popodnevom; a škola je mješovita! Pa da nijesmo u zemlji iznimaka!? Čemu dakle te blažene mješovite škole, ako djeca nijesu doista pomješana? Zar su samo s toga, da jadne učiteljice gube stan kod višerazrednih škola i da nemogu više biti ravnajuće učiteljice? Ja poznajem i šesterorazrednih (!) mješovitih škola, gdje učitelji uče muške; a učiteljice ženske! Ima doduše čudakâ, koji nazrijevaju tobože neku pogibelj morala, kada bi u istom razredu istodobno bilo muške i ženske djece! Na to paze, ali ne misle, kada se muško i žensko na samu klatari čitavi dan po polju, za stadom po gori, po šumi, itd. Zar nijesu u školi pod strogom pažnjom nastavnika? Zar su svi drugi izobraženi narodi, pa i naši Banovci, ćuci, ludjaci i poticatelji nemoralnosti? Bilo bi, bogme, vrijeme, da vlast silom iskorjeni neke natražnjačke misli, pred sude, ili da ne stvaramo samo po imenu mješovitih škola. Baš sam ovih dana čitao, kako neki vrsni francuzki pedagog zagovara mješovite škole. On veli, da će u njima ženska narav dobiti od muške ono nešto srčanosti, junaštva, snage; a muška će od ženske ono nešto nježna, umiljata, mila. I tako je!

U župnika nadjosmo više zlamenitih predmeta, koji pripadaju župničkoj crkvi. Tu je ogroman kalež od pozlaćena srebra. Izradjen je na Lopudu godine 1300. Divnih je radnja po njemu, izmedju kojih grbovi Evangjelista i dva velika angjela, koji su kao da

Digitized by Google

drže ogromnu patenu. Na držalu je više zefira; te Gospa, S. Nikola i S. Vlaho. Na pateni ili ti plitici izradjen je u smaltu Isus sa znakovima muke. Zadivismo se krasnom oštensoriju; takodjer srebrnom kadioniku, u koji je, godine 1876, grom udrio, te ga probio. Primami nam pozornost „peturin“ Bl. Gospe ili ti zlatni zavjeti, koji u svečanim danima rese Gospine prsi. Tu je rijetkih radnja u zlatu: to je najljepši svjedok zlatarske umjetnosti Lopudskih zlatara. Upozorujemo na to sve putnike, osobito zlatare. Sred raznih uresa svijetli dragulj veličine olišnjaka. Najviše nas je zanimao bijeli ogrtač, poput pregače, od svile, ispleten srebrnim vrpcama uzduž. To je akapatoj Karla V. Priča se, da je slavni car htio da nagradi brodovodju Pracata. Taman se je bričio kada mu je slavni Miho doveden. — Što ćeš da ti dadem? — upita ga možni vladar. Prosvijetli care, daruj mi tu pregaču, što ti je sprijeda. Karlo se zasmije i dade mu je dobrovoljno; a Lopudjani je danas sa ponosom čuvaju.

Na Lopudu se mnoštvo znamenitih stvari rasprodalo tudjincima, osobito engleškom učenjaku Evansu, koji je, otrag godina, stanovao u Dubrovniku i proučavao naš narod osobito po Bosni i po Hercegovini.

Župnik nam ponudi čašicu rakije. Pripovijedahu nam njegove ovčice, kako je njihov pastir vrijedan za svaki posao: on ti je revnim župnikom, remetom, sakrestanom općinskim tajnikom, učiteljem, katekетom, liječnikom, mjesnim školskim vićećem i kapitalistom. Je i kapitalistom. U gladnim godinama kažu, da je uzajmivao u gradu novaca po tri po četiri po stô, te on darivao svomu stadu po pet, po šest: i tako, kako kažu, prikupio koju stotinu tisuća leptirica, koje mu neće lako poletjeti iz ruku. U dvoru mu je velika amerikanska loza, da ga sjeća amerikanstva. Lopudjani ga obožavaju, i zaslužuje.

Lopud broji 500 stanovnika, koji se bave težaštvom i ribarenjem. Ima u mjestu preko 100 tkalja, koje tkaju poznatu dubrovačku rašinu.

Digitized by Google

Podneblje je vrlo blago, kao što u čitavoj dubrovačkoj okolici, Lijep je perivoj baruna Maineria, gdje je toga dana igralo nekoliko vesele gradske, ali tudjinske, gospode. Mnogi su tamo počeli dolaziti da se kupaju i razhladjuju u srebrnastim pjenama lopudskoga mora, po kojemu je plivala zaljubljena „sirotica".

Oko devetoga zavozismo malom ladjom natrag put Trstena. Nad zelenom okolicom gledali smo lijepo brdašce *Bračevo-brdo*, gdje se je nekada bijelila crkvica svetih *vrača* Kuzme i Damjana. More tiho, ravno, lasteće kao zrcalo. Naokolo nam poskakavale raznošarne ribe i ribice, znajući da nemamo nit udice, nit ostiju.

Sa desne ulaza u lopudsku uvalu, pokraj mora, nalazi se stara crkva S. Trojice. Unutri je pokopan Bune Skočibuha (De Stiphani), indijanski potkralj, na službi Španjolaca u XVI. stoljeću.

Prama Lopudu odmah sa zapada bijeli se pri moru *Sugjurac*, sa dvije kule, na ostrvu Šipanu.

Šipan je najveće dubrovačko ostrvo. Dugo je 8, široko 2, a opseg mu zahvaća 28 kilometara. Resi ga lijepo zelenilo, osobito vinograda i maslina. Najviši vrh S. Ilije, vas zelen, uzdiže se do 223 metra nad morem. Ima dvije lijepe luke: Sugjurac na istoku, Luku na zapadu. Povjesničar Ircij zove Šipan *Tauris*, te spominje Šipansku Luku za doba ratova izmedju Cesara i Pompeja. Na općinskom je grbu bivol.

Na ostrvu je pučka mješovita škola, te općina u Luci i dvije župe; u Luci, koja zahvaća odlomke Dubravu i Vejivrh sa ukupno 1000 duša; i u Pakljeni, koja zahvaća Sugjurac, Satuliju i Fraigu sa 550 duša. U Pakljeni je nekada opstojao samostan S. Mihovila, utemeljen godine 1272. Pred Sugjurcem malo ostrvce Ruda; sa zapadne strane ostrva ostrvci Jakljan i Olib sa svjetionikom, i svi pusti. Na Šipanu je podignuta tvornica srdjela, podružnica „Anglobanke". Žao nam bijaše, što nam putokaz nije dopuštao, da se na Šipanu poklonimo rodoljubnom pjesniku Dum

Digitized by Google

Baldu Glaviću i da poljubimo vrlog druga Boža Glavića.

Sa istočne strane Lopuda leži sred mora otok *Koločep*. Rimljani su ga zvali *Insula Calaphodia* Stoji prama Orašcu i Zatonu, te je udaljeno od kopna dva kilometra; dugo je četiri, a široko najviše jedan. Najviši je vrh visok 125 metara. Koločep je najistočnije ostrvo, što spominje Plinij izmedju „Insulæ Elaphites". Sa zapadne strane ima lijepo pristanište za brodove, dugo oko 600 metara. Tu se prostire selo Donje Čelo. Tu je crkva Gospe od Uzašašća, sa lijepom slikom Ticijanove škole Ostrvo pripada od preklani zatonskoj obćini; broji ukupno 400 duša.

Poslije sata veslanja, eto nas ponovno k Trstenu. Ravno odosmo k vrtu Gozzi-a. Zazvonismo na vratima, obraslim bršljanom. Vrata se otvore i mi uljegosmo u pravi zemaljski raj.

Na prvi mah oko ti se pomuti izmedju tolike postepenosti zelenila i raznošarnosti cvijeća. Miomiris te duši sa svih strana. Pohrli nam u susret srećni posjednik toga blaga bilinskoga carstva, visoko cijenjeni plemić Vid Bassegli-Gozzi. Kao što je taj perivoj najbolji dokaz uzvišene njegove estetičnosti, tako je on živi primjer one ljubežljivosti, skladnosti, savršenoga uzgoja dubrovačke vlastele. To je vrlo simpatično lice, koje je u suglasju sa tom živućom prirodnom ljepotom.

Najprije nas učtivi vlastelin povede ispred lijepe palače, gdje se uzdiže nad morem „belveder". Odotle uživaš lijep pogled na morsku ploču, te na naokolna zelena ostrva. Ti si u hladu naranača i limuna, na kojima je voće veliko kao glava dječaka, a krećeš simetričnim puteljcima, koji su sastavljeni, popločeni, zagradjeni cvijećem, divnim cvijećem svake vrsti iz svih predjela svijeta. Otole ideš zapadnim smjerom, vazda kroz šumu cvijeća, gdje nalaziš cvijet, kojemu latice zriješ sitnozorom, do cvijeta, pod kojim ljubovnici mogu da uživaju najveći hlad i sjenu. Vodićem nam je isti visoki plemić i on hoće

Digitized by Google

da nam pokaže to blago, tu djecu estetične duše svoje. Tu on uredjuje, tu on njeguje nježna stabla, pa se i ponosi tom velikom rijetkošću, kakve danas neima nigdje u Dalmaciji, a i na dalje. Zakrenusmo neizbrojnim zavijušama put sjevernoga dijela. Pravi labirint zelenila i cvijeća. Ovdje pravilni putevi pokriveni zapletenim zelenilom, da si skoro u tminama; ondje zavijuše, da neznaš više nazad; ondje ideš naokolo i vazda ispod cvijeća i zelenila, a kraja nenalaziš. Sada si sred lijehe cvijeća, kakve za života vidio nijesi; sada si ispod stabla, koje ti kaže, da ga ni sred Italije nema; a sad u šumi stabala, koja rastu samo u Indiji i na obalama Afrike i Japana. Ovdje se čudiš naranči iz Brazila; ondje čempresu iz Kine i bambuku sa Eufrata. Tu ti oko mame: *Cedrus Libani, Cedrus Deodara, Salisburnia Diantifolia;* sa druge strane: *Cryptomeria Araucodies, Cryptomeria Elegans, Cryptomeria Japonica;* malo dalje: *Pinus Excelsior, Pinus Strobus.* Tu je na stotine rijetkih i dragocijenjenih bilina, koje i u najtoplijem „serama" vazda neuspjevaju. Izmedju raznih ističu se: *Thuja Virginia*, koju je darovao vrijednomu gosparu pokojni mesikanski car Maksimilijan. Ispod toga rijetkoga dara nalazi se stô na kojemu je isti visoki darovatelj urezao siglu svoju i svoje drugarice: *M. C.* Čarobna je šuma lovora. Izmedju razne vrsti nalazi se *Laurus Cantora*, koji neuspjeva niti na Siciliji. Lišće mu vonja kao pravi kanfor. Ograde su *busa* (Buxus Arborescens) naokolo tako visoke, da najviši čovjek nedopire im do vrha. U gornjoj strani perivoja nalazi se krasan vodomet, uresen velikim mramornim kipovima. Sagradjen je godine 1500. Kada su Crnogorci htjeli da poruše tu lijepu radnju, vrtlar ih zaprosi, da toga ne čine: oni neporušiše vodometa, ali onoga istoga trenutka zapališe kuburu u vjernoga čuvara.

Park nije bogzna koliko velik, no da ga prilično obadješ i osladiš, hoće ti se dva sata.

Iza kako se naužívasmo, i ako leteći, toga vilinskoga stana, povede nas gostoljubivi gazda u svoju

Digitized by Google

palaču. Tu starina za starinom, tu rijetkost za rijetkosti: a sve iz obiteljskih uspomena i iz slavne dubrovačke prošlosti. Izmedju tisuća dragocijenjenih uspomena, opazismo naslikane grbove svih dubrovačkih vlastelinskih obitelji, koje još živu i koje su izumrle; te autografe raznih učenjaka, visokih posjetioca i glasovitih gospodja. Nema odličnijega putnika u Dubrovniku, a da ne posjeti tu divnu bašču. Godine 1875 posjetio je i austrijski cesar Franjo Josip I.

Učtivi plemić okrijepi nas kapljicom sa svojih loza, a mi mu od srca nazdravismo i zahvalismo na svemu, što smo vidjeli, a nećemo nikada zaboraviti. Prije odlaska vrli gospar ponudi nam čistu stranicu svoga obiteljskoga „Albuma“ — i od srca zapisasmo slijedeće: *„Ovo je pravi zemaljski raj, koji je na diku ne samo dlčnoj i plemenitoj obitelji, već čitavoj našoj miloj otadžbini“*. I do istine, mi se možemo da podičimo, što je u našoj zemlji takovih ljepota i ljudi, koji ih stvaraju i sa pjesničkim zanosom njeguju.

Posjetismo župničku crkvu S. Vida i Modesta. Sagradjena je u XIII. vijeku; bila je oštećena za glasovite dubrovačke trešnje 1667, te popravljena 1772. Lijepa je slika glavnoga oltara „Božić“; na dnu je napisano: „Tomaso Cassemi Bugoni fece“. Uz crkvu je zvonik na četiri poda, sa vršKom u obliku piramide. Pred crkvom stô od kamena, na kojemu, dne 28 travnja 1875, kralj Franjo Josip I. osladio komad dubrovačke *kotonjate* i čašicu malvasije, što mu je ponudio ondašnji župnik i pisac Pero Franasović.

Pred kućom obitelji Sladjen vije se vrlo visoka poma. Ispod njezina hlada osladismo i mi izvrsnu malvasiju, koja bi i mrtve oživjela, a kamo li nebi umorene putnike okrijepila.

Pred bivšim ljstanom glasovitoga epigramatiste i pjesnika Restia poljubismo se sa našim Vukasovićem. On se povrati k svojim idilskim Brsečinama; a mi krenusmo put *Orašca*, ispod maslina i plodnih voćaka, okolo kojih se penju i ovijaju bijele loze.

Digitized by Google

Taman oraški vrijedni učitelj i bivši moj saučenik Vinko Svilokos za trpezom, a mi mu iznenada nahrupismo na vrata njegove lijepe školske zgrade, da ga sjetimo prve tačke „djela milosrdja".

Orašac sa proteže nad morem, prama Koločepu. Sa sjevera mu se uzdižu kose brda Ljupče i Kliševo. Prostire se selo za dva kilometra duljine, a svuda je opkoljeno gustim stablima. Najviše je oraha i otuda selu ime. Loze se goje kao uspinjače po stablima, te izvrsno bijelo groždje daju. Tu vrst loze nazivlju *bumba;* ima ih od 100 godina, te jedna sama može da usplodi do više hektolitara vina. Seljani goje duhan, buhač; ali je najglavnija maslina, i za to je u mjestu tvornica za pravljenje ulja (Natali-Mirošević). Mnogi sele u Ameriku, pa i mlade djevojke. Selo obiluje živom vodom.

U sredini Orašca, uz cestu, taman u blizini škole je crkvica S. Ivana, uzdiže se krasan platan, kojemu je stup debeo šest metara i pô, a broji 105 godina. Taj se je razvio iz grane ubrane na onim iz Trstena i tu zasadjene na dan redjenja plem. i grofa Luke Pučić-Sjerkovića.

Orašac broji oko 1000 duša. Tu je sijelo zatonskoj općini. Na općinskomu je grbu žena, kitom masline u ruci. Osim dvorazredne mješovite škole, u mjestu je poštarsko-brzojavni ured. U školi smo opazili nove novcate klupe, a po prestaromu kalupu! *Ubinam gentium sumus!*

Popodne odosmo da posjetimo mjesnoga mladoga župnika Don Andriju Murata iz Šipanjske Luke; zatim svetište glasovite „Gospe od Orašca".

Crkva je, sa župničkim stanom, nešto osamljena u poluzatvorenoj dolini nad selom. Tu uz romon potočića i sred okolna zelenila Kočišća, osjećaš nešto sjetna, što te potiče na razmišljanje. Misliš, da si pod kaludjerskim samostanom.

— A znate li, da ćete naći kod župnika jednog mladog umjetnika! — klikne Vicko i ne odade nam imena. S toga smo još veseliji i radoznaliji hodili put male Certose.

Digitized by Google

Mladi nas Dum Andro bratski primi, i:

— Ovo vam je moj brat! — prestavljajući nam vrlo simpatična mladića. To bio glavom vrijedni mladi slikar Marko Murat. Vruće smo ga poljubili sred ljubezna lica. Odmah nas povede u svoj provizorni *atelier*, gdje je baš onoga časa radio. A gdje nama milije zabave?

Otrag deset godina „Vienac" je bio iznio oveći *cliche*, koji je predstavljao „Sijelo kod Cvijete Zuzerićke". Ta je slika odavala mladu ruku, ali vrijednu i rodoljubnu. To bijaše reprodukcija jedne od prvih slika mladoga Murata, koji je te godine otišao u Monakov na slikarske nauke, mjesto da ide u bogoslovno sjemenište, kamo se je bio uputio. Tamo je izučio akademiju dobrim uspjehom, na troškove baruna Ljudevita Vranjicani-Dobrinovića iz Zagreba. Sada radi u prijestolnici Srbije, u bijelom Biogradu. Poslijednja mu je radnja tamo slika u naravnoj veličini mladoga kralja Aleksandra I., i pokaza nam veliku fotografiju. Naslikao je i lijepu Natalija, — pa sam ga ja željno ispitivao o toj plemenitoj ženi i majci, te sam osobitom dragošću dirnuo u „tavolazzu", koju je on tada upotrebljavao, a sada je pomno čuva

U maloj radionici našli smo dvije gotove slike; a treću je pred nam zgotovljao. Prva je „Konavoke idu na zavjet". Krasne, čiste konavoske djevojke, u svojim krasnim nošnjama, idu jedna za drugom k „Gospi od Milosrdja". Svaka nosi voštanu svijeću okićenu cvijećem. Došle su već na Boninovo. Put je uzak i prolaze mimo stare zidove, oko kojih uzraslo zelenilo. Iza njih vidiš neizmjernu pučinu našega divnoga mora. Druga je slika „Ispod Svetog Vlaha". Tko poznaje Dubrovnik, znade kako su kamena sjedala ispred S. Vlaha najmilija počivališta dubrovačkim trhonošama i Župljanima. Tu vidiš više raznih lica, rekao bi, da su doista živa i da će skočiti, ako ih pozoveš. Vide se stepenice, ograda, krasna crkva, nad kojom je S. Vlaho pozlaćenom mitrom. Jučer

Digitized by Google

je svetkovao S. Vlaho, pa je pred crkvom još jedan svileni crveni barjak; sakrestan je razastro sag oltara, da se suši; kroz vrata uljega pop; a dolje po pločniku šeću golubovi S. Vlaha. Sve je živo, sve naravno, domaće. Treća nas je slika opčarala. U perivoju sjedi uza zid krasna mlada žena. Sva je u bijelu. Kose joj žutkaste padaju krasno niz ramena. Naokolo zelenilo i cvijeće po zemlji okolo djevičanskih nabora odjeće. Dva se visoka čempresa dižu sred bašće. Ne vidi se sunce, koje onoga časa zapada, ali njegove crvene zrake žare, rumene, ovdje ondje zelenilo i cvijeće naokolo. Onamo u dnu bliješti divno dubrovačko more pred poljupcima posljednjih pozdrava sunca. Divna „bionda“ ponosno uzdiže glavu, oči na pô priklapa, ruke spušta na bijelu odoru, i ..... misli, sanja o nebu, o angjelima, o Bogu. U to zraka s neba sišla nad njom: nije to svjetlost sunčana, niti blijeda mjesečina, već svjetlost s neba, koja je obasjala to divno lice, a prebijela golubica leti sred zrake, te je kljuva u čelo od alabastra, da se prene iz sna angjeoske ljubavi..... Nikada nijesam tako toplo zaželio, da sam slikar, kao što toga časa, dok sam gledao, kako je dragi Marko — mlad kao i ja, čovjek od mesa i kosti kao i ja — stvarao tu svoju divnu *Madonnu!*

Dok smo pili crnu kafu, listao sam na stolu lijepu spomen-knjigu vrloga, tužnoga pjesnika Vojslava Ilića.

Poljubismo slikarevo lice — a zaslužio je da mu ruku poljubimo — i Dum Andro nas povede u crkvu.

Na glasu je „Gospa od Orašca“, pa se na dva srpnja zgrne pobožnoga svijeta iz sve okolice i sa bližnjih ostrva. Crkva je srednje veličine, ima tri oltara. Ne ima ništa zlamenita, osim čudotvorne slike na glavnome žrtveniku. Priča se, da je godine 1400, ta Gospina slika plutala po moru, te je mješćani spasili; pa je danas velikom pobožnošću čuvaju i časte.

Oko četvrtoga sata krenusmo naprijed put Za-

Digitized by Google

tona, po sata Orašcu sa istoka. S nama su učitelj i župnik. Putem susretosmo kitu lijepih djevojčica, izmedju kojih se isticala krasna naša drugarica Anka Miloš.

Zatonu je ime od moskoga zatona, koji se pro dužuje za tisuću hvati, a širok je 150. Naokolo mogao bi se izredati i najveći grad. Grjehota što se uzduž mora ne može svugdje naokolo, već sa zapadne strane treba se uspinjati preko glavice.

Župnička je crkva S. Stjepana odmah na zapadnom kraju zatona. Pred njom je grobište; a u atrijumu crkve čitaš na mramornoj ploči ovaj natpis: „*Gentis Caboghe Cineris*". Na glavnom je oltaru lijepa slika S. Stjepana. U crkvi se čuva Muratov „Isus u grobu", u naravnoj veličini. Zakleo bi se, da je pred tobom mrtvac, koji je tekar ispustio dušu pod žestinom teških tjelesnih muka. Sliči mnogo Medovićevu „Isusu u grobu". Mladi su umjetnici oba moderne škole i ..... naše dike.

Naš je prvi posjet bio do mjesnoga župnika, učenoga i miloga moga staroga znanca Dum Toma Trošića. On objeručke zagrli svoga „meštra Pera". A tko ne poznaje srdačnost, gostoljubivost njegove majke gospodje Ane? Ona je za svog „gospara Pera" osobiti *pandispanj* umjesila, te priredila gospodsku, ma baš gospodsku večeru. A mili D.r Frano čekao me do podne, ali popodne bilo jače ono drago djevojče, koje mu je u nedjelju bilo voditi k oltaru božjemu, te okititi ružmarinovim cvijećem.

Svi zajedno, a ja vazda po srijedi kao kakav lord (a mnogi su mislili, da i jesam), obadjosmo vas čarobni zaton, sa *z* malim i sa *z* velikim. Posjetismo i školu, gdje nas obdarila cvijećem vrijedna učiteljica Sladjen. I tu je dvadesetak muške i dvadesetak ženske djece, pa jedni pohadjaju u jutro, a drugi popodne: a škola se zove mješovita! Nekada se u Zatonu pravila sô. U dnu zatona su mlini, koji buče čitavom uvalom. Na jednoj hridini pokraj mora opazismo gojnu djevojku, na pô golu, gdje maše rukama i deklamuje ribama; bila ludjakinja, jer joj ribe proždrle mladoga vojna.

Digitized by Google

Za večerom nas najviše zabavljaše vesela gospodja Ane. Ona je svojim radom, svojim požrtvovanjem uzgojila svoje sinove, koji su na diku čitavom Dubrovniku. Za mladjih godina ona je, za nekoliko dana, dojila vlastitim mlijekom sadašnju austrijsku cesaricu. Njezin je život pun romantičnih zgoda, a proputovala je dio svijeta. To je pravi tip dubrovačke žene i dubrovačkoga govora, koji je kod starijih vazda zasoljen pošalicom, a do zgode i ubodljivom satirom, ali vazda skladno u bijelim rukavicama.

U Zatonu je nastanjen, ima tomu pet godina, neki Rudolf iz Lipsije. Taj čitav dan, sa svojom djecom, lovi leptire i razne kukce, priredjiva ih, te ih šalje raznim prirodopisnim muzejima po Njemačkoj. Kažu, da dobiva lijepih novaca. Tako je radio moj suostrvljanin, pučki učitelj Ivan K. Novak, koji je, otrag godina, pao žrtvom toga svoga zanimanja.

Zatonska kapelanija zahvaća slijedeće odlomke: Lozicu, Vrbicu, Žitkoviće, Lonzino, Bulet, Mohovo, Valu, Soline i Dô; sve ukupno broji 600 duša. Zatonjani su dosta imućni ljudi. Nazad vremena zakupili su sva Kabogina dobra u Zatonu, te je šala nastala u mjestu, da su kupili i Kabogin grob.

Digitized by Google

3 Rujna.

Zaton — Daksa — Rijeka — Gruž — Dubrovnik.

Dne 3 rujna bilo nam je krenuti put toli pohvaljene dubrovačke *Rijeke*. Ljubezni nas prijatelji dopratiše, dok zakrenusmo iz zatonske uvale, te ugledasmo pred nama čarobnu grušku luku.

Jutro je tiho, a sunce već zlati ponosni *Srdj* sa sjeveroistoka i vrhove vele i male *Petke*, tih slikarskih gorica sa jugoistoka. Pred nama se širi, kroz opalinski vazduh, čarobna slika, koja se neizmjerno produžuje pred našim vidom, i svedj to više nam zamamljuje vedro oko. To je Gruž. Po srijedi more tiho, tiho kao srce dječaka, te sve naokolo sred bujnosti rašća, sred tisuću zelenih borova, maslina, čem presa, koji se dižu kao da će k nebu; bijele se po Lapadu zaselci nekadašnjih slavnih dubrovčanina, a nad njima se uzdižu i protežu u morsko staklo tamne guste šume. Od Lapada, pa sve naokolo nizaju se i vazda u zelenilu, bijele kuće izmedju kojih se ističu nove palače, sve naokolo, naokolo do Kantafika, biva do skrajnoga rta protivne strane luke. Toga trena izlazilo i ulazilo je više dimećih parobroda u vilinsku luku: ti danas zamjenjuju nekadašnje slavne jedrenjače, koje su se u Gružu gradile i grušku luku resile i obogaćivale.

Sa desne pred lukom uzdiže se iz mora malo ostrvce *Daksa*. Na njemu je nekada bio samostan S.

Digitized by Google

Sabina, utemeljen od Franjevaca godine 1291. Tu je glasoviti pjesnik „Osmana“ obavljao duhovne vježbe kroz veliku sedmicu i molio se za svoj grad i za slobodu Slavenskoga naroda. Početkom ovoga vijeka Francuzi pretvoriše samostan u kazarnu i u tvrdjavu, te je, do nazad vremena, bila vojničkom barutanom. Sada je Daksa svojinom nekoga kneza Čeha, koji je ostrvce pretvorio u ogromnu kitu lovora i ruža.

Malo po malo izčezne nam slika čarobne gruške luke, a mi, okrenuv lijevo, uljegosmo mimo ušće glasovite *Rijeke.*

Rijeka (Ombla) izvire Dubrovniku na sjeveru, na podnožju golih, visokih hridina. Teče najprije pravcem od sjevera put jugozapada, te poslije kratka teka, zaokreće put zapada; od sredine zaokreće ponovno malo put jugozapada. Duga je oko pet kilometara; široka 100 150 metara; plovna je skoro do ušća, gdje tjera mlinove. Vrlo tiho ide, osobito ljeti. More se mješa sa vodom skoro do ispod izvora. Zimi, kada je nagla voda, može se piti. Rekbi, da je Rijeka nastavkom rukava hercegovačke Trebinjšćice, koja se kod Poljica gubi.

Rijeka je bila poznata i starim Grcima, te se spominje u grčkoj mitologiji pod imenom *Arion.* Nju spominju i slave joj ljepote razni dubrovački pjesnici. Tu su se oni nadahnivali nad prirodnim bogatstvom ljepote; tu su dizali svoje bijele ljetovnjake: tu su snovali i snivali slavu svoga Dubrovnika slavnoga; tu se je -- jao, žalosne uspomene! — po posljednji put sastalo vijeće glasovite republike S. Vlaha, iza kako je dan prije, dne 31 siječnja 1808, pobočnik francuzkoga generala Marmonta stupio k vijeću, u kneževom dvoru, te u ime cara Napoleona proglasio pad moći i slave dvanaestoljetnog Dubrovnika.

Rijekom se nazivlje čitava okolica, koja okružuje srebrnastu vodu. Uzduž čitave rijeke i sa jedne i sa druge strane zeleni se bujno rašće. Tu se prepliće lovor sa borom, limun sa narančom, palma sa čempresom, oleander sa ružmarinom i raznovrsno

Digitized by Google

cvijeće prosiplje miris naokolo. Sred toga bogastva naravi bijele se krasna seoca, a uzduž obale gospodski zaselci nekadašnje bogate i slavne gospode. Sa sjeverne strane, nad svim tim zelenilom, uzdiže se kosa, koja se proteže i preko izvora, golih brda. Najviši je vrh *Oštra Glavica* do 615 metara. Vrhovi sačinjavaju ugodni kontrast sa donjom stranom okvira. Izmedju Gruža i Rijeke uzdiže se zeleno brdašce *Nuncijata;* po njegovim ledjima prolazi glasoviti dubrovački vodovod, sa putom.

Najprije eto nam *Marinova,* sa nekoliko kuća, te zaselak Gradi; a sa protivne obale *Batahovina.* Tu je zaselak obitelji Kaboge: lijepa starinska zgrada, sa gospodskom crkvicom. Malo dalje prolazimo mimo zaselak Pucićev, zatim Bone, Zamanje, i eto nas oko osmog sata u lijepom seocu *Mokošice.* To se od obale postepeno uzdiže. Sred gornje strane seoca bileli se zvonik sa crkvom. Mokošica je udaljena od ušća Kantafika oko 1½ kilometra. To je sijelo mokošičkoj župi, kojoj pripadaju *Sustjepan* i *Petrovoselo,* sa 650 duša. Petrovoselo uzdiže se gori ispod brda nad Mokošicom; a Sustjepan na protivnoj obali, te izgleda poput skupa bijelih zaselaka; — pred crkvom S. Stjepana uzdiže se ogromna murva. U Mokošici posjetismo gostoljubivog učitelja Stjepana Spiletka, koji nas pogosti sladokusnim riječkim praskama i pipunima; te ljubeznoga župnika Ipšića. Škola je u lijepoj zgradi, na obali, a dvorište je urešeno bajnim cvijećem. Nad Mokošicom do Rožata proteže se šuma zelenih maslina.

Poslije Mokošice, eto nas mimo *Obuljeno,* koje se dijeli na donje pri obali i na gornje ispod brda; a malo zatim *Dračevoselo* sa crkvom S. Nikole, te *Prijevor* sa pučkom školom. Nad Prijevorom uzdiže se brdo „Vrijesni", gdje je starih razvalina i ogromnih ploča. S protivne obale bijele se *Čajkovići,* sa crkvom S. Petra. Tu je kamenolom, u kojemu je ubrano kamenje za Maksilijanovu kulu na Lokrumu. Eto nas za tim k *Rožatu.* To je najčarobniji dio či-

Digitized by Google

tave okolice. Rekao bi, da su to slikari i pjesnici stvarali! Rožato se bijeli baš ondje, gdje se rijeka sužuje, te postepeno zaokreće.

Najprije nam upada u oči — a to te već mami, netom ti se je rastvorila Rijeka — prekrasno brdašce, po kojemu se sve od obale uspinju bijeli stanovi, sred bujne šume, a na vrhu se bijeli Gospina crkva sa vitkim novim zvonikom. Pred Rožatom sa zapada i to na obali, uzdiže se franjevački samostan, sa crkvom Godine 1197 Savin Gundulić darova kalugjerima iz Lokruma nekoliko zemljišta i malu crkvicu Gospe od *Ruža*, i oni podigoše samostan, koji više ne opstoji. Godine 1300 Dubrovčani sagradiše drugi manastir i pozvaše Franjevce iz Bosne, da iskorene bogomilstvo, koje se je po okolici širilo. Danas je župa Rožata povjerena Franjevcima.

U samostanu nas gostuljubivo primi starešina O. Alfonso Markvička, rodom iz Banovine. Nadjosmo razne fratre iz grada, koji često tamo dolaze na izlet; izmedju tih vriednoga propovijedaoca O. Danijela Radmilovića i veseljaka moga suostrvljanina O. Ladislava Brtapela. Tu mladi kandidati uče gimnazijalne nauke; učiteljem im je vrijedni mladi O. Šantić, kojega smo zapoznali u Korčuli. Godine 1452 prebivao je u Rijeci S. Jakov od Marke, te je u puku još živa njegova uspomena. Pripovjeda se, da je taj sveti fratar prokleo riječke komarce, pa od tada nema više nit cigloga. Soba u kojoj je stanovao, sada je pretvorena u manastirsku bogomolju; nad oltarom stoji lijepa uljena njegova slika, koju je izradio vrijedni otac Marković, dok je tu bio gvardijanom. Klaustar je na stupovima sa tri strane; četvrta je strana srušena za trešnje 1667. U crkvi je izložen lijep kip Gospe od Karmina, a okružen je, što je prava grjehota, neumjetničkim novim slikama.

U refektoriju, poslije objeda, iznenadi nasdobri Fra Alfonso ogromnim pipunom. Sladjega za života ne okusih. Tu su na zidu naslikane dvije ribe, jedna veća, a druga manja; a ispod njih je natpis: „*1585*

Digitized by Google

adì 12 novembre lib. 89“ Živio u samostanu neki lajk Dijego. Na dan njegove krsnice fratri ga dražili, da im štogod dade. Bio petak, a ribe ni za lijek. Pobožni lajk ode crkvu, da moli S. Dijega, da providi štogod. Taman on na vrata crkve, a dvije velike ribe iz rijeke skočile pred njegove noge: veća zaletila se za manjom. I tako Fra Dijego pogosti braću svoju; a fratri, za uspomenu, naslikaše čudnovati dar.

Popodne ponudi nam se za vodiča do izvora rijeke ljubezni župnik O. Evangjelista Brajnović, i ako sunce sa svom žestinom žarilo i vodu i ljetovnike gospodske.

Sa protivne strane samostana protežu se *Draginje*, te lijepi park Papijev, koji je nekada bio vlastelina Sorga-Sjerkovića. Unutri je ribnjak; a pod zaselkom, sa zapada, ograda za gojenje kamenica, no rekbi, da ne uspjevaju najsrećnije. Tu se vide ostaci ljetovnika slavnoga Gundulića, nad kojim vlasnik Papi danas vije trobojnicu kraljevine Srbije.

Ispod Mokošice — do koje se može pješke uz obalu sve do ušća — prebrodi nas sa „Brodarice“ na protivnu obalu rumena, jedra djevojka u bijelim rukavima košulje. Obično po Rijeci voze lijepe Riječanke. U jedan hip eto nas tamo, a mali Stanley izmami crveni karanfil lijepoj brodarici. Kod Mokošice je rijeka najšira, dočim je tu tijesna. Po sredini je malo ostrvce Blato, zarašćeno trstikom i visokom travom; pripada matici Rožata. Obalu nazivlju *Tenturija*; nad njom se prostire *Komolac*, sa pučkom školom, koju pohadjaju djeca iz čitave doline *Šumeta*. Šumetska se dolina (valle di Gionchetto) proteže put jugoistoka, a Srgj joj se diže sa juga. Sva je odijevena zelenilom, te se malo po malo uzdiže i ponosi svojim seocima. Nad Komolcem uzdižu se *Cajkovići*, te *Knežica*, kojoj se sa juga bijeli *Šumet*, sa kapelanskom crkvom S. Trojstva. U Komolcu se nalazi ljetovnik plemića Bizzarro, a sada je svojinom braće Kljunak. Sprijeda se prostire lijepa poljana „Čempresada“, prava šuma gustih čempresa, gdje se

Digitized by Google

drugi blagdan Rusalja sakupi mnoštvo svijeta, da se veseli, uz pijev narodne pjesme i skakanje narodnoga plesa uz lijericu. Nad Šumetom bijeli se zaselak glasovitoga nekadašnjega dubrovačkoga tiskara i knjižara Martecchinia. U selu Kozici nalaze se razvaline zgrade sastavljene od ogromnih četverouglastih kamena, poput „Tora“ kod Jelse na Hvaru. U Komolcu učiteljuje vrijedna moja sudrugarica sa ispita usposobljenja, gospodjica Margerita Rems, te nas ljubezno razhladi miomirisnim pićem, što ga Mantegazza zove piće nad pićima za umorna putnika, naime hladnom limunadom sa stabala svoga perivoja. Putem do izvora rijeke nalaze se zaselci Pučićevi i riječkoga načelnika Kisića. Od Mokošice do izvora, sa jedne i sa druge obale, naći ćeš razvaline zaselaka starih dubrovačkih plemića. Kmetovima je prije bilo zabranjeno graditi kuće pri obali, već odalje: a sada seljaci uzdižu svoje stanove nad dvorovima bivših svojih gospodara! I tako:

Kolo sreće naokolo
Vrteći se ne prestaje;
Tko bi gori, eto je doli;
A tko doli, gor ostaje!

Eto nas napokon pred izvorom. Odjednom uzdižu se, skoro okomito nad malim, ali prekrasnim jezercem, gole hridi visokoga brda *Palate*, sa kojim se spaja put sjevera *Golubov-Kamen*, visok 383 metra. Jezerce, u kojemu se odsjevaju visoke hridine, te zelenilo sa desne i sa lijeve, sprijeda je ogradjeno nasipom za 3-4 metra visoko. Niz nasip pada voda, te uz jaki šum, sastavlja prekrasnu sliku, gdje bi rekao, da toči bijelo mlijeko niz svijetle ploče zelena mramora. Odmah uz jezerce, sa istoka, uzdižu se dvije velike nove zgrade na dva poda. U jednoj su mlini za žito; a u drugoj tvornica ulja, strojarnica koža i glavni motor čitavih strojeva. U strojarnici koža skoro nas je zadušilo grozno zaudaranje. Tvornice su svojinom bogataša Vlaha Kisića.

Digitized by Google

Iza povratka sa izvora, uspesmo se na krasnu Glavicu gdje je matica. Lijepi te zaokolni puteljci vode kroz šumu, do toga pjesničkoga vrha. Otuda uživa ti oko sve ljepote čitave riječke okolice.

Na glavnom oltaru male crkve nalazi se lijepa slika Gospina, naslikana između *ruža*. Naokolo je mnoštvo pomorskih zavjeta. Zvonik je dogradjen godine 1894. Pred crkvom je grobište, gdje Riječani sanjaju mrtvi sanak. Lijepa je grobnica vlastelina Bone.

Župa Rožata, sa Šumetom, broji osam odlomaka, sa 1300 duša.

Sva okolica riječka sačinjava riječku općinu, kojoj je sijelo u Obuljenu. Riječani su bogati; bave se pomorstvom, ribolovom; goje lozu, duhan. Voćke, povrće, mlijeko itd. rasprodavaju u gradu, kamo vidiš ženske svako jutro. Osobite narodne nošnje ne imadu. Mnogo je Riječana po Americi, te mnogo novca šalju svojim kućama.

U šest sati uputismo se iz samostana siti i opojeni toga vilinskoga kraja, koji ti napunja dušu i srce nekom slatkom sjetom, nečim što te sjeća akorda divne muzike, koja ti do ušiju dopire za noćne tišine. Oj, grijehota, što mjesečina nije sjala tih dana! Bili bismo ostali, da čitavu noć provedemo u lakoj ladjici, šetajući se od izvora do ušća i od ušća do izvora.....

I tako, uz veličanstvene slike Vipere, uz neizmjerni sag smeragda Neretve, utisnusmo u svoju pamet, a i u svoje srce, divnu dubrovačku Rijeku.... i ne ćemo je nikada zaboraviti!

Prevezosmo se ispod *Batahovine* — gdje susretismo neke časnike c. i k. mornarice, koji su hodili na poklon markezu i markezici Kabogi — i krenusmo put Gruža.

Na „zdravamariju“ predstavismo se, ne kao putnici, već kao stari znanci i od djetinstva prijatelji prijuru S. Križa, gdje nas je čekala fratarska soba. Kao ulaznicu prikazasmo onaj komad hartije,

Digitized by Google

što smo donijeli sa Vipere. Onaj potpisanik bio je glavom taj starešina, dragi O. Domenik Ljubić, rodom iz Starigrada, veseljak sa veselima. Njegov sluga i pas uzdradovaše nam se, kao da je kakav „general reda“ prispio. Pas nam ljubi ruku, a sluga nas iznebušuje svojim govorom:

— Dobrò duošli, šjor Pjero! Kako ste vijajali? Lipo von je ciera, nebudi von uroka!

— Otkuda ti, vraže! — ja ću tomu živom bodulu starogradskomu.

— Iz sinjske okolice.

Tako i bilo. Služio više godina u Staromgradu, a Ljubić ga dovede sobom, da se s njim razgovara bodulski i da mu pjeva uz gusle.

I ako umorni, one iste večeri krenusmo put grada. Nijesmo mogli čekati do sutra. Privlačiva nas neka sila gonila ispod gruških fenjera, te polutamnim putem preko Boninova, ravno, ravno gradu, kojemu smo od više dana bili blizu i o njemu sanjali. Eto je prispio taj željni čas, pa nit časa da gubimo. Dapače hoćemo da vidimo Dubrovnik za noćne razsvjete, jer slika po bijelom danu bila bi preveć jaka, a odviše jake slike mute vid, liše ga jasnoće, točnosti

Hodeći preko Pila, srel polusjene stabala i miomirisna cvijeća, te čempresa oko nove bolnice, koji su stvarali najčudnovatije slike, činilo nam se, da stupamo u grad vilâ, u podzemnicu sanjarskih bića, gdje nema ni kraja, ni konca. Svrnuli pogled na prizemni prozor: krasna cura pred zrcalom napravlja zlatne rudice nad čelom od alabastra. Slučaj ili neslučaj: to bila Lina, koju smo zaludu tražili da vidimo u zavičaju „Lopudske sirotice“.

I eto nas na razglašenome dubrovačkome *Stradunu*, ili ti *Placi*. Sve pliva u svjetlosti. Duga dva reda fenjera, na stupovim od tuča, niz čitavo setalište, skoro se sastaju prividno dolje u dnu. Mnoštvo svijeta vrvi, a ljepoticâ da bogme oslijepiš. U dnu, pred Orlandovim kipom sviri glazba. Tu zgrnulo

Digitized by Google

mnoštvo, te se skoro jedva miče izmedju „Divone“ i stolne crkve. „Pred dvorom“ druga glasba širi suglas melodija svojih. Ne pitamo, kako su okrštene glasbe, koje su primamile tisuću mladoga, lijepoga dubrovačkoga svijeta. Na prvi mah mi baš kao da smo začarani. Iz Blata banuti sred toga sjaja svjetlosti, muzike, ljetnih ružicastih oprava, šume bijelih klobučića, prelijevajuće svile, gjibusa, ljepotica, kakovih nema nigdje u Dalmaciji! Nije šala to za ljude, u kojima teče vruća mlada krv, a bije srce, koje ljubi ljepotu i pjesmu! Činilo nam se je, da smo u vilinskom dvoru, da sanjamo. Najviše nam je mililo srcu — a to gane srce svakoga rodoljuba, kada prvi put stupi u grad Gundulića, Gjorgjića, Palmotića, itd. — što izmedju tisuća čeljadi ne čuješ drugoga jezika do hrvatskoga. Dubrovčanim je jedini hrvatski jezik obiteljskim jezikom; on drugoga ne će da znade sa svojima, pa bio i sred Pariza bijeloga i Londona bučnoga. Iz ustiju bogataša i siromaha, vlastelina i pučanina, gospara i sluge; iz ustiju plemićkinje i prodavačice na Poljani, starice i one divne crnooke, odrasloga i sitne dječice: širi se, razlijega se jedna te ista melodija našega miloga jezika, koji:

Zuji, zveči, zvoni, zvuči,
Šumi, grmi, tutnji, huči....

U tom pogledu Dubrovnik je *najhrvatskiji*, najslavenskiji grad na čitavome Balkanu, te mu potpuno pristoje Vidalijevi stihovi:

Hrvatskih ter kruna
Gradov svih se zove!

A ne opstoji kraja po hrvatskim i srpskim zemljama, gdje se ljepše izgovara naša riječ. Imadu, doduše, osobito u obiteljskom krugu, više talijanskih riječi, sa hrvatskim naglaskom i dočetkom: ali ih tako *gracijozuo* upotrebljavaju i izgovaraju, da je prava milina. Za svaku tudju riječ oni posjeduju i znadu svoju, i tu pučanin, osobito iz okolice, vazda upotrebljava. Dubrovčani posjeduju mnogo naziva

Digitized by Google

nekih kućnih predmeta, a tih naziva nema po narodu, te mnogi ih naši književnici kuju i stvaraju; takodjer imadu mnogo starinskih riječi i oblika, kakovih se nalazi u čakavštini po ostrvima. Sasvim tim, sva gospoda dubrovačka umiju i talijanski i to mnogo bolje, kako je rekao Tommaseo, nego li mnogi gradovi iste Italije: ali taj se nije u nijednoj dubrovačkoj obitelji udomaćio kao obiteljski jezik. Oni isti glazbari, koji kažu, po naputku sanjalaca, da sačinjavaju „talijansku“ glazbu, govore i treba da govore naški ili ti hrvatski!

Šetnja je trajala više sati, gusta, živa, zanimiva. Prijatelji i znanci nas obasipali sa tisuću upita i više vjerovali našoj odjeći, nego riječima o našemu putovanju.

Oko pô noći bijasmo do sobe, gdje je naš „bodul Sinjanin“ naterao gusle javorove; a sa druge strane manastira dizala se buka iz hodnikâ, gdje su se domobranci veselili, što prvim parobrodom odlaze doma, da se nazoblju svoga grožđja i nagucaju tustih smokava.

Digitized by Google

4 Rujna.

Gruž — Lapad — Gospa od Milosrdja— Srgj Bosanka — Dubrovnik.

Dne 4 rujna obaći ćemo najprije okolicu grada zatim ćemo uljesti u grad, u slavni Dubrovnik, kojemu smo se sinoć, sred polusjenâ, divili i šetali se sred njegovih žila kucavica.

Najprije nam je obaći Gruž; popodne ćemo Srgj ponosni.

Samostan je Domenikanaca red desne strane gruške luke, taman gdje je pristanište parobrodima. Sagradio ga je dubrovački plemić Marin Bisio, godine 1437, na svojoj baštini, na uspomenu što mu se je prikazao Krst na tomu mjestu. Godine 1594 svede ga na današnji oblik O. Franjo Albanesi. Uz samostan je, sa podneva i to uz put, crkva S. Križa. U njoj se nalaze dvije lijepe slike: S. Mandaljena od Andrije del Sarto i S. Franjo od Parmigianina. U crkvi se je nekada čuvao „Urošev krst", koji je sada u moćniku domenikanskomu u gradu. Pred crkvom se uzdiže vrlo lijep makljen, kojemu je 180 godina, a domalo će se natjecati sa braćom na Trstenu.

Gruž se je nekada zvao *S. Križ.* Gruška je luka prvi posjed, što je slavni Dubrovnik, poslije utemeljenja svoga, dobio, te mu je od vajkada pristaništem brodova i središtem trgovine. U Gružu se je radilo i popravljalo dubrovačko brodovlje, koje je nekada dopiralo do 500 na broju. To je iz Gruža krećalo

Digitized by Google

po svima morima, sa zastavom S. Vlaha, obranitelja slavne republike, i vraćalo se krcato blagom i bogastvom. Gruški škver postajaše to zlamenitijim, i tu bijahu velika skladišta drva, željeza iz bližnje Bosne i pakline iz Hercegovine. Tu na stotine radnika: tu dobiti i domaćega ponosa.

Gružu bijaše opredijeljeno, da bude i ljetovnikom dubrovačke vlastele, te, malo po malo, i jedna i druga strana luke, te uzduž podnožja sjeverne kose brda i uvale, uresi se mnogobrojnim lijepim stanovima, sa perivojim i zelenim baščama. Poslije grozne trešnje 1664 bio je predlog u senatu, da se Dubrovnik obnovi u Gružu, sa Lapada, no bi odbiven ciglim jednim glasom većine. Gruž je vazda bio dušom grada Dubrovnika; kroz vjekove je i mnogu pretrpio od nasrtaja raznih neprijatelja, kojima je bila namjera da udare na slavni grad. Najviše pretrpi godine 1806 za borbe izmedju Francuza, te Rusa i Crnogoraca. Ovi posljednji, poduprti od Rusa, dne 17 lipnja, opkole okolicu Dubrovnika, te odluče mačem i ognjem da je unište. Dne 2 srpnja zapališe 203 kuće; dok ruski brodovi zarobiše u luci 17 brodova i nakrcaše ih svim onim, što su pokrali po bogatim ljetovnicima, a zatim popališe stanove i škvere, kao što slavni Medo tuži:

Čeljad goni, kuće pali, dere,
Lomi, krade, šićar i plien nosi,
Izgorješe brodove u Gružu,
Izgorješe gospodske palače;
Izgorješe Konô vas i Pile
Na puškomet od gradskieh vrata;
Izgorješe Ploče i Bosanku,
Izgorješe Rieku, Brgat, Zupu,
Zaton, Šumet, Obod i Konavle
Te štogod im do šake dopade....

I tako propadne slavni Gruž, kojemu pjesnik Kazali kaže:

Digitized by Google

Gdje je tvojih trista drivâ
Slavni Gružu moj?
Gdje veselje nekih dnevâ
Gdje neukroćen goj?
Gdje je žamor, gdje je vika,
Gdje je vrveć puk?
Ah na žalim tvîm se šika
Neprobudjen muk!
Po briezim se čempres tmasti,
Zeleni se bor,
I bieli se od prošasti
Kakav holi dvor!....

U novije doba iz Gruža su porinuti u more neki brodovi novijega „dubrovačkoga pomorskoga društva“, koje je, poput pelješkoga, propalo pred silom pare. Dne 30 travnja 1875 bi porinuta sa gruškoga škvera najveća jedrenjača u austrijskoj trgovačkoj mornarici „Dvanaesti Dubrovački“, u nazočnosti kralja Franja Josipa I.

Srce Gruža proteže se skoro sve do desne strane luke, počam maldane kakc se zaokreće put Rijeke sve do dna, kako kreneš put lijeve. Na lijevoj strani skoro su sami zaselci sadašnje i bivše dubrovačke gospode.

Gruž danas napreduje i obiluje lijepim novim zgradama. To je i danas prava dubrovačka luka, pošto se u malu gradsku luku svrću jedino mali parobrodi i jedrenjače: pa je tu kreta, rada, micanja i života.

Izmedju novih zgrada, sa desne, ističe se gostiona „Petka“; a u dnu luke, gdje se prostire lijepo gruško polje za vojničke vježbe, ima više novih velikih zgrada, koje su se baš tih dana dogradjivale, a služit će za kazarne i za tvornicu duhana. Prošetasmo se najprije desnom stranom. Svuda izmedju kuća i zaselaka cvijeća i stabala, stabala i cvijeća. Pri skrajnoj tački sa desne nalazi se crkva S. Nikole, te nekadašnji stari škveri. Zatim susretaš zaselak, Pučićev-Sorgo, te pokojne braće Pučića, i veliko

Digitized by Google

skladište ugljevlja. Od samostana naprijed nižu se lijepe nove zgrade izmedju starih zaselaka, medju kojima se ističe onaj, gdje je sada „Poljodjelski Zavod“.

Taman da će mo zaokrenuti put protivne strane luke, biva put Lapada, eto nam gruškoga župnika vrloga Dum Pera Sardelića, koji nas je isčekivao.

Protivnu stranu Gruža sačinjava oveće poluostrvce Lapad, te se proteže od kopna put zapada za više kilometara. Sa sjevera tvori gruŝku luku; a sa jugozapada ima drugu luku, uvalu S. Martina ili ti Lapad.

Sve je poluostrvce zaodjeveno prelijepim zelenilom gustih maslina, borova, čempresa, itd., koje se prelijeva po raznim brežuljcima i dolinama.

Srdačni župnik povede nas ponajprije, da obadjemo glavnije ljetovnike uzduž mora i nad morem. Ovdje, ondje dižu se, uz obalu, lijepa gospodska kupališta. Najprije uz obalu, kako se zaokrene put zapada, dižu se razvaline nekadašnjega zaselka Sorga, što su ga Crnogorci izgorjeli. Bašća je pretvorena u vrt „poljodjelskoga dubrovačkoga društva“. Tu je sjemenište čempresa, borova, oleandara, palama, limuna, naranača, i raznih voćaka; a otuda se šalje u malim loncima po Dalmaciji. Najprije obadjosmo zaselak vlastelina Marinice Gjorgjica. To je sjajno djelo XVI. vijeka. Trijem počiva na krasnim stupovima; a unutri je dvornica, koju je slikao neumrli Ticijanov kist. Zatim odosmo u zaselak baruna Mainerija, nekada Pučićev; pa u Pitarevićev, nekada takodjer Pučicev, gdje je zasjedao dubrovački knez, kada bi došao u Gruž. Zaokrenusmo kroz šumu novom cestom, do luke S. Martina. Tu će se gradit „sanatorijum“. Luka je lijepa, a vazduh kao dragulj. Još se vide razvaline crkve S. Martina, koja se spominje u dubrovačkomu zakoniku godine 1272. Nad uvalom, sa desne, uzdiže se brežuljak *Babinkuk* sa tvrdjavom; a niz brežuljak, sa protivne strane, proteže se baština i zaselak baruna Gundulića, dubro-

Digitized by Google

vačkoga načelnika. Vratimo se put jugoistoka, da posjetimo župničku crkvu S. Mihajla, te župnički stan i groblje. To je pravi pustinjački stan, sred borja, maslina, smokava, bajama, lovora i cvijeća. Osim stabala i zelenila sa sviju strana okružuje te gorica. Sa jugoistoka uzdiže ti se *Hludnica*, ili ti *Gorica*, svojom bijelom crkvicom S. Vlaha, koja se spominje još godine 1255; sa jugozapada velika *Petka*, ogromnim borovima (Pinus halepensis), gdje su razvaline kapelice S. Petke. Ispod velike Petke vidiš zaselak Bravačićev, nekada bogataša Vuličevića *vulgo* „Rusko“, koji nije znao pismo, te od prostaka uzdigao se do zlatnih dvora. Crkva S. Mihajla ubraja se u najstarije crkve u dubrovačkoj okolici; potječe iz XI. stoljeća. Ima bratovštinu, koja je utemeljena godine 1290, pod imenom *Frateja dei Rustigi di S. Michele di Gravosa*. Crkva nema ništa osobita: ali nas je njezino zvono u velike zanimalo, kao i sve naokolo. Vrijedni pisac Ivo Vojnović opisao je taj predjel, koji potiče na molitvu i na neku mističnu sjetu; pa ti se pričinja, da će ti pohrliti u susret protagonisti njegove lijepe „*Ksante*“. Vrijedni Vojnović, kojega ja ubrajam u najbolje romancpisce, poslije prijatelja Gjalskoga, jer ima prave estetičnosti i književnoga modernoga ukusa, ovjekovječio je siromašno zvono te male crkvice. Nemogu odoljeti, a da ovdje nenavedem, kako Vojnovićevo pero crta zvonce svoga pjesničkoga Lapada: „Din-dni-din-dni .... razlijegao se po zraku sitni zvuk čevrljavih zvona lapadskoga S. Mihajla, odziva se poput veselog ženskog hihotanja po bregovima, titrao neumoljiv kroz pinjeve i čemprese, navješćujući svim onima, koji ga hoće i koji ga neće slušati ..... da je dan domaćega sveca': arkangjela Mihajla! — Oh, kako je malo zvono razumjelo svoj posao; .... kako je onog jutra naustrilo glas, kako je naknadilo slaboću zvuka hitrinom trep taja, razmahav se, da mu zjalo dotaklo kamenoga svoda, pod kojim je visjelo. Vikalo je tako dugo, tako neumorno, da se svi visoki pozvanici napokon nasmjesiše; — i za volju njegova dobra glasa i bo-

Digitized by Google

ljega gospodara svi po redu odazvaše — .... zače prenositi okolicom zvučne valove iz sakrivenoga tornjića. Boljega pomagača nevidje brbljavo zvonce. Nebi niti ono samo prepoznalo svoj istrošeni i cinkasti glas u odjeći razvučenih talasa .... — .... što je u mjedenome grliću bilo ostalo; razvlačio umjetnim *crescendom* srednje metalne zvukove, gušio na mahove hrapavost neprestanoga jednoličnoga klopotanja, baciv u tamnu plavet jesenskoga neba po dvije po tri kô iz srebrenoga grla otisnute note, koje se pomaljale i gubile, sraziv se u daljini tanke i sjetne, kao da prodiru iz nategnutih žica eolske harfe. — Veseli i sjetni prijelazi Mihaljskoga zvona pričinjavahu se pratnjom pjesme, koja se dizaše nad morem i zemljom. — Din... din... din...! slijedila zvonjava u šumici maslina. — A zvono zvučilo jasnije, krestavije; zvalo je i one, koji se jedva iz grada kretali prama dalekoj crkvici. Kô da se ogluhne onome glasu....? — odkada je ono zvonce odjeknivalo... — ... da razmahne po zraku zjalo umorenog mjedenog Lapadskog glasila — ... po treći put zazveči u vedrini i u miru onog jutra bučni glas izlizane mjedi još oštrije, još veselije. Jeka tog zvučnog titranja pokrila sav žamor ljudstva, zaokupila zrak metalnim dudanjem, a svjetina zašutila i uprla nehotice pogled u njihanje toga staroga krješťavoga klopoca, kao da mu dovikuje: *Buona festa,* stari brbljavče! Bože moj, koliko snage u onome mjedenome njihalu; koliko vike za toli malu crkvicu! — .... a zvono opetovalo neprestano svoje dvije prodiruće note .... — .... i zvono stade mahati zjalom kao pomamno .... — .... gledajući u vis mahnito njihanje maloga zvona .... — .... očajno dozivanje župnoga zvonca .... — .... zvekanje gnjevnoga zvonca .... — .... čim je dulje trajalo grčevito cinkanje Lapadskoga zvona .... — .... i zadnje veselo mahanje jadnoga zvonca pozdraviše dolazak Dum Frana .... — .... nečuti onakova klopotanja. Din, din, din. Zvono prekinu bujicu njegovih misli. U tišini prodre zvuk jak, možan, kao da se oglodana mjed staroga Mihaljskoga

Digitized by Google

zvona pretvorila u željezo. Jeka širila je taj glas nad cielom naravi ....“

Neka privlačiva sila turi mi u ruku konopac zvona, kao da ću čuti glas mile osobe: i zvono stade razlijegati glas svoj. Nikada možda njegov glas nije bio saslušan tolikom zvedljivošću i pjesničkim zanosom!

U crkvi je na glavnom oltaru slika S. Mihajla, što je naslikao Karmelo Palarmitanski godine 1803, koji je živio i umrao u Dubrovniku.

Do crkve je grobište, ogradjeno zidom. Naokolo se uzdižu vitki čempresi: neki su od starine, a neke je vlastitom rukom usadio pisac i biskup Mato Vodopić, koji je dvadesetak godina župnikovao u Gružu i tu napisa poznatu grušku „Tužnu Jelu“. U grobištu je deset grobnica najslavnijih vlastelinskih dubrovačkih obitelji. U jednoj je pokopan medeni pjesnik „Cvijete“, slavni Medo Pučić. Srce nam se donekle stislo u grudima, kada smo opazili, da mu divlja travurina raste oko groba, kao da Dubrovčani neosjećaju više cvijeća njegove dubrovačke pjesme, kao da lijepe Dubrovkinje negoje više ruže, što je tužna Cvijeta zalijevala „na Točilu navrh Dubrovnika“!.... Turih u torbicu modri cvjetić divlje trave i poljubismo pocrnjenu ploču, na kojoj je ovaj studeni natpis: *„Camitum Pozza de Zagorje — Sepulcrum“*, a nad njim riba, sa obiteljskim grbom.

Zatim povede nas gostoljubivi župnik u svoj mali samostan i tu nas srdačno pogosti. Župnik Sardelić, spada u red onih vrijednijih svećenika, koji uz brevijar i krunicu, ljube pero i knjigu. On je dostojni naslijednik župnika Vodopića. Baš tih dana izašlo je njegovo lijepo, učeno djelo „Pomirbeni Genij“, gdje raspravlja o spojenju istočnih crkava. Dade nam na dar po istisak, sa drugom svojom zanimivom radnjicom „Povjest župe Orašca“. Vrijedni Don Sardelić zaslužuje svaku pohvalu i ohrabrenje, te poticanje na daljni rad namijenjen tako lijepim i korisnim naucima. On je i dobročinitelj rodbine — iz

Digitized by Google

Blata je — tu su bile dvije njegove nećakinje, pitomkinje zaslužnih dumana sa Pilâ, te nas zadiviše prelijepim ručnim radnjama, kojima je uredna kuća dobroga „dunda Pera“ urešena; mladja će nam postati sudrugaricom. U župničkom arkivu našli smo izmedju uspomena pokojnog Vodopića rukopisnu veliku knjigu. Tu je pokojnik upisao, još godine 1860 preuredjeni po njemu pravilnik bratovštine S. Mihajla i povjest svoje župe. Osim toga, on je kronologičnim redom bilježio sve, što se je zlamenitijega dogadjalo u Gružu, jali u gradu. To smo velikim zanimanjem pregledali. Na jednoj strani čita se slijedeća bilješka: „1869. Dne 27 prosinca dva parobroda turska, s dopuštenjem vlade, iskrcaše u Gružu dva tabora turske vojske okolo 4000 ljudi, koji se utaboriše na gruškom polju, dok otidju put Trebinja. U ovoj prigodi noćno i tajno na Matici primio sam u skut S. crkve jednoga liječnika Armena poturčenjaka, koji predvidjajući, da mogao bi lasno ostavit kosti u Ercegovini, zaželi povratiti se k svetoj Majci Crkvi, i tako radi turskoga straha, notnjo dodje k meni . . . .“

Vrijedni župnik Sardelić nastavlja tim bilješkama. Oj, da bi svaki župnik u svojoj župi slijedio ovaj lijepi primjer! Svako seoce imalo bi svoju povjest, koja bi se, ne samo do 100-200, već i do desetak godina velikom zanimivošću čitala. Slično bi mogli raditi i pučki učitelji.

Popodne bilo nam je posjetiti svetište „Gospe od Milosrdja“. To se nalazi na jugoistoku Gorice S. Vlaha nad morem.

Krenusmo iz Gruža lijepim putem, koji vodi u grad, a koji Francuzi kroz živi kamen isklesaše. Netom se uspneš na najviši dio puta, desetak časova iz Gruža, prije nego ti se otvori pred očima divni panorama, koji se sa Boninova uživa, zaokreneš desno puteljkom. Do desetak časova, prolazeći mimo grobište, gdje čitaš da je tu pokopan namjesnik Jovanović, eto te pred crkvom. Ta uživa najveću bo-

Digitized by Google

goljubnost u čitavoj dubrovačkoj okolici. Putem već ti se je oko zaletjelo po neizmjernoj morskoj pučini, koja se tu otvara. Preko toga mora nije prelazio nijedan dubrovački brod, a da nebi pozdravio iz topa „Gospu od Milosrdja". Takodjer nijedan Dubrovčanin nebi krenuo na put, pa nit isti poslanici k Sultanu, a da nebi slušali svetu misu u tomu svetištu. Crkva je sagradjena XVII. vijeka; do nje su nekada stanovale koludrice, zatim školop svećenik, a sada joj je odredjen kapelan. Zidovi su crkve pokriveni zavjetima, osobito pomoracâ. Tu je slika brodova sred groznih valova; tu komada drva, lanaca i drugih ostataka zavjetovnih brodova; te zavjeta u srebru, u zlatu, u dragom kamenju. Oko nam se zaustavi pred uljenom slikom. Preko neizmjerne ravnine vidiš gola čovjeka, gdje trči i maše brodu, koji blizu obale jedri; a onamo daleko daleko vidiš skup crnaca, koji trče za bijelim bjegunom. Otrag dvadesetak godina dva mladića — neznam tačno iz kojega mjesta dubrovačke okolice — bijahu zarobljena na obalama Afrike. Crnci odluče, da će ih pojesti pečene. Zapale vatru i jednoga svezana postaviše na vatru; a drugoga čekaše ista grozota, netom se prvi ispeče. No pri dijeljenju te nemile pečenke, zavadiše se ljudožderi i počupače se; a naš ti drug tužne žrtve, upotrebi zgodan čas, šmigne i dade se u bijeg put obale. Tu ugleda kršćanski brod: taj ga spasi i dovede doma zdrava i puna harnosti prama „Gospi od Milosrdja". Dok smo razgledali crkvu, tu je vruće molilo nekoliko žena iz okolice, koje su bose došle na zavjet.

Poslije povratka u Gruž, odlučismo uspeti se na *Srdj*. S nama je vriedni O. Domenik. Najpri,e nam se je uspeti ravno nad manastirom, do puta uzduž vodovoda, te gornjim Konalom, preko Ilijine Glavice, zateći zavijuše, koje se nad gradom vijugaju put vrha.

Prolazeći preko Konala, padala nam je i nehotice na um tužna Cvijeta sa Točila, te je Marin glasno ponavljao:

Digitized by Google

Na Točilu na vrh Dubrovnika
Šetale bi redom tri djevojke,
Tri tanahna čeminova struka,
Lijepa Slave, i poljepša Bože,
A najljepša sa T. čila Cvieta....

Put je zavijuša lijep — vojnici su ga izradili — ali su zavijuše mnogobrojne i duge. Brdo je dosta golišavo; pa je sada zasadjeno malim borićima, koji će do desetak godina pretvoriti Srdj u Veliku Petku. Sa zavijuše nijesmo dizali oka, e da sa vrha zahvatimo u jedan mah svu čarobnu sliku.

Iza sata uspinjanja, eto nas pod lijepom i velikom tvrdjavom, koja se koči na vrhu Srdja. Iz tvrdjave izlazilo ojkanje naših Zagoraca, uz pjesmu o Kraljeviću Marku.

Odjednom svrnusmo pogled dolje, put juga. Oj, divni, mili, Dubrovniče! — kliknusmo iz srca, iz grudiju, punih slatkih čustava o prošloj slavi, o milim uspomenama. Sunce taman tonulo onamo dolje sred morske pučine, ispod čarobnih ostrva, te slalo Dubrovniku posljednje goruće crvene zdrake i ljubilo mu krasne župčaste vrhove njegovih drevnih zidova, njegovu Minčetu, S. Lovrijenca, njegove zvonike, njegove kube S. Marije i S. Vlaha. Zasjedosmo tu, da gledamo i promišljamo. Oj, divnoga li zapada, a još divnijega grada ispod nas!

Onamo preko grada — a nebi rekao, da je grad, već *krokant* — dime parobrodi put Italije, posred neizmjerne tihe vode. Sa lijeve mu, poput straže, diže se tamno-zeleni Lokrum, koji te takodjer potiče na razmišljanje prošle slave, tužnih uspomena. Put istoka širi ti se pogled, preko palama, predgradje Ploča i S. Jakova, pa ti se gubi, preko Cavtata, onamo daleko do konavoske Sniježnice. Sa desne zahvaćaš svu bujnost i ljepotu, koja se prostire preko Pila cvatućih, te zahvaća vas Lapad, sa čarobnom gruškom lukom. Put zapada dopireš do Korčule i do ponosne Vipere....

Digitized by Google

Kada smo se prenuli iz slatkih sanja prošlosti, kapural nas počasti čašom hladne vode. Tvrdjava je okrštena „Fort' Imperiale"; sagradjena je za francuske vladavine. Pripovijeda se, da je graditelju bilo naredjeno, da obrne pročelje put sjevera, baš radi ondašnjih navala Crnogoraca: no graditelj radi estetičnih razloga okrene ga put grada. Kada mu poslije dogradjenja, pokazaše spis, koji ga uvjeri, da je to bila izričita želja velikoga vladara, zahvati pištolju i usmrti se. I tako prvi čovjek, koji je zaglavio u toj ogromnoj tvrdjavi, bio je njezin isti graditelj. Sada je u tvrdjavi jedino dvadesetak vojnika. Sa tvrdjave daju se znakovi Dubrovniku o dolasku poštarskih parobroda u gruško luku. *Srdj* je visok 412 metara.

Povratismo se preko sedla *Bosanke*, koje se uzdiže na visokoj ravnici Srdja sa sjeveroistoka, te se spustismo naokolo strmenitim putem, preko Ploča.

Noć je već bila rastila crna krila svoja, kada smo uljegli kroz istočna gradska vrata.

Pred kafanom na Pilama nadjosmo više znanaca, izmedju kojih našega dragoga viteza Marka Svilovića, sina pokojnog gimnazijalnog upravitelja i književnika Luke Svilovića. Ovom ću prigodom istaknuti želju, da bi bilo vrlo dobro, kada bi se tkogod pobrinuo, da objelodani djela vrijednoga marnika, koji od pučkog učitelja znao se popeti do upravljanja najveće gimnazije u pokrajini, te nam darovao više djela u hrvatskom, u talijanskom i u latinskom jeziku.

Na glasu je dubrovačka učtivost, uljudnost, ili baš po njihovu *skladnost*. Stara je, da je i dubrovački pučanin više puta uljudniji, nego i mnoga i mnoga tobožnja gospoda iz drugih krajeva Dalmacije. Gospari, radnici, težaci, pa i isti fakini, skladni su vazda, osobito sa inostrancem. Uslijed mudrih propisa pri uzgajanju i življenju za vrijeme republike, uljudnost je svima ostala u krvi. Za žive oči nećeš čuti od Dubrovčanina psovke, ružne, gnjusne riječi — pa ni od istih *lerâ* — kako što se čuje žalibože u mno-

Digitized by Google

gim gradovima pokrajine, sred ulicâ i sred najjavnijih mjesta. Ali rekbi, da to lijepo prirodno svojstvo Dubrovčanina kvari donekle inostranstvo, koje tamo dolazi trbuhom za kruhom. Poslije ustanka u Bosni Hercegovini, mnogo je toga navrvjelo oko Dubrovnika. Ovo sve kažem, da rečem, kako će putnika iznenaditi osornost nekih kočijaša izmedju grada i Gruža, kojih je mnoštvo i po danu i po noći. Pošto nam je stan bio u Gružu, bili smo prisiljeni više puta da upotrebimo kočiju. Nikada kočijašu da je dosta ono, što si mu dao: pa te neprestanim moljakanjem siluje da mu vazda pružiš za to „blaženo vino“ barem peticu nad „tarifom“. Jedne večeri, baš s toga, što bila večer, pružili mu banovicu više. Jok! Bacili mu drugu, pa ni to da ga zadovoljilo! Zaludu mu čitali „tarifu“, on stade vikati i grditi, te donapokon prijetiti, da će nam oteti suncobrane iz ruku, i bogme bi bio, da se nije domislio, da će ih prije glavom zahvatiti, i da sa vratiju samostana nije graknuo naš dragi bodul: Ča je, ča je tuo? Nemoj da ti jo zasodim dvo kodunjaka u rebrà!

To je bio kočijaš broj 14, pa ga ovim putem tužim gospodaru, neka mu otegne uši.

Bilo bi vrlo lijepo i potrebno, da se uvedu električna kola izmedju grada i Gruža, nepazeći na želje gospodara kočija, kako što se nije pazilo pri uvadjanju parobroda na korist „trabakulantâ“ i „trageti-jerâ“.

Digitized by Google

5 Rujna.

Okolo Dubrovnika — Po Dubrovnika.

Dne 5 namjenjen je posjetu slavnoga grada.

Skinusmo putničko odijelo, a preubokosmo se u crno, sa rukavicama. Dà, u crno i sa rukavicama stupiti nam je po danu u slavni Dubrovnik. Ako se obavljaju posjeti u crnom odijelu i u rukavicama pojedinim osobama, a kamo li nebismo mi u pristoj nijoj odjeći posjetili i poljubili grad Dubrovnik, kličući mu:

Zdravo da si, slavni slavski grade!
Duh naš trepti sad po tvomu licu,
Obieručke grli tvoje zgrade
I na licu lije ti suzicu....
Rim, Atena što su svojim bili,
To si i ti nama negda bio!....

Kako da se duboko nepoklonimo gradu, koji je za više vijekova širio slavu svoju po svijetu, dok su mnogi, koji nam danas prigovaraju divljaštvo, sami u divljaštvu čamili — Dubrovnik je ukinuo ropstvo četiri vijeka prije nego su to uradili Nijemci i Englezi! — Dubrovnik je najsjajnije zvijezda u povjesti dalmatinskih obala; a istodobno nam je najboljim svjedokom, dokle bi bio doprao naš narod, da nije kvičao pod tudjim jarmom i da mu nije bilo bojak biti na korist drugih naroda, koji mu se danas smiju i rugaju. Dubrovnik je bio poznat širom svijeta sa mudre uprave, sa bogastva, sa učenosti.

Digitized by Google

Nijedan grad na svijetu, pramu svojim silama i okolnostima, nije dao ljudstvu toliko mudrih glava, koliko Dubrovnik: a po gotovu nijedan slavenski grad, te ga potpunim pravom nazivljemo slavenskom Atenom. Dubrovnik zamami putnika, zatravi mu srce uspomenom prošlosti, a svakoga Hrvata, i Slovena u obće čistim ponosom. Nema kod nas pjesnika, a da slavnomu gradu nije ispjevao pjesmu srca, pjesmu slave.

Bilo je već sunce pozlatilo vrhove Male i Velike Petke, kada smo krenuli put grada.

Vidik sa Boninova — to je najviša točka puta, koji se do tu sasvim lagano uzdiže i otkuda zaokreće lijevo — čaroban je. Pred tobom se prostire neizmjerna morska ploča, po njoj puze dimeći parobrodi put daleke Italije. Sa desne zelene se glavice, a onamo dolje orijentalni Gruž; put lijeve pokazuju ti se čarolije, što ćeš ih domalo obaći, naime Pilâ, Danaca, Lokruma, itd. Na zavojku nalazi se crkvica pravoslavna, sagradjena za dobe republike, pošto inovjernicima nije bilo dopušteno da grade u gradu. Tu je i pravoslavno grobište, te i žudijsko. Baš s toga što je pogled sa te tačke čaroban, nazivlju to mjesto *Bellavista*. Preko zida, koji je tu zapasao put nad morem, vidiš odmah dolje ispod tebe pri dnu, nekoliko oštrih hridina. Te nijeme stijene kažu ti, kako su, otrag 5—6 godina bile oltarom žrtve djevojačke, prevarene ljubavi. Lijepa, mlada, učena učiteljica — kojoj sam se jednoć na prolasku mimo Vis divio — pisala svomu dragomu, o čijoj je ljubavi sumnjala, da dodje u četiri sata popodne na „Bellavistu". Mladi Stevo dodje, ali Milice više neljubi. — Dakle me više nećeš? — upita ga naglo drhtavim, zanosnim srcem. — Ne! — odsječe mladić. — Zbogom, nevjerniče! — preskoči zid i .... strmoglavi se na oštre hridine, koje rasprkaše u sto komada njezino krasno tijelo. Sutra je čitavi Dubrovnik učestvovao sprovodu nove Julijete, mučenice ljubavi. Stevo je možda sada u zagrljaju sretnije žene!.....

Digitized by Google

Od Boninova do gradskih vrata, protežu se lijepe gospodske zgrade. Svaka kuća ima svoj cvjetnjak, sa bujnim stablima i miomirisnim cvijećem. Sred skupa agava vidiš u živu kamenu isklesanu ploču bez natpisa Tu su Francuzi htjeli da zabilježe kada su probili put do grada. Zaokrenusmo put sjevera kratkom „ulicom od groblja“ i uljegosmo u najljepše dubrovačko grobište. Dubrovčani imaju više stanova za mrtve svoje: na Lapadu, kod „Gospe od Milosrdja“, na Dančama, na Boninovu i kod Tri-Crkve. To je grobište prostrano, a može se nazvati šumom gustih čempresa, te mrtvi tu doista spavaju *all' ombra de' cipressi*. Mnoštvo je lijepih grobnica; većinom su nove. Najukusnija je mramorna grobnica obitelji Dabrović, u obliku kapelice otvorene sa tri strane, izradio je Clemente Cumini u Trstu godine 1887. Natpisi su skoro svi hrvatski. No ima bezimena napisanih po tursku, n. p. *Lopisich* mjesto Lopižić. Kod nekih grobova gorjeli su fenjeri. Vrlo je lijep spomenik — čini mi se, da ga je Rendić izdjelao — na kojemu se čita: „Antun vitez Vuković Svojoj Supruzi“. Zaludu smo tražili natpis, koji bi nam svjedočio gdje sniva vječni san mili pjesnik Antun Kazali! U dnu grobišta, sred lijepa cvijeća, uzdiže se crkvica, sa novim lijepim pročeljem. Tu poljubismo mramorno poprsje i pročitasmo:

Dum Gjuru Puliću Dubrovčaninu
Blagomu Razboritomu Dobrotvoru
Borcu Čelična Značaja
Za Vjeru I Narod
Omladine Odgojitelju Rijetkomu
U Znak Harne Ljubavi
Dvije Obezbraćene Sestre
I Rodni Grad
Položiše
1884.

Pulić, Bulić i Buzolić: oj koliko sličnosti u imenu i u radu!

Digitized by Google

Ja sam bio dječakom, a možda nit rodjen, kada se je vrli rodoljub Pulić isticao; no znadem za razne njegove pedagogijske članke u raznim gimnazijalnim programima, koji bi zasluživali da budu prevedeni na hrvatski; on je, po ondašnjem običaju, pisao talijanskim jezikom

Izidjosmo iz grobišta, da posjetimo tu u blizini drugo, nazvano Tri-Crkve. Do groblja je crkva sa manastirom nekih dumana, koje radnjom svojih ruku dobivaju hranu; takovih imade više u Dubrovniku. Te tkaju svilene obrušce, poznate po Dalmaciji pod imenom „dubrovačkih mahrama".

Povratismo se opeta na glavni put i proslijedismo naprijed. Sa jedne i druge strane začaravaju te perivoji i ukusnost stanova. Eto ti odmah sa desne skup lijepih novih zgrada, a natječu se oko nje, poput minareta, zeleni čempresi. To je nova pokrajinska bolnica, nasljednica dubrovačke „Domus Christi". Vrijedni liječnik i poznati rodoljub D.r Mišetić i ljubezni kapelan Dum Mato Vlahušić, pokazaše nam svaku u tom lijepom zavodu, koji se može da takmi u svakom pogledu, sa najsavršenijim bolnicama u državi. Hvala i milosrdnim sestrama, pravim sestrama bratske ljubavi, reda, mira, čistoće, svetosti U kapelici zavoda nalazi se Medovićeva slika „Isus sa križa". Naokolo bolnice prostire se perivoj, te šetalište bolesnika.

Poslije nekoliko koračaja, zaokrenusmo desno put Danača. Uspesmo se na mali brežuljak, po kojemu rastu borići. Sa te tačke najbolje vidiš čarobne Pile. Predgradje se prostire sve do gradskih vrata, i uspinje se po podnožju Srdja kuće nad kućom, omašćene raznim šarama, sred prelijevanja šara bilja i divnoga cvijeća. Čitavo se predgradje dijeli na: Pile donje i gornje, Konô oko vodovoda i Ispod Pila, a to su kuće ispod puta do mora. Tu pred nama, sa desne, prostire se lijepi zavod dumana S. Vinčenca od Paule. Te zaslužne sestre imadu privatnu školu, te uzgojilište za djecu i za djevojčice. Sve izučenije

Digitized by Google

naše žene polazile su taj zavod ili slični u Splitu. Do godine 1878 imale su i žensku preparandiju. Pitomkinje tih vrijednih uzgojiteljica izučene su u svemu, što je potrebito vrijednoj domaćici, u ručnim radnjama, u kućanstvu i u svakom praktičnom kućnom poslu. Prije se u tomu zavodu učilo jedino talijanskim jezikom, no sada se uči i hrvatski, jer ima dumana iz istoga Dubrovnika, kao što je ista starešinica vrla sestra Bogdan. Uči se i glasovir, te razni tudji jezici. Tu je neka vrst više djevojačke škole. Ovih posljednjih godina drže na konaku i pitomkinje ženskoga učiteljišta: to je za djevojke, a i za 'dotične obitelji vrlo korisno.

I ako spomenuti zavod zaslužuje svaku pohvalu ali mi u Dalmaciji osjećamo ljutu potrebu jednog *javnog sasvim hrvatskog* djevojačkog zavoda, gdje bi se uzgajale i izobraživale naše hrvatske djevojke, u narodnom duhu, pod upravom naših učiteljica, vrijednijih i po znanju i po iskustvu. Žena je stožer domaćega uzgoja, pa nije dosta da je ta izučena, već i plemenito uzgojena u svima osjećajima, koje treba da ona ravna i njeguje u srcu poroda svoga. Mi trebamo, kao ozebao sunca, vrlih rodoljupkinja, koje ljube svoj narod, svoj jezik, svoje običaje. Jedno je politika, a drugo je rodoljubno čustvo. Politika često ubija i truje zadružni život; dok rodoljublje potiče čovjeka na najplemenitija djela, na najveće žrtve za blagostanje i sreću opće otadžbine naše.

Tunomadne čitao sam u jednom pokrajinskom listu velikih pohvala nekoj učiteljici radi lijepe rasprave na učiteljskoj kotarskoj skupštini. Kasnije čitao sam, u istom listu, zaključke pohvaljene rasprave. Bila je riječ, koje će krjeposti vrla uzgojiteljica ulijevati u dušu naših djevojčica. Tu se nabrajaju razne lijepe krjeposti; ali o *rodoljublju* ni mukaet! A zašto sve to? Jer je danas u *modi* mučati o ljubavi zemlje, koja te je porodila; o ljubavi jezika, kojim te majka naučila da moliš „Oče naš", jer je to ..... politika!!! Dok mi nedobijemo višu dje-

Digitized by Google

vojačku školu bilo u Splitu, bilo u Dubrovniku: naše će se kćeri (koje žele višu izobrazbu) uzgajati u nenarodnim zavodima, te će i njihov uzgoj biti nenarodan, da nerečem protunarodan.

Preko dumanskoga samostana upada ti u oči novi gorostastni hôtel. Sa istoka vidiš ogromne zidove grada, sa vrhovima zvonika i kuba. Dubrovnik je vas okružen visokim, debelim zidovima, te ima jedino dvoje vrata: na Pilama, sa zapada, i na Pločama sa istoka. Na istoku nalazi se mala luka „Cassone" za jedrenjače i za male parobrode; tamo ideš kroz dvoje malih vrata. More oblijeva temlje zidovim sa sjevera, te donekle i onim sa istoka i sa zapada. Naokolo ostalih zidova proteže se jaruga, kroz koju sada probijaju put od Pila do Ploča za kola i za kočije e da gradom nesmetaju.

Na zapadnom uglu zidova, sa sjevera, vidiš gdje se uzdiže lijepa tvrdjava *Minčeta*. Nju podiže obitelj Minčetić (Menze) godine 1463, po nacrtu Michelozzia. Pošto trešnja poruši staru *Minčetu*, vijeće naredi godine 1461 glasovitomu graditelju Jurju Dalmatincu, da podigne sadašnju, koju godine 1538 utvrdi graditelj Antun Ferramolino iz Bergama, kojega mletačka vlada prevremeno pusti u Dubrovnik. Do godine 1463 tu bijaše utvrdjeni stan porodice Minčetića.

Na južnom uglu zidova vidiš tvrdjavu nalik na pehar *Bokar*, u kojoj stanovahu osudjenici, mahniti i okuženici

Pred tobom odmah, put grada, uzdiže se na morskoj hridini velika tvrdjava *Lovrijenac*, mali dubrovački Gibraltar. Prigodom svečanosti, te blagdana S. Vlaha sa *Lovrijenca* gruvaju topovi, kao što i sa *Minčete*

Grobište je Danača vrlo sirom šno. Blizu je crkvica, sa samostanom dumana poput onih kod „Tri Crkve". U crkvici se čuva lijepa slika Nikole Dubrovčanina. Predstavlja Blaženu Gospu sa S. Ivanom, S. Grgura Velikoga i S. Martina. Slika je Muranenske škole; na njoj je natpis: *Nicolaus Ragusinus 1517.* Otrag dvije godine popravi sliku Eduard Gerisch.

Digitized by Google

Povratismo se na glavni put. Tu smo pred „Teodorinom baščom“, gdje se diže spomenuti novi hôtel. Lijepa je ta moderna gostiona i biti će providjena svima mogućim udobnostima lasti i slasti: ali su ljudi vrlo pogrješili, što su je tu podigli ili bolje da rečem, zakopali. Nije na moru, a more je život i za vazduh i za užitak oka. Najprikladnije mjesto za gostionu takove vrsti bila je baš glavica otkuda smo se malo prije divili Pilama, a gdje će rekbi sada graditi žensko učiteljište. S druge strane bila je božja grjehota, lišiti općinstvo „Teodorine bašće“ jedinog općinskoga perivoja u Dubrovniku.

Prije nego stupiš na gradska vrata, dolaziš na lijepu poljanu *Brsalje*, zasadjenu visokim i debelim murvama i urešena vodometom i kavanom. Otud uživaš lijep pogled na more i tu je ljeti najljepši sastanak i šetalište dubrovačke gospode i živahnih ljepotica.

Eto nas napokon preko kratka mosta, nad prokopom, izmedju vitkih jablana, koji se iz prokopa natječu sa pocrnjenim debelim zidovima, na gradska vrata. Nad vratima proviruje top, a sa izdupka kameni kip S. Vlaha, parca slavnoga grada. Kip S. Vlaha nalaziš nad svima vratima i na svima javnim zgradama: u lijevoj ruci drži Dubrovnik, a desnom blagosivlje. Sa prvih vrata zaokreneš lievo, pa poslije 5-6 koraka desno, izmedju vrlo visokih zidina i eto te odmah kroz manja vrata stupaš na *Placu* ili ti na *Stradun* To je upravna vrlo široka ulica, duga koliko čitav grad, te se proteže i dijeli Dubrovnik na dvije poli od zapada put istoka. *Placa* je središtem dubrovačkoga života i kreta. Takova šta na daleko neopstoji, a po gotovu u Dalmaciji. Sa jedne i sa druge strane nizaju se prodavaonice, izmedju kojih opažaš potomke glasovitih dubrovačkih zlatara, i radionica krasne narodne nošnje. Sve su kuće dvokatne, istoga nacrta i jednake veličine: tako su sagradjene poslije grozne trešnje po naredbi senata. Sred *Place* najbolje osjećaš Pučićeve stihove kako što opaža vrijedni dubrovčanin Lujo Vojnović:

Digitized by Google

Dubrovniče, malo mjesto,
Ala! si mi drago!
U tebi mi biva nešto
Kao nigdje, blago!
Sve obično, sve domaće,
Sve na jednu vlas;
Sve pokojno, sve stajaće,
Stvoreno za nas....

Dubrovnik su utemeljili bjegunci razorenoga Epidaura u VII. stoljeću. Rek bi, da je još godine 663 započeo život slavne samovlade. Prve kuće bile su podignute na velikim hridinama sa juga, te je preko današnje *Place* prolazilo more; sa sjevera, na obroncim Srdja, dizala se gusta dubrava. Od hridine postalo je grčko ime, pretvoreno u talijansko *Ragusa;* a od dubrave hrvatsko *Dubrovnik.* Neki hoće da je ime *Ragusa* od *rak* = *rakuša.*

Slavni grad i ako je katkada priznavao tudju koju vlast, no vazda je vladao po sebi. sa svojim knezom, te je raširivao vlast svoju. U XV. vijeku Dubrovnik se uspne do najveće slave svoje. Zastava S. Vlaha zaštitnika slavne republike, vijala se je po svima morima, te je 500 brodova zgrćalo blago u svoj rodni grad. Takodjer trgovina cvala i po kopnu; a grad postade središtem učenjaka i svakoga napretka. Slava Dubrovnika trajala je preko *jedanaest* dugih stoljeća. Toj mudroj upravi i tom gnijezdu pjesnika, književnika, latinista, satirika, umjetnika u svakoj struci divit će se učeni svijet, dok povjesti ljude i priznavat će svetom istinom ono, što je kazao o Dubrovniku glasoviti Cesar Cantù, naime, „da je on više dostojan spomenika, nego li mnoga carstva, koja kumovahu njegovoj propasti". Dubrovnik je brojio za svoga sjaja do 40.000 stanovnika; a republika je zahvaćala zemljište od Kleka do Sutorine, te poluostrvo Pelješko i ostrva Elafitska, Lokrum, Mljet, Lastovo, Sušac, a za kratko doba početkom XV. vijeka i Korčulu, Hvar i Brač. Plovitba i trgovina prinosile su državnoj blagajni do 80.000 zlatnih dukata godišnjega prihoda.

Digitized by Google

Kroz vijekove mnogo pretrpi slavni grad radi čestih potresa, koji mu zbrisaše lice, kojim ga arhitetura i kiparstvo bijahu uresili. Grozna trešnja, koja se je zbila dne 6 travnja 1667, na veliku srijedu — baš dok je vijeće bilo na okupu — uništi Dubrovniku najvelićanstvenije zgrade i najdraže uspomene. Mnogi pjesnici zaplakaše nad groznom nesrećom Atene naše, a u novije doba Preradović slavni:

Kad pod suncem tako jasne sreće
Ti cvjetaše u najljepšem cvietu
Kad iz tvoga perivoja veće
Duh mirisa treptaše po svietu:
Tada potres sve na jednoć cviće
S tebe strese — ah na vječnu štetu:
Ojadi se do korena tada,
A cvjetaše malo poslie kada!....

I današnji je Dubrovnik najljepši i najmonumentalniji grad u Dalmaciji. I ako je nemila trešnja porazila, ipak su ostali sve do danas mnogi sjajni spomenici iz petnaestoga vijeka, biva iz „zlatne dobe“ slavnoga grada.

Okolica Dubrovnika, položaj grada, njegovi zidovi i tvrdjave, veličanstveni *Stradun*, monumentalne zgrade, bogastvo dragocijenjenih sačuvanih stvari i uspomena i slatki govor stvaraju pred okom i pred dušom svakoga putnika nešto čarobna, veličanstvena, mila, što ćeš zaludu tražiti po drugim krajevima naše pokrajine, a možda i po čitavim hrvatskim i srpskim zemljama. Vrli, to jest najbolji hrvatski živući pisac Gjalski kleo mi se je prigodom Gundulićeva slavja, da ga nijedan slavenski grad nije tako opčarao, kako slavni Dubrovnik. Imao je pravo slavni Medo, kada je pripijevao rodnome gradu:

Ta šta će nam Pariz bludni
Mletke, Carigrad;
Šta taj London mnogoljudni,
Šta li Petrov-grad?

Digitized by Google

U tebi nam čudo čuda
Domaća gospoda,
Crkve, moći, vieća suda,
Narod i sloboda;
U tebi nam um u cvietu,
Svaki zamišljaj
Što zaželjet môš na svietu,
Ta, zemaljski raj!

Odmah iza kako si stupio nogom na *Placu,* koja je sva popločena kao i čitav grad, sa desne vidiš *Zdenac na Puncjelama.* Tu se izlijeva voda iz izvora Šumeta oko Srdja za jedanaest kilometara daljine, kroz prokop izdubljen u stancu kamenu. Voda je dovedena u grad godine 1438 po napuljskom graditelju Onofriju La Cava; a potrošeno je za vodovod dvanaest tisuća dukata. I ako je zdenac dosta pokvaren uslijed trešnje, ipak je zlamenit spomenik graditeljstva.

Iza zdenca uzdiže se arseno topništva, nekada manastir, sa crkvom S. Klare, sagradjen godine 1290, a za francuzke vlade pretvoren u kazarnu, poput mnogih drugih dumanskih samostana.

Sa lijeve vidiš malu, ali prekrasnu crkvu *S. Spasa,* u lombardeškom slogu. Sagradjena je za zavjet radi potresa, koji je dne 17 svibnja 1520 razorio mnogu kuću, te za osamnaest mjeseci neprestano plašio Dubrovčane.

Do Spasa uzdižu se *crkva i samostan Male Braće* ili ti Franjevaca. Crkva je sagradjena godine 1317. Prvi franjevački samostan bi sagradjen na Pilama godine 1235, gdje je sada nova gostionica. Pripovijeda se, da je isti S. Frano Asiski bio u Dubrovniku, vraćajući se iz Palestine. Crkva je velika; obiluje mramornim lijepim oltarima, izmedju kojih odlikuje se glavni, sa mramornim kipom Isusa i sa četiri ogromna stupa na svrdao od bijeloga mramora. Izmedju novih slika ističe se velika S. Frana od Celestina Medovića. Lijepi su kipovi „Naše Gospodje“ i S. Antuna. Pripovijeda se o kipu S. Ante slijedeći do-

Digitized by Google

gadjaj. Jednom, u oči svečeva blagdana, skrije se po noći u crkvi lupež, digne se na oltar, namjerom da porobi zlatne zavjete oko kipa i zlatno prsteuje sa ruku svečevih. Netom se lupež uzdigao do kipa, S. Ante pruži ruku i zahvati za nos svetogrditelja Zaludu se lupež silovao, da se odmakne: zaludu molbe i plač. Sutradan fratri nadjoše lupeža u tom čudnovatom položaju. Mole i zaklinju Sveca, da ga pusti, ali še prsti nekreću, već stoje kao kliješta. Tada će starješina samostana: Ja, kao gvardijan, zapovjedam ti u ime svetoga posluha, da ga pustiš! Onoga časa S. Ante otvori prste, te su mu i danas u istom položaju.

Pod balaustrom velikoga oltara pokleknusmo na grobu slavnoga pjesnika Ivana Gundulića. Sakrestija obiluje lijepim crkovnim potrebštinama. Nad velikim vratima crkve mami ti oko veliki gotički altorilijev, koji prikazuje „Gospu od žalosti".

Iz crkve uljegosmo u krasni *klaustar* ili ti hodnik. To je prekrasna radnja na stupovima u obliku četverokuta; dovršena je godine 1433 po Mihajlu iz Bara arbanaškoga. Krasni su kapiteli nad lijepim dvostrukim osmerokutnim stupovima, a svi različito izradjeni. Na zidovima ispod svodova naslikani su — i ako vrlo slabo — razni prizori iz života S. Frana, sa odnosnim hrvatskim i latinskim stihovima. U vrtu, koji je sred klaustra, uzdiže se liepa česma, sa mramornim kipom S. Frane, kojemu iz stigmatâ štrca srebrna voda po naokolnom oviječu. Manastir je vrlo prostran i uredan. Hodnici su urešeni slikama glasovitih Dubrovčana. Tu se nalazi velika uljena slika, koja predočuje Dubrovnik prije grozne trešnje od godine 1667. Dio manastira sa zapada uzdignut je na dva poda, kako što se sada diže i sjeverni dio. Tu je glasovita knjižnica. Ta sadržanje pravo blago, osobito iz dubrovačke knjige; otuda je naša „Jugoslavenska Akademija" izvadila rukopise svih starih pisaca. Čuvarom je knjižnice učeni fratar Urban Talija, učitelj bogoslovlja. Toga dana nije ga bilo u

Digitized by Google

gradu, pa nas povede u knjižnicu ljubezni fratar Avgustin Pavlić, takodjer učitelj franjevačkih djaka. Knjižnica zaprema ogromnu sobu. Naokolo su od tleha do vrha, složene knjige. Rukopisne i zabranjene knjige su pod ključevima. Knjižnica posjeduje svoj tiskani popis knjiga, te pomoću brojeva nadješ namah željno djelo. Naokolo dvornice izredano je nekoliko vrlo lijepih slika glasovitijih Dubrovčana i odličnijih Franjevaca. Izmedju raznih nalazi se fotografija u naravnoj veličini franjevačkog nadbiskupa Vjekoslava Čurčije, koji je, otrag petnaestak godina, nemilo poginuo na parobrodu, putujuć iz Aleksandrije put Napulja, te u more bačen. Krasna su dva ogromna korala na pergamenu, sa umjetničkim minijaturama na početku svakoga psalma Knjižnica prima na dar sva djela naše akademije; te posjeduje i glasovitija moderna djela. Opazismo u francuzkom jeziku život S. Franja, divotno izdanje i uzor tiskarske i clichirske savršenosti. Svi putnici, koji dodju u Dubrovnik, rado se svraćaju u franjevačku knjižnicu.

Franjevci su vrlo ljubljeni u Dubrovniku. Njihova je crkva najmilija puku; a oni obavljaju službu božju tako tačno, krasno i zamamljivo, kako se može željeti tekar sred bazilikâ u Rimu. Svaki se dan u deset sati pjeva misa, obično trojka; a veliku pobožnost uživaju u puku čudotvorni kipovi S. Antuna i Naše Gospodje. Franjevci rade voštene svijeće i posjeduju ljekarnicu. Dok je pok. O. Evangjelista Kuzmić živio, franjevačka je ljekarnica bila sijelom učenijih gradjana: tu je bio dušom, uz vrloga Kuzmića, veseljak D.r Avgust Kaznačić. Franjevački je manastir odgojio učenih redovnika i biskupa, kaono ti Dolcija, Kunića, itd. U samostanu je naročita soba za glazbu: tu je velika zbirka glazbarija crkovne i svjetovne glazbe, te slika glasovitijih skladatelja. Što misnikâ, što djakâ i lajkâ, u mastiru je vazda oko šezdeset lica.

Stisnusmo ruku pobožnomu O. Pušiću, mladomu provincijalu O. Kazilaru, te raznim znancima i vrijednim mladićima, i izidjosmo na *Placu*.

Digitized by Google

Taman toga časa vraćali se iz Hercegnovoga domobranci, zaprašeni, oznojeni, umorni, obataljeni, te prolazili preko *Place* put Gruža, predvodjeni vojničkom glazbom.

Na istočnom uglu franjevačke crkve uzdiže se zvonik u romanskom slogu, sa sedam milozvučnih zvonova, kakovih neopstoji nigdje u pokrajini. U Dubrovniku, kao što u čitavoj bivšoj republici, nije običaj, da se slavi; već pri svečanim prigodama zvone na dugo u sva zvona.

Sa jedne i sa druge strane *Place* vidiš pravilne ulice, koje te vode u polovice grada. Sa juga i sa sjevera grad se uzdiže sve do bedema i ima više lijepih ulica, koje se sasvim pravilno križaju. Sve su ulice okrštene hrvatskim imenima, koje te sjećaju dubrovačke slave, n. p. Ulica Palmotićeva, Gundulićeva, Zuzerićeva, itd.

Prije nego dopreš sasvim do donjih vrata *Straduna*, sa desne ti se širi mali trg, na kojemu se uzdiže krasna *crkva S. Vlaha*. Ta imade nešto osobita u svojoj arkitekturi, nešto monumetalna, što nemaju druge crkve po Dubrovniku, makar bile stoput ljepše i bogatije. Podignuta je godine 1707—15 po graditelju Marinu Gropelli-u. Tu se je dizala prekrasna stara crkva, sagradjena godine 1349—52, slična stolnoj. Ta mnogo pretrpi s ognja godine 1547, sa potresa 1667, a godine 1706 sasvim izgori sa svim bogastvom, osim kipa S. Vlaha, koji se danas čuva na glavnom oltaru. Spomenuti je kip pozlaćen, a vas je od srebra; pravo je čudovište zlatarske umjetnosti, pa su ga razni umjetnici opisali i naslikali. U lijevoj ruci drži sliku Dubrovnika, kakav je bio XV. vijeka. Rek bi, da je ta čudna radnja, od godine 1480—86. Prije požara u crkvi se čuvao oltar „Propeća“ vas od srebra. U crkvi se čuva više lijepih slika. Izmedju novih upada ti u oko lijepa „S. Lucija“ pok. fratra Rossi-a. Grjehota što je i u Dubrovniku barbarski običaj, da po platnu slika probadaju zavjete, krune itd. Pred crkvom je balaustra, sa visokim ste-

Digitized by Google

penciama; pročelje je urešeno su više kipova; okolo kojih se kupe jata pitomih golubova S. Vlaha. Kada sam spomenuo te dubrovačke domaće ptice, kazati mi je, kako se u nijednom mjestu Dalmacije nesakuplja toliko lastavicâ (čijopâ), koliko po Dubrovniku: katkada, osobito *Placom*, zakriju i nebo.

Sred trga pred S. Vlahom uzdiže se *Orlandov stup*. Taj je odavna podignut; u njemu bijaše zasadjena zastava republike: od bijele svile sa S. Vlahom. Tu se je vijala i na dan Gundulićeve slave godine 1893 i to prvi put poslije pada slavne samouprave. S jedne strane stupa istesan je oružan vojnik, s mačem u desnoj ruci; lakat mu služaže kao mjera dubrovačkog lakta (51 cm.) Pripovijeda se, da je senat podigao stup godine 1418 u čast sinovca Karla V., paladina Orlanda, što je razbio na dubrovačkoj galiji kod Lokruma gusara Spucentu. No sličnih stupova imadu i drugi slobodni gradovi. Dne 6 siječnja 1825 strašan vihar obali Orlandov stup; godine 1878 ponovno je namješten, kako svjedoči natpis na njemu. Pred *Orlandom* su se nekada šibali i žigali zločinci, te im se palili brci.

U dnu *Place*, sa lijeve, začarat će te krasna zgrada, sa trijemom sprijeda. To je *Divona* (Sponza) ili ti carinarska zgrada. Vanjsko lice predstavlja veliku palaču u slogu preporoda, s velikim prozorima po mletačku. Gradnja bi odlučena godine 1514 po nacrtu Paška Michaelisa, a dovršena godine 1520, sadržavajući starinsku carinaru, rečenu *Sponza* (Fondigo) iz XIV. vijeka. Trijem sastoji od pet oblih lukova, naslonjenih na šest stupova. Na prvom su katu tri velika prozora s mrežastim uresima; na drugomu četiri četverouglasta, a izmedju njih izdubina sa kipom S. Vlaha. Ovih posljednjih godina zgrada je ljepo popravljena, osobito trijem. Dopuštenjem carinarskoga činovnika, uljegosmo u nutrnje ljepo dvorište, koje je na arkadama. *Divona* je nekada bila namijenjena „uredu procjene“, spremištu trgovine, a dvorana za glumište i za književne zborove. Rek bi, da se je u njoj kovao novac S. Vlaha. *Divonu* zovu i *Lužom*.

Digitized by Google

Nad vratima, u dnu *Place*, uzdiže se *zvonik za satnik*. Sagradjen je godine 1480 po Luccariu. Satnik je djelo fratra Baletina, franjevca iz Konavala. Zvono je lijevača Ivana Krstitelja iz Raba; po zvonu tuku dva mjedena čovjeka gvozdenim batinama Dubrovčani kadkada zbijaju šale sa tima urarima, koji odoljevaju vjetru, kiši i neprestano bubaju po velikom zvonu. Jedan je nekada bio nazvan „Franom sa zvonika“; a sada jedan „Vlahom“, a drugi „Ivom“ ....

Prodjosmo kroz vrata *Place*, te zaokrenuv lijevo, uspesmo se po širokim stepenicama, okolo kojih je lijepa balaustra, i uljegosmo u *crkvu Domenikanacâ*, ili ti u crkvu „Rozarija“.

Po velikoj crkvi razlijegao se je pijev Davidovih psalama iz mnogobrojnih glasova, zasladjenih tankim, tankim glasovima mladih fratrića. Crkva je na jedan brod. Sagradjena je godine 1306. Bijeli fratri dodjoše u Dubrovnik godine 1225, nastaniše se u manastiru S. Jakova na Pelinama, iza Ploča. Za doba francuzke vlade, crkva i manastir bijahu pretvoreni u skladište vojničko, kao što je sve do danas lijepa kapela Ružarice pred istom crkvom. Crkva je nekada imala 21 oltar, kasnije 18, a sada 13, koji nemaju velike zlamenisti, kako što imaju krasne slike, koje ih rese. Na oltaričima sa obiju strana glavnoga oltara čuvaju se vrlo lijepe slike S. Nikole i Blažene Gospe, od slavnoga Nikole Dubrovčanina, u slogu muranenske škole. Obe je slike popravio čuvar galerije slika akademije lijepih umjetnosti u Beču, spomenuti Eduard Gerisch. Sliku Blažene Gospe bio je ponio u Beč, te je sa iscrvotočena drva vještački prenio na pozlaćeno platno. Zakleo bi se, da je to sve novo novcato! Izmedju ostalih slika čuva se S. Mandaljena Ticijanova. Uz svetiću su S. Vlaho, mali Tobija sa ribom u ruci — oj, divan li ti je taj dečko! — pred njima kleči vlastelin Pučić, koji je sliku naručio. Lijepa je slika „Došašće Duha Svetoga“ od Vasarija. Na oltaru S. Vinčenca Fererija isti je svetac predstavljen kipom,

Digitized by Google

kojemu je lice crnca! U donjem zidu nad vratima, iznutri, vidiš tri prekrasna luka izradjena u kamenu. U crkvi su pokopani najodličniji plemići, kao Crijejevići, Pučići, Ljerkovići, razni arhepiskopi, inostrani poslanici, bosanski plemići i posljednji Damjan Ohmučević: te su njihovi grobovi, sa grbovima i uresima, pretvarali crkvu u pravi mauzolej, u pravi Panteon. Ali sve te uspomene prošlosti i ponosa danas su na žalost zakopane ispod pločnika od mramora!!! Nad glavnom kapelom visi veliko propeće u bizantinskom slogu. Pripovijeda se, kako su francuski vojnici kušali više puta, da ga snime: no svaki put bi se strovalio dolje onaj, koji bi se usudio do križa.

U zidu na dnu crkve nalazi se mramorna ploča, koju je općinsko vijeće umetnulo na uspomenu 300 godišnjice rodjenja slavnoga Gundulića, pošto se je do tada cijenilo, da je tu ukopan. Ploča je svečano otkrivena dne 8 siječnja 1888, uz misu, uz prigodno slovo, i uz polaganje vjenaca. Sa protivne strane namještena je spomen-ploča Medu Puciću. Na obima su pločama natpisi u latinskom jeziku, kao da su latinski pjesnici, a ne hrvatski!

U riznici je prekrasan oltar, pravo remek-djelo slikarstva i rezbarstva u gotičkom slogu. Resi ga deset umjetničkih slika. Riznica bijaše nekada crkvom „Gospe od Uznešenja“, sa grobljem. Izmedju grobnica nalazi se oveća ploča, sa natpisom: „Corpora Sanctorum“. Unutri je sačuvano sedam bijelih fratara. Otrag malo godina vrli otac Miškov, uvjerio se je o toj čudnovatoj istini. Uz riznicu, pred „kapitulom“, nalazi se moćnik. Vrijedni mladi fratar O. Rajmund Franetović otvori nam gvozdena vrata i povede nas unutra. Izmedju raznih rijetkosti, pokaza nam: glavu S. Stjepana, kralja ugarskoga; ruku S. Tome Apostola; ruku S. Mandaljene Pokornice; glavu S. Luke Evangjeliste; glavu S. Ane; prst S. Dominika; dražu sa krune Isusove; vlas Blažene Djevice Marije. Vrlo nas je zanimao zlameniti križ srpskoga cara Stjepana Uroša II. Milutina. Taj je križ darovao srpski kralj

Digitized by Google

Uroš, sin Velikoga Uroša, Raškoj crkvi SS. Apostola Petra i Pavla za njezinog biskupa Grgura II. Sastavljen je na način patrijarkalnih križa; vas je od srebra; unutri je šupljina, koju napunjaju tri komada S. Križa, na kojemu je bio propet naš Spasitelj. Visok je preko po metra. Na njemu su urezana četiri natpisa starim ćirilovskim slovima, a jedan latinskima. Na gornjem raskršću stoji pokraćen ovaj natpis: „*Isus Hristos Nika*". Na podnožju križa čita se: „*Si časni krst stvori Gospodin kralj Stjepan Uroš i sin Velikago kralja Uroša, domu svetih Apostol Petru i Pavlu, jako da mu je na zdravje i na spasenje i na otpuščenje grehov*". Ozdo: „*I krst stvori Episkup Raški Grigorije vtori, jako i ona udovica dve cete dadušte. Kto vshoštet si krst uzeti od svetih Apostol ili ot časnoga dreva da je proklet.*" Sa lijeve strane, na rubu donjega lakta i niz uzdužnu palicu čita se pokraćen natpis: „*Krstom ograzdajemi, vragu protivljamjem se, ne boješte se kazni ego ni lajana, jako grdi uprazdni se i popran bist siloju na drevje raspetago Krista*". S druge strane ozgo, niz uzdužnu palicu: *Renovata M. D. XLVIII.* Iza propasti srpskoga carstva, rekbi da su dubrovački trgovci negdje iskupili tu dragocijenjenost, te je darovaše crkvi Domenikanaca u Gružu posvećenoj S. Križu. To se je dogodilo od godine 1450 do 1521. Godine 1618 preniješe ga fratri u svoj dubrovački moćnik.

Zvonik je umjetno izradjen godine 1424 po fratru Stjepanu Dubrovčaninu. Jedno je zvono salio talijanac Bartul iz Kremone godine 1369; a drugo Ivan Krstitelj iz Raba godine 1519.

Krasan je *klaustar* u gotičko-romanskom slogu. U riznici čita se natpis, koji spominje ime graditelja klaustra, biva Paška Mihovila Dubrovčanina. Sred klaustra je bunar sa stupovima i mali perivoj. Samostan je na dva poda i lijepo je uredjen. U knjižnici se čnvaju razni rukopisi dubrovačkih pisaca, te fratra Cerve (Crijevića) „Viri illustres". Francuzki vojnici uništiše mnogu dragocijenjenu knjigu. Dome-

Digitized by Google

nikanski samostan sastavljaše za vrijeme republike posebnu državu, sa raznim samostanima u dubrovačkim zemljama: te je dao redu i crkvi vrlo učenih redovnika, pisaca i propovijedalaca.

Na podne, nasićeni ljepotama i uspomenama, zaprašismo put Gruža, da nasitimo i tijelo kod srdačnoga učitelja Kurajice, koji nas pogosti lukulanskim objedom. Nit knez dubrovački, čiji ćemo dvor popodne obaći, nije takovih ručaka osladjivao.

Popodne eto nas opeta, u družtvu raznih znanaca, posred grada.

Na *Placi* susetismo visoka, mršava popa. To je poznati kanonik Dum Ivan Stojanović, filozof i zadojen starim satiričkim dubrovačkim duhom. Tko nepoznaje *anedokte* iz života i iz pera toga čudaka, ali učenjaka, kakovih je malo kod nas? Otrag nekoliko godina, Dubrovnik je još pokazivao da ima ljubavi i ukusa za knjigom, više nego li ijedan naš grad. Poslije „Dubrovnika Zabavnika“ izlazio je „Slovinac“, koji se je kasnije iznevjerčio, te propao. Taj je okupljao oko sebe lijepo kolo Dubrovčana, koji su sada na drugomu svijetu ili skoro svi živu jedino za knjigu praktičnoga života. Odlično su kolo sastavljali: Pero Budmani, Luko Zore, Dum Antun Kazali, Nikša Gradi, Medo Pucić, Dum Antun Ljepopili, Šćepan Castrapelli, Matija Ban, Dum Ivan Stojanović, Avgust Ivan Kaznačić, Franjevac Kuzmić, Dum Pero Franasović, Dum Mato Vodopić, Vicko Adamović, i još koji. Od svih tih kojih sam ja zapoznao u tekar razpupčanom cvijetu svoje mladosti, životari u Dubrovniku jedino pero Dum Stojanovića, pa makar u podlistku lista „Dubrovnika“.

Prije nego smo uljegli u grad, bilo nam je uspeti se na Pile, da posjetimo „zlato“ moga prijana D.ra Frana Trošića u perivoju dičnoga rodoljuba gospodina Frana Dabrovića.*) Svi nas od srca primiše — kako što primaju Dubrovčani i pozvaše

*) Umro je veljače t. g.

Digitized by Google

na sutrašnje pirovanje. — A gosparu Pero, nebi bio i za nas nategnuo gusle svoje? — mladoženja će mi u šali. Ja ga iznebljuših i pružih mu sto komada pirne pjesme, koja je svršavala:

Vodi djevu, i srećno ti bilo,
Nek ti rodi do godine čedo,
Osmjeh dragi roditeljske sreće:
Nek ti dade roda i poroda,
Koji će se sa ponosom sjećat
Divne slave divnog Dubrovnika!...

Sa dna *Place* proteže se put podneva ispod plokate, gdje je „Orlandov stup", i crkva S. Vlaha široka ulica *Pred Dvorom.* sve do stolne crkve. Tu su u blizini razne ljepote graditeljstva.

Poslije zvonika za satnik, koji se diže uz donja vrata, dolazi *Stražarnica* republike; tu je i danas vojnička straža. Do *Stražarnice* je zdenac Onofrija La Cava, uzor-djelo renaissance. Po redu slijedi lijepa nova dvokatna palača, sva od bijeloga kamena: *Općinska palača,* u slogu preporoda. Sagradjena je godine 1867, po graditelju spljećaninu Perišiću. Lijepo je pročelje urešeno „medaljunima" glasovitih gradjana. Tu bijaše zgrada Velikoga vijeća, podignuta 1344. Unutra bijaše sva pozlaćena i urešena afreskima. Na ulazu čitao si opomenu: „Oblite Privatorum — Publica Curate!" Godine 1816 požar uništi tu historičnu zgradu. U novu je zgradu prenesena spomen-ploča slavnoga rodoljuba Nikole Bunića. U desnome krilu današnje palače nalazi se općinski ured, a na drugom podu gradski muzej; u lijevome je krilu gradsko glumište, osnovano godine 1869 po vlastelinu Luci Bondi-u. Obadjosmo malo ali ljepušno glumište, te općinske dvornice. Pri zemljištu je gospodska kafana, gdje se sakuplja cvijet gradske gospode i vojništva. Muzej nam je posjetiti opose.

Eto nas napokon pred glasovitim *Dvorom* ili ti pred *Kneževim dvorom.* pred najzlamenitijom zgradom slavnoga Dubrovnika. Ako svaki od obadjenih spomenika djeluje na tvoju esteličnost, no knežev dvor

Digitized by Google

zaokupi ti srce sa tisuću misli prošlih dana, prošle slave. Što je u Mlecima duždeva palača, to je u našem Dubrovniku knežev dvor. U njemu je knez stanovao za čitavi mjesec dana, odredjeni rok kneževanja. I sa graditeljskoga pogleda ovaj nezaostaje za mletačkim, nego u veličini i u prostoru; a možda je gdjegdje armoničniji. Sagradjen je godine 1438 po Onofriju di La Cava. Kada ga dne 8 kolovoza godine 1462 ošteti vatra, popravi mu gornji dio Juraj Orsini, nazvan Dalmatinac, sa Michelozzi-em: ta dva obnoviše skoro svu zgradu. Tu se mješa čisto romanski slog i talijanska gotika. Palača se naslanja na šest svodova, koji se, krasno izradjeni, uzdižu nad sedam debelih i bogatih stupova. Na svakomu je stupu različito izradjen nadstup. Najljepši je tako zvani Eskulapijev nadstup, koji se nalazi na skrajnom stupu sa desne. Tu vidiš starca u togi, sa dugom bradom, a na glavi mu senatorska kapa, sjedi za klupom alhimiste, sa knjigom u desnoj ruci. Odavna se mislilo, da je ta zanimiva radnja donešena iz staroga Epidaura i da prikazuje Eskulapija; no kasnije se doznalo, da je to djelo kremonskoga plemića Nikole Laziri-a. — Pod krasnim svodovima sjedio je knez sa Malim vijećem prigodom raznih svečanosti i igara, koje su se pred dvorom obavljale. Na Bukovčevoj slici „Slava Dubrovnika“ igra se „Dubravka“ pred dvorom: gospoda su ispod arkada, a isti slikar gori na prozoru. Knez je dolazio kroz mala vrata u kutu. Uz ta su druga „Vrata milosti“, kroz koja dobivaše siromah kruha i žita. Velika su vrata tako krasno izradjena, da ostaneš zapanjen. Tu je zapletaja lišća, krilatih genija, životinja, junakinja, furija, angjela, itd. Neki misle da je dvor imao dva poda. Nad arkadama u pročelju reda se šest velikih lijepih prozora, a dva sa strane istim redom: svi su u čistoj talijanskoj gotici. Dvorište je takodjer lijepo na arkadama. Svaki donji svod nosi dva manja, spojena jednim samim stupom. Sred dvorišta stoji spomenik pučaninu Mihu Pracatu. Poprsje je od tuča, a uzdignuto je godine 1637. Na glavi kipa još se vidi

Digitized by Google

izdubak, što je zadobio za trešnje. Pracatov je jedini javni spomenik u staromu Dubrovniku, uz mramornu ploču rodoljubu Buniću. U jednoj dvornici pokazaše nam zlameniti arkiv slavne republike. Mnogu rijetkost oštetiše i pokradoše iz dvora francuski vojnici; a mnogu požar uništi. Knez je vazda stanovao u palači; izlazio bi sa pratnjom vijećnika, tajnika, kancilijera, 24 crveno odjevene straže i glasbom. Odijelo mu bijaše: crven plašt, crna šaršunasta vrpca na lijevoj strani toge, crvene koljenke i cipele. Sada je dvor pretvoren u ured c k. kotarskoga poglavarstva. Silazeći niz stube, susretismo mlada čovjeka u galunima c. k. komisara. Rekoše nam, da je te pisac cijenjenih knjiga: „Perom i olovkom“, „Ksante“, „Ekvinocija“ i „Psiche“. Tekar se vraćao iz Stona, kamo je bio otišao, da nadzire pučku besjedu zastupnika Biankina. U Dubrovniku je još jedan, kojega rese zlatni službeni galuni, a ljubitelj je naše lijepe knjige, to je V. Milić.

Ako ispred dvora uzdigneš pogled put sjevera, vidit ćeš kako se ponosni Srdj, sa lijepom tvrdjavom uzdiže nad gradom. Grjehota božja, da je borje po brdu tekar zasadjeno!

Krenusmo naprijed, da uljegnemo u veličanstvenu stolnu crkvu S. Marije. Ta je namah do plokate „pred dvorom“, sa južne strane. Okrenuta je pročeljem put istoka. Uzdiže se ondje, gdje se je nekada uzdizala prekrasna stolna crkva, koju je grozna trešnja razorila; a bila je sagradjena XIII. vijeka, u 44 godine, a zapadala je oko 100.000 zlatnih dukata. Rekbi da je započeo staru crkvu graditi engleski kralj Rikard Lavjega Srca, kada se je vraćajući se iz Palestine, spasio na Lokrumu, te za zavjet htio da na ostrvcu podigne crkvu, a Dubrovčani ga zamolili, da je sagradi u gradu. Bijaše rimskog sloga, na tri broda, na visokim mramornim stupovima. Unutra se svjetlijaše zlato i srebo, prekrasne slike i mozajici. Na glavnom oltaru bijaše bogata srebrna slika, sa osamnaest likova; a povrh prezbiterija ve-

Digitized by Google

liko propeće od srebra, sa kipovima Blažene Gospe i S. Ivana u naravnoj veličini. Osim toga, bio je jedan oltar vas od suhoga srebra i zlata. Pripovijeda se, kada je grozna trešnja to sve uništila, te se pojavio požar, da je rastopljeno srebro plivalo kao more po pločniku crkve ispod ruševina! Nova je crkva takodjer na tri broda. Njezina te kupela mnogo sjeća S. Petra u Rimu, kao što tvrdjava *Minčeta* rimskoga „Castel S. Angelo". Sagradio je arhitekt Andreotti; svečano je posvećena dne 29 siječnja 1713. Iznutra i iz vanka ističe se korintski slog, a sa strane do okrajaka kube vide se balaustre atičke. Posjeduje dragocijenjenih slikarija. Nad glavnim oltarom uzdiže se slika „Uzašašće Gospino", što se misli da je naslikao Ticiziano ili njegov učenik. Vidismo „Gospu" od Parmigiane, „S. Katerinu" od Palme il vecchio, više slika Padovanina, „Spasitelja" od Andrije del Sarto, „Spasiteljevu glavu" ov Pordedona, te „Gospu della Seggiola", što se tvrdi da je izradio Rafajel Sanzio, itd. Ima lijepih mramornih oltara i kipova. Najljepši je oltar S. Ivana Nepomuka, što ga je crkvi darovao, godine 1758, dubrovčanin biskup N. Gjivanović. U crkvi je sahranjeno srce glasovitoga matematičara Boškovića, kako ti svjedoči natpis na velikoj mramornej ploči u kapeli Gjorgjićeve porodice. Crkva posjeduje krasno novo orgulje, kakva ne ima do sada nigdje u pokrajini: a nigdje se u Dalmaciji negoji crkovno pjevanje kako u Dubrovniku. Dubrovčani vrlo ljube glazbu, kao i sve što je lijepo i plemenito.

Najveći ures, vajveću dragocijenjenost, što Dubrovnik posjeduje u stolnoj crkvi svojoj, jest *Moćnik* ili ti *Relikvijar* Taj je od vajkada na glasu obzirom na broj i na rijetkost svetih moći, te obzirom na krasne zlatne i srebrne radnje, kojima su okovane i koje svjedoče o zlatarskoj umjetnosti starih Dubrovčana. Svi glasoviti putnici, koji prolazahu kroz grad, čudiše se tomu mnoštvu svetih ostanaka, te čestica iz Isusova života. Prije trešnje bilo ih je 300 komada; sada ih je samo 200. Iza trešnje moći su bile sahranjene

Digitized by Google

u tvrdjavi Revelin, zatim u domenikanskom kapitulu, sve do godine 1721, kada su svečano, na dan S Vlaha, prenešene u stolnu crkvu i namještene u naročitoj kapeli, gdje su i danas. To sveto blago čuva se s velikom pomnjom, pod trostrukim ključem, u zgradi sa desne velike kapele. Otvara se 2—3 puta na godinu i prigodom rijetkih svečanosti. Nastojanjem učtivih prijatelja kod crkovne i gradske vlasti, podje nam za rukom, da obadjemo to sveto shranište s kojim se može da natječe jedini Rim. Po srijedi uzdiže se kao oltar, vas pozlaćen, a po njemu je namještenc mnoštvo ruka, noga, glava, šćuta. Sve je okovano u srebru ili u zlatu, i sve je ukusno rasporedjeno i tačno zabilježeno. Izmedju dragocijenjenih moći nalazi se slijedeće: Komad S. Križa, dug 24 cm., što ga je darovala žena kralja Stjepana kraljica Margarita, koja je u Dubrovniku preminula kao dumna; kaplja presvete krvi Isusove; tri drače trnove Isusove Krvi; glava, ruka i grkljan S. Vlaha; ruka S Antuna Opata; komad ploče groba Gospodinova; komadić odjeće Isusove; ruka S. Šimuna i Jude apoštola; noga S Bartula apoštola; noga S. Luke Evangjeliste; hrbtenica S. Avgustina biskupa; glava S. Lovrijenca; glava S. Andrije Apoštola; glava S. Mandaljene Pokornice; ruda S. Ivana Krstitelja; noga S. Jakova Apoštola; komad spužve, kojom je Isus bio napojen na križu; komad stupa, pred kojim je Isus bio svezan u dvoru Pilatovu. Jedna od najzanimivijih rijetkosti jest pelenica, u kojoj je bio povijen Isus, kada ga je S Šimun prikazao u templu. Ta dragocijenjenost ima vrlo zanimivu povjest, kao skoro sve glavnije moći. Čuva se u krasno izradjenoj srebrnoj škrinji. Duga je oko metar i pô, a otkana je od Amijanta ili ti vune od Salamandre, koja odoljeva vatri. Gledajući je kroz staklo, koje je sa sviju strana kovčega, rekao bi, da je oštra i bodljiva, dočim je sasvim meka i glatka. Pripovijeda se, da su je običavali strići, te nositi ženi, koja teško radja, a da bi vazda ostala iste veličine, dok je nijesu nekoj žudijkinji ostrigli. Za svečanim ophodom na blagdan

Digitized by Google

S. Vlaha svaki svećenik i klerik nosi u ruci po koju svečevu nogu, ruku ili kost, te pruža na cielivanje pobožnomu puku naokolo. Četiri redovnika nose na ramenima, ispod nebuice, S. Pelenicu, a vojnici je prate nabodenim bodežima. Glavobolci prolaze ispod, te glavom dirnu u dno skrinje. U *Moćniku* se čuva i raznih drugih predmeta. Umjetnička radnja, koja privlači pažnju posjetioca jest srebrna kamenica sa peharom. Teži jedanaest kilograma. Izradio je Dubrovčanin Pragonović, po nalogu prabiskupa Timoteja Maffea, koji je htio darovati Matiju Korvinu. Kamenica je pokrita krasnim životinjicama, a iz pehara diže se kita morskih trava. To je sve umjetnički izradjeno i pozlaćeno, te urešeno raznim slikama. Kaže se, da kada bi se voda lijevala, životinjice bi se čudnovatim ustrojstvom micale po dnu. Dvije životinjice manjkaju: rekbi, da ih je neki engleski tourista turio u špag.

Otrag desetak godina grom je znatno bio oštetio kupolu te i dio crkve, a to je sve kasnije bilo tačno popravljeno.

Pred crkvom je biskupska palača, koja nema ništa osobita. Presvijetli Marčelić bio je na putovanju, inače bili bi smo rado otišli, da mu se poklonimo i da mu „iskalašimo inkunicâ“ za djecu.

Poslije pohoda stolne crkve, eto nas opeta *Pred dvorom.*

Krenusmo širokom ulicom, koja ravno ispred dvora kreće put zapada. Eto nas namah na *Poljani.* Ta nam se širi sa lijeve. *Poljana* je najveći trg u Dubrovniku; vas je popločen; i tu je prodavaonica voća i zelenja. Svakoga je jutra tu mnoštvo lijepih, čistih, skladnih prodavačica iz čitave okolice. Kupac, koji osjeća ljepotu i dragost žene, doista ja na muci, jer nezna u koje da kupi i što da kupi.

Skinusmo šešire pred lijepim spomenikom, koji se diže posred *Poljane,* što ga je narod podigao pjesniku Ivanu Gunduliću, te uz velebno narodno veselje, otkrio dne 26 lipnja 1893. Spomenik je dosta visok,

Digitized by Google

sav je od mramora. Naokolo su četiri prekrasna basorilijeva od tuča. Jedan predočuje „Kralja Ladislava“; drugi „Slobodu Dubrovnika“; treći kako „Kizlaraga otimlje Sunčanicu“; četvrti gdje „S. Vlaho blagosivlje kršćansku vojsku“. Nad mramornim podnožjem uzdiže se kip pjesnikov, takodjer od tuča, u vlastelinskoj odori, sa knjigom u lijevoj ruci, a sa perom podignutim u desnoj. Izmedju raznih uresa u mramoru, vidiš grbove pjesnikove obitelji i slavne republike. Djelo je poznatoga hrvatskoga kipara Ivana Rendića iz Brača. Prigodom otkrića spomenika, desio sam se tude sa slavnim Račkiem. On je u velike hvalio djelo, ali je primjetio dvije stvari, koje su sitnarije, ali jako karakteristične. On tvrdi, da nad krunama, koje se vide na grbovima plemića, nije bilo za doba slavnoga pjesnika onih zvijezdica, što su danas umetnute, pošto je to Austrija dodala; a drugo, da za Gundulićevih vremena nije bilo onih umjetnih vlasulja, jer to je uvedeno za Ljudevita XVI. Ja bih se usudio još nešto dodati. Kip pjesnika u izrazu mnogo izostaje prvom nacrtu istoga Rendića. Taj je nacrt naslikan u svim listovima; a nigdje nijesam vidio spomenik, onakav kakav je sada na Poljani. U prvom nacrtu vidiš krasno lice mladoga pjesnika, pjesnika slobode; dočim na sadašnjem kipu zriješ jedino lice pjesnika „Suza sina razmetnoga“, koje nije u najboljem suglasju sa ondašnjom vlastelinskom odorom, koju danas naša sitna djeca odjevaju. Neznam tko je prvi nacrt odbacio: Rendić ili odbor. Gundulićevo slavlje trajalo je tri dana. Učestvovalo je rodoljuba sa sviju strana južnih slavenskih pokrajina. Položeno je pred spomenikom 46 srebrnih, a 150 lovornih vjenaca. U glumištu se je igrao Vojnovićev „Gundulićev san“; a pjevali su hrvatske pjesme zagrebački „Kolaši“. Na *Poljani* će se do skora dizati krasna česma, što je pripravlja isti Rendić.

Sa *Poljane* zaokrenusmo put južne strane, te se uspesmo po širokim poluokruglastim stepenicama do *crkve Jezuvitâ* ili ti Isusovaca. To je prvi umjetni

Digitized by Google

spomenik, uzdignut na ruševinama poslije grozne trešnje. Pročelje je crkve prelijepo. Osobito se ističe portal. Crkva je velika, ima jedan brod, sa više malih kapela, u kojima su oltari. Svršena je godine 1725, u slogu preporodjenja, po nacrtu rimskoga graditelja Pozza. Na nebu velike kapele naslikan je u „afresku“ raj nebeski; lica su u naravnoj veličini. Donja kapelica sa lijeve pretvorena je u špilju od Lourdesa. Sa pobočnih strana crkve nalaze se visoki kori vlastelinskih obitelji.

Stepenice, koje vode sa Poljane do crkve, sagradio ih je graditelj Podalacqua. Te su vodile u glasoviti dubrovački zavod („Collegium Ragusinum“), koji se i još uzdiže uz crkvu sa podneva, a pretvoren je u vojničku bonicu. Tim glasovitim zavodom nekada su vladali Školopi, a nekada Isusovci. Do otrag nekoliko godina Isusovci su vladali dijocezanskim sjemeništem. Uslijed bune mladeži, koja se zbila jedne noći, Isusovci su i otud odalečeni. Pred crkvom je poljana „Nad Jezuitama“, zasadjena stablima. Nad vratima bivšega zavoda još je satnik, koji je razdijeljen na *šest* sati.

Sidjosmo epeta na *Poljanu*, te proslijedismo put zapada, ulicom „Izmedju Bačvara“, do grčko-istočne crkve. Ta je sagradjena na mjestu, gdje se je dizala kuća, u kojoj se je rodio slavni Gundulić. Rekbi da je današnji dubrovački načeonik tu zlamenitu zgradu prodao. Crkva je podignuta godine 1877 po nacrtu Spljećanina Perišića. Sva je od bijeloga kamena, sa dva lijepa zvonika nad pročeljem; a okolo crkve je gvozdena ograda. Unutri ima više dragocijenosti, te darova ruskoga cara i lijepe slikarije Anatasija Hilandarskoga od godine 1786.

I tim svršismo pohod zgradâ, koje je svaki putnik dužan da obadje i da im se nadivi.

Prošetasmo se zatim ulicama raznim i obadjosmo razne prodavaonice. U prodavaonicama se najviše ističe narodna nošnja; a većinom su vlasnici tih prodaja pravoslavni ili ti *Vlasi*, kako ih Dubrovčani

Digitized by Google

nazivlju. Prodjosmo preko ulice „Prijeko“, koja ide uzduž *Place*, posred sjevernoga dijela grada. U toj su ulici nekada stanovali najbogatiji gradjani, te još vidiš starih krasnih kuća, sa pozlaćenim štropima. Računa se da su sami trgovci Prijeka posjedovali glavnice do 2 milijuna dukata.

Obadjosmo i ribarnicu, te malu luku sa istoka. Začudismo se, što ljudski i čisti Dubrovnik neima boljeg i čistijega javnog z.....!

Posjetismo knjižarnicu i tiskarnicu Dragutina Pretnera. To je jedina knjižara u Dubrovniku. Gospodin je Pretner došao tamo iz Hrvatske i radi svoga rodoljublja našao je potpore u općinstvu. Kod njegove je tiskarnice izlazio „Slovinac“, a sada izlazi hrvatski list „Crvena Hrvatska“. Druga je tiskarnica „Srpska štamparija Antuna Pasarića“, kod koje se tiska srpski list „Dubrovnik“, a urednikom mu je bivši gimnazijalni učitelj Korčulanin Fabris. Obadjosmo i lijepi fotografijski atelier rodoljuba A. Miletića

Pred večer krenusmo na *Ploče*. To je predgradje Dubrovniku sa istoka; proteže se sve do S. Jakova, za kilometar duljine. *Ploče* nekada bijahu mjestom, gdje silazijahu mnogobrojne karavane sa turskih zemalja, krcate robe, koju iskrcavahu na „Tabor“, a putnici prolazahu kvarantenu u „Lazaretima“. *Ploče* su dnanas jedino ugodnim šetalištem. Ispod hlada poma, čempresa, aloja i drugoga bogatoga bilja, uživaš pogled na more, na grad, na obližnji Lokrum i na cavtatska zelena brda. U dnu šetališta leži opustjeli samostan Benedektinaca *S. Jakova od Visnice*. Sagradjen je godine 1222 zadužbinom Ivana Gundulića i njegove žene Dobroslave. Kaludjeri toga samostana bili su na glasu sa učenosti i sa svetosti. U staroj crkvi su grobovi Tuberona Cerve i pjesnika Injacija Gjorgjića. Blizu samostana bijaše palača obitelji Sorgo-Bobalia, u kojoj bi poslanici za Carigrad čekali naredbe senata i opraštali se sa milima svojima. Obala je do S. Jakova hridinasta i špiljasta. Put se proteže nad morem izmedju lijepih bašća. Sidjosmo

Digitized by Google

do mora niz lijepi zaselak, da posjetimo *špilju Betinu.* Ta nema ništa zlamenita, osobito za putnike, koji su se divili modroj špilji na Biševu kod Visa; ali je njezino ime poznato. Puk priča, da je otrag 200 godina u njoj živio neki čarobnik Bete, koji je moru zapovjedao, zvijezde motrio, a zrcalima brodove palio. Taj čarobnik je bio glavom glasoviti matematičar i astronom Marin Ghetaldi (1566—1624). On je nad špiljom posjedovao lijepu bašću, te radi pokusa dolje silazio, sa dalekozorim i optičkim zrcalima. Danas je Betina lijepim kupalištem osobito pitomcima raznih zavoda.

Iza kako smo čitavi dan sladili uspomene prošloga Dubrovnika, u večer povede nas ljubezni prijatelj S. T., da na velikoj „taraci" „Hôtel de la Ville" osladimo sadašnji Dubrovnik. Tu je bilo mnogo izabrane gospode — a ljepotica na pretek — koju je veselio čitave večeri koncerat autonomaške, *recte* talijanaške glazbe. Oj, gorke li su takove slatkarije u zavičaju tolikih slavnih pjesnika, u gradu koji je „kruna hrvatskih gradov"; u gradu, gdje je hrvatski jezik muzika nad muzikama! Teško će narodu i budućnosti odgovarati oni, koji su krivi tim bezumnim borbama, koje slavni Dubrovnik ponizuju i svetogrdjuju njegovu sjajnu prošlost!.... Božja je grjehota, što neki nadošljaci hoće, da zbrišu sa lica toga našega bisera na Jadranskomu moru značaj uljudbe, mira, bratske ljubavi, umjetnosti, iskrenosti!..

Digitized by Google

6 Rujna.

Po Dubrovniku — Izlet na Lokrum.

Dne 6 rujna ravno ćemo, i to ranim jutrom, do *Poljane*. Bijaše taman nedjelja. Tu je prava slika krasne i razne narodne nošnje iz dubrovačke okolice. Lijepe župke živim šarama nošnje svoje, te kolajnama oko vrata, na kojima su zlatna zrna kao orasi, zamamljuju ti oko. Konavoke bjelućom svojom svjedoće ti, koliko tamošnji pučanin ljubi čistoću odjeće. Nema nigdje u nas čistijega mjesta, čistijih kuća, čistije odjeće, do u dubrovačkom kotaru Mislim da nit u Olandiji, gdje donapokon i zidove kuća peru — kako pripovijeda moj dragi De Amicis — neima toliko sjajne, ugodne čistoće. Čistoća na tijelu i oko sebe, ljepota zdrave krvi, te skladnost u riječi i u djelu, hoće da se zaljubiš u dubrovački mili tip. Čini mi se, da bih se nazvao presrećnim učiteljem, kada bih izvojštio od školske vlasti i najposljednje podučiteljsko mjesto u Dubrovniku, u gradu koji mo toliko *gusta!*

Sa *Poljane* odosmo da posjetimo čitaonice. U Dubrovniku su dvie: hrvatska, te novija srpska. Najprije posjetismo bližu i to srpsku. Na čitalačkom stolu nadjosmo mnogo publikacija, većinom ćirilovicom. Dodje mi do ruku stariji broj „Dubrovnika“, u kojemu mi podlistak primami oko: nedigoh ga sa hartije, dok ne svrših. Tu se ticalo nečesa, što me vrlo zanimalo. Teško je o sebi govoriti; ali ima slučajeva, kada je čovjek dužan, da reče ono što misli.

Digitized by Google

Nemogu premučati, a da ne rečem dvije, ne radi sebe, već radi same stvari i žalosnih književnih prilika izmedju braće Srba i Hrvata. Podlistak „Dubrovnika„ donosio recensiju poznate De Amicisove knjige „Srce“, što sam ja na *hrvatski* preveo, a sada ga neki profesor Kalik na *srpski* preveo u Beogradu.

Netom je izišla u Italiji ta nenatkriljiva uzgojna knjiga, ja sam je, s dopuštenjem vrloga pisca, preveo ili bolje preudesio za našu djecu. Pri tom radu meni je lebdila pred očima zajednička ljubav izmedju Srba i Hrvata; te kako je De Amicis zagovarao ljubav izmedju stanovnika raznih pokrajina Italije, tako sam ja nastojao, da malenoj djeci govorim o narodu, koji stanuje po raznim pokrajinama našima i da joj ulijevam u srce ljubav i slogu izmedju rodjene braće. S toga je tude dječaka iz Zagreba, iz Biograda, iz Srbije, iz Crnegore, iz Dalmacije, iz Bosne, itd. Iz čitave knjige izvire ljubav izmedju Srba i Hrvata: te dječaku Hrvatu govorim o Srbima, *kako još nijedan Srbin* — barem koliko se iz knjigâ razabire — *nije o Hrvatima govorio.* To sam učinio iz uvjerenja, jer sam uvjeren, da tako jedni i drugi treba da uzgajamo mladi naraštaj, ako nam je do budućnosti. Kada je izišao moj prevod, mnogi su listovi i hrvatski i srpski opširno o knjizi pisali i hvalili. Poslije dvije godine priredio sam drugo izdanje, jer je knjižar kao na jagmi, razprodao sve prvo izdanje od više tisuća komada. Te iste godine bio mi je pisao jedan od odličnijih publičista i književnika srpskih, da će, uz moju privolu, otisnuti knjigu ćirilovicom. Ako je dakle moj prevod takom plemenitom namjerom izradjen, te bio pohvaljen, odobren i raspačan u više tisuća komada, te ja rado pristao, da se otisne ćirilovskim alfabetom: čemu taj novi prevod toga srpskoga profesora? Ali taj gospodin htio je da napravi prevod za Srbe! Štiva, što sam ja preudesio, preudesio je i on: ali on je ostao u kraljevini Srbiji sa Srbima i neće da znade nit za moje Hrvate, nit za zajedničku ljubav, nit slogu, nit išta drugo....

Digitized by Google

Njemu engleški parobrod vodi Srbe iz Dalmacije! — To je sasvim po srpsku! rekli bi oni, koji optimistički nemisle, kako mislim ja, o slozi izm dju Srba i Hrvata. Dobro, neka bude tako! Ali čujte i drugu i *risum teneatis*. Taj gospodin Kalik neznade za moj prevod, kao da je Zagreb u Kini! On po svoj prilici profesor jezika i književnosti, neznade za knjigu o kojoj su skoro svi hrvatski i srpski listovi govorili: on jedino kaže, da je tu knjigu preveo kod Hrvata *prof. Samsović*. (Kao učenik potpisivao sam u javnosti: P. K. Sansović). Na prvom i na drugom izdanju moga prevoda stoji moje skromno — i ako velikim slovima — ime i bezime Kakvi su to književnici i „profesori", a po gotovu, kakva su nam to braća! Žalostno i vrlo žalostno! To je zar milo za drago?! Mjesto *cliché* knjižare Hartmanove, koji u mojim izdanjima predstavljaju našu djecu: „državna srpska štamparija" uzajmila je u braće Trevesa *cliché*, koji predstavljaju puka talijanska lica i talijansku nošnju ispod pripovjedaka o srpskim junacima u srpskoj Srbiji. *Difficile est satiram non scribere!*

Iz srpske štionice odosmo u hrvatsku, koja je na Placi prama Maloj braći. Ta broji cvijet dubrovačke inteligencije. Na stolu je oko pedeset publikacija u raznim jezicima. U jednoj je sobi uljena slika pjesnika Gundulića od Celestina Medovića. Prigodom Gundulićeve slave njezine su dvorane bile pune poput šipka zrnjem. Tu su se sastajali najodličniji gosti; tu su se, uz burno povladjivanje i uz opći zanos, izricale najvatrenije, najrodoljubnije besjede; tu su na ramenima bili nošeni Biankini, Buzolić i slični; otuda se razlijegale divne naše pjesme „Glasna jasna" i „Lijepa naša domovina" iz divnih grla zagrebačkih Kolaša. Dok smo mi čitali za stolom u manjoj sobi čitao je na glas *diskoras* iz „Crvene Hrvatske" vrli rodoljub kanonik Dum Mato Pišta.

Na *Placi* susretosmo dva ljubitelja pučkog učiteljstva. To su moji znanci, vrijedni učitelji i pisci

Digitized by Google

Vicko Adamović i Antun Vučetić. Gospodin Vicko je Adamović stariji marnik i radnik na učiteljskom polju. Poslije smrti nezaboravnoga našega Buzolića, Adamović je Nestorom — i ako ne po dobi — dalmatinskoga učiteljstva. U nj sa ponosom možemo uprijet prstom svi mi učitelji, da naučimo, kako treba da ljubimo svoj uzvišeni stališ i lijepu knjigu. Koliko taj vrijedni i učeni nastavnik ljubi učiteljstvo, najbolje će zasvjedočiti slijedeće riječi, koje je meni upravio nazad godinâ, a koje ja u zlatnom okviru čuvam u muzeju svojih milih uspomena: „Pučki sam učitelj i to su Vam svi moji naslovi. Ljubio sam školu, a i sada pri koncu školskoga službovanja, ćutim u srcu istu ljubav za učiteljsko zvanje, kao što sam ja ćutio nazad 35 godina, kada se istome posvetih ne iz prisilja ili za nevolju, nego iz čiste požude, da svomu rodu budem od koristi".

On je bio za više godina kotarskim školskim nadzornikom u Dubrovniku; sada je upraviteljem pučko-gradjanske škole. Uz razne članke i knjižice na hrvatskom i na talijanskom jeziku, napisao je zanimivu radnju, u dva sveska „Gradja za povjest dubrovačke pedagogije". To mu je izdao „Hrvatski pedagogičko-književni zbor" u Zagrebu, kojemu je on pravim članom. Uštivo nam pokaže školske prostorije, te zanimivi *Učiteljski muzej*, što ga je on, otrag 5—6 godina, utemeljio. Plemenita je ta njegova zamisao bila! S nevjerojatnom ustrpljivošću i marljivošću, poput marne pčele, on je tu pribrao i lijepo uredio razne stvarčice, uspomene, ma bilo knjige, bilo slike, učila, rukopise, i sve ono, što spada na obuku, a može zanimati učitelje i uzgojitelje. Ovom prigodom stavljam na srce svima kolegama tu lijepu, ali tekar započetu zbirku. Štogodj im dodje do ruku, a znadu da se odnosi na školovanje, neka nabave i tu pošalju. To je naše i bliže nam je, nego što su neke zaklade i raznovrsne prosjačine. Začudno mi je, što se nije našao nit cigli učitelj na posljednoj pokrajinskoj učiteljskoj skupštini u Kotoru, da bi spomenuo taj plemeniti osnutak!

Digitized by Google

Gospodin Vučetić je učiteljem u dubrovačkoj gimnaziji. On je za više godina bio nadzornikom u spljetskom kotaru, te se je sa svim zanosom brigovao oko našega uzvišenoga, i ako zalibože malo cijenjenoga i naplaćenoga, stališa. Sjećam ga se dobro na pokrajinskoj skupštini u Dubrovniku godine 1888. Tada se je sastavljala nova osnova za pučke škole. Oj, kolikim je zanosom gospodin Vučetić radio oko toga pitanja, te pravim marom, pravom ljubavi učestvovao u svakoj raspravi, a vazda na korist i olakotivanje teškoga rada pučkoga učitelja! Rekao bi bio, da je taj čovjek proveo i da će provesti čitavi svoj život u zabitnoj, ali visokoj, visokoj sobi pučke škole. Ove je godine napisao dvije zanimive knjižice iz domaće povjesti, biva: *Dubrovnik za Kandijskoga rata 1645—69*, te *Lokrum i odnošaji Dubrovnika sa Mlečićima u XVII vijeku.*

Iz *Učiteljskoga muzeja* krenusmo u *Domorodni muzej*, koji je na drugom podu općinskoga doma. Utemeljio ga je, otrag dvadesetak godina, vrijedni ljekarnik Drobac, uz pomoć raznih dubrovačkih rodoljuba. Kako uljegneš u muzej, namah prama vratima, vidiš poprsje zaslužnoga utemeljitelja.

Muzej zaprema dvije velike dvornice. U prvoj su zbirke starina, te predmeti zanimivi iz raznih strana svijeta, iz razne dobe i raznih običaja. Najviše su nas zanimale uspomene slavne republike. Tu je primjerak svih novaca S. Vlaha; tu su pečati raznih vlasti samovlade; razno oružje, te crveno svileno odjelo posljednjega kneza; svilena zastava, koja se je vijala na „Orlandu“, itd., itd. Posred dvorane na stolu ispod stakla, nanizani su srebrni vijenci, koji su resili Gundulićev spomenik na dan otkrića. Mnogi su izradjeni u Dubrovniku, a skoro svi u Dalmaciji, te su na čast domaćim zlatarima. Izmedju raznih ističu se osobito grada Dubrovnika i hrvatske dubrovačke čitaonice, a izradili su ih — ako se ne varam — zlatari Bibica iz Dubrovnika.

U drugoj su dvornici bogate zbirke iz rudarstva

Digitized by Google

i iz živinstva. Zanimiva je zbirka ptica, počam od najsitnije do najveće, sa odnosnim gnijezdom i sa jajima. Bogata je takodjer zbirka riba, te gmazova Izmedju velikih životinja ima vuk i bijeli medvjed; a izmedju domaćih ogromna, krasna pitoma mačka od godine 1882. Spomenut ću, da takovih mačaka ima mnogo po Dubrovačkim kućama, jer je tamo mačka vrlo dragom životinjom.

Oko jedanaest sata nadjosmo se u dubrovačkoj luci. No prije nabavismo u knjižarnice Pretnerove dvije „ulaznice na Lokrum", kojoj je svakoj za inostranca kruna, a za mješćanina pô. Malom, lakom ladjicom zavozismo put glasovitoga, čarobnoga Lokruma, da obavimo posljednji, ali najpjesničkiji posjet svoj divnomu Dubrovniku i krasnoj mu okolici. Južina uzburkala srebreno more, koje je, osobito ljeti, nalik velike staklene ploče izmedju slavnoga grada i čarobnog ostrva. Stoga je malom čamcu bilo bojak biti sa jakim, strastvenim morskim poljupcima. Misao, slatka misao, da idemo na Lokrum, zauzda sijedoga Neptuna, koji bi u drugoj prigodi, bez sumnje, bio dirnuo u naš želudac. Pošto se je naš vrli Karont 20 časaka znojio, stupismo na prvi kraj vilinskoga ostrva.

Lokrum, taj pravi dragulj lijepoga mora, uzdiže se, poput kite bujna zelena cvijeća, drevnome Dubrovniku odmah na jugoistoku. Rekao bi gdjekad, da je Lokrum ogromna zelena oklopnjača, koja brani izlaz u našu Atenu. Pruža se od sjeveroistoka jugozapadu; dug je 1·85 kilometara, širok 0·99, a u opsegu imade 5·56. Najviši mu je vrh sa sjeveroistočne strane; dosiže do 91 metar nad morem. Na tome je vrhu tvrdjava, koja je sada prazna, a nekada je branila ulaz u gradsku luku. Sa tvrdjave puče krasan pogled ne samo na monumetalni grad, na orijentalne Ploče u hladu Palama gustih, već na okolicu, te na čarobno more i na njegova biser-ostrva.

Vas je Lukrum obastrt gustom, bogatom šumom bilja i svakovrsnoga cvijeća, da te zapanjuje bogatstvo majke naravi i čovječje vješte ruke. Vazduh je bistar,

Digitized by Google

kao oko krasnih i skladnih dubrovkinja, a topao kao srce potomkinja Zuzerićke Cvijete. Tu je vječno pramaljeće, kao što slavni pjesnik Preradović veli:

Dalmatinskoj na obali krasnoj
Razvilo se pramaljeće liepo,
Ponajljepše blizu Dubrovnika!

Sred toga blaga, sred jugoistočne strane ostrva bijeli se, sred šara stabalja i cvijeća samostan domenikanaca, sa krasnom modernom kulom; a u drazi sa sjevera lijepa kuća nekadašnjeg čuvara toga prirodnoga raja. Drugih zgrada nema na ostrvu.

Prvi stanovnici Lokruma bijahu kaludjeri S. Benedikta. Rek bi, da se je ostrvce nekada zvalo S. Marko. Dne 31 ožujka, godine 1023, grozna se vatra pojavi u Dubrovniku i zaprijeti, da će ga nemilosrdno opustošiti. Pobožni Dubrovčani onoga časa zavjetovaše se S. Benediktu, koji se toga dana svetkovao, da će mu na Lokrumu sagraditi samostan s crkvom Blažene Gospe.

Benediktinci s Lokruma bili su vrlo cijenjeni ne samo u gradu, već i na daleko, radi svetosti, učenosti i brižljivcsti oko poučavanja nižega puka i povjerene im mladeži, koju su im povjeravali plemići na odgoj.

Izmedju raznih visokih putnika, koje je, kroz razna doba, Lukrum primio, nalaze se dvije okrunjene glave, koje su tu našle spasa i utočišta. Jeseni godine 1192 engleski kralj Rikard Lavjega Srca, vraćajući se s križarne vojne, tu se spasi pred bjesnilom morskog valovlja. Za oluje, koja ga zateče u Jonskom moru, zavjetova se, da će sagraditi crkvu na kraju, kojega se dotakne. S toga odluči podići na Lokrumu sjajnu crkvu Blaženoj Gospi. Dubrovčani ga sjajno primiše pa ga zamoliše, da crkvu sagradi posred grada, a da će oni na Lokrumu.

Dne 19 prosinca godine 1396 iskrca se na Lokrumu hrvatsko-ugarski kralj Sigzmund, te spasi život svoj poslije nesrećne bitke kod Nikopolja. Nemila trešnja 6 travnja 1667, koja pokopa 5000 Du-

Digitized by Google

brovčana, kao što je skoro zadala smrtni udarac slavnomu gradu, tako porazi samostan s crkvom.

Godine 1803 kad se je republika našla u novčanim neprilikama, s dopuštenjem S. O. Pape proda sav Lokrum za 60.000 dukata. Godine 1806 Francuzi digoše na Lokrumu tvrdjavu „Forte reale". Dne 9 svibnja, godine 1859, bio je usidren pred Lokrumom sa sjeverozapada, ratni brich „Tritone", s 109 ljudi. Nezna se ni kako ni otkud, buknu vatra, prasne S. Barbara i svi grozno izgorieše. Spasi se jedino mladić, koji je bio kažnjen verigama u dnu broda! Taj dogadjaj dirne i u plemenito srdce ondašnjeg zapovjednika ratne mornarice, nadvojvode Ferdinanda Maksimilijana. On potrči u Dubrovnik. Tom kobnom prigodom posjeti za prvi put Lokrum. Lokrum i ako dosta zapušten, zamami oko visokoga posjetioca: i Maksimilijan ga nabavi u Miha Tomaševića, da ga oživi, uskrisi i pretvori u pravi Eden.

Blagi nadvojvoda Maksimiljan pretvori Lokrum u raškoš i čar. On uredi i dogradi samostan, te ga preobrazi u najsjajniju i najudobniju palaču. Sa zapadne strane samostana uzdigne prekrasnu kulu s „belvederom", da se otale divi pogledu nad slavnim Dubrovnikom i na divni zapad sunca sred mora srebrnoga. Šume uredi, puteve, šetališta stvori okolo svega ostrva, i krasno ga isprekriža. On popravi prirodu i učini je sjajnijom. Podignu, kao što slikar kistom, novih perivoja, cvijetnjaka i uresi ih najljepšim stablima i najzamamljivijim cvijećem. Pokupi bilje, što raste tekar u Palestini, u Arabiji, u Indiji, u Brazilu, i tu ga presadi. Kô čuvare uzdignu razne bogove od kararskog mramora. Sa Kanarskih ostrva donese kanarina, a iz slobodnih Pampas Amerike šarenih papiga i pusti ih po Lokrumu, da viju gnijezda po dragocijenjenim bilinama, a mile ptice, da pripijevaju divnu pjesmu njemu i njegovoj dragoj, onda presrećnoj Karloti.

I cvijetnjaci Schönbruna, Laxemburga i Miramara zaostaju cvijetnjacima Lokruma. Amo je nebo blaže, čistije, pitomije i divnije:

Digitized by Google

Ove in su rami e fra novelle fronde
cantano i loro amor soavi augelli.....

Visoki je gospodin svake godine provadjao nekoliko dana u tomu svomu zemaljskomu raju, da traži odmora od bučnog svijeta, u sjeni divne šume, borova, lovora, palama, čempresa, aloja, cedara, tuja, aleandara, naranača, limuna i ogromnih ruža, liljana, čemina ....

Još je živa uspomena o tomu vrlomu gospodaru i o njegovoj drugarici u dubrovačkomu puku. Još će ti Župljanin pripovijedati, kako je on ispitivao za hrvatska imena stabala i cvijeća. U dubrovačkomu muzeju čuva se više njegovih uspomena, te zeleni plašt, koji ga je zaodjenuo carem meksikanskim i lišio ga Lokruma i .... života!

Poslije grozne katastrofe u Queretaro, dne 19 lipnja 1867, opeta Lokrum pade u privatni posjed i poče venuti. Za neko doba bio je u rukama Petra Dumičića i D.ra Jakopovića. Dne 30 travnja godine 1875 N. V. kralj i car Franjo Josip I. posjeti Lokrum. Tu ga začara podneblje i divota svoga onoga, što je mamilo srce njegovoga tužnoga brata Maksimiljana. Tri godine kasnije, opeta pane Lokrum u ruke osobe, kojoj se je bilo kruniti. Knez Gjuro Vojnović otkupi čarobno ostrvce za kraljevića Rudolfa, sina Franje Josipa I.

Novi daroviti gospodar dovede u taj pjesnički stan svoju mladu zaručnicu, svoju lijepu Stefaniju, nećakinju nesrećne Karlote. On pridrža stari sjaj i sve uspomene tužnoga strica svojega. Oj, koliko je lijepih dana on tu proveo, sa svojom Stefanijom, sanjajući o budućoj slavi svojoj i uživajući sa krasnoga trijema, poput Maksimiljana i Karlote, sunčani zapad sunca onamo preko milog Sutandrije!.....

No i toga srećnoga gospodara Lakrumu je bilo sudjeno izgubiti. Poslije tragične smrti u Majerlingu vrloga kraljevića Rudolfa, prijatelja naših krajeva i našega naroda, njegov otac darova Lokruma fratrima S. Domenika. Dne 5 svibnja godine 1891, Dominikanci svečano stupiše na posjed.

Digitized by Google

I tako, poslije jednoga vijeka, opeta se Davidovi psalmi iz pijeva pobožnih kalugjera razlijegaju samostanom, u hladu palama vitskih i sred tamjana raznošarna cvijeća.

Netom smo se iskrcali, te vozaču preporučili da se vrati po nas u pet sata, krenusmo istočnim putem kroz visoko grmlje mrtine, planike, česmine, borja, busa i vrijesa, što je sve gusto i prepleteno. No prije zaustavismo se do male ravnice pri moru. Tu je spomen-križ od kamena, što je milostivi nadvojvoda Maksimiljan podigao jadincima izgorijeloga „Tritone".

Put nas je vazda vodio put južnoistočne strane, vazda sred guste šume nad morem. Putem susretosmo više gospode i ljepotica.

Poslije petnaest časova. eto nas pred kućom bivšega čuvara, kojemu je veliki darovatelj dopustio, da tu, u uspomeni prošlih gospodara, provadja stare dane svoje. Kuća je obastrta šarnim cvijećem; u mnogobrojnim krletkama pjevaju razne ptice pjesmu ljubavi i sužanstva. Pred kućom se proteže u more most od bijelog kamena: tu je pravo prištanište brodica, a i prikladno kupalište. Kod čuvareve kuće okrenusmo desno vrlo lijepim putem, koji je spojen sa mostom. Tu je pravi ulaz u krasotu naravi, koje je umjetnička ruka potpomogla. Sa jedne i sa druge strane je gusto rašće, a isprijeda desno i lijevo počinju lijehe i jerule bogatoga cvijeća, koje se pod jakim sunčanim zdrakama sjajnoga kolovoza koči i prelijeva.

Podne je, a ti si vas u debelu hladu, da navidiš neba nad sobom. Domaća stabla grle se, ljube se, prepliću se sa stablima iz Afrike, iz Australije i iz Arabije crne.

Eto nam sprijeda glasovitoga samostana, svijedoka žarke molitve i vruće ljubavi. Proteže se od istoka put zapada. Na istočnom uglu produžuje se put juga dugo krilo; a na uglu zapadnom uzdiže se nova kula.

Digitized by Google

Pred samostanom, u hladu guste palme, sjedio je mladi simpatični fratar Lovrić. Krasno li ti je izgledao u bijeloj odjeći, sred toga zelenila i raznošarnog i gustoga cvijeća! Čitaše knjigu pjesama, nesjećam se kojega pjesnika: ali mislim, da je najviše osladjivao živu pjesmu iz te velike krasne knjige majke naravi.

— A gdje nam je Padre Dalmacij? — prvi nam upit bijaše, iza pozdrava.

Mladi nas fratar povede u lijepi klaustar, koji je, kao što i samostan, jedino su dva krila, pošto su ostali djelovi propali za grozne trešnje.

Mi nogom na prag prve dvornice, a fratar ve sela i živa lica, hrli nam u susret. To je vrijedni i gostoljubivi O. Dalmacij Franetović. Poljubismo se tri puta, i nazove nam srdačno dobrodošlicu, kako on jedini znade. Od početka posjedovanja ostrva on je starješinom samostana ili bolje toga zemaljaskoga raja. Starješinstvo domenikanskoga reda nije moglo ljubeznijega i baš za to prikladinjega fratra da nadje, do O. Franetovića. Poznato je kakav je ono doček priredio braći Hrvatima iz bijeloga Zagreba, prigodom slavlja pjesniku „Osmana“ i „Dubravke“.

Toga časa izlazila su iz samostana razna gospoda, izmedju koje, bijahu nam predstavljeni plem. Hreljanović, upravitelj „Poljodjelskoga Zavoda“ u Gružu, Gvozdenović upravitelj kemijske postaje u Spljetu, te hrvatski književnik D.r Šrepel, koji je tih dana radio u knjižnici Franjevaca za našu Akademiju. Ovoga poslijednjega popratih do ladjice i pri rastanku usadih mu poljubac, da ga ponese miloj hrvatskoj prijestolnici, a on meni, da ga ponesem junačkoj Crnoj Gori.

Ponajprije nam je obaći samostan.

Sprijeda, kako se zalazi s lijeve, nalazi se mala, ali lijepa crkvica. U njoj su dva klečala, jedan s jedne, drugi s druge strane. Na tima su klečali Maksimiljan i Karlota, kasnije Rudolfo i Stefanija, dok bi slušali svetu misu. Preneseni su iz male crkve, koja je odije-

Digitized by Google

ljena od samostana, a u njoj se moli, kada je na Lokrumu više redovnika. Na oltaru je još jastuk, što je Karlota izvezla bijelim rukama svojim, te darovala Majci Božjoj. O zidu visi velika krunica: svako joj je zrno kao orah. To je darovao O. Franetoviću putnik iz Palestine. U južnom krilu obilaziš veliku dvornicu. T'a bijaše nekadašnjom crkvom. Nadvojvoda Maksimiljan pretvori bivšu crkvu u zamamnu gospodsku dvornicu. Po srijedi je još divan, na kojemu je, s prijateljima, sjedio; po zidovima vise uspomene prošlih gospodara i sadašnjih visokih putnika, osobito slika. Tu je i glasovir, na kojemu vrli fratar prebire uzdahe prošlosti Lokruma, i osmjehe srca u sadašnjosti svojoj.

Koliko je dugo glavno krilo samostana, toliko je dug lijepi hodnik na tavanu, biva 67 metara, a 12 metara širok. Sa obijuh strana reda mu se dvadeset lijepih soba. Hodnik je baš gospodski. Rese ga razne slike, te sadreni kipovi, koji predstavljaju razna glasovitija lica iz povjesti. To su sve uspomene tužnih bivših okrunjenih gospodara. Na vratima svih soba i dvornica izrezana je na štici po koja mudra rečenica. Još se čuva soba kako je ostavio posljednjega časa tužni nadvojvoda. Nad posteljom visi slika franjevačkih misionara, koji su bili usmrćeni u Japanu. Gledajući tu sliku, pada ti na um, kako je i on pao mučenikom sred zemlje, kojoj je nosio mir i prosvjetu. Sa strane visi revolver. Odmah do te sobe nalazi se Karlotina. Visoka stakla dijele hodnik na više dvornica.

Objedovasmo ispod arkada klaustra. Miomiris vanilje i čemina mješao se sa mirisom pečenke. Vrlima fratrima nazdravismo čašicom, u kojoj se je prelijevala zlatna kapljica sa lokrumskih loza. Sa južne strane ima i vinograda i maslinjaka. Sasvim tim, slabi su prihodi za usčuvanje cvijetnjaka u dosadašnjem čaru.

Poslije ručka Otao Dalmacij zasjedne za glasovir, da poprati svetu hrvatsku himnu „Lijepa naša

Digitized by Google

domovina". Zatim izidjosmo po perivoju i po šumama. Vrijedni naš vodić imao je na glavi klobučinu, što je sam ispleo lišćem od lokrumskih pomâ. Sa tim suncobranom bio je naslikan u francuskim ilustracijama, jer vazda nije mogao da se ukloni „istantanei" turista.

Najljepši su cvijetnjaci okolo samostana, osobito s južne strane. Raznolikost i bogastvo šara zaslijepi ti oči, kao što jaki miris opije ti maštu. I najprozaičniji čovjek tu postaje pjesnikom i obožavateljem nenatkriljivoga kista majke naravi. Tu je sa sviju strana baš kako pjesnik veli:

Vaghi fior novelli
Azzuri, gialli, candidi e vermigli...

Puteljcima, šetalištima, poljanama i brežuljcima nadjenuta su imena u glavnijim evropejskim jezicima. Od lijehe do lijehe vode te zavijuše. Na svakoj nalaziš nešto osobita, nešto ljepšega, čarobnijega. Prekrasan je „Park Franje Josipa", gdje je kraljevo mramorno poprsje na stalku. Taj je cvijetnjak u obliku gumna, a ogradjen je visokom stabljikom *Pitosponorum Tobyra*, u koje se bijeli cvijet, kao u čemina, a miris, kao u naranče. Kroz osam zelenih tunela otuda izlaziš u osam raznih predjela, a ti su jedan čarobniji od drugoga. Iz toga parka vode te bijele stepenice u baščU, u šumu paomâ svake vrsti. Na nekim je visio grozd zelena ploda. Starim se zidovima popeo i zapleo bršljan, ujedno s ružom. Odmah uz samostan, s jugoistočne strane, prelijeva se „Maksimilijanov park".

Još je tu sjedalo ispod busa lovora, gdje je pokojniku najmilije bilo sjediti i čitati Heinovovu pjesmaricu. U „Via Calaroga" do velike indijske smokve, nalazi se stô od kamena, na kojemu je ručao Maksimilijan, kada je prvi put stupio na ostrvo. Da nije bilo vodića, bili bi se doista izgubili u toj gustoj šumi, u tom labirintu cvijeća i stabala!

U tajnoj povjesti ljubavi i želja visokih prošlih gospodara možda svako ono rijetko stablo, svaki

Digitized by Google

struk ruže, čemina, vanilje, dalije itd. imadu svoju uspomenu, svoju pjesmu!....

Narav je tu živa, vatrena, bujna i bajna: a ipak u srce ti ulijeva neku slatku malinkoniju, sinfoniju više žalosti i razmišljanja, nego li veselja i osmjeha.

Sa istočne strane, od kraja do kraja mora, prostire se gusta šuma stoljetnih borova. Oj, divne li je glazbe izvadjala jugovina kroz gusto zeleno lišće, te skladno se širila sa ritmom bučnih poljubaca okolnoga mora, mora divnoga!

Sa južne strane u borovniku stakli se lijepo jezerce, koje zovu „Mrtvo more". U doticaju je ispod zemlje s bližnjim morem: osim toga, za velike južine valovi štrapaju u nj preko morskih hridina. Tu u sjeni borova nadjosmo najugodnije kupalište, da ga ljepšega ni vile ne priredjivaju bijelim tjelesima svojima. Jezerce obiluje osobitim školjkama, tečnom ribom, koja sred vode pljuska i prelijeva se kao da je od zlata ili od dragoga kamena.

Poslije tri debela sata povratismo se u dvoranu, gdje nas čekala arapska čaša, da nam još jače razdraži maštu.

Činilo mi se da se vraćam iz nekih sanjarskih predjela, gdje prebivaju jedino vile i pjesnici.

Sjedio sam baš na baršunastomu divanu, na kojemu je bogzna koliko puta opočivao mesikanski car, te sam zvedljivo pregledavao veliki „album" na obližnjem stolu, koji me je u velike zanimao. To je zbirka potpisa odličnih učenjaka iz svih krajeva Evrope, koji su posjetili čarolije Lokruma. Ima donapokon potpisa Amerikanaca, a to je vlastnika čuvenih novina „New-York-Herald", bogataša Gordona Benetta, koji je vlastitim yachtom „Namours" posjetio ostrvo' te zaslužnomu starješini ostavio lijepih uspomena.

Otac Dalmacij pruži nam pero, kojim se svi potpisivaju — a bijaše nekada blagopokojnoga Rudolfa — i ja upisah ovo: „I da naše divno more

Digitized by Google

neposjeduje drugo, nego samo ovaj čarobni otočić, vriedno bi bilo, da hrle putnici sa svijeh strana svijeta, da se nauživaju ovdje milinja uzvišene pjesme divotne naravi i slatkih uspomena, sred gostoljubivosti vrlih Domenikanaca".

Prije odlaska — a teško nam bijaše odjeljenje od toga zamamljivoga mjesta — uspesmo se po lijepim stubama na vrh kule, na divotni „belveder". Na prozorčiću nadjosmo raznih djetinjih igrarija. Rekoše nam, da su to bile male nadvojvotkinje Jelisavice. Čaroban je vidik s trijema i po ostrvcu, gdje zriješ razne nacrte šarnih cvjetnjaka, te po krasnomu moru i po krasnoj dubrovačkoj okolici sve do Cavtata. Tu bi često Maksimilijan i Karlota, te Rudolfo i Stefanija sjedili sami i na hladu večerali, dok bi sunce onamo dolje tonulo u morske dubine, a preko Snježnice srebrni mjesec pomaljavao lice svoje..... Ljubezni nas fratri otpratiše. Mladi fratar pokloni nam po kiticu cvijeća: moja je i sada na pisaćem stolu.

Mladi Lovrić ostade na mostu, jer je dolazila ladja odlične gospode; a vrli prijor doprati nas do grada. Taman toga trenutka ogroman parobrod iz Levanta okrećaše okolo Lokruma, da ga uz put vidi i dimom pozdravi.

Pred večer učestvovasmo sprovodu mladoga Avgusta Pavla Kaznačića. On je sin pokojnoga pjesnika D.ra Avgusta. Služio je kao kapetan u ruskoj vojsci, te se odlikovao u posljednjem tursko-ruskom boju i bio je odlikovan jednim od najviših vojničkih ruskih redova. Bio je po naravi darovit i ljubitelj pjesme, kao što su mu bili otac i djed; razne je komade preveo iz Lermontova i drugih ruskih pisaca. Zadnje godine bio je, jadnik, šenuo pameću; te je sada preminuo u cvijetu mladosti svoje. Lijes mu je bio okićen cvijećem, a uz vojničke počasti, praćen od najodličnije gospode dubrovačke. Za sprovodom vidismo profesura Jelčića, koji se odavna uspješno bavi povjesničkim radnjama. Napisao je djelo o du-

Digitized by Google

brovačkim spomenicim, te o Boki Kotorskoj i o „Mornarici“ u Kotoru, itd. No čuditi se je, što o svojim stvarima piše tudjim jezikom, a ne jezikom djedova i pučana svojih! Zaludu sam tražio vrijednoga znanca, hrvatskog jezikoslovca akademičara profesura Marčela Kušara iz Raba; on je sada na *talijanskoj* gimnaziji glavnoga grada naše pokrajine. *A propos*, onaj drugi vrijedni Kušar Ivan, poznati prevodilac slavenskih pjesama, bivši urednik „Rinnovamenta“ u Gorici, brat je gospodinu Marčelu; a bio je nekada pučkim učiteljem, pa nam je i on na diku. Pri povratku susretismo poštovanoga Ljepopila, gdje ide, da kumuje pirovanju spomenutog Dra Trošića.

U večer zgrnulo svijeta pred kafanom na Pilama. Zrno prosa nebi na zemlju palo! Glazba veseli vesele krasotice krasnoga Dubrovnika. Započela šetnja naokolo i unakrst ispod stabala. Struja jedre mladosti i krasote gura te, nosi te naprijed. Ideš kuda i drugi idju: inače nemoguće ni pedalj. I ako tu skoro zadušeni, osobito mi koji živimo sred slobodnoga vazduha brežuljaka, ipak smo rado jedan sat kvičali u tima gvoždjima ne od gvoždja, već od živućih skladnih stvorova, na kojima sjaje svila i kadifa, koji su okićeni čeminima sa Pilâ, a iz ružičastih ustiju zuji im melodija hrvatskoga jezika, koja zaglušuje glasove, ma bilo i „Cavallerie Rusticane“ iz onih mjedenih sprava talijanske ili srbske glazbe....

Dubrovnik danas broji oko osam tisuća duša; skoro su svi katoličke vjere; ima nešto pravoslavnih i žudjela. U Dubrovniku je sjedište dubrovačke biskupije, koja zahvaća nekadašnju dubrovačku nadbiskupiju, stonsku i korčulansku biskupiju; broji pet dekanata, naime: dubrovački, konavoski, stonski, pelješki i korčulanski; ima 45 župa, 15 expositura, 9 kapelanija, 1 sjemenište, 19 samostana i 1 dumanski zavod.

U Dubrovniku su: kotarsko poglavarstvo, kojemu pripadaju općine: dubrovačka, riječka, zatonska,

Digitized by Google

lopudska, šipanska, stonska, slanska, mljetska i cavtatska; dubrovačka općina, kojoj pripadaju odlomci: Bosanka, Brgat donji, Brgat gornji, Buići, Čelopeci, Čibača, Gruž, Grbavac, Makoše, Martinovići Petrača, Plat, Soline i Zavrelje; velika gimnazija; pomorska škola; pučko-gradjanske škole; žensko učiteljište; sjemenište; radničko društvo; pjevačko društvo „Gundulić"; dvije glazbe; dvije tiskarnice; dva fotografična ateliera Miletić i Maškarić; trgovačka komora; tri parobrodarska društva; ruski, talijanski, belgijski, francuski, turski konsulati; vojničke vlasti; hrvatska i srpska čitaonica; društvo Gundulić; talijanaški „casino" hrvatska radnička zadruga; poštarsko-brzojavni uredi; okružni sud; financijalno nadgledništvo; carinarski i porezni ured; razna dobrotvorna društva, te crkovne bratovštine i koludračke zadruge. Glavna su svratišta: novi „Hôtel Imperial" i hôtel „Míramar" na Pilama, te „Lacroma" i „hôtel de la Ville" u gradu. Hôtel „Lacroma" ima razna kupališta. U Dubrovniku su takodjer razne tkaonice, tintarnice, tvornice svijeća, koža, sapuna, pokrivača, stura, itd. Izvrsno je dubrovačko ulje, te zelenje.

Digitized by Google

7 Rujna.

Gruž — Župa — Cavtat.

Dne 7 bilo nam je nastaviti svoje putovanje preko Župe put Cavtata.

Obukosmo opeta tourističko odijelo svoje, a prtljagu nam ponese naš bodul iz Sinja na poštu, da je preda na bijele ruke Kotoru.

Uz put upravitelj „Poljodjelskoga zavoda*", Karlo plem. Hreljanović iz Banovine pokaza nam svoju školu. Obadjosmo i najmanji kutić i uvjerismo se, da je zavod dosta dobro uredjen. Bogu je plakati kako se naši ljudi neznadu time da okoriste, jer je posve malo učenika. Da nemamo toga zavoda, molili bi smo, da nam ga dadu; a sada, kada ga imamo djelom kažemo, da ga nećemo! I ako tlo vrta nije najprikladnije za uzor-vrt, i ako bi bilo korisnije za narod da ima sličnih zavoda u Sinju, u Kninu, u Boci, u Kotarima: ipak su naši ljudi dužni da ga pohadjaju*). Dok sam bio na Visu, svake sam godine nastojao, da ide koji mladić — i u tu svrhu ondešnja općina bila je utemeljila dvije godišnje potpore. A tko bolje da za to upliva i nastoji do pučkoga učitelja?

U deset sati krenusmo put *Župe*. Na *Poljani* nakrcasmo špagove tečnim voćem iz košarice lijepe, čiste kao ljiljan, djevojčice.

*) U posljednjem saborskom zasjedanju odlučeno je, da se prenese u Spljet, a u Gružu ostavi uljarski tečaj.

Digitized by Google

Sunce pripeklo, pa peklo da nam zapali suncobrane. Dok smo zaokrenuli nad S. Jakovom više puta nam se oko zalietalo natrag, da još jedan put pozdravimo slavne zidove i zvonike. Bijelim rupcem zamahnusmo čarobnom Lokrumu .... i proslijedismo naprijed, pod žestokim poljupcem sunca, do župne Župe.

Župom se nazivlju seoca, koja se protežu Dubrovniku na sjevero-istoku, sve do Cavtata. To je većinom ravnica i plodna dolina, a vrlo ugodna oku. Proteže se za desetak kilometara. Nad dolinom uzdiže se golo brdo do 300 metara; naokolo mu se vijuga kolni put u Trebinje. Župljani su radini, kršni, lijepi, pitomi i čisti. Nose slikovitu narodnu nošnju: široke modre gaće, bijele bječve, crvene, zelene ili žute papuče, šareni pas, crvenu i zlatom izvezenu jačermu, te modri kaparan takodjer zlatom izvezen; na glavi visoku crvenu kapu, sa dugom crnom kitom. Goje maslinu, lozu, žito buhač i zelenje svake vrsti; goje krave za mlijeko, kojim prave glasoviti dubrovački *skorup*.

Čitava se Župa dijeli na dvoje: na Župu Gornju i na Zupu Donju ili ti na Mline.

Krenusmo najprije, da posjetimo Župu Gornju i to komšiluk *Mandaljenu*. Taman podne zazvonilo na zvoniku S. Mandaljene Pokornice, a mi na vrata srdačnom mladom župniku mješćaninu Don Nikoli Kisiću. Pogosti nas, kao što bismo i mi dva putnika, koji nam, sred podnevne ljetne žege, dolaze u pohode.

Popodne povede nas Don Niko u crkvu. Ta je sagradjena još XIV vijeka, a posvećena godine 1754. Neki slikar napravio, otrag malo godina, S. Mandaljenu u sasvim malo pokorničkoj odjeći, pa ti je Don Kisić snimio s oltara i skrio u balaturu, da je kaže putnicima kao originalnost slikarstva.

Župi Gornjoj pripadaju odlomci: Čibaci, Čelopeci, Petrača, Dubac, te Postranje, gdje je pučka škola, koje zahvaća Martinoviće, Buiće Makoše i Grbovac. Ukupno broji 1800 duša. Sa zapada proteže

Digitized by Google

se po visokim obroncima Brgat, koji se dijeli na Gornji i na Donji, te ima crkvu S. Ane, pučku školu i 500 duša.

Posjetismo pučku školu. U njoj se još pario i kuhao po neodoljivoj vrućini mladi učitelj Stjepčević.

Kasnije spustismo se do mora, da obadjemo Kaboginu tvornicu opeka i crijepova. Sred polja nadjosmo nekoliko radnika, gdje rade ilovaču. Neki dečko tu usadio križ, pa će Don Kisić radnicima, koji su većinom iz Hercegovine: što je ono ondje? — Krst: bogme nijesmo turske vjere, već *srpske* — odvrati brkatiji. — I na Kleku smo nešto slična čuli, biva kako narodnim imenom nazivlju grčko-istočnu vjeru! Tvornica zaprema veliku prostoriju. Tu je radilo oko sto radnika i radnica. Obadjosmo najprije pripravišta zemlje, te stroj, koji kalupi opeke, crijepove i drugo; zatim duge, duge hodnike, gdje su nagomilane opeke, tekar iz stroja. Na pošljetku obadjosmo peći, u kojima gori žestoka vatra. Još za doba republike tu je opstojala tvornica kupâ (crijepova): s toga ime mjestu *Kupari*. Na opekama je utisnut natpis: *Conte Caboga — Ragusa — Dalmazia — Antica fornace Kupari fondata anno 1200.*

Tu je sa zapada seoce Blato, sa kapelom S. Petra; te naprijed put istoka, kamo krenusmo: Srebrno, nad kojim se protežu Brašina i Krstac, sa crkvicom Uzašašća Gospodinova; Mlini, gdje je župnička crkva S. Ilarijona sagradjena godine 1469, a dogradjena 1683, te razni mlinovi na vodu. Uz put sa desne i sa lijeve, a nad morem, susretismo: Zavrelje, Vrlo; Kostur, sa crkvicom S. Mihajla, Soline sa crkvom S. Nikole; Smokovijenac i Plat, sa crkvicom S. Ivana. Sela Donje Župe protežu se naokolo župske uvale, te broje ukupno oko tisuću stanovnika.

Župsku liepu uvalu sa podneva zagradjuje cavtatsko poluostrvce i ostrvi: Supetar, Bobara i Mrkan.

Na *Obodu*, a to je pô sata od Cavtata, ostavismo carski put, i spustismo se niz šumu maslina desno,

Digitized by Google

put jugozapada. Nekoliko veselih djevojčica poskakivalo pred nama, popjevajući hrvatsku pjesmu i noseći po košaricu grožđja i smokava.

Taman se remeta objesio o večernje zvono, a mi na vrata vrijednomu propovijedaocu, franjevcu O. Josipu Miliću.

Cavtat leži na poluostrviću u malom, ali lijepom zatonu, koji se otvara put zapada. Još se vide stare zidine nekadašnjega staroga grada Epidaura, koji je utemeljen od grčke naselbine godine 689 prije Isusa. Epidaur bijaše najzlamenitijim gradom za dobe rimskih careva, izmedju Neretve i Boke; a deset godina po Isusu postade rimskom naselbinom pod konsulom P. Cornelijom Dolabella. Godine 530 spominje se kao sijelo kršćanske biskupije. U prvoj polovici VII vieka razoriše ga Saraceni, a bjegunci utemeljiše slavni Dubrovnik. U srednjem vijeku na ruševinama staroga Epidaura podigne se nova naselbina *Civitas vetus* (Cavtat), koja spadaše, sa cijelom župom konavoskom, do godine 1427, na Travunju. U cavtatskoj luci ukrcavali su se i iskrcavali srpski i bosanski vladari, kada bi došli u Dubrovnik. Godine 1427 kupiše ga Dubrovčani, sa Konavlima. Cavtšani nekada bijahu imućni sa svoga brodarstva. Za Francuza propadoše skoro sasvim.

Danas Cavtat broji oko tisuću stanovnika, koji se bave, uz mornarstvo, ribarstvom, poljodjelstvom, a najviše trgovinom. Tu je sjedište općini svih konavoskih sela, te broji trideset odlomaka. Takodjer su u Cavtatu: kotarski sud, carinarski, porezni, poštarsko-brzojavni uredi, muška i ženska škola. Varoš ljepušasta izgleda; ima više novih lijepih zgrada, te lijepo šetalište, posadjeno stablima, obalom sa sjeverne strane, kuda se proteže središte mjesta. Na kraju rečene obale nalazi se, odmah pri moru, mali ali lijepo uredjeni franjevački samostan, sa crkvom „Gospe od Snijega“.

Iza kako se razhladismo sočnom limunatom kod Oca Joza, posjetismo hrvatsku čitaonicu. Tu bilo

Digitized by Google

više gospode, koja su sa ulaznih stuba motrila lijep ali strašan prizor sa južne strane. Na ostrvcu Mrkami zapalila se šuma, te se sred noćnih tmnina, onamo sred mora, dizali u vis ogromni plameni. Divno je to izgledalo! Razne ladjice pohrlile namah i rekbi, da je nemila vatra i jednog starca zahvatila, jer nije mogao, da izbjegne, nego sred morskih voda.

Na stolu čitaonice nadjosmo dnevnika i na njemačkom i na engleškom jeziku. Na zidu je visjela slika pokojnoga D.ra Mihovila Klaića.

Digitized by Google

8 Rujna.

Cavtat — Preko Konavala — Pridvorje — Gruda.

Na Malu Gospu, ranim jutrom, prošetasmo se Cavtatom. U crkvi Franjevaca opazismo „Gospu od Žalosti", što je izradio mješčanin, poznati naš slikar Vlaho Bukovac. Izradjena je u bizantinskom slogu; ali nebi rekao, da je Gospa, već mlada lijepa udovica. Bukovac je iz Cavtata. U rodnoj mu kući ima više njegovih radnja, a te su većinom slike njegovih roditelja i njegove rodbine.

Mladi dani toga našega najboljega slikara sačinjavaju vrlo romantičnu stranicu. Još dječakom ukrca se na jedrenjaču dubrovačkoga družtva i zajedri put Amerike. Kasnije nadje se sam samcat u neizmjernoj svjetskoj pučini. Kod nekog željezničkoga družtva nadje zarade kao „slikar vagunâ", no za kratko doba. Slikarstvo mu bijaše u naravi, u duši: no otkud vještine, pouke, pa boja, kistova, te istoga kruha? . . . Jednoga dana gledajući se u zrcalo, naslika sam sebe, te izloži sliku u kafani, u kojoj je, kô djetić, služio. Slika upade u oči nekom amerikancu, koji će mladom Bukovcu: Evo ti 50 dolara, naslikaj mene i moju obitelj! — Tko sretniji do Vlaha? I to bi početkom njegove sreće. Poslije nekoliko godina ostavi Bukovac tu zemlju, u kojoj je doživio bio toliko zgoda i nezgoda, i ode u Pariz, da uči slikarstvo. Mladi Bukovac, obdaren vanrednim darom, steče imena, osobito kao portraitista, i eto nam ga danas na veliku diku u bijelom Zagrebu, gdje imade posebni atelier. Kad sam se otrag dvie godine s njime zapoznao u Visu, te poljubio njegovo lijepo lice, našao sam u njemu onaj pravi veseli, dragi, domaći tip, kojim se odlikuju svi Dubrovčani.

Digitized by Google

U Cavtatu se rodio i učenjak D.r Bogišić, sadašnji ministar pravosudja u junačkoj Crnoj Gori.

Župnička je crkva posvećena S. Nikoli Putniku. Nema u njoj ništa osobita. Župnikom je Don Marko Lazarević, bivši domenikanac. Taj je bio ubrojen izmedju najučenije redovnike u Dalmaciji i izmedju najuplivnije fratre u redodržavi.

Odosmo u posjete dičnoj obitelji Ivana Dagoniga, s kojom me vežu slatke uspomene mladjih dana. Svi nas ljubezno primiše, a vrijedne Hrvatice Marica i Amalija darovaše nam pri odlasku kitičn cvijeća. Njihov klerik, koji se je rodio baš onoga dana, kada sam posljednji put vidio tu dobru obitelj, ponudi nam se za vodiča u *Eskulapovu špilju* ili, kako puk kaže, u špilju *od Šipuna*.

Don Ivo nadje čovjeka, koji donese luča. U desetak časova eto nas pred crnim malim vratima ili bolje da rečem, pred jamom, koja se pred nama rastvara u živu kamenu. *Šipun* (jer je tu šipaka) je odmah iza varoši sa sjeverne strane, nad uvalom „Tihom“. Čovjek zapali više komada luča i svakomu dade po komad. Kroz mali otvor odmah se spustiš u crne tmine i ideš t. j. skoro puziš niz živo, crno kamenje. Eto te u velikoj prostoriji, koja se produžuje put juga i put sjevera. Krvavi plamen luča razsvjetljiva crne stijene i nedospitne labirinte. Ovdje ondje vidimo koji ukusni stalatit i stalagmit, gdje se prelijevaju pod zrakama naših plamtećih borovnih svijeća. Idemo t. j. spuštamo se, puzajući niz južni dio crne jame, koja

> Oscura, profond'era e nebulosa,
> Tanto che, per ficcar lo viso al fondo,
> Io non vi discerneva alcuna cosa.

Poslije dvadesetak metara, vidimo pred nama oveće jezerce. Marinu i družini utrnuli se luči, te im je bilo sred tmina čekati, gdje se našli onoga trena. Jezerce zovu *Vilina lokva*. Da je meni, po nesreći, jali kleriku popuzla noga, za nas bi bila *paklena* lokva. Neka osobita vrst ribe žive u toj tamnoj i studenoj vodi, koja sunca božjega nikada nije vidjela,

Digitized by Google

a u dnu lokve nalaze se tri zlatna novca, koja nesmije nitko da digne. Priča veli, da je u toj špilji stanovao bog Eskulapij, koji je bio čašćen kod Cavtaćana. Takodjer se veli, da je u njoj stanovao strašan zmaj i taj da je po noći izlazio i dolazio u grad, te jeo ljude i životinje, dok ga nije ubio pustinjak S. Ilarion. Na to nas još sjeća grb cavtatske općine. Drugi hodnik špilje rekbi, da je još dulji. Pripovijedaše nam vodić, kako je priča, da su se tu dva fratra bila izgubila, te njihova mrtva tjelesa isplivala sred obližnjega mora. Kada smo se približili izlazu; opazili smo, da je sva šupljotina krcata dimom; a naše ruke i naša lica kao u crnaca.

Oko devete uputismo se put *Konavala.*

Poslije pô sata puta, dodjosmo do raskršća i krenusmo lijevim putem naprijed, vazda put istoka. Eto nas domalo sred ravna polja, koje se pred nama proteže koliko nam oko zahvaća. To je lijepo *konavosko polje.* Zasadjeno je lozom, kukuruzom, duhanom, žitom i raznovrsnim voćkama. Sa obiju strana, uzduž polja, protežu se kose gora: *Donja gora* i *Gornja gora.* Donja gora, sa juga, sva je zelena; nije mnogo visoka, te rastavlja dolinu od mora. Sjeverna je kosa visočija, pri vrhu gola golcata; a najviši vrh *Snježnica,* nad Pridvorjem, dopire do 1241 metara visine. Po obroncima jedne i druge kose bijele se, sred zelenila gorice, mnogobrojna konovoska sela. Sred polja ima više vrutaka žive vode, te ponornica Ljuta. Zimi se voda slijeva sa okolnih brda, vruci nabreknu, a potoci poplave ravninu. Da je sasvim urediti pomoću potoka bujice, te polje čitavo nasaditi lozom, u Konavlima bi bilo življenja polovici Dalmacije. Rekbi, da je za doba rimsko bio vodovod iz Konavala do Epidaura, s toga ime Konavle=Konavli=canali.

Putem smo susretali lijepe Konavoke i kršne Konavljane, te su nas ljubezno pozdravljali: Dobri nam došli! Dobra sreća! — Konavljani su kršni, zdravi i pristali ljudi, baš kako pjesnik veli:

Konavljani na glasu junaci
Sokolovi iznad neba sivi...

Digitized by Google

Svi su radišni, te prilično imućni: to im opažaš i u kući i na odjeći, koja im je vazda čista poput sunca. Žene su drage i nathitaju u ljepoti, u bjeloći i u rumenilu puti najfinije gradjankinje:

Konavoke na glasu djevojke
Zlatokrile ispod neba utve,
Svilorune na livadi ovce...

Konavle spadahu pod kneževenu Travunja. Kada ih Dubrovnik zauze, podijeliše ih vlastela medju sobom, te bujno procvatu i postanu najnapučenijim i najobradjenijim krajem dubrovačke republike.

Oko podne dodjosmo do *Pridvorja*, nad kojim se, kao gorostas uzdiže bijelo brdo. Do puta je franjevački samostan, sa crkvom. Otac Silvestar Violoni, rodjeni Talijanac, a hrvatski izvrsno govori, bio u drugom selu. Mali Talijanac nam ponudi času vina. Samostan je sagradila dubrovačka vlada godine 1429, po nastojanju nadbiskupa Antuna da Reate. Crkva je poklonjena S. Vlahu. Na oltaru je lijepa svečeva slika, što je izradio Medović. Pod crkvom uzdiže se velik platan.

Poslije odmora, uspesmo se do župnikove kuće. Lijepo nas primi mladi župnik Don Vicko Radecky, porijetlom Čeh.

U Pridvorju je nekada stanovao knez. Još opstoji kuća, koja je sada svojinom nekoga Letunića. Otuda ime mjestu: prid dvorom=Pridvorje. Župnička je crkva posvećena SS. Srdju i Baku. Župa zahvaća seoca: Ljutu, Mihaniće, Drvenik i Kunu. Svako seoce ima svoju crkvicu. Župa ukupno broji 1800 duša. U Pridvorju je pučka mješovita škola.

U Konavlima je šest župa, a to su: Stravča, Pridvorje, Mrcine, Gruda, Pločice i Cilipi, te ekspozitura Vitaljina.

Stravča se uzdiže sa sjevera po visokim brdima do 500—600 metara visine. Tu se nalazi crkva S. Jurja, sagradjena godine 1620. Župa broji oko 800 duša; a pripadaju joj slijedeća mjestanca: Gračišće, Selišta, Njivice, Duba sa crkvicom S. Stjepana, Me-

Digitized by Google

djedje, Gornja Cera, Silješki, Brotonjice, Jasenice, Velji Dô, Podgrablje i Trnovica.

Mrcine protežu se Pridvorju na istoku, sa crkvom S. Nikole; broji 1300 stanovnika u sliedećim seocima: Vatasi, Pićeti, Buktovina i Dunavi. Svako seoce ima svoju crkvicu.

Cilipi se prostiru Pridvorju na jugozapadu; inače se zovu Donjom Gorom, jer su baš po južnoj kosi gore. Tu je pučka škola i crkva S. Nikole, sagradjena godine 1853. Župi pripadaju: Masliničći, Miočići, Komaji, Vignji, Vlahutini, Grušići; kapelanija Gabrili sa Uškopljem, i kapelanija Močići sa Dobrotom. Ukupno broji župa 2500 duša.

Pred crkvom u Pridvorju vidi se ogroman kamen. Puk ga zove *konj*. Za doba kneza tu su za kaznu sveživali bogopsovce, te bi ih javno šibali.

Poslije petoga sata proslijedismo put *Grude*.

Vazda naprijed, sred zelenila polja; a brdašca sa lijeve i sa desne, posuta bijelim selima. Ovdje, ondje vijugaju se srebrni, tihi potočići. Krasna Konavoka pase ili poji milo stado svoje. Onamo razlijega se ojkanje pjesme o Marku Kraljeviću; a gori, gori ispred one bijele kuće čuješ lijericu sred kola vesele mladeži. Svuda susretaš lica, što ih je vješto naslikao biskup Vodopić u svojoj „Mariji Konavoci“.

Prama Grudi teče, i donekle šumi, *Ljuta*. Tu prodjosmo preko mosta, mimo više mlinova.

Gruda se bijeli nad poljem sa juga. Na prvi pogled rekao bi, da je to kakav gradić. Put je preko mjesta i naokolo vrlo lijepo uredjen. Kuće su većinom nove, bijele, ukusne; a zelenilo stabala resi im dvore. Nad mjestom je najviši vrh južne kose S. Ilija.

U smrknuće prispjesmo na Grudu. Sred mjesta se uzdiže nova crkva S. Trojstva. Župi pripadaju: Bačevdo, Tušići, Radovčići, Vinogradci, Zastolje, Crnjegovine, Dobruša — svako seoce ima crkvicu; te kapelanija Popovići sa Kokotima. Čitava župa broji ukupno 1800 duša. Na Grudi je dvorazredna mješovita škola i poštarski ured.

Digitized by Google

Najprije posjetismo čitaonicu. Na pročelju su zasadjena dva kolca. Na čitalačkom stolu našao sam više knjiga, izmedju kojih i moj „*Viški boj*“. Neka mi se nezamjeri, ako rečem, da mi se je toga časa činilo, kao da vidim svoje djete, svoju Natalija ili Zlatku. Izmedju raznih listova, našao neki talijanski, sa natpisom „La patria illustrata“. To izlazi u Beču, a urednikom joj je pop Vusio, bivši urednik tolikih „Agronoma“, „Seljaka“, „Poljodjelskih kolendara“ i družine — a što je sve „kako došlo, tako prošlo“. U tom listu sam našao tobožnji opis moje modre špilje na Biševu, pa nijesam nimalo haran nit uredniku nit suradniku. Onako se nepiše — i to sred Beča! — o rijetkostima svoje otačbine! Na bližnjem stolu igrali su na karte mjesni župnik Crnica i učiteljišni učitelj Ante Krilet ić. Krilet ić je napisao — osobito u pokojnoj „Iskri“ — i koji čustveni komad, bilo u stihovima, bilo u prostom slogu, koji u srce dira; pa sam ga milo pogledao. Čitaonica broji pedeset drugova, a predsjednikom joj je prepoštovani Don Crnica. Don Crnica je počasnim kanonikom i odlikovan je „zlatnim krstom“ za zasluge.

U gostioni, gdje smo večerali i prenoćili, na zidu je natpis, koji pripovijeda, kako su Crnogorci zapalili tu kuću godine 1806. Ispod ploče je natpis: „Živila Hrvatska!“ U drugoj je sobi drugih osobitih natpisa, n. p. „*Imamo vina, bire, čaja kaffe*, itd.“ — „*Danas za gotovo, sutra u dug*“. Sva je kuća bojadisana hrvatskim bojama, a urešeni su svi zidovi hrvatskim grbom. Nad vratima je gostionice tabla, sa natpisom: „*Gostiona Casthaus Locanda kod Luke Bradarića*“.

Digitized by Google

9 Rujna.

Gruda — Boka — Hercegnovi — Savina Po Boci — Kamenari.

Ranim jutrom, po krasnom hladu i lahorju, uputismo se put Hercegnovoga. Ostavismo posjetnice vrijednoj mjesnoj učiteljici.

Što se više udaljivaš put istoka, polje se sve to većma suživa; te se, malo po malo, uzdiže, a kose se sklapaju sve do klanca i do najviše tačke, što zovu *Velimbrijegom.*

Grudi na jugoistoku proteže se župa *Pločice*, sa crkvom S. Lazara i broji slijedeća mjesta: Poljice, Mikuliće, Gjuriniće, Višnjace, Melontu; te kapelaniju Vodovalju sa Karusovićima. Povljebrdom, Baaim i Gunjinom. Župa broji oko 1500 duša. Dolje uzduž poluostrva, koje ide uzduž Sutorine, nalazi se ekspositura Vitaljina, sa crkvom, sagradjenom godine 1450, te sa odlomcima: Brezboge, Gornjikraj, Donjikraj i Misletići; i sa 450 stanovnika.

Na Velikombrijegu zateče nas Konavljanin. Taj nas vrlo ugodno zabavljao, te nam olakoćivao težinu puta. Rekao bi, da čitaš Vodopića, ondje gdje crta život i običaje tega našega vrijednoga i pitomoga puka.

Sa Velikogbrijega ugledasmo pred sobom dugu zelenu dolinu. Preko nje, dolje u dnu, lašti se more poput malih sjajnih jezeraca. Pravcem istočno-sjevernim uspinju se gore do nebesâ, krivošjanske gore, koje se produžuju naprijed do ponosnoga Lovčena. I Lovčen je sjao pod žarkim cjelovim sunca, koji

Digitized by Google

se preko njega već do dijela modroga svoda bilo uzdiglo, da nam bolje opčara ono krasno jezero, onaj divni kraj, što ga Bokom Kotorskom zovu. Novi svijet majke naravi bilo nam je do dva sata vidjeti i uživati.

Mi se sada vazda spuštamo niz tijesnu zelenu dolinu. Kose sa sjevera svedjer visoke, protežu se naprijed poput ogromnih zidina, koje zagradjivaju ono, što nas dolje čeka. Južna je kosa vazda to niža i niža, te onamo dolje put juga spušta se do mora, do *Oštrog rta.*

Opeta smo na hercegovačkom tlu, na *Sutorini.* To nam dozivlje u pamet pokolj, početkom ovoga vijeka, izmedju Rusa-Crnogoraca i izmedju Francuza; a onamo dolje na jugu one tvrdjave pri rtu sjećaju nas slavnoga junaka Vukalovića..... Pri cesti eto nam dvije lijepe nove zgrade: to su pučka škola za selo Lučići i vladina ispostava. Ljubezno nas primi mladi učitelj Vaso Petrović, pravi tip hercegovački i pokaza nam lijepu svoju školu, koja, sa svakog gledišta, nathita i naše gradske. Tu bio i upravitelj ispostave Pajo Knežević, kojemu je stan vrlo lijep kao i škola, sred busa cvijeća i visokih ruža. Ovi nas bratski popratiše, ujedno sa mladim mjesnim pravoslavnim župnikom Špirom Lučićem. Ispod visoke gore, sa sjevera, bijelilo se seoce Dračice. Sunce žarilo, da nas izgori.

Napokon eto nas blizu mora. Odjednom zahvaćamo divnu sliku naokolnu. Tu nam se sprijeda otvara zalijev Tople, za kojim se širi krasno kristalno veliko jezero: prvi dio čarobne Boke Kotorske. Sa lijeve protežu se oko toga krasnoga jezera visoke gore do polovice bujne zelenilom, a pri moru urešene bijelim kućama, sve jedna za drugom. Eno ti malo naprijed uzdiže se kao iz mora, svojim kulama i bedemima, svojim bijelim zaselcima, mali, al krasni *Hercegnovi.* Sprijeda širi nam se blištaj tihe, tihe vode sve do onamo daleko kroz crno-zelene obale. Sa jugoistoka ogradjuje vodeno staklo zeleno poluostrvo

Digitized by Google

Lustičko, koje dolje na jugu, ujedno sa rtom Kobilom na Sutorinskom protegu, te sa oštrim rtom, sačinjava, kao naravna vrata u krasnu Boku, u taj naš bosforski zalijev. I tako stupismo u predjel doista najljepši naše Dalmacije.

Krenusmo lijevo niz obalu preko *Igala*, te preko *Tople* naprijed. Što smo dalje hodili, bujnost prirode i ljepota vazda novih slika to većma nas opčaravale.

Na Topli, ispod visoke naranče, pri cesti, ležao jadnik na postelji i prosio milostinju. I u toj krasnoj zemlji, u tom vazduhu, gdje bogovi dišu, ima bolesti, ima nevolje! Dadosmo mu po banovicu.

U Topli je vrlo lijepa crkva grčko-istočnjaka S. Spasa, te mala crkvica S. Jurja, i mješovita škola.

Bilo jedanaest prošlo, kada smo stupili u Hercegnovi. Taj čarobni gradić podiže se iz mora, te se penje uzbrdito do 60 metara sred guste šume naranača, tunja, oleandra, gazija, tuja, oraha i mnoštva svakovrstnih voćaka Po voćkama se penju rumanije, ruže i ogromni prutovi čemina Na Lokrumu je bogatstva; u perivoju plemića Gozzia na Trstenomu ima čarolija: ali oko Hercegnovoga si sred čudesa bilinskoga carstva, jer je to sve naravno, samoniklo. Vidjeli smo ispod maslina samoniklih dalija. Kažu mi, da Hercegnovi neosjeća u vazduhu četiri godišnje dobe, već dvije cigle: proljeće i ljeto. Vrsi ogromnih gora nad njime zabijele, dok se stanovnici toga vilinskoga gradića šeću u ljetnoj odjeći ispod palama, naranača i limuna. Grad je prama podnevu, taman prama vratima, prama ulazu u taj divni zalijev. Sa sviju strana oko ti se siti, a nemože da se nasiti u raznolikosti krasnih naokolnih slika. Jedno ljepše od drugoga, jedno čarobnije od drugoga, kako što je i sva Boka.

Hercegnovi je opkoljen utvrdama, po kojima se prepliće bršljan zeleni. Nad gradom, sa zapada, proteže se varoš, gdje je središte trgovine i kreta, a svake subote pazar. Nad mjestom uzdiže se tvrdjava „Spagnuolo“ od godine 1538, što su Španjolci sagra-

Digitized by Google

dili, kada su bili osvojili to jedino mjesto u Dalmaciji, te se, ujedno sa Mlečićima, borili proti Turcima. Pri moru uzdiže se druga kula, koja je branila grad sa mora.

Hercegnovi je utemeljio bosanski kralj Tvrtko I Kotromanović godine 1373, pod imenom *Novi*. On je htio, da postane zlamenitim trgovištem i skladištem novih solana; ali se tomu usprotiviše Dubrovčani. U XV vijeku pripadaše Hercegnovi Stjepanu Vukčiću Taj ga dogradi, te se prozove Herceg-Novi. Godine 1483 pada u turske ruke. Godine 1538 usidri se ispod grada sjedinjena kršćanska mornarica, te ga kršćani osvojiše, zarobiše 1700 Turaka i plijen od velike vrijednosti. Godine 1539 prispješe tri turska sandžaka su šest topova, koje im Španjolci oteše. Malo zatim odluči Kozrev-paša Rumilijski, da će na grad su 60 000 vojske, a istodobno doplovi Hajradin Barbarossa su 150 brodova. Nastade grozna bitka, gdje Turci zaklaše svu odraslu čeljad. Godine 1687 Mlečići protjeraše Turke. Početkom ovoga vijeka osvojiše ga Rusi-Crnogorci, i bijaše im glavnim sjedištem proti Francuzima.

U općini poklonismo se načelniku Gojkoviću, te simpatičnomu tajniku Nakićenoviću. Općinski je grb kula su dva čempresa.

Praćeni od raznih znanaca, prošetasmo se gradom, da vidimo zlamenitije.

U srpskoj čitaonici, izmedju raznih slika, uočismo sliku Svetozara Miletića, knjaza crnogorskoga Nikole I. sa sinovima i veliku uljenu sliku srpskoga kralja Aleksandra I.

Lijepa je katolička crkva. U njoj se čuva vierna kopija glasovite slike „Pričesti S. Jerolima“, ako se nevaram, Domenichina. Ispred crkve je plokata, sa koje je čaroban vidik na more, te lijevo i desno.

Na zapadu grada vidi se sred bršljana polusrušeni samostan, te je prama Topli samostan franjevački sa crkvom S. Ante, sagradjen godine 1690. U mjestu je i samostan Kapucinâ sa crkvom S. Franje.

Digitized by Google

Hercegnovi broji oko 1400 duša Općini pripadaju odlomci: Baošić, Bijela, Gjinovići, Josica, Kameno, Kruševice, Kombur, Kuti, Mojdež, Mokrine, Podi, Sasović, Ratiševina, Savina, Sušćepan, Topla, Trebesin i Zlijebi. U gradu su u većini katolici; a pravoslavni, koji su u većini u odlomcima, neimaju crkve, već van grada. U Hercegnovomu su muška jednorazredna i ženska jednorazredna škola, kotarski sud, razni uredi, te fotografički atelier i vojnička posada.

U gostioni, dosta po gradsku, objedovali smo sa nekim ruskim knezom, koji je „incognito" putovao kroz čare Boke Kotorske On je govorio ruski, a mi smo ga skoro sasvim razumjeli. Gazdarica, gdje smo popodne opočinuli, mučila se na svaki način, da shvati, kako je moguće, da smo mi pješice iz Dubrovnika došli. Kada je čula, da ćemo popodne u Savinu, kao da je shvatila i otkrila tajnu, pa će nam: — Vi ste pokornici sa Svete Gore, te idete u prošnju po manastirima, — i htjela je, da nam povrati novac za sobu.

Popodne pozdravismo se sa znancima, te sa bratskim učiteljem Andrijom Gjurićem, i nastavismo put prama Savini.

Savina je Hercegnovomu sa istoka za kilometar puta, kroz gustu šumu zelenila. Oj, ima pravo proslavljeni slovenski pjesnik Simeon Gregorčić, kada mi je, otrag osam godina, pjesničkim zanosom uskliknuo: „Divna je vaša Boka! Proputovao sam čitavu Evropu, plovio sam Bosforom: ali me ništa nije tako vilinski zanijelo, opčaralo, kako čarolije bokeškoga zalijeva!"

Tko još nije vidio vilin-stana, gdje čovječja ruka nedira i nestvara nameta majci naravi — već pušta, da samo rodi i plodi ljepotama rašća: neka dodje do šume Savine. A tko želi svetu samoću, koja ti napunja dušu zadahom drugoga svijeta, zadahom nevidljivih stvorova, neka posjeti samostan Savine. Da Boka neima nego Savinu, već bi bila dragocijenjena slika u albumu dalmatinskih prirodnih krasota.

Digitized by Google

Uljegosmo u gustu šumu. Rekao bi, da je sumrak, a tekar tri popodne. Na kamenim sjedalima sjedio mlad kalugjer, te plivao morem bogzna kakovih svetih misli. Malo odalje bijaše moj znanac vrijedni učitelj Mladen Crnogorčević, koji je u arhivu manastira tražio podataka, da opiše taj stan srećnih kalugjera. Oba učtivo pohrliše k nama, da nas vode.

Crkva je posvećena „Gospi od Uznesenja“; sagradjena je godine 1777. Vrlo je bogata lijepim starim radnjama u srebru i u zlatu, te raznim dragocijenjenim uspomenama. Izmedju rijetkosti nalazi se slijedeće: Srebreni krst S. Save, štap vladike Ljubibratića, desna ruka carice Jelene, plaštenica, što je usplela Vukosava cara Lazara, brojenci Petrogradskoga metropolite, u srebrnom altorilijevu manastir Tvrdoš, krasna petohlebnica izradjena u Požarevcu; te više crkovnih knjiga, okovanih u zlatu. Vrlo je lijepo izradjen žrtvenik. Reše ga slike izradjene u Ruskoj. Do crkve nalazi se kapelica, sa lijepom slikom Gospinom, mnogobrojnim zavjetima naokolo. To je prva crkva, koja je bila uzdignuta uz samostan. Oko crkve je grobište, gdje su pokopani najodličniji crkovni i svjetovni dostojanstvenici pravoslavni iz Boke. Sred grobnicâ ističe se novija pokojnoga kneza Gjura Vojnovića, sa natpisom, koji ga nazivlje dobročiniteljem i ljubiteljem Boke Kotorske.

U manastiru se poklonismo preosveštenomu kotorskomu vladici Petranoviću i njegovoj srebrnoj bradi. On prolazi čitavo ljeto u toj krasnoj, svetoj pustinji.

Vrijedni učitelj povede nas u samostansku knjižnicu. Tu nadjosmo razne rukopise glasovitih igumana. Samostan obiluje lijepim starinama. Na zidu visi veliko zrcalo, donešeno, otrag više stotina godina, iz Hercegovine — neznam iz koje — vladalačke porodice. Prije odlaska, ponudiše nam „album“, da upišemo imena svoja. Tu je više potpisa zlamenitih putnika. Nad potpisom nezaboravnoga Despota čita se slijedeći pozdrav čustvenoga fra Ivana:

Digitized by Google

Cvietni gaju, divni kraju,
Pjesnikove mašte raju,
Primi slatki pozdrav moj!

A mi upisasmo sa potpunim uvjerenjem: „Kada bi Gospod Bog htio, da stvori novi zemaljski raj, te bi doista odabrao ovo čarobno mjesto, koje napunja srce najuzvešenijom pjesmom majke naravi...“

Prošetasmo se naokolo samostana, puteljcima šume, voćnjaka, cvjetnjaka, pa proslijedismo uzduž Meljinske luke, Savini sa istoka.

Meljine su bijelo seoce, kojemu se kuće, lijepe gospodske kuće, nižu pri moru, uz kolni put. U Meljinama je vojnički lazaret i kapelanija S. Roka; a često posred luke usidri se koji ratni brod.

Hodeći naprijed, vazda uz obalu, te uz bijele kuće, koje izgledaju poput vlastelinskih zaselaka, izgubismo s vida sa protivne strane ušće Boke. More se sve većma suživalo, a zeleni protivni poluotok Lustički približivao nam se svojim bijelim seocima.

Kod sela *Kumbura*, eto nam kumburskoga prolaza ili ti tijesna u zalijev *Tivata*. Taj nam se čarobno, otvara sprjeda, u obliku trokuta, kojemu je podnicom lustičko polustrvo sa juga. a vrh mu, put sjevera, sačinjavaju *Verige* ili ti tijesno, kuda ćemo u risanski i u kotorski zalijev. Iza kako prodjosmo obalom prolaza kod rta Oštrog Kamena sela *Gjinovića*, naša obala nevodi više put istoka, već put sjeveroistoka. Otuda do Veriga proteže se skoro uspravna stranica našega trokuta. Po putu neprestano susretaš lijepe, ukusne kuće. Okolo je svake perivoj; a cvijeća je na pretek, donapokon uzduž ceste. Tko parobrodom ide u Kotor, taj je lišen mnogih slika i prizora, koje smo mi pješke vidjeli i osladili. Bokezi su nekada bili bogati, te putovali svijetom, pa, poput Pelješcana, stekli, uz bogastvo, ukusa. Njihov se ukus najbolje opaža kod bokeških stanova.

Opet nam se pokaza na istoku, ali u još većoj gorostasnosti Lovčen, sa svom golom kosom, koja se skoro proteže od ponosnoga Orjena, te do pjesni-

Digitized by Google

kova groba sastavlja jedan gvozd nad Risnom, Perastom i Dobrotom. Taman mu sunce slalo posljednje rumene pozdrave.

Putem susretosmo ruskoga kneza, koji nam odzdravi: Zdravstvujte! Mi smo bili, bog i vjera, zdraviji i veseliji i sretniji: njega su potezali bokeški konji, a nas je nosio vranac S. Franje, koji nam se zaustavljao, kada smo htjeli, gdje smo htjeli i kako smo htjeli, da beremo dalije ispod maslina i šipaka, a za prsi zadjevamo bijele cvijetiće čemina. Gdje bilo vina, nijesmo ga štedili, i ako je bokeško slabo prama viškomu i blatskomu. Vino nam je kroz putovanje bilo ono, što je vatra pod parnim strojem. A opet, da istinu kažem: *vinum letificat cor hominis*, jer jsoh se mojoj pjesmi, kada bi mali Stanley zašutio, a ja da ga probudim, kliknuo bih, umoran i zapijehan:

Od dva glasa glasa čuti nije!

Sa protivne strane gubilo nam se oko po tivatskoj dolini, te po gospodskim kućama naokolnih mjestija uzduž mora. Sred tihoga toga velikoga jezera kupalo se nekoliko velikih oklopnjača c. i k. mornarice, te im se jambori uzdizali sa ostrvićem S. Marka onamo blizu iztočnoga kuta pred *Krtolima*.

U seocu *Baošiću*, baš kada smo prolazili, ribari su izvukli iz mora ogromnu ribu, poput zubaca, koža joj natezala na crveno. U *Bijeloj* ispod busa grmlja opazismo veliku kozu, bijelu kao mlijeko od glave do pete, dugim visećim ušima. U blizini starac pop zalijevao gjiranije.

Mrak nas uhvati. Put vazda lijep, uz more. Svako desetak metara susretaš kuću; pred njom, sred perivoja, ženske sjede, a muškarci puše debele šibuke. U Bijeloj je običavao ljetovati crnogorski knez Danilo, koji je, godine 1861, bio usmrćen u Kotoru. Najednom nagazismo na cestu tekar zasutu kalom, pa nogama nije bilo najbolje.

Poslije devetoga sata prispjesmo do *Jozice* ili ti *Kamenara*, gdje nam je bilo prenoćiti. Rekoše nam,

Digitized by Google

da mjesni učitelj, moj znanac, stanuje u Bijelej, a da tu nit večere nit postelje nema, da bismo S. Jovana poklonili! A što sada? Nazad da se vratimo i po onakovom putu, nit za žive oči! No vijesnik nemile vijesti, dobra duša, pobrine se za priličnu, a vrlo jeftinu večeru i za još bolju sobu urešenu ikonama mnogobrojnim. Ne zabilježih mu imena: neka mu za nas ponovno zahvali ondešnji slikar gospodin Gjuranović.

Digitized by Google

10 Rujna.

Kamenari — Lepetane — Lastva — Morinj — Risan — Perast — Gospa od Škrpjela — Stolivo — Orahovac — Dobrota — Kotor.

Dne 10 takodjer uranismo, da nam je to više vremena, da uživamo lijepu Boku.

Sa protivne strane, koja se je tu sasvim približivala nama, a mi k njoj, da otvorimo *Verige*, bijele se *Lepetane;* a onamo dalje, spram Bijele, *Lastva Donja*, dok po zelenom brežuljku *Lastva Gornja*. Obe Lastve sačinjavaju općinu, koja broji oko 700 duša; a svako mjesto ima mješovitu pučku školu.

Tu nam se je bilo prevesti ladjom do Risna, ili do Perasta, jer puta više nema uz obalu, već preko brda i teških prolaza.

Oko šestoga sata eto nam, poput brze vile, parobrodića „Kotor" Bokeške plovitbe. To društvo posjeduje nekoliko malih parobrodića, koji svaki dan amo i tamo kreću sve glavnije tačke po čitavomu bokeškomu zalijevu. I tako su 40 novčića za prvo mjesto, ili su 20 za treće, možeš na leteću, da pregledaš svu Boku. Parobrodići su vazda krcati kao šipak.

„Kotor" lakih krila posjeti zelene Lepetane. U Lepetanima su nekada Mlečići imali svoje zaselke. U blizini se nalazi crkvica „Gospe od Rižî": neki brod krcat rižî (pirniča) tu potonu, a spašena družina za zavjet podigne kapelicu. U Lepetanam je mješovita škola.

Digitized by Google

„Kotor“ se zaleti, da prodje kroz *Verige*. To je morsko usko tijesno, gdje je godine 1381 Ljudevit ugarski, iza kako se pomirio sa Mlečićima, dao pričvrstiti verige, e da oni nemogu brodovljem naprijed. Parobrodić zabuca naprijed, a pred nama na bližnjoj sjevernoj obali zabijeli se liepi *Perast*, sa svojima zvonicima. Nad njime se uzdižu gole gore do 900 metara visine.

Izidjosmo iz Veriga, a sred caklećega mora, ili bolje jezera, kao dvie oklopnjače, dva ostrvića: *S. Juraj* i glasovita *Gospa od Škrpjela*. Put sjeverozapada stakli se tiha srebrna ploča risanskoga zatona. Pri dnu, sred vječnoga zelenila, bijele se kuće i Risan, a gori put nebeskih praznina diže se kršno Krivošje, sa gvozdenim tvrdjama svojima. Svrćem pogled put istoka, te istim trenutkom desno i lijevo: zablještuje mi oči divna slika, kakve u Boci još nevidjoh. Prva mi je misao, da zavičem kapetanu: Stani! Stani! neka se poklonim ovom veličanstvenom prizoru, pred kojim bi prignuo koljena i veslar švajčarskih jezera i mornar bosforskih krajeva.... Za više kilometara proteže se zrcalo morsko, nad kojim, preko visokih gora, odsjevaju zlatne zrake jutrnjega sunca. Sa desne, sa lijeve i po čitavome dnu tog panorama — a to je Dobrota čarna — vidiš neizbrojnu povorku bijelih sela, koja se natječu u bjeloći svojih kuća, u visini zvonika svojih, u zelenilu koje ih okružuje; dok naokolo neizmjerni goli vrhovi zaobrubljuju i brane veličanstvenu sliku. To je kotorski zalijev, vilinski zalijev. Kapetan neshvaćao moje želje, i „Kotor“ zapuzi put zapada do *Morinja*, gdje visoka stabla kriju stanove i školu.

Iz Morinja parobrodić zadimi put sjevera, u *Risan*. Taj leži u dnu zatona, te bi rekao, da je zakopan ispod visokih golih brda.

Još se kod Grkâ spominje Risan, te i kod Rimljanâ. *Rhizinium* bijaše glavnim mjestom bokeškoga zalijeva, koji se je zvao *Sinus rhizinicus*. Godine 229 kraljica Teuta bijaše pobjegla u Risan. Za ilirskoga

Digitized by Google

kralja Genthija Risan se dade pod rimsko okrilje; kasnije izgubi povlasnice i postade rimskim gradom. Godine 510 spominje se Risan kao sijelo kršćanske biskupije, koje kasnije nestade. Priča kaže, da je stari Risan propao u more. U X. vijeku bijaše gradom kneževine Travunje; u XIV. spadaše pod bosanske kraljeve; a godine 1451 dobi ga Dubrovnik od kralja Stjepana Tomaša. Godine 1539 osvojiše ga Turci; a godine 1687 Mlečici i pridržaše ga sve do dolaska Francuza.

Podalje mjesta vide se ruševine staroga grada. Kuće današnjega Risna uzdižu se sred zelenila. Pri ulazu sa istoka nalazi se na poluostrvcu lijepa bolnica. Malo dalje, sa iste strane, uvaljen je sred dubrave Banje kalugjerski samostan *S. Jurja.*

Risan broji 1300 stanovnika, koji su većinom pravoslavne vjere i bave se trgovinom sa Hercegovinom i sa Crnom Gorom. U Risnu su pučke škole: muška dvorazredna i ženska; razni uredi i kotarski sud. Krasna je risanska narodna nošnja, bogata srebrnim skupocijenjenim uresima.

Risanu na sjeveru, na krševitim gorama, uzdižu se *Krivošija*, sa više sela. Krivošijanci su poznati sa svoga ustanka godine 1869 i 1881. U srednjem se vijeku spominju pod imenom „Vlachi Rigiani“. Godine 1881 austrijsko brodovlje pucalo je na Krivošija sa risanskoga zatona, dok se stanovnici nijesu dijelom predali, a dijelom pobjegli u Crnu Goru. Krivošijanci se ponajviše bave stočarstvom.

Risanskoj općini pripadaju odlomci: Krivošije Donje, Krivošije Gornje, Ledenice Donje i Gornje, nad Risnom, sa mješovitom školom, Morinj i Ubli Risanu na zapadu.

Do nekoliko časova parobrodić krene put Perasta, gdje se iskrcasmo, da proslijedimo pješke do Kotora.

Perast doista izgleda kao kakav grad. Tu vidiš lijepih, udobnih, ukusnih kuća poput palača: ali, jaoh, to su puka svjedočanstva prošloga bogatstva i

Digitized by Google

prošle slave. Ima mnogo zapuštenih i opustjelih stanova. Propala mornarica, propalo i blagostanje po Boci. Ako itko, to Boka treba poljodjelskoga nauka, da svrne radinost na svoju zemlju, i ako neposjeduje, osim tivatske, čestitih ravnica. Trebalo bi, da Bokezi vide, kako naši Bračani, Hvarani, Višani i Korčulani pretvaraju živi kamen u krepko gnijezdo vinovoj plodnoj lozi, pa da se počnu brigov ti oko loze. Mislim, da u tom blagom podneblju nebi im bila neharna. Putem od Igala do Kotora vidjeli smo nekoliko vinograda, ali je to vrlo slabo obradjeno. Doista, srce ti zazebe, kada ugledaš palaču; pred njom ogromno rašće, a prozori zatvoreni: nema ljudi, da ih rastvore, da uživaju te pjesničke krajeve!

Rekbi, da je Perast opstojao još za Rimljana, koji su mu davali povlasnica, pošto su se Peraštani junački borili sa tvrdjave S. Jurja proti gusarima. U XV. vijeku nalazi se pod okriljem bosanskih i hrvatsko-ugarskih kraljeva, sa vlastitim zakonikom. Godine 1420 predade se Mlečicima sve do pada mletačkoga lava. Godine 1648 utvrdiše staru tvrdjavu S. Križa.

Peraštani su se vazda odlikovali kao junaci nad junacima. Osobito se proslaviše dne 14. 15 svibnja 1654, kada hrabro suzbiše navalu od 6435 Turaka. Turci su sa kopna i sa mora bili navalili na grad, pod vodstvom Mehmeda Aga Risvanovića. S toga ih mletačka vlada oldari povlasnicama i pohvalama. Knez Zrinski ode iz Bakra u Perast, da glavom upozna te slavne junake, i darova im mač svoj. Taj nam dar pokaza u općinskoj dvornici učtivi načelnik Evgen Brajković, kojemu je povjeren, da ga čuva za tri godine načelnikovanja. Mač je vrlo težak, pa se diviš mišicama naših starih junaka. Ručica mu je od kosti kita; rukobran od pozlaćena srebra, a naokolo urešen krupnim dragim kamenjem. Široko i teško gvoždje od čelika krasno je izradjeno i urešeno i zlatom napunjeno. Uzduž ima natpis: *Memento mei Domine*, te drugi duži starom ćirilovicom,

Digitized by Google

kojim se sazivlju S. Nikola i Bog u pomoć Vukši Stepanoviću, koji je poznat pod imenom Vuka Ognjenoga. U općinskoj dvornici čuva se velika, zlamenita slika, koja predstavlja Marta Martinovića iz Perasta, gdje poučava ruske bojare u pomorskom nauku. Nad slikom je naslikan ruski orao; a ispod njega slijedeći natpis: „Hvrp Czara Moskovskoga pobuxioi milosti veliki Gospodar Czar veliki knes Petar Aliksievich sve velike i male Roasie samodarxaz moskovski vlademirski novgorodski czar kasinski, czar astrakanski, czar siberski, gospodar pskovski i veliki knes smolenski, tverski, ingorski, permski, viatski, bolgarski, i inieh gospodarstvah, novograda nisovskie semlie, cernigorski resanski, rostovski, icroslavski, bieloserbski, obdorski, kandinski i svega sieverne strane povelitegl, gospodar obladategl iverske semglie kartalinski i grusinski care i kabardinske semglie cerkaskieh i gorskih knesov i iniem gospodarstvom i semgliam istocnim, zapadnim i sievernim ocinstva i dedovah naslednik gospodar i obranitegl". Zatim slijedi: „Knezovi aliti bojari: Boris Ivanovich Kurakin pasenog czarev, Jakob Ivanovich Laban, Petar Galicin, Mitar Galicin, Toodor Galicin, Giorak Iglkov, Mihailo Iglkov, Andria Iglkov, Ivan Danilovich, Andria Ivanovich Repnin. Principi vlastela aliti bojari: Abram Teodorovich, brat czarice moskovske, Wladimir Sarometovich brat generala, Ivan Rexevski sin velikoga blagoderxiteglia, Mihailo Urtisev, Nikita Ivanovich, Ivrak Buturlin, Mihailo Matuskin". Ispod slike je slijedeće napisano: „Marco Martinovich vcechi principe i gospodu moskovsku pod Petrom Velikim na morski nauk i vladagnie". Taj je Martinović poučavao u Mlecima početkom XVIII stoljeća; njegovih potomaka više neopstoji u Perastu.

Općinski je grb takodjer zlamenit. Mletačka vlada obdari, godine 1646, Peraštane povlasnicom, da u vrijeme rata izaberu dvanaest plemića, koji će čuvati veliki ratni barjak. S toga su na općinskomu grbu usp redani znakovi tih odličnih porodica, a to

Digitized by Google

su: Studeni, Smilojević, Vukašević, Zubaci, Sestokrilić, Šiložuć, Rajković, Čismai, Perojević, Stojšić, Bratice i Mioković.

U Perastu je rodjen vrijedni slikar Tripo Kokoljić (Cocaglia). U općini se vidi njegov lik, što ga je on isti izradio.

Kod župničke crkve S. Nikole uzdiže se prekrasan zvonik do 60 metara, na više redova. Vas je od korčulanskoga glatkoga kamena. Dovršen je godine 1691 po graditelju Ivanu K. Scarpi; zapao je 50.000 dukata. Do zvonika vidiš nedovršenu veliku kapelu započete veličanstvene crkve. Na pročelju stare crkve čita se natpis u kamenu, koji govori o junaštvu Peraštana proti Turcima.

Sred gornje strane gradića uzdiže se drugi lijepi zvonik, vrlo elegantan poput munara. Tu je Gospa od Ruzarija, uz razvaline biskupskoga dvora, što ga je bio utemeljio Peraštanin biskup Zmajević. Pripovijeda se, da je dobro biskupije vrijedilo 60.000 cekina: to je sve Francuz porobio. Povrh grada uzdižu se razne kule, izmedju kojih se ističe tvrdjava S. Krsta.

Zamamljiv je pogled sa Perasta bilo put istoka, bilo put zapada. Otuda uživaš panoram, koji nas je onoga jutra na parobrodiću bio zadivio. Sprijeda kroz *Verige* gubi ti se oko onamo daleko, daleko po svjetlećoj vodi, po kojoj bucaju parobrodi ili mornari i ribari pripijevaju morsku piesmu svoju. A tu na kraju zelenoga poluostrva, koje je sa sjeveroiztoka cjelivano od kotorskoga zatona, a sa jugozapada od tivatskoga, bijeli se *Stolivo*. Stolivo Donje niže se uz obalu; dočim Gornje uspelo se, svojim vitkim zvonicima, ondje gori po obroncima brežuljka Vlake, u gustoj šumi. Taj me je slikoviti položaj sjetio turskoga seoca Počitelja, što smo ga vidjeli, jureći vlakom iz Metkovića put Mostara. Oba Stoliva sačinjavaju općinu, koja broji oko 400 duša, a sijelo joj je u Donjemu, gdje je pučka mješovita škola.

Perast ima oko 600 duša, mješovitu pučku

Digitized by Google

školu, poštansko-brzojavni i carinarski ured. Općini pripadaju odlomci: Gjurić, Kostanjica, Strp sa Lipcima.

Putnik nesmije otići iz Perasta, a da malom ladjom ne posjeti ostrvce *Gospe od Škrpjela.* U desetak časova eto nas pred svetištem. Crkva je sagradjena na ostrvcu, što su ga pobožni Peraštani, još XV. vijeka, umjetno napravili okolo male hridine, na kojoj se je, noći 22 srpnja 1452, prikazala dvama ribarima prilika bl. Gospe. Ta se prilika s velikom pobožnošću tu štuje. Crkva je malena, sa kubom: ali lijepa i bogata. Svi su zidovi, od tleha do štropa, pa i isti štrop, pokriveni umjetničkim radnjama Kokoljićevim ili srebrnim pločama, koje su sastavljane od tisućubrojnih zavjeta. Kada smo uljegli unutra, činilo nam se je, da stupamo u kakvu bogatu pinakoteku i u izložbu zlatarsku. Oltar vas sjaje, kao da je od alem kamena. Nijedno Gospino svetište nije tako djelovalo u životu momu na srce moje, kao to, taj krasni spomenik bokeške pobožnosti Djevici nad djevicama. Mlad svećenik molio svetu misu pred rasvjetljenom i sjajnom slikom. Neko jako mistično čustvo obuhvati mi dušu. Slatke uspomene djetinstva probudiše se u unutrnjosti mojoj. Sjetih se, kada me je moja dobra majka vodila pred Gospinu sliku, pa mi sklapala sitne ruke, ili mi turala izmedju prstića novčić, da ga bacim u „škrabijicu": a Gospa da će meni dati jabuka i zdravlja.... Toga časa predočiše mi se male moje, te u ime njihovo bacih u „škrabijicu" po novac, da i njima čudotvorna Majka slijedi davati jabuka i zdravlja. Izidjosmo vrlo ganuti iz crkvice, koju nećemo nikada zaboraviti. Uz crkvu je stan za svećenika i za čuvara. Svi su zidovi pokriveni mnogobrojnim zavjetovnim slikama, osobito iz pomorskoga života i iz gusarskih navala. Tu nabavismo po sliku Gospinu, te zanimivu povjesnicu svetoga ostrvića „Gospa od Škrpjela", što je napisao učeni Peraštanin Don Srećko Vulović. Rekoše nam, da je vrlo zanimiva procesija, što se prigodom svetkovina obavlja u ladjicama od Perasta do ostrvca i naokolo.

Digitized by Google

Pri povratku obadjosmo drugi ostrvić i to *Sv. Jurja*, koji je prvomu odmah blizu, sa istoka. Tu je bio jedan od dvanaest benedektinskih samostana, koji su se nekada dizali po Boci, a sada im skoro nema nit traga. Godine 1563 jaka trešnja razori samostan sa crkvom; ponovno bi podignut godine 1658. Opat S. Jurja bijaše i župnikom Perasta, a crkva grobištem. Rek bi, da su Turci više puta navaljivali na tu opatiju i to godine 1571, 1624 i 1654. Danas je tu grobište pod sjenama čempresa. Naokolo ruševina manastira vidiš nekoliko puškarica i dva zardjala topa.

Iskrcasmo se i proslijedismo naprijed.

Put nas vodi vazda naprijed, uz obalu, put istoka. Kod Dražina vrta put zaokrene prama sjevjeroistoku sve do Orahovca, gdje more tvori zaton Ljute. Kod Dražina vrta zagledasmo kulu glasovitoga Baja Pivljanina, koji, kako što pjeva slavni pjesnik Sundečić:

Kao orô vrh timora,
On na briegu iznad mora
Gnieszdo svio, kulu tanku
Na udarcu podnevanku....
Otlen Bajo izlietao
Ka' iz loge lav na borbu;
Amo opet dolietao,
Ne — sa sobom noseć korbu,
Nego uviek punih šaka
Pusta pliena od Turaka;
Uviek s glavom njekojega
Silna age ili bega....

Pred nama pogled na Dobrotu i na njezine nebeske gore, čaroban je. Takodjer na vas kotorski zalijev, koji nam se, što smo naprijed stupali, to većma otvarao put juga, gdje se sužuje da ojelune bijeli Kotor. Osjetismo istinu stihova vrloga Jovana:

S Dražev-vrta do Kotora
Zaliv ti je krasna mora,
Dičan, čaran, da u Boga

Digitized by Google

Rietko ima podobnoga.
Am' i tamo s obje strane
Lovčen-brda kršne grane
Pašu zaliv, — koj se stvara
U jezero divna čara....
Kao labud do labuda,
Oko njeg se nižu svuda
Varošice, biela sela,
Dižuć svoja vedra čela
Primorijem uzoritim,
I kitnjasto-rajevitim,
Gdje se sleglo svako milje,
Gdje bi cvieta svako bilje,
Što pod blagim nebom amo
Mi na jugu uživamo....

Sa juga uz obalu vidiš niz bijelih kuća, a taj niz dospjeva tekar Kotorom. Tako je sve od Orahovca do Kotora. More tiho kao ulje, a visoki se zvonici, te divne gore odsjevaju u zrcalu vode.

Odjednom iznenade nas zvukovi glazbe. Prisluškujemo, tražimo otkuda ti ugodni glasovi sred te neopisive slike naravi. To bijaše talijanski parobrod „Barion", koji je vodio Talijance iz Bara i iz Brindisa, da se poklone junačkoj Crnoj Gori i lijepoj Jeleni, budućoj kraljici svojoj. Prostim okom vidimo, a durbinom razabiremo donapokon izražaje lica gostiju iz najljepše zemlje na svijetu. Glazba udara crnogorsku himnu, a na glavnom jamboru lepršа crnogorska zastava, slavenska trobojnica. Srce nam uzigralo u grudima: a komu i ne bi? Talijanci, ti sinovi, klasične zemlje, koji su se borili za slobodu otačbine svoje, za jedinstvo svoje, udaraju slavenske himne i viju slavenske barjake.... I parobrod sjekao kristalnu ploču put Kotora, a mi smo ga šeširima pozdravljali.

Orahovac je u dnu zatona. Gore se skoro okomito dižu put nebesa. Tu je most od kamena preko sasvim male rijeke Ljuta, pa ljeti presuši. Od mosta počinje *Dobrota*, a ta se proteže, ravnim pravcem put juga, za devet kilometara bujnom obalom, sve do Kotora.

Digitized by Google

Nad Dobrotom se uzdižu ogromne, sivkaste gore, koje rekao bi, da će se strovaliti na te i pognječiti i kuće i crkve i zaselke vilovite. Dobrota je nekada slovila sa bogatstva vrlih svojih pomoraca i kapetana. I danas je Dobrota najmilije mjesto ladanja Kotorskoj gospodi. No mnogo je lijepih zgrada, koje su puste; a bršljan se, uz čemin, penje uz zidove i kaže putniku, da ti lijepi i od Boga nadareni krajevi vapiju bolju budućnost. Nema tu kuće, a da je sprijeda neresi perivoj. Vidismo gjiranijâ, sred kojih se najkrupniji čovjek može da skrije; ružâ visokih kao naše naranče; a naranačâ kao naše masline. Dobrota ima više komšiluka, koji se nazivlju imenom dotičnih brojnijih porodica: Ljuta, Marovići, Tripkovići, Radimiri, Kamenarović, Tomić, Janoši, S. Matej, Ilijaševići i Plazenti. Čitava Dobrota broji oko 1000 stanovnika, koji su skoro svi katolici, a po izbor rodoljubi. Mjesto ima dvije mješovite škole: kod S. Mateja i kod S. Eustakija.

Susretismo se sa mladim učiteljem Pavlom Dabinovićem. On nas srdačno pogosti u svojoj lijepoj kući, koja ima zlamenitu prošlost. To je bivši stan glasovitih junaka Ivanovića, od kojih još žive knezica Marija, učiteljeva tetka. Ta nas je odlična gospodja vrlo zanimala, pripovijedajući nam crtice, iz svoga junačkoga života. Dne 1 ožujka godine 1848, kada su Crnogorci bili navalili na Dobrotu, te stotina ih na tu kuću, ona je sa prozora (i pokaza nam ga) junački pucala sa svojim ocem Jozipom i nije dala mira neprijateljima, dok nijesu pobjegli. Crnogorci su bili udarili ucjenu nad glavom te sedamnaestgodišnje junačke djevojke zaklevši se da će joj — dodje li im do ruku — jedino nos osjeći. Knezica je Marija na broda svoga pokojnog muža obašla svu Evropu, Ameriku i donapokon Indije. Bila je na brodu, na kojemu je prvi put vijala austrijska zastava za Kinu. Pokaza nam krasnu kinešku mahalicu, što je za uspomenu bila donijela. Pokaza nam takodjer razne dragocijenjene uspomene slavnih svojih

Digitized by Google

djedova. Vidjesmo zlatnu kolajnu, što je mletačka vlada darovala Ivanovićima; te razne urese u zlatu i u srebru, koji su izradjeni u Dobroti. Majka učiteljeva pokaza nam starinsku dobrotsku nošnju, kojom se ona jošter diči i kiti.

Popodne obadjosmo lijepu crkvu S. Stasija, ili ti S. Eustakija. Bogata je mramorom. Gospa od Ruzarija i „Otajstva" naokolo sva su od mramora. Ima mnogo srebra i dragocijenjenih svećeničkih odora. U riznici nam pokazaše svileni saruk Angja Imbrainze, kojega je neki junak Ivanović usmrtio. Po saruku su još mrlje od krvi.

U S. Mateju obadjosmo crkvu, općinu i školu: to je sve na okupu. Tu nadjosmo moga dragoga sa-učenika učitelja Mata Radoničića. On nas neopisivim veseljem i gostoljubivošću primi. Ako smo svi mi po naravi gostoljubivi, ali nas Bokezi u tomu nadmašuju. I da te nije nikada vidio, nit čuo, otvara ti srdačno vrata; a tim više, ako si mu znanac i prijatelj.

Odosmo k vrijednom prijatelju i učitelju pomorske škole Stjepanu Čubretoviću, koji nam se odavna nadao. Ja sam se donekle uzoholio, ne što me je okrstio Englezom, već što me je prestavio svojoj plemenitoj gospodji kao pjesnika njihove srećne ženitbe. Krasni spol najveće ljubi i vazda uzhitno pozdravlja pirne pjesnike!

Pred večer odosmo do grada. Taj nam se je u smrknuću, ispod onih gorostasnih brda, čudnovatim stanom prečinjao. Ne pojmiš, kako je vila naputila silnoga Stjepana, da ondje gradi Kotor; a još više se čudiš, kako ga ono kamenje, što mu nad zvonicima stoji, nezgnječi, nezaduši! Ali kada smo uljegli u grad, mimo lijepu kafanu Dojmia i bujni perivoj, zaboravili smo prijetnju gornjega kamenja. Mjesto kamenja, iznenada poče padati kiša i to onako, kako ono znade ljeti iza duge šuše. Pred talijanskim parobrodom, pod poljupcima debelih suza sa neba, udaraše kotorska glazba, u počast izletnikâ; a sa „Bariona" odvraćaše austrijskom himnom. Domalo

Digitized by Google

jača kiša istjera i glazbare, pa i nas put Čubretovićeva zaselka. Povratismo se ladjicom, a vozio nas je gluhonijemac.

Za sutrašnji je dan zabilježeno u našemu putokazu: „Dne 11 rujna. Ranim jutrom krenuti put Crne Gore, uspeti se na Lovćen i posjetiti Cetinje“.

Digitized by Google

11 Rujna.

Put Crne Gore — Njeguši — Lovčen — Cetinje.

Osvanuo željni, a za nas najteži i najzlamenitiji dan.

Rancatim jutrom podranili. Vazduh kao oko, jer:

Iza tuče, vedrije je nebo!

Dva su puta, kojima se uspinješ do junačkih gora: stari i novi. Stari je sa sjevera Kotoru, skoro sasvim zapušten; a novi sa južne strane, lijepa nova cesta, na duge i preduge zavijuše, te duži od staroga više sata hoda. Mi odabrasmo stari, premda stoput teži jer se skoro okomito uspinješ po mnogobrojnim, ali kratkim zavojcima.

Zasrknusmo iz crne staklenke, napunismo špagove voćem, pa hajde junački k junačkoj zemlji.

Bijaše pet sati jutra, kada smo nogom stupili na prvu zavijušu iza Pazara.

Rekao bi da se uspinješ na toranj, koji za više puta nathita Eifelov u Parizu.

Oj, divno li je pogledati dolje! More je pravo jezero vilinsko. Naokolo bijeli Muo, bijeli Prčanj; ovamo Dobrota; a ispod nogu ti — ma baš ispod nogu ti — kotorska obala, sa parobrodima.

I hodi i hodi, nikad vrha, već ogromne gole, golcate gore ravno nad tvojom glavom. Što sa višega svrćeš pogled dalje ispod sebe, prizor ti je kotorskoga zalijeva, a i čitave Boke, ljepši, krasniji,

Digitized by Google

zamamljiviji. Svako malo vremena susretamo kojega Crnogorca, koji uz: „Pomoz Bog!“ junačkim okom izrazuje nam neko zadovoljstvo, što se penjemo uz taj Kalvarij, da vidimo njegovo gnijezdo sokolovo. Satnik bilježi već sedmi, a mi smo, Bože moj, još u Kotoru! Zahvati nas žedja. Traži po škripovima: ništa! Mali Stanley otkri na živu kamenu, u maloj rupi, sinošnje vode; pa prigni se i pij jezikom poput psića. To bijaše za nas najsladja voda, kao i ona iz rijeke blizu Kleka, po kojoj su žabe skakutale. Otpočini i uspinji se, uspinji se i otpočivaj. Dolje po zalijevu odlijegali zvukovi kotorske glazbe, koji su davali posljednji pozdrav gradskom donačelniku Lui-u. Čudnovat je odziv dopirao do nas kroz vrleti i kroz klance!

Eto nas na prvom opočinku naše gore, na maloj kamenitoj ravnici. Sada nam oko zahvaća dolje svu čarobnu Boku. Jezerce do jezerca, poluostrvić do poluostrvića, brežuljak zaogrnut gustim raščem, do brežuljka, po kojemu se bijele seoca, zvonici, tvrdjave, kule. Tko želi da jednim mahom shvati divnu čaroliju čitave Boke, neka dodje tu. I da putnik nenamjerava do Crne Gore, kada je jednom u Kotoru, neka se popne na ledja čudnovatih gora njegovih. Čini se sa toga kuka, ako ti noga popuzne, da ćeš se namah skotrljati i pljusnuti sred jezerca, okolo kojega se nižu, uz čitavu obalu, bezbrojni stanovi. A bi doista, ne samo kada bi tu popuzao, već sa svake tačke našega puta. Pošto je put vrlo izrovan sredinom, ja sam poskakivao po okrajnim pločama. Bi li vjerovao? Moj drug nikako nije mogao, da me slijedi tuda, jer mu se glava zamantavala, pogledajuć dolje niz ponore! Stigne li nas koji Crnogorac, on ti i te sve zavijuše sječe, te se penje uzbrdito, poput zeca, vjeverice, a krupan je za dva Marina i Petra! Prije nego zahvatismo vrh, gdje se putevi susretaju — a odavna nam hridine zatvorile Boku, te smo sred klanca jadikovca, sred prosjeka — eto lijepe crnooke: goni na konju, sred kiča, leda. To

Digitized by Google

goni sa Lovčena, kamo je prije zore uranila, da dolje u Kotoru gospodi bude sladoledâ. I vas taj put je jadnici prevaliti za nekoliko banovica! No, eto ga prevaljujemo i mi, pa mukte!.... Lijepo nas pozdravi.

— To je led sa Lovčena? — upitah je.

— Nije, gospodine, nego šnijeg! — odvrati ona.

Poslije tolike muke, eto nas napokon do novoga puta. Eto nas na *Krstacu*, na visini od oko tisuću metara. Eto nas na junačkom tlu, na tlu slavne Crne Gore! Skinusmo šešire.

Toga časa zaboravismo trud i znoj putovanja svoga. Jako čustvo zaokupi srca naša, znajući, da smo stupili na zemlju, koja je porodila toliko junaka: za krst časni i slobodu zlatnu!... Bilo je devet sati. Na Krstacu opočinusmo i ispraznismo špagove. Iza kratke stanke, proslijedismo desno. Tu još nevidimo ništa. Goli nas kukovi kriju. Nakon malo časova, opazismo ispod kuka, sa desne, malu kućaricu, u kojoj Crnogorka prodaje putnicima vina, duhana i kruha. Uljegosmo, da se napijemo. U maloj prodavaonici do žene bila dva dječaka, te dvije kokoše, pijevac, mačka. Crnogorkinja se čudila, što smo se pješke uspeli i to starim putem. Kada smo joj primjetili, da nijesu samo Crnogorci junaci, već da smo i mi, ona će nam:

— Jest, Crnogorci su junaci, ali ima i *dobrijih!*

— A koliko je do Njeguša?

— Ovo su Njeguši.

I doisto, okrenuv desno, stupismo pred kolijevku slavne porodice Petrovića.

Njeguši, ili ti *Njegoš*, su seoce od 1200 duša. Pred selom je malo polje. Pred jednom potlehušicom. a skoro su sve kuće takove — osim desetak novih uz put i knjaževa zaselka — nad sjenicom se vijala crnogorska zastava, a sa druge strane talijanska. Popodne će proći Talijanci za Cetinje. Ispod sjenice bila su dva stola, pokrivena bijelim napicama. Gazda misleći, da smo Talijanci, pokloni nam se, pa nas migom zapita, što želimo.

Digitized by Google

— Donesi kruka, vina, sira, jaja i svega, što imadeš!

Začudi se, što i mi govorimo kao i on.

— Otkuda, gospodo?

— Iz Dalmacije.

Skoči, stisne nam desnicu:

— Dobri nam došli! Mi smo braća! — Posljednju riječ osobito naglasi.

Bijaše mladić krasan, pravi Crnogorac, u narodnoj nošnji, velikim revolverom o pasu.

Tu čalabrknusmo i u 9½ krenusmo put nebeskoga *Lovčena*. Taj se uzdiže Njegušima sa južne strane.

Rekoše nam, da ima suputica; ali te domalo izgubili, pa odlučismo upravnom crtom do vrha, bilo što bilo. Ta strana Lovčena nije toliko gola, koliko sve dolje naokolo: ima nešto niska zelenila.

Vino nas okrijepilo, a, na sreću božju, sunce nas štedilo: oblaci ga skrili.

Penji se, veri se po oštrom kamenju, po šikarju; ovdje okrvavi ruku, ondje popuzni nogom i rasparaj odjeću (u torbici bilo igala i konca!); hvataj se smriječa, kamena..... i tko će bolje naprijed i naprijed, gori i gori, bez odmora! Naša se upravna crta pretvori skoro u ispravnu. Na junačkom tlu treba da budemo junaci!

I ako oznojeni, osjećamo drugi vazduh, vazduh jesenski. Gledamo satnik: skoro su tri sata otkada se uspinjemo sa Njeguša.

Još malo, upri!

I..... evo nas.... ne na Lovčenu, već sred neba!

Pred nama se otvori neizmjerna praznina: neizmjerni ponor. Dno mu je urešeno blištajućim jezercima, zalijevima, zavijušama poput srebrnih rijeka, te seocima poput jata bijelih golubova. To je Boka Kotorska sve do Budve. Sve dalje, dalje crne se i bjele se, kao mali stogovi, kao igračke, razne gore, između kojih razabireš Orijen i Sniježnicu. A more,

Digitized by Google

divno more, neizmjerna pučina, neizmjerna, bezkrajna, kao i misao čovjeka, koji se tu popeo i svrnuo oko svoje naokolo, da promatra božju ljepotu!...

Nebo amo, nebo tamo,
Nebo svuda, kud gledamo,
Nad pučinom svod,
Po njoj bijele lepirice
Ovdje, ondje brod!....

Zatravljeni, osupniti, zadivljeni, gledamo put sjevera, pa put istoka. Rekao bi uzburkano more, koje se pretvorilo u sivkasto kamenje. Tako ti izgleda Crna Gora bijelom gorom:

Nevidiš drugo do gole stiene,
Koje se steru kô sinje more,
S kojim se kršni vjetrovi bore...
A vali ovi stanci su ljuti,
Preziru sjever i vihar kruti,
Gromu i tuči prkose oni,
Dubeć pram sili, koja ih goni...

Put istoka prije vidiš bijelu prijestolnicu:

Sedam brda do Cetinja tvrda,
Puni složnih i slobodnih, brate,
Kô Durmitor sokolovih jata...

Put jugoistoka svjetluca se divotno skadarsko jezero, do kojega se bijeli Skadar, te zahvaćaš Arbaniju ravnu i gorovitu.

Približismo se crkvici, koju je sagradio i u kojoj snijeva vječni sanak slavni pjesnik Petar Petrović Njegoš. Svake godine na Petrovdan u crkvici se obavlja služba božja; a u oči blagdana rasvietli se Lovčen ognjima i junaci pucaju iz pušaka i iz mužarâ. Tekar smo tu shvatili, zašto je htio pjesnik „Gorskoga Vijenca“, da ga mili Crnogorci pokopaju, daleko od bučnoga svijeta, na toj divnoj, gordoj visini, gdje mu čovječja svetogrdna noga neće cvjetka na grobu zgnječiti: pa smo ponavljali u sreu svomu Preradovićev pozdrav:

Digitized by Google

Crne gore s visokog vidika
Grob ti sieva na sve četri strane,
I, ti budući svega roda dika,
Roda sve mu klanjaju se grane..
Kao čovjek, kô vladar i pjesnik
Rodu svomu bio si nebesnik!..

Kada smo pokleknuli na sveti grob velikoga pjesnika i slavnoga vladike, te ga posuli miomirisnom kaduljom, činilo nam se je, da nam iz groba ponavlja:

Na Lovčen sam vazda ljetovao,
Izlazio na ovu visinu;
Sto puta sam gledao oblake,
Gdje iz mora dodju na gomile
I prekrile svu ovu planinu...
Sto putâ sam ovdjena sjedio
I grija' se mirno sprama sunca,
A pod sobom munje i gromove
Gleda', sluša' gdjeno ciepaju....

Već sve studeno oko nas, na toj visini od 1758 metara; a oblaci nas već počeli kriti.

Poljubismo studeni kamen pjesnikova groba; pogledasmo i poklonismo se još jednom veličanstvenoj slici, koju, po svoj prilici, uživati više nikada nećemo: te niz kršnu vrlet sidjosmo put Njeguša. Silazeći, padali su nam na pamet stihovi slavnoga Mihovila Pavlinovića:

Pa se popni lomnoj Gori-crnoj
I spusti se na Cetinjske dvore,
Tu da vidiš slobode hramove,
Tu da poznaš slovinsko uzdarje;
Da naučiš živjet i umrieti
Za spas roda, za slobodu doma.

Kada smo zasjeli ponovno ispod sjenice, satnik nam je bilježio tri sata i trideset časova. Opeta nas pokrijepi ljubezni gazda, i proslijedismo, preko Njeguša, naprijed. U to prodje kočija, a u njoj četiri Talijanca. Opaziv svoju zastavu uz crnogorsku, za-

Digitized by Google

nosno kliknuše: gjzivio (živio) Montenegro! Odzdravi im skup krupnih glasova.

Po malom polju, okolo kojega se nižu kućarice, zasadjeno je kukuruza, krtola (krumpira) i kupusa.

Pri kraju sela vidiš, uz put, lijepu novu kuću. Pred njom je vrt, po kojemu se šeće više gospode u krasnoj crnogorskoj nošnji, sa krivom pozlaćenom sabljom i revolverom o pasu. To je zaselak crnogorskoga knjaza ili ti *gospodara*, kako ga svi Crnogorci vazda zovu. Tu se je uzdizao prvi stan slavne porodice, kada se je, otrag 200 godina, preselila tamo iz hercegovačkoga seoca Njegoš, i tu stanovala, dok se je prijestolnica prenijela na Cetinje. Zaustavismo se pred kućom. Mlad čovjek, na kojemu se prelijevalo zlato i srebro sa šarama, pozdravi nas po vojničku. Na prozoru se pokaže krasno lice crnooke Crnogorke. Netom crnooko susretilo zvedljivo naše, prikaza iščezne. To bijaše divno lice mile majke Crnogoraca, kneginje Mileve, koja je pratila svoga sinka kneževića Mirka put Beča. Parobrod je „Fantasia“ od prekjučer čekao u Kotoru visoke putnike. Zadovoljni što smo, i ako kradimice, vidjeli najbolju, a možda i najljepšu Crnogorku, proslijedismo naprijed.

Sada nas čeka oveći kameniti — a sve je kamen i kamen goli — brežuljak, da ga prevalimo. Put je vazda lijep i širok. Susretismo po koju kočiju. Prevalismo i brežuljak, pa opeta put istoka. Ovdje, ondje, izmedju golih hridina otvorilo se u nizini malo guvno, koje je zasadjeno kukuruzom, krtolima i kupusom. Crnogorac bi rado obradjivao zemlju, ali mu je

Crna Gora ljuti kamen,
Crnogorac pusti plamen,
U kamenu iznikao,
U kamenu odrastao,
Po kamenu ore, pase . . .

Na nekim mjestima opazismo nekoliko malih dubova — znak, da bi se neki krajevi mogli pošumiti — ali su nekim stabalcima posječene nesamo grane, već i vrhovi! Od toga granja napravljen je mali

Digitized by Google

šator pred nasadom krumpira. U Podgorici je već utemeljena poljodjeljska škola, pa će se i sa toga gledišta poboljšati Crna Gora.

Na jednom zavojku susretismo čovjeka na konju. Odjeća mu je bila siromašna Misleći možda da smo Talijanci, zaviče nam jakim glasom, a crnogorskim naglaskom:

— Buon giorno, signori!

— Pomoz Bog! — odvrati mu mali Stanley. On se donekle zablene i ošine paripa

Poslije dva sata hoda, zaustavismo se kod prodavaonice vina, piva, ružulina, itd. Tu nekoliko radnika načinjalo kuću, koja dva dana prije bila izgorjela. Odjednom čuje se veseli usklik: *Ide Gospodar!*

Svi skočiše vanka. Doista, dolaze dvie kočije. To bio svijetli knjaz Nikola I. On je popratio do Njeguša visoku suprugu i sinka, te se sada vraćao k priestolnici.

Srce nam uzigra u grudima.

Pohrlismo naprijed. U prvoj kočiji krasna čovječina u crnogorskoj odjeći: rekao bi, da je vrancima pretežak taj dragocijenjeni teret. Crnogorac sa krova zaviče: Dolje kape! — i sakupljeno mnoštvo pozdravi svoga Gospodara. Srdačni „živio“ poteče nam iz grudi, a pjesnik „Balkanske Carice“ nasliednik pjesnika Rade, odzdravi nam poklonom i osmjehom.

Nakon još sata puta, eto nam dolje pred nama, put istoka, oveće polje, zaokruženo golim sivkastim brdima. U dnu bijeli se slavna prijestolnica slavenske Šparte.

Cetinje je polje muklo
U krše se tu zavuklo,
Tvrdi krši sa svih strana.

Sredinom polja protazi široki put sve do grada za pô sata hoda. Naokolo polja sa sjevera i sa juga, te odmah kako na nj stupiš, ponamješćene su kućarice, većinom pokrivene slamom ili ševarom. Upada ti u oko sa sjevera gradu velika i lijepa nova vojnička kazarna. Polje je većinom obradjeno i raste

Digitized by Google

kukuruz, krtoli i povrće. Misli se, da je cetinjsko polje negda bilo jezero. To svjedoče okamenjeni ostaci školjkâ, koji se nalaze po zemlji. Ovdje, ondje vidiš i po koje stablo, osobito oko Cetinja.

Tu na zavojku, prije nego ćeš dolje na polje, igralo nekoliko djece. Misleći i oni, da smo Talijanci, kojima su se baš onoga časa nadali, saletiše nas: Dajte *un šoldo!* Gospodine *cinkve soldi!*

— Što, što? — Marin će.

— Solad!

I dadosmo svakomu dečku po dva.

Malo naprijed, pred pozemljušom nudjala nam po kiticu osobitih bielih *žunfrana* krasna djevojčica, kakvu je slavni Čermak ovjekovječio na slici „Ranjeni Crnogorac". Nudjala nam je cvijeća ne za pjesnički poljubac, već za novac. To cvijeće, sa cvijetom sa Lovčena, resi mi sada osušeno, stô na kojemu pišem ove retke.

Sred Cetinjskoga polja dostigoše nas izletnici Talijanci Oni su se vozili u kočijama.

Kolni, široki put slijedi do dna grada, te dijeli Cetinje na dvije pole. Sa jedne i sa druge strane nižu se pravilno male jednokatne kuće, sa malim prozorima, pokrivene većinom crijepovima. Skoro su sve zgrade uzduž glavnoga puta omašćene u bijelo, ili pepelkasto, ili modrasto. Ima i novih kuća, no sve su po jednom kalupu. Pragovi su vrata i prozora obično od istoga sivkastoga crnogorskoga kamena, u više komada. Pri zemljištu je prodavaonica, krčma, jali spremište; a na podu stan. Izmedju kuća ovdje, ondje zeleni se koje stablo i koji struk cvijeća. Otrag pedeset godina Cetinje je brojilo, uz samostan, jedino desetak kućarica.

Po glavnoj ulici ili ti po tome širokome putu, toga časa bijaše dovrvjelo mnoštvo svijeta, da vidi Talijance. Nu ti krupnih, pristalih, brkatih ljudesina! Svi su u crnogorskoj odjeći. Izmedju sviju ističu se kršni momci u crvenim jačermama. To su crnogorski vojnici. Pozdravljaju, pa i nas, po vojnički.

Digitized by Google

Talijanci sidjoše sa kočija, razviše svoj svileni barjak, i svi, dva i dva, krenuše naprijed sred mnoštva junaka. Bilo ih je oko šestdeset; vodio ih je načelnik Brindisi-a. Rekoše nam, da je s njima i nekoliko novinara i književnika. Vidili smo i tri katolička svećenika. Jadno li su ti izgledali ti mali Talijanci, u francuskom ljetnom kroju, posred kola kršnih Crnogoraca u imponentnim dolamama! Povorka se uputi i stupi pred knjaževim dvorom. Tu nastade silno oduševljenje. Talijanska se zastava klanja crnogorskoj. Talijanci udare u gromni „živio" i „evviva"; a junački im puk odzdravlja. To je prvi put u životu, što sam čuo ta dva usklika, da se suglasno, bratski mješaju, pa iz istih grla ore.

U bližnjoj ulici nakupilo se svijeta oko sljepca guslara. Ako je vrsni guslač zanimao gostove iz pjesničke Italije, ali je zvuk njegovih gusala i u naše duše prodirao. Sljepac je već slagao krasnu pjesmu o srećnoj ljubavi kraljevića Emanuela i presrećne knjeginjice lijepe Jelene.

I Crnogorci su mislili, da smo Talijani, pa nas svukud lijepo pozdravljali; naprotiv Talijanci su nas matrali Englezima.

Nadjosmo učtivoga učitelja bogoslovja gospodina Novakovića, rodom iz Knina. On nam se ljubezno ponudi, da će nam biti pri ruci i povede nas gradom.

U dnu glavne ulice nalazi se „Grand Hôtel", koji je u svakom pogledu uredjen po gospodsku, po gradsku. Sagradjen je na državne troškove godine 1867. Sve su sobe tu i po drugim gostionama bile unajmljene za Talijance, pa je nama bilo tražiti kod privatnikâ.

Gospodin Novaković povede nas u *Zetski Dom*. To je vrlo ukusna nova zgrada, u sjevernoj strani grada. Srednji je dio upotrebljen za glumište, koje je ljepušasto; lijevo je krilo za javnu čitaonicu, a desno za privatnu. Na zastoru pozorišta naslikan je guslar, koji pjeva slavu i prošle junake, a oko njega

Digitized by Google

sakupljeno je slušalaca iz svih jugoslavenskih pokrajina. U čitaonici, koja je pravim luksusom urešena, zapoznadosmo više gospode, koja nas vrlo srdačno primiše. Tu se poklonismo i raznim ministrima, te dostojanstvenicima, koji su svi u narodnoj bogatoj nošnji. Na stolu nadjosmo mnoštvo publikacija srpskih, hrvatskih, ruskih, talijanskih, francuskih, itd.

Poslije večeri izidjosmo na dvor.

Glavna ulica, te poljana pred knjaževim stanom sjahu u velikoj svjetlosti. Sa sredine glavnoga puta širi se put podneva lijepa poljana. Tu su sa jedne strane kuće raznih konsula, ministra predsjednika Boža Petrovića, „mala kuća“ kneževića Mirka, dvorac kneza Petra Karagjorgjevića; te naprijed bivši stan knjažev „Biljarda“, sa starinskim slavnim manastirom. Sa protivne istočne strane uzdiže se „Palac“, t. j. knjažev dvor, gdje stanuje visoki Gospodar, sa obitelji; te naprijed knjaževska nova crkva. Knjažev je dvor s vanka sasvim jednostavna zgrada, na dva kata, a na svakom katu, u pročelju, po osam prozora. Zgrada je omašćena modro-sivkasto. Pred ulazom je kameni solar, sa dvostrukim stepenicama. Kroz taj se ulazi na prvi tavan, koji je nad zemljom 3—4 metara visine. Tu se po srijedi otvara široka dvornica kroz koju se stupa na drugi pod. Nad solarom je, gori na drugom katu, mali trijem. Dvorac je podigao knjaz Nikola, godine 1872 Iza dvorca proteže se perivoj, sa vodometom. Pred „Palacom“ vije se crnogorska zastava, kada je knjaz na Cetinju; a perjanici obavljaju počasnu stražu.

Sve su ulice vrvjele svijetom Kafane i dućani sjali. Na uglu, gdje okreneš put spomenute poljane, na visoku kolcu sjala i rasvjetljivala naokolo široka cijev, kroz koju prodirao svjetleći plin.

Ispred knjaževa dvora usporedi se crnogorska vojnička glazba. Tu je i drage djece, a kapelnik je Čeh. Perjanici su u sjajnim, blistajućim odjećama. Na solaru sjedi na stočiću starac sa čibukom, a po njemu se prelijeva zlato.

Digitized by Google

Domalo eto i talijanske glazbe. Prva zasvira talijansku himnu, a druga crnogorsku. Tisuću je očiju uprto u rasvjetljeni trijem knjaževa stana.... Iznenada sred trijema pojavi se atletski kip vrloga knjaza i pjesnika, Gospodara Crne Gore. Do njega je prijestonasljednik mladi Danilo, a po srijedi lijepa Jelena.

Urnebesno, zaglušljivo klicanje nadvlada zvukove glazbâ.

Jelena, srećna Jelena, buduća kraljica divne Italije, u ružičastoj odjeći, sjala kao ruža, koja će domalo okititi najljepši perivoj pitome Evrope.

I tako vidjosmo, kako joj pjeva vrli Sundečić:

Odivnu našu, sjajnu kô zoru
Divnu kô nebo, kao raj milu
Kô alem čistu, kô sunce svietlu
Dragu kô zlato, čarnu kô vilu,
Dostojnu krune, da pod njom bude
Narodu svakom danica zdračna,
Da bude ona — u ma kom domu
Vladarskom — ures i sreća bračna...

Krasna, vítka, jedra, crnih dugih pletenica, su dva velika, velika, crna, sjajna alem-kamena ispod svjetlećih obrvica, zahvaljivala je mnoštvu naroda, iz kojega se dizao srdačni, vrući usklik: Viva la futura regina d' Italia! Živjela Jelena! Živio kraljević Viktor Emanuel! Živio Montenegro! Živjela Italija!....

A knjaz, ta živuća slika junaštva kršnih svojih brda i pjesnika uzvišenoga Njegoša neumrloga, izgledao je kao kakav patrijarka, koji vodi pred narod svoj sinove svoje, dike svoje! Onoga časa on je osjećao jaki ponos, što je ocem te buduće „stelle d' Italia". On se je i za Srbe i za milu braću Hrvate i za sve Slavene radovao, što će Slavenkinja okruniti bijelo čelo krunom, kojom se je resila kraljica Margerita, taj idol naroda otačbine Danta, Petrarke, Michelangela, Sancija, Verdija, te postati nevjestom sinu kralja Viktora Emanuela, kralja zemlje ljepote, umjetnosti i narodnoga jedinstva.... Jest, knez Ni-

Digitized by Google

kola i kao knez i kao pjesnik i kao otac, bio je toga časa do suza ganut. Da smo mu do zjenice mogli da zavirimo, bili bismo mu opazili veliku biser suzu radosnicu — i ako Crnogorci nikada neplaču.

Kasnije obe glazbe prodjoše glavnijim ulicama grada, a za njima duga povorka čeljadi zanosne.

Digitized by Google

12 Rujna.

Cetinje — Povratak u Kotor.

U četiri sata jutra svi Talijanci odoše.

Sitna je kiša padala, kada smo izišli, da obadjemo zlamenitije.

Najprije obadjosmo pazar. Taj je sa sjevera glavne ulice. Prodavači su obično ženske glave, te sjede na odredjenim mjestima. Sred pazara nalazi se glavna česma *Obzovića*; a sve do „Zetskoga Doma" proteže se široka ulica. Do česme vidih krasna patuljka. Glava mu je naravski razvijena; ima peču brka, kao i svi ostali njegovi zemljaci; a kipom nije prehitao metar visine. Padalo mi na pamet, da bi se našao poduzetnik, koji bi uzeo sa sobom toga najnižega Crnogorca i jednoga od gorostasa poput visokoga Gospodara, te da ode po svijetu. Ne bi se zaista pokajao!

Sa pazara krenusmo ispred knjaževa dvora, da posjetimo stari dvor. Taj je podigao pjesnik i vladika Rade godine 1847. Velika je jednokatna zgrada u obliku broja sedam, omašćena crvenkasto. Zovu ga „Biljarda" po *biljardu*, što ga je u jednoj dvornici bio namjestio isti Rade za se i za svoje činovnike. Naokolo palače je četverouglasta avlija, a na svakom uglu okruglasta kula sa topovima, koji su nekada branili Gospodarev stan. Tu su sada spavaonice knjaževih perjanika, bogoslovne-učiteljske škole, donja gimnazija, ministarstvo nutrnjih posala, ministarstvo vojno, državni savjetnici, ministarstvo financije, inostranih posala, prosvjete i veliki sud.

Digitized by Google

Odmah tu u blizini, ispod kršovitih hridina, diže se u živu kamenu stari glasoviti *manastir*. Tu je prebivao vladika, koji je bio ujedno i Gospodar Crne Gore. Samostan potječe iz XVI vijeka. Tu je bilo kroz vjekove ognjište narodne slobode. Izmedju tih starih zidova držali su se zborovi i dogovori za slobodu gora tvrdih. Tu je junak Crnogorac primao blagoslov puške svoje i mišice svoje.

Uljegosmo nek m strahopočitanjem sred tih svetih narodnih uspomena.

U dvorištu su arkade, ispod kojih su grobnice kneževske porodice i drugih dostojanstvenika. Naokolo cvate i miriše raznovrsno cvijeće. Sa groba knjeginjice Zorke ubrah kiticu bosiljka, koji mi i sada miriše sred uspomena milih u „mome domaćem muzeju". Pohrli nam u susret kalugjer duge crne brade, a kosâ preko ramena. Kalugjeri nose kalugjersku odjeću, dočim crnogorski popovi odijevaju se kao što i svi Crnogorci, jedino ih poznaješ po bradi i po dugim kosama. Pobožni nas kalugjer ljubezno primi, te nas povede u malu, ali lijepu i zlamenitu crkvu. Sa desne, kako uljegneš kroz vrata, stoji uza zid kovčeg, pokriven svilom i zlatom. Tu je raka, o kojoj pjesnik pjeva:

U crkvi je jedna raka
Crnim vrhom pokrivena,
Britkom sabljom i orlašem
Barijakom urešena:
To je raka *Knjaz-Danila*,
Pred njim strehnu turska sila,
Izdaja ga tu obori.
„Vječna pamjat!" njemu budi.

To je onaj slavni Danilo, koji je bio usmrćen u Kotoru, dne 12 rujna 1860. On je sa obale u ladjicu ulazio, da se sa svojom kneginjom Darinkom odveze na Glavato kod Prčanja, gdje bijaše te godine na ljetovištu, a najmljeni krvnik i prognani Crnogorac Tošo Kadić preodjeven i od nikoga neopažen, prasne puškom u nj i smrtno ga rani, te sutra izdahnu.

Digitized by Google

Sa protivne je strane druga raka, u kojoj je otac današnjega Gospodara, grahovski junak.

Malo više pred oltarom, tebi sa desne, diže se treći kovčeg, pokriven dragocijenjenim damaskom. Tu leži tijelo vladike Petra I., kojega časte svecem, pod imenom S. Petra Cetinjskoga. Tijelo je još čitavo, a otvara ga arhimandrit jedan dva puta na godinu.

Veliku pobožnost goji puk crnogorski prama tomu svomu slavnomu vladici i svecu. Taman onoga časa stupalo u crkvu nekoliko prostaka. Tekar su se micali naprijed, nepomičnim očima, vazda uprtim u svetu raku. Ja ih nešto zapitah: ali nijedan nit da me je pogledao! Pjesnik Sundečić o tomu veli:

Vrvi narod kao čela,
Svietla lica i vesela,
Da božiju službu čuje,
Sveti *čivot* da cjeluje:
Svetog Petra, sveca svoga,
Zaštitnika sebi u Boga,
Koji no je često puta
U vremena svoja ljuta
Gorske vrle sokolove
Izvodio na vragove,
Časnim krstom u ljevici,
Oštrom sabljom u desnici....

Vladika Petar I. rodio se je godine 1749, a umro 1830, ostaviv nasljednikom sinovca slavnoga pjesnika Petra II. On je Crnu Goru oživio, te zaslužuje, da mu se ime zlatnim slovima upiše. Godine 1834 posveti ga S. Sinod ruski. Dubrovčani dižu tužbu proti njemu, jer da je on vodio Crnogorce i Ruse proti njima, te im nanio neizmjerne štete. No dokazano je po očevidnicima, da je pobožni vladika nastojao sa svom snagom i pameti, da zapriječi ono nemilo postupanje. Kada bi mu uzalud bila prietnja, molba i sve njegovo neumorno vojštenje, zaklonio bi se pod svoj šator, ter tu plači i jadikuj.

Digitized by Google

Iz crkve povede nas kalugjer u manastir, gdje se poklonismo preosveštenomu arhimandritu Mitroforu. U riznici pokazaše nam bogatih crkvenih odežda. Izmedju raznih dragocijenjenih uspomena, nalazi se piksida i vrlo lijep križ, što je izradjen na Cetinju. Uz samostan je sjemenište bogoslovno. Sa lijeve manastira uzdiže se visoka *Kašikula*. Ispod soba pri brijegu Gubernadurici nalazi se vodna tamnica, u kojoj je bio utamničen lažni car „Šćepan Mali".

Više manastira je brdo *Orlov-krš*. Tu je kao okruglja tvrdjava, koju puk zove Tablja, a na kojoj su se nekada, poslije boja, nataknivale glave osječene Turcima. Na Tablji je veliko manastirsko zvono, koje zvoni samo o velikim blagdanima *). Pod Tabljom je *Medovića pećina*, pred kojom su smještena dva velika topa, kojima se navješćivaju dvorske svečanosti. Niže pećine nalazi se izvor, te bunar imenom *Ivanbegovićino vrelo*, o kojemu pjesnik pjeva po narodnoj predaji

Da je na tom tužnom mjestu
U svom biegu počinula
Ivan-bega vierna ljuba
I suzam se obasula:
Pošto kleti Turci bjehu
Tvrdi Žabljak zauzeli....
Pa od onih toplih suza
Da se steklo to vrelašce....

Sidjosmo ponovno na poljanu i zasjesmo ispod brijesta, koji širi svoje granje sa protivne strane „Biljarde" na mjestu, što se je nekada zvalo „Velje gumno". Taj je brijest zlamenit za svu Crnu Goru. Pod njime su knjaz i sud crnogorski izricali svoje presude. Rekoše nam, da se je, do nazad malo godina, čuvao u dvoru „Biljarde" top *baba*. Tu bi svezali lupeža, a ovršitelj kazne šibom bi ga učio, da

*) Na Orlovkršu je podignut spomenik Danilu I., prigodom proslave 200godišnjice slavne obitelji Petrović-Njegoš. Nacrt je izradila kneginjica Jelena.

Digitized by Google

se u zemlji junakâ ne smije da krade. I tako danas da izgubiš u Crnojgori najsitniju stvarčicu, kroz dvadeset i četiri sata biti će ti predana.

Tu u blizini, sa juga, na glavičici dizao se je u doba Ivan-bega manastir. Taj je više puta bio popaljen, te na posljetku oboren. Godine 1885 knjaz Nikola na temelju manastira podigne dvorsku lijepu crkvicu, kao spomen četiristogodišnjice doseljenja Ivanbega ili ti Ivana Crnojevića, zetskoga gospodara, na Cetinju.

Opeta krenusmo na glavnu ulicu, te proslijedismo iza „Grand Hôtel“ ili ti „Velje lokande“ naprijed.

Sa desne se uzdiže krasna nova palača, — a to je najljepša i najmodernija zgrada u čitavoj Crnoj Gori. Pročelje je ukusno, umjetničko, sa ložom i sa mramornim stupovima. To je palaća nasljednika Danila. U njoj je bio primljen nasljednik talijanski, budući kralj Italije.

Sa lijeve prostire se livada *Romanovina*, općinska bašća. Sredinom izmedju lijepih stabala dizali su se razni padiljuni još od slavlja zarukâ srećne Jelene.

Povratismo se glavnim putem i proslijedismo skoro do kraja grada.

Sa strane podneva nalazi se, sred polja, oduga pozemljušna zgrada. Zovu je *Džebana* ili *Laboratorium*, jer se tu popravlja bojno oružje. Vojnik čuvar ljubezno nam odzdravi i uvede nas u veliku dvoranu. Tu se čuvaju bojni trofeji iz raznih bitaka. Sa sjeverne strane, koliko je zida od zemlje do štropa, krcato je svakovrsnim puškama, što su čuvari narodne slobode, vrli junaci Crnogorci, otimali neprijateljima svojima. Tu vidiš pušaka svake veličine i za više metara dugih, i uresenih dragim kamenom i biserjem. Sa južne je strane dževerdara i sabalja svakog oblika. Ima dragocijenjenih, sa ručicama od srebra, od zlata i krasnim uresima; ima krivih, upravnih, širokih, britkih, te mačeva svake vrsti i

Digitized by Google

veličine. Sa treće strane, biva sa istoka, visi na stotine zlatnih, srebrenih, mjedenih kolajna i redova, sitnih kao heler i velikih kao dlan. To je sve otrgnuto sa prsiju neprijateljima junačke zemlje, kojoj je vrli naš Pavlinović klicao, nazivajući je „gnijezdom srpske slobode“:

Oj Goro, crna dušmanu kletu,
Crni se, crni, navjeke njemu!
A rodu svomu zbjeg da si tvrdi....

Na istomu zidu vise turske zastave razne veličine. Neke su pocrnjene od dima; neke isprošivene zrnjem; a neke na pô izgorene. Ima i turski alajbarjak, to jest bojna velika zelena zastava, koju su Crnogorci oteli Turcima godine 1858. Nalazi se i jedna crnogorska bojna zastava sva u komadima, što su je turske puške kod Dulcinja ispuškarale. Oj, da mi je bilo otparati komadić alajbarka i crnogorske zastave, da obogatim zbirku uspomena svojih! Izmedju sabalja upozori nas vodić na sablju paše Mehmuda, koji bi potučen u Podgorici godine 1712. Rekbi, da se tu čuva glava Kare Mahmuda, kojega zarobiše i smaknuše na Cetinju; kao što se je, do nazad godina, čuvala negdje i glava Čengić Age: ali vojnik nije nam o tomu znao da kaže. U toj dvorani, u tom svjedočanstvu junaštva i borbe Crnogoraca, sto ti misli zaokuplja pamet, misli o prošlosti i o sadašnjosti.... Ta je dvorana najsjajniji spijev junaštvu slavenske Sparte: i bilo nam se je teško odijeliti!

Sa četvrte strane dvorane dizale su se naslage crnih kovčega. Posred naslaga raskrilio velika zlatna krila ruski orao. Upitasmo vodića, što je u kovčezima, ispod onoga velikoga grba. On će nam: — *Fišeci.*

Škole su još praznikovale, te su bile zatvorene sve, osim ženskoga zavoda. Taj je podignut na troškove bivše ruske carice Marije; ima internat i lijepo je uredjen. Ima djevojčica i van Crnegore, koje rado pohadjaju taj zavod.

Digitized by Google

Obadjosmo državnu tiskarnicu, kojoj je i hrvatski Mecena, veliki biskup Strosmajer, a srdačni prijatelj književ, darovao tri tisuće fiorina. Na Cetinju izlaze tri lista: „Glas Crnogorca“ politički i službeni; „Prosvjeta“ crkovni i „Luči“ književni. Svi se izdavaju ćirilovicom, kao što se sve piše u Crnoj Gori tima slovima. Na uredništvu „Glasa Crnogorca“ ljubezno nas pozdravi naš zemljak, nekadašnji urednik „Nove Zete“, D.r Lazo Tomanović. Tu se zapoznadosmo sa učenjakom ruskim, sveučilišnim profesurom Apolonijem Rovinskim. On je odavna u Crnoj Gori, te piše krasno i učeno djelo o toj zemlji. Pade riječ o slozi izmedju Srba i Hrvata: a vrli će Rus: „To nijesu dva naroda, niti dva imena, već dvije stranke: to su jedno te isto“. A gospodin Tomanović nam završi pri odlasku: „Radite za Hrvate i neka Hrvati rade za Hrvate!“

I tako obadjosmo zlamenitije.

Čitava Crna Gora zahvaća prostor od 9080 četvornih kilometara, a broji preko 200.000 stanovnika. Osim 4000 katolika i nešto muhamedanaca, svi su pravoslavne vjere. Katolici imadu u Baru svoga nadbiskupa i to vrloga franjevca i pisca, glagoljaša O. S. Miliupovića.

Poslije Cetinja, glavnija su mjesta: *Podgorica*, sa 4000 duša; *Nikšić*, 3000; *Dulcinj*, 2000; *Bar*, 1500; *Kolašine*, 1500; *Danilovgrad*, 1000; *Rijeka*, 800; *Virpazar*, sa 500 duša i spomenuti *Njegoš*.

Ukupni državni trošak dopire do 1,000.000 fiorina, a Gospodareva gradjanska lista do 100.000. Vrijednost izvozne trgovine zahvaća 2,000.000. Glavniji su izvozi: ovce, koze, sir, riba, osušeno meso, kože, i rujevina.

Škole su slijedeće: gimnazija sa učiteljskim pripravništvom, bogoslovija, ženski zavod, poljodjelski zavod u Podgorici, vojnička škola takodjer u Podgorici, te oko 80 pučkih škola. Više nauke Crnogorci obično obavljaju u Rusiji. Do malo će se osnovati na Cetinju državna knjižnica i narodni muzej.

Digitized by Google

Svi Crnogorci spadaju vojništvu od 15 do 50 godina. Sada je ustrojena i stajaća vojska, su osam batalijuna pješaštva, trideset baterija topništva i 500 momaka konjaništva, te stajaća vojska iznosi sedam tisuća momaka. Veći broj časnika svršio je nauke u talijanskoj vojnoj školi u Modeni. Vojska je providjena novim puškama, što je darovao Crnoj Gori ruski car u broju od 30 tisuća.

Sada nam je otići do knjaževa mladog tajnika, do cijenjenog gospodina Luja grofa Vojnovića, kojemu je već bio javljen naš dolazak na Cetinje.

Mladi i vrlo simpatični grof Vojnović primi nas onom srdačnošću i susretljivošću, koja je prirodjena svima Dubrovčanima, osobito vlasteli.

Iza pozdrava i dobrodošlice, obradova nam srce viješću, da će nas u jedanaest sati primiti Njegovo Visočanstvo, plemeniti knjaz i pjesnik Nikola, „jer da on vrlo rado prima dobre Hrvate“.

Zanimalo je gospodina pisca Vojnovića naše putovanje. Vrlo su mu srcu ugadjali naši utisci o slavnomu Dubrovniku.

— Dobar vam put! Recite Hrvatima, neka dodju na Cetinje, do braće svoje! — bijahu oprosne riječi ljubeznoga i učenoga Vojnovića. . . . . .

. . . . . .

Na podne javi crnogorska brzojavna žica našim milim: „Srećno svršeno naše putovanje pješke. Iz junačke prijestolnice, puni zanosa i oduševljenja, šaljemo svima vrući pozdrav. Dolazimo dne 15“.

Ukrcasmo se u diliženou, koja svaki dan spaja Cetinje sa Kotorom, i, puni čara i pjesme, zaprašismo put Kotora.

Sa prozorčića kočije pružih prijatelju D.ru Tomanoviću, za prvi broj „Glasa Crnogorskoga“, slijedeći

Pozdrav Crnoj Gori.

Zdravo, Goro, gniezdo sokolova,
Što uščuva zlatnu si slobodu,
Uz poj pjesme i zviždaj olova
Svojim vrsim i svome porodu!

Digitized by Google

Zdravo, Goro, mati div-sinova,
Svjetla zviezdo na balkanskom svodu;
Ti bi Sparta u junaštvu nova
Kroz vjekove slavenskome rodu.
Zdravo, pjesmo Njegoševe žice:
Ti ćeš divna vazda odliegati
S „Gorskog Vienca“, s „Balkanske Carice“.
Zdravo, Goro! Ti ćeš ljepša sjati
Kad dan svane, da se bratimice
Svi zagrle Srbi i Hrvati!....

Treći je u kočiji bio talijanski izletnik iz Brindisa. Na glavi je nosio crnogorsku kapu, kao što su skoro svi izletnici već u Kotoru bili nabavili.

Nijesmo pitali Talijanca suputnika nit za ime, nit za zanat: no svakako smo razumjeli, da je čovjek izobražen i da je posjetio Crnu Goru više iz znanstvenih razloga, nego li iz puke zabave. Sa zanosom je govorio o kujaginjici, o kujazu i o mladom Danilu. Isticao je, kako je ta mala slavenska državica znala da steče sućut čitave pitome Evrope, te s toga gledišta vrli Gospodar i njegovi Brdjani zaslužuju harnost i pjesmu svih ostalih slavenskih zemalja. Kada bi spomenuo narodnost svoje buduće kraljice, nebi je nazivao ni Srpkinjom, nit Crnogorkom, već Slavenkinjom = Slava (što bi on izgovarao: Žlava). Uslijed srećne ženitbe, slavensko će se ime zapoznati u Italiji i više će ga se cijeniti, nego što ga se je do sada cijenilo i štovalo. On osudjuje dosadašnju politiku svoje otačbine; ljubi Francuze, taj najveći narod na svijetu, kao rodjenu braću; klanja se slavenskom geniju; a plače nad „afrikanskom politikom“, radi koje je zakukalo na tisuće Talijankinja.... Opčarala ga je Boka Kotorska i on nam se raduje, što posjedujemo takovu prirodnu krasotu. Pred njom iščezavaju i ljepote, kojima se koči i *lago di Como.*

Na Njegušima konji opočinuše, a mi se okrijepismo.

Digitized by Google

Silazeći niz nedospjetne zavijuše, pružala nam se je opeta prigoda, da nam se oko blaži po zamamljivomu panoramu Boke Kotorske. Sada smo zahvaćali i sve krasno tivatsko polje, te i bujnu škaljarsku dolinu, kroz koju sidjosmo. Tu je romantično kotorsko grobište, katoličko i pravoslavno, pod sjenama vitkih čempresa i tužnih vrba. Po svim vrhovima Boke uzdižu se stare i nove tvrdjave. Izmedju sviju ističe se tvrdjava *Gorožda*, na kojoj su, kako se kaže, dva topa, koja se mogu da bace do Cetinja.

U 5 sati popodne pozdravismo lijepu Italiju po suputniku, i crnogorski se vranci zaustaviše na lijepoj kotorskoj obali. Dočekaše nas razni prijatelji zvedljivi, da doznadu za naše utiske o Crnoj Gori. Izmedju znanaca nadjosmo vrijednoga i dragoga ravnajućeg učitelja i posjednika Mata Radimira.

Ja odoh, da se poklonim slavnomu pjesniku Jovanu Sundečiću. On se je sa Cetinja bio vratio taman u oči našega izleta. Stanuje na trećem katu visoke kuće. Pjesnici vazda visoko stanuju, a još i više gledaju.

Vidio sam za života liepih staraca, ali nijesam vidio pjesnika starca tako lijepa, tako krasna, kakav je naš Sundečić. I ako mu srebrna ma baš srebrna, brada resi krasno lice, u njega je srce, veliko srce, još mlado, vruće, zanosno plemenito, kao u pravoga pjesnika, koji pjesnikuje do crne rake. On neprimi kao što primaju pjesnici čovjeka, koji ljubi pjesme njihove. Malo mi je koji naš pjesnik tako duboko uvriježen u srcu, kao Jovan Sundečić, pjesnik naroda, pjesnik sloge, pjesnik uzvišene ljubavi. On je iz mladih svojih dana, u dobi narodnoga eroičkoga preporoda i mučeništva, pjevao narod i narodnu slogu, pa je potpunim pravom dobio nadimak: „pjesnik sloge“. Tako su ga vazda nazivali i Pavlinovići i Pulići i Buzolići i Klaići i Strosmajeri i svi drugi, s kojima je dijelio narodne osmjehe, i narodne suze... On Srbin i svećenik pravoslavne vjere, slavio je triumf, putujući po slavenskim pokrajinama, sa Hrva-

Digitized by Google

tom i svećenikom katolikom, sa velikim Mihovilom Pavlinovićem, kada ih je, godine 1864, pozdravljala slavjanska čitaonica u Kotoru:

Sundečiću, primorkinja vilo,
Mihovile, sjajna naša zviezdo,
Dobro došli Vašoj braći û krilo!

Puno je pretrpjelo srce Jovana Sundečića u životu svome. Više puta su ga uvrijedili ljudi, od kojih je zasluživao bratski susretaj. A uvrijedili su ga i oni, koji ga za žive oči nijesu smjeli vrijedjati. Hoću da budem iskren. Neki ljudi, koji su prije u zvijezde kovali njegove doista lijepe pjesme, zadojene narodnim duhom i ukusom; koji su njegov lik po svojim listovima iznašali; njegove pjesme sabira i u najfinija izdanja, te ih u više tisuća primjeraka narodu slali; koji su ga vazda nazivali slavnim narodnim pjesnikom: sada ga proglasuju pukim stihotvorcem! Ovo nam, doduše, nije na čast; niti nam je na diku, da nam političke strasti truju književnost i plemenite osjećaje!

Htio sam, da mu spomenem onu pjesmu pokojnomu Anti Starčeviću, radi koje su ga razni naši listovi prikorili.

On mi darova knjižicu, te vlastitom rukom — krasnom sitnom kaligrafijom — upisa: „*Kao od brata bratu Petru Kuničiću, učitelju i pjesniku — na uspomenu i dobar sud. J. Sundečić*". Ja sam se usudio, da mu primjetim, kako je obožavani Starčević svojim značajem i raznim vrlinama zaslužio, da mu mane budu oprostene i zaboravljene.... On mi bolno uzdahnu:

Pa i Srbi i Hrvati
Niesu drugo, nego tužne žrtve
Tudje zlobe i tudjeg tirjanstva
Naše kuće u plamenu gore;
Naše kuće do zemlje se ore...
Strašne jame zlotvori nam dubu,
I nemilo za kose nas skubu;
Stisli za vrat, ne dadu ni kvrknut:

Digitized by Google

Htjeli bi nas jednim duškom srknut,
Htjele bi nas te otrovne zmije
Isturiti iz knjige narodâ,
Ka' da nikad ni bilo nas nije
Maleni smo — a siromasi smo;
Sitne slamke vjetru na udarcu
Samo ljubav,
Brastvo, sklad,
Mogu od nas otisnuti
Napast, biedu,
Poraz, jad . . . . .

Pokaza mi umjetničko svoje poprsje, što mu je izradio i darovao hrvatski naš umjetnik Ivan Rendić. Ta, kiparstvo i pjesma su brat i sestra! Pokaza mi takodjer više darova i slatkih uspomena svoga četrdesetgodišnjega pjesnikovanja, te sedamdeset godišnjega života. Izmedju slikâ pokaza mi suzama niz lice, svoga vrloga pokojnika i pjesnika sina Pera, te drugog sina Velimira, kojima je poklonio svoju žalobnu „Tužnu knjigu". Drhtavim prstom upre u lik krasne žene: — To je slika moje jadne Nevenke, moje Laure! — Ja poljubih sliku; a vrlom pjesniku iščezne ljubomornost, kada doznade, da sam je poljubio s toga, da joj zahvalim, što je ona bila uzrokom, da nam je Jovan Sundečić darovao onu preveliku množinu čustvenih ljubavnih pjesama, koje cijeni i sladi svako srce, koje ljubav žene smatra uzvišenim uzdahom, a ne živinskom strašću.

Pri odlasku htjedoh, da mu poljubim ruku, a on mi pruži časno i pjesničko lice. Darova mi istisak pjesme, kojom slavi zaruke lijepe Jelene.

Večer prodjosmo na Dobrotu kod dobrih prijatelja. U čitaonici bilo više starih „lupi di mare".

Nastojanjem ljubeznoga našega Radimira, koji je poput kneza na Dobroti, iznenadi nas koncerat tamburaša u velikoj dvorani gospodske kuće. Tu bijaše kita vrijednih mladih Hrvata, sitne djece i ljepotica. Oj, kolikim su zanosom započeli divnu hrvatsku himnu, kada smo se pokazali na vrata. Čuo sam

Digitized by Google

i prije, da su Hrvatice iz Dobrote krasne — ta, i Bukovčev su kist zamamile! —; ali nijesam umišljao, da su toliko, koliko je ona divna Karmela našega gostoljubivoga Radoničića. Tri su stvari jako djelovale na srca naša: divni zvuci, koji su se dvoranom razlijegali; čar lica čarobnih tamburašica, i rodoljubni duh, koji je iz njihovih srdašca i kajda izvirao. Stoput hvala gospodinu Radimiru, a vrlom i nezaboravnomu zboru srdačni „živio“!

Za trpezom iznenadi nas posjednik Radimiri izvrsnim praskvama iz svoje bašće. Plodna je Boka, ali vrlo slabo obradjena. Pripovijedahu nam tu, da se je nazad vremena, bio sastavio odbor, koji bi se bio pobrinuo, da dovede na Dobrotu nekoliko težačkih obitelji sa naših susjednih ostrva, e da mješćani zorno nauče, kako treba vinograd da goje. Na žalost, tu vrlo lijepu i praktičnu namisao rekbi, da su osujetili neki tobožnji rodoljubi, koji su se bojali, da Hvarani, jali Korčulani, nebi donijeli sa sobom hrvatstvo u Boku, u tu, kako slavni Kačić pjeva, „diku od Hrvata“!

Digitized by Google

13 Rujna.

Po Kotoru — Škaljari — Muo.

Dne 13 rujna — bijaše nedjelja — obaći nam je grad Kotor.

S nama ode vrijedni sin našega Radimira, učenik prava, da nam bude vodićem.

Posjetismo ponajprije prodavaoce i prodavačice voća i zelenja na lijepoj kotorskoj obali. Tu, Bože dobri, voćaka svake vrsti, a tako cijene, da se čudiš čemu se je čovjek mučio, da to pobere sa stabla i da tu donese iz Budve, iz Arbanije, itd.! Ja i „mali Stanley“ (kadkada smo i mi praktični „boduli“) nakrcasmo dva košića sitnih crvenkastih arbanaških krušaka, mirisnih kunja, jabuka, melančana i donapokon krena, da nosimo svojima kao čudovište cijene.

Grad Kotor leži pri dnu kotorskoga zalijeva, koji prodire uzak, uzak put juga. Grad je okrenut prama zapadu. Nad njim se uzdižu skoro okomite gorostasne gole gore. Opkoljen je utvrdama i visokim zidovima; nad gradom, po tim čudnovatim gorama, uzdižu se zidovi i stare tvrdjave: to sve još čudnovatije i strašnije izgleda. Kada si u gradu ili u ladjici pod obalom, čini ti se, da će se sve to odjednom strovaliti na te. Na istočnoj strani nad gradom uzdiže se tvrdjava S. Ivana, na brijegu visoku 300 metara. Ta je spojena trostrukim zidom sa gradskim bedemima. Sredinom je još manjih kula. Takodjer je tu crkvica Gospina, prama kojoj puk goji veliku pobožnost.

Digitized by Google

Grad ima troja vrata: sa sjevera, koja vode put Dobrote; sa zapada, a to su glavna, koja vode na obalu; i sa podneva, kuda ideš put Škaljara, Mule, itd. Sa sjeverne i sa južne strane oblijevaju Kotor dva potočića: *Skurda* sa sjevera, a *Gurdić* sa juga.

Utemeljenje Kotora rekbi da siže u davnu davninu, pod imenom *Ascrivium*, a u VII. i VIII. vieku pod imenom *Decadaron*. Razvališe ga Saraceni godine 840. Ponovno ustade grad, te se već godine 925 spominje u Kotoru biskupija. U X. vieku spadaše Kotor bizantinskim vrhovništvu, ali je uživao svoju samoupravu i povlasnice. Godine 1168 zauze ga Stjepan Nemanja, te ostade u Nemanjića do godine 1307; ali vazda bijaše slobodnim gradom. Godine 1378 oplijeni ga mletački amiralj Viktor Pisani. God. 1381 ote ga Mlečićima hrvatsko-ugarski kralj Ljudevit I.; a godine 1385 zadobi ga bosanski kralj Stjepan Tvrtko I. od kraljice Jelisave. Godine 1420 opeta pade u ruke Mlečića do 1797, vazda pod vlastitim ustavom. Turci su više puta navaljivali na Kotor, ali vazda bijahu junački odbiveni. Česti potresi naniješe gradu dosta štete. Godine 1806 osvojiše ga Rusi — i čitavu Boku — kojima ga godinu kasnije, oteše Francuzi. Od godine 1814 dobiše ga Crnogorci i tvrdo ga braniše proti Austrijancima, koji ga osvojiše iste godine, sa cijelom Bokom.

Kotor je glavnim gradom čitave Boke Kotorske. Boka se je nekada zvala Turskom Arbanijom. Sada zahvaća najjužniji dio Dalmacije, biva od Sutorine do Špica. Čitavi kraj broji oko 30.000 duša, 4 kotarska suda, a to su: Kotor, Hercegnovi, Risan i Budva; i 16 općina: *Kotor*, Dobrota, Krtole, Lastva, Muo, Prčanj, Stoliv, Tivat, Grbalj-Župa, *Hercegnovi*, Luštica, *Risan*, Perast, *Budva*, Pastrovići, Špič.

U Kotoru je sjedište c. k. kotarskom poglavarstvu; katoličkoj biskupiji, kojoj pripada sva Boka, te ima četiri dekanata: Kotor, Budva, Hercegnovi i Perast, 19 župa i 11 kapelanija, jedno sjemenište

Digitized by Google

i pet franjevačkih samostana. U Kotoru je pravoslavni vladika, kojemu pripada sva južna Dalmacija, te broji četiri protoprezbiterata: Kotor, Budvu, Hercegnovi i Risan, 42 župe, 6 kapelanija i 7 kaluđerskih manastira.

U Kotoru su razni uredi, velika gimnazija, pomorska škola, vojnička posada, pučke škole, parobrodarsko društvo, fotografički atelier Laforesta, itd. Izmedju raznih društava na glasu je *Bokeška Mornarica*. To je najstarije društvo (iz XI. vieka) u našim krajevima, koje se odlikuje odjećom, igrom i davnim običajima na Tripun-dan, dne 3 veljače. Društvo ima osobitu lijepu starinsku nošnju, oružje, trobojnicu, časnike sa doživotnim amiraljom. Uz *Mornaricu* od godine 1862 opstoji *Srpska garda*. Kotor broji 5000 duša, od kojih tri petine spadaju na katoličku vjeru, a ostalo na grčko-istočnu.

Izmedju grada i Dobrote širi se oveća poljana, koju zovu crnogorskim pazarom, jer tomu služi. Pazarom tu je najzanimivija slika bokeških i crnogorskih tipova, te njihove slikovite nošnje, koja odaje junake srca i tijela.

Ulice gradske nijesu nimalo široke, niti upravne; ali odaju gradsko lice, osobito mali, čisti i pokaldrmani trgovi. Ima lijepih prodavaonica, kafana i gostionica. I ako se svukud čuje hrvatska riječ, ipak ima mnoštvo talijanskih nadpisa, pa donapokon i njemačkih za .... Crnogorce!

Stolna je crkva S. Trifuna monumentalna. Pred njom je lijep i prostran trg. Sa crkvom su spojena dva zvonika, jedan sa desne, drugi sa lijeve i to uz pročelje. Nad vratima je trijem, vas izradjen u kamenu. Crkva je na tri broda, koji se pomoću šest debelih stupova od granita spajaju. Glavni je oltar umjetničko djelo. Sastavljen je od srebrnih izradjenih ploča. Lijepa je slika S. Nikole. Zlamenit je moćnik; a u crkvi se čuvaju kosti gradskoga odvjetnika S. Tripuna, koje su u Kotor donešene još IX. vijeka.

Do crkve je biskupski dvor. Posjetismo pre-

Digitized by Google

svijetloga biskupa Uccellinia. On nas primi kako što primaju Hrvati Hrvate; dade nam za uspomenu po krunicu, preporučujući nam, da uzgajamo povjerenu djecu u kršćanskom poštenju, u rodoljublju i u značaju. Obadjosmo malo, ali lijepo uredjeno sjemenište.

Općinski je stan u lijepoj starinskoj zgradi. Općinskim je tajnikom moj prijatelj Ostojić, brat vrijednih pjesnika Kažimira, Mate i Nikole iz Povlja na Braču. On nam pokaza općinske prostorije i zlamenitije u općini.

U „Slavjanskom Domu", izmedju raznih rodoljuba, nadjosmo učenoga profesura i počasnoga kanonika Srećka Vulovića, te vrijednoga škaljarskoga učitelja Antuna Rossia, moga saučenika iz učiteljišta.

U srpskoj se čitaonici nalazi lijepo pozorište. To je vrlo pohvalno. Čitaonice neka budu ognjištem uzgoja estetičnih i plemenitih čustava, a ne igraonice i pušionice, kako su, na žalost, mnoge i mnoge po Dalmaciji! Ali nam je srce zazeblo, kada smo ugledali na zidu veliku uljenu sliku, koja predočuje *incredibile dictu* neprijatelja preporoda hrvatskoga i srpskoga naroda i jezika, pokojnog D.ra Bajamontia!!! A na drugoj stijeni visi slika rodoljuba i narodnoga mučenika Svetozara Miletića. Podbismo šešire i kao munje, pobjegosmo niz stube, da se više nikada ne povratimo!

U crkvi je S. Klare vas veliki oltar sastavljen u obliku zastora, koji je umjetnički naboren i namješten. Sva je radnja od crvenkasta mramora. Uz crkvu je franjevački samostan.

U crkvi S. Gospojine čuva se tijelo bl. Hosane Crnogorkinje. Ta je 50 godina služila u Kotoru, te živjela i umrla poput svetice godine 1553.

Pravoslavna crkva S. Nikole pripadala je sve do godine 1814 Domenikancima, koji su tu imali svoj samostan. Francuska je vlada pokloni pravoslavnim. Crkva je nekada bila bogata dragocijenjenim raznim slikama, te i kista Peraštanina Kokoljice. Jedna je slika predstavljala gradjansku bunu godine

Digitized by Google

1600; druga poplavu grada. Na obim slikama bila je naslikana bl. Hosana, gdje se Bogu moli na koljenima za svoje Kotorane. I sada je mnogo lijepih slika i stvari u toj crkvi. Do nje je vojarna S. Domenika, bivši samostan.*)

U pravoslavnoj crkvi S Luke nazočavasmo krštenju djeteta. To nam je prvi put što smo vidjeli krštenje po istočnom obredu.

Na svakom uglu po gradu susretaš vječne sablje i žute zvijezde. U kazarni domobranaca posjetismo neke znance učitelje. Naš ih posjet ne uzradova, jer bi oni bili voljeli naše „marcie forzate" bilo po Viperi, bilo po Lovčenu. Jedan je drug prolazio školske praznike u vojničkoj bolnici.

Na podne povratismo se na Dobrotu, da osladimo jelo kod našega ljubeznoga Radoničića. Za objedom zanimao nas crticama iz svoga učiteljevanja u Špicu.

Popodne vratismo se u grad, te proslijedismo naprijed, da posjetimo učitelja Rossia i njegove vilovite Škaljare. Taj vrijedni pučki radnik pripovjedaše nam, kako ga hrvatska arkeologija u velike zanima i kako još mnogo neotkrivena i nepoznata leži po Boci, što bi razjasnilo povijest tih lijepih krajeva. On objelodaniva svoje radnje u kninskoj „Starohrvatskoj Prosvjeti".

Škaljari pripadaju obćini kotorskoj, kao što i odlomci: Špiljari nad gradskim zidinam, baš u špiljama; Kavać, pet kilometara sa jugozapada gradu; Mrčevica, osam kilometara sa zapada, Bogdašić i Lepetane.

Iz Škaljara prosljedismo obalom, naokolo, put Mule. To lijepo seoce niže se prama Kotoru oko tri kilometara puta i prama prvom dijelu Dobrote, na podanku brdašca Vrmca. U 20 časova doprijesmo do mjesta, hodeći vazda uzduž bijelih stanova. Tu se još vide, sred bršljana, zidine kuće, u kojoj se je

*) U oči pravoslavnoga Božića t. g. izgorijela je sva crkva, sa vojarnom. Šteta iznosi 100.000 fiorina. Domalo će se graditi nova.

Digitized by Google

rodio Bl. Gracija, kojega velikom pobožnošću štuju u čitavoj Boci. Taj sveti Franjevac umrao je u Mlecima godine 1408; njegovo je tijelo donešeno u zavičaj godine 1810, te sada počiva na lijepom oltaru u lijepoj novoj župničkoj crkvi, sagradjenoj godine 1864. Na oltaru je slika, koja prikazuje bl. Gracija na gori Ortoni, kada mu se rastvoriše zidovi samostanske crkve, da pri podizanju vidi Isusa u obliku djeteta u rukama svećenika. Dne 8 studenoga pada blagdan božjega ugodnika, a život mu je napisao vrijedni kotorski kanonik Ivo Marković U istoj je crkvi lijep mramorni oltar „Pomoćnice kršćana".

Mud ima vlastitu općinu; broji oko 700 duša; ima mješovitu školu. Stanovnici su većinom ribari.

Pri povratku u grad, sva gospoda šetala po prostranoj obali, dok glazba veselila vesele i nevesele, lijepe i ružne, mlade i stare. Izmedju putnika, koji su toga časa bili prispjeli, bio muhamedanac, koji se je vraćao iz Meke. Naokolo njega kupilo se više istovjernika, da mu se klanjaju. On, ozbijan poput kipa od mramora, tu stao i katkada pogledao okolostojeće smrtnike, koji su ga srećnikom smatrali: dok neke muhamedankinje na istom parobrodu skučene kvičale ispod šatora, da čuju, a da nevide, niti da njih ljudsko pitomo oko vidi. Tko osjeća srca prama ženi, tom plemenitom stvoru na svijetu, toj utješiteljici svetoj, tužnim okom prodire kroz onaj šator i shvaća bol onih ropkinja, koje nesmijedu ni da pogledaju nit na zidine grada, gdje ih je parna ladja dovela!....

Dok smo se kasno u večer vraćali put Dobrote, po krasnom i tihom zalijevu kotorskomu blištali alem-kameni. To bila jaka fosforešencija, kakve ni u višoj luci nijesam nikada opazio. Na mahove bio bi rekao, da more gori srebrnastim bengaličnim plamenima.

Iste večeri pozdravismo gostoljubive, srdačne prijatelje; a krasnoj Karmeli obećah pirnu pjesmu.

Sutra u pet sati jutra ponijet će nas parni „Zagreb" iz čarobne Boke: maloga Stanleya put Korčule, a mene put Starigrada.

Digitized by Google

14 Rujna.

Odlazak — Prčanj — Tivat — Krtole — Luštica — Grbalj — Župa — Budva — Pastrovići — Špic.

Ranim jutrom povede nas mala ladja na veću ladju, iz koje sukljao dim, kao da šalje poljupce gordim brdima nad Kotorom. Zazviždi po treći put, i „Zagreb“ zapuzi po krasnoj jutrnjoj morskoj tišini.

More kao staklo. Već dan bijeli otkrivao nam krasne vidike i poglede sa jedne i sa druge strane zalijeva.

Parobrod se zaustavi nekoliko časova u Prčanju.

Prčanj, bijeli Prčanj, leži sedam kilometara od Kotora, naprama sredini Dobrote, tamah ondje, gdje se kotorski zalijev zavija put sjeverozapada. Posred varoši uzdiže se krasna i velika nedovršena crkva. Rekbi, da je ta monumentalna zgrada procijenjena oko pô milijuna fiorina. To su vrli i bogati stari Prčanjani podigli vjeri svojoj. Grjehota, što zgrada nije svršena, tim više što za dokončanje nebi trebovalo nego 10—15 tisuća fiorina! U Prčanju je franjevački samostan od godine 1739, sa crkvom S. Nikole. Varoš broji 700 stanovnika, koji su skoro svi katolici; ima posebnu općinu, tvornicu voštenih svijeća, carinarski, poštarsko-brzojavni ured, mušku i žensku školu i narodnu čitaonicu.

Sred zalijeva sjeklo više parobroda i parobrodića. Vazda nas nove slike zamamljivale, te da si nam vas svijet dao, nebismo bili sišli sa palube.

Digitized by Google

U Perastu slavilo se neko mjesno slavlje. Na općini se vijao austrijski barjak, a na njemu ispod grba naslikan općinski grb.

Vraćajući se iz Risna, pozdravismo Gospu od Škrpjela, i izidjosmo kroz *Verige*. Od Veriga do Prčanja napravlja se nova cesta, a sa druge strane do Tivata.

I naš „Zagreb" krećaše put Tivata. Taj se prostire na istočnoj obali istoimenoga zatona, daleko od Kotora dvadesetak kilometara. Po tome selu nazivlje se sve lijepo i plodno primorje od Lepetana do Solina za 483 ektara. Okolica je vrlo bujna, rodi izvrsnim vinom i obiluje južnim voćem. Razne obitelji iz Kotora i iz Prčanja u Tivatu uživaju svoje zaselke. Pripovijeda se, da se je tu u srednjem vijeku proselo neko mjesto. Tivat ima vlastitu općinu, mješovitu školu, poštarsko brzojavni ured i 700 duša. U Tivatu se podiže mnoga vojnička zgrada, te lijep perivoj; luka je opredjeljena za pristanište bojnim brodovima. Dok je parobrod čekao, čuli smo neprestano pucanje vojničkih pušaka.

Sa juga, te baš krtolskim zatonom, protežu se *Krtole*. Općinu sastavljaju razna ubava sela, sred kojih se ističe *Radović*, gdje je sijelo općini, mješovitoj školi, itd. Na morskoj obali nalazi se više kuća pojedinih seoca, sred zelenila masline i skladišta raznih proizvoda. Utemeljitelji Krtola bila su tri brata iz Arbanije: Rade, Niko i Milo. Sela su: Boješić, Gjurišić, Gašić, Milović, Niković, Radović. Krtolskoj općini pripada ostrvce *Privlaka*. Tu se vide ostanci samostana i crkve S. Mihovila; a sada stoji crkvica S. Trojstva. Priča, veli, da je tu stanovao metropolit zetski, sa 72 kalugjera, pa da su Mlečići otrovali kalugjere, a samostan razorili: ali to nije povjesnički dokazano. Godine 1215 knez zetski Gjorgje darova samostan, zajedno sa Lušticom i sa Krtolima, gradu Kotoru. Sa zapada privlaci nalaze se dva druga mala ostrvića: *S. Marko* (Stradioti) i sitni *Otok*. Na Otoku je svetište „Gospe od Milosrdja", sa razvalinama

Digitized by Google

samostana, koji je, otrag pedesetak godina, razvalio zvonik u koji je bio udario grom, te usmrtio fratra.

Dio ravnice, uz more, zove se Soline, pošto su tu bile nekada velike soline kotorske.

Parobrod se zaleti kroz Kumburški prolaz. Pozdravismo svilenim obrušcem nezaboravnu Savinu, i poslije male stanke pod bajnim Hercegnovim, izidjosmo iz čarobnih jezera, izmedju Sutorine i Luštice.

Luštica zahvaća sva seoca, koja se bijele sred zelenila na lustičkomu poluostrvu. Poluostrvo se proteže od ulaza u Boku do tivatskoga zalijeva. Na rtu je, naprama Hercegnovomu, *Rože*, sa lijepom lukom, u kojoj obično brodovi čekaju zgodan vjetar, da izidju, da zaplove sinjim morem. Tu bijaše nekada grad *Rosa*, što su ga Saraceni razorili godine 840. Općinu sačinjavaju odlomci: Babunci, Brgulj, Klinci sa mješovitom školom, Krašić sa mj. školom, Mrkovi, Radovanići sa mj. školom i Zabrdje. Ukupno broje oko 1200 duša.

Jednom kada sam spomenuo sve bokeške općine, kazati mi je dvije i o ostalima i ako ih nijesmo obašli. To su: *Grbalj*·*Zupa*, *Budva*, *Pastrovići* i *Spic*.

Župom ili *Grbaljom* zove se lijepo i plodno zemljište, koje se proteže od tivatskoga zalijeva put juga, sve do Budve. Sa zapada ga oblijevaju morske pjene, a sa istoka granići sa Crnom Gorom. Naokolo polja po zelenim brežuljcima razasuto je dvadesetak bijelih sela. Grbalj ili ti Župa bijaše nekada slavenskom župom, te spadaše kneževini dukljanskoj. U XIII. stoljeću dadoše je dukljansko-srpski vladari Kotoru, kojemu za 250 godina bijaše žitnicom. Godine 1448 Župljani se predadu Turcima; kasnije Mlečići Župu razdijeliše na četiri knežije i obdariše je povlasnicama.

Sijelom općinske vlasti jest *Sutvara*, Kotoru na jugu, sred kopna, na medji. Tu se nalazi mješovita škola, te poštarsko-brzojavni ured. Ostala su sela: Bratešić, Dub, Glavati, Glavatičić, Garovići, Kovači, Krimovice, Kubasi, Lastva, Lješavić, Nalježići, Peli-

Digitized by Google

nove, Pobrdje, Prijeredi, Prijevor, Šišić, Višnjevo, Vranovići, sa mješovitom školom i Zagora. Sva općina ukupno broji oko 4000 stanovnika. Župljani se najviše bave ratarstvom i stočarstvom.

Budva se uzdiže na poluostrvcu sred zatona, na jugu Grbalj-župskoj zemlji. Rekao bi, da se diže iz srebrnoga mora. Grad je donekle okružen zapuštenim zidovima. Sa južne strane uzdiže se na hridini tvrdjavica namijenjena nekada proti gusarima i proti Crnogorcima. Ulice su tijesne i nepravilne; a grad ima dvoja vrata. Na jugoistoku diže se sred lijepoga zatona ostrvce S. Nikole.

Budva je opstojala još za Rimljanâ pod imenom *Buta*. Kasnije se zvala Butoba. Godine 840 razoriše je Saraceni. Opeta se podigne imenom Starigrada i spadaše pod kneževinu Duklju, pod srpsku državu, a neko doba pod bosansku vojvodinu Sandalja Hranića. Godine 1420 spade pod Mlečiće, koji joj darovaše povlasnica i posebnu upravu. Godine 1569, 1571 i 1637 pretrpi Budva mnogu radi turskih navala; a godine 1667 potres rasklima gradske zidove.

Lijepa je grčkoistočna crkva. U Budvi su: kotarski sud, politička ekspozitura, muška dvorazredna i ženska škola, porezni, lučki, brzojavno-poštarski uredi, vojnički odio i oko 1000 duša. Općinski su odlomci: Mahini srednji sa školom, Mahini donji, Martinović (Braići), Pobori donji, Pobori gornji, Podostrog, Prentović, Stojanović i Ulješić.

Pastrovićima se nazivlje zemljište, koje se proteže oko 20 kilometara od Budve do posljednjih dalmatinskih medja. Sa zapada more cjeliva zemljište, a sa istoka dijele ga crnogorske planine. Ukupno zahvaća površinu od 6.533 ektara. Pastrovići se sastoje od dvadesetak lijepih seoca. Rekbi, da je predjel bio napučen u staro doba, te da su Pastrovići uživali povlasnice još za rimskih i bizantinskih careva. Stjepan Dušan darova Pastrovićima, godine 1350, dva kaštela. Godine 1378 opustoši Pastroviće vojska ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita, s toga što su

Digitized by Google

Pastrovićanci s Mlečićima udarili na Kotor. Godine 1423 dadoše se svojevoljno lavu S. Marka, uz osobite povlasnice. Pastrovićanci su vrsni pomorci; a zemlja im rodi uljem, vinom i raznim voćem. Glavno je mjesto, te sjedište općinskoj vlasti *Sustjepan*, koji leži na poluostrvcu Budvi sa jugoistoka. To je središtem pastrovićkih raznih utvrda. Mjesto je opasano zidovima, a na visokoj hridini uzdiže se stara kula. U selu još opstoji debelo stablo, pod kojim su se sakupljali za mletačke vlade na vijećanje. Sustjepan broji oko 150 duša. Općinski su odlomci: Bečić, Blizikuće, Buljarica, Kaštelastva na moru, sa mješovitom školom, sa ostancima staroga kaštela, te sa katoličkom crkvom — jedinom u Pastrovićima, pošto su skoro svi pravoslavni — Celo-brdo, Dapković, Drobnić, Gjeraši, Kalugjerac, Katun, Krstac, Kuljače (u blizini je kalugjerski samostan S. Stjepana), Novoselo, Podbabac, Pržno, Tudorović, Vrba i Žukovica. Izmedju Kastelastve i Budve nalazi se rt, koji pripada Reževiću (to seoce ima pučku školu), a zovu ga *Skočidjevojka*. Kada su Turci iznenada navalili na te krajeve, te sve plijenili i ubijali, jedna djevojka, e da izbjegne požudi turskoga paše, utopi se u more sa toga rta. Razni pjesnici opjevaše to junačko djelo, a Stjepan Ljub ša iz Budve pokloni pjesničkoj djevici krasnu pripovijest.

Špic je najjužniji dio naše Dalmacije. Taj kraj je dobila Austrija po Berlinskomu ugovoru godine 1878. Proteže se za tri kilometra, a graniči sa junačkom Crnom Gorom. Općinu Špica sastavlja desetak sela. Sijelo je vlastima u *Sutomoru* na moru, koje broji 130 stanovnika, ima mješovitu školu, carinarski, poštarsko-brzojavni i lučki ured, te odio vojništva. Općinski su odlomci: Brvca, Gjengjinović, Gjurmani, Miljevci, Mišići, Papani, Šušanj, Zagradje i Žankovići. U selima su tri katoličke i dvije pravoslavne župe.

I eto nas, mimo razne nove i stare tvrdjave, mimo *Oštri Rt*, u široko more.

Ploveći do Dubrovnika, zanimale su nas obale onih krajeva, kuda smo prošlih dana junački kasali.

Digitized by Google

Parobrod se zvao „Zagreb“, a bilo je pomisliti, da se zove „Roma“!

Na parobrodu bila dva su mlada učitelja. Jednomu je iz špaga izviralo novo izdanje „Početnice“ za naše pučke škole Umolismo ga, da je povadi. Ja sam zvedljivo listao taj novi tekst. Na moje veliko iznenadjenje, opazih, da to nije novo izdanje knjige, koju su „priredili Peričić J., Danilo V., Dević G., Kriletić A. i Zglav M.“, već da je to sasvim nova „Početnica“, koju je priredio prof. V. Danilo. Primjeti jedan, a ne bez čudjenja, da su u novoj „Početnici“ uvažene glavnije opaske, što je kritika bila učinila prvoj, pa te opaske izazvale svu onu glasovitu pisaniju u „Katoličkoj Dalmaciji“, sve one prosvjede i ostalo. Ako se je našlo potrebitim — primjeti drugi — da se odbaci stara „Početnica“, te da se sastavi sasvim nova, u kojoj su upotrebljene glavnije primjetbe učitelja Ljuba Ljubibratića: tko sada ima pravo, ili kritičar ili oni, koji su ustajali proti kritici? A ja ću mu, da prekinem govor o tome:

Ai posteri
L' ardua sentenza: noi
Chiniam la fronte....

Ponovno obruščićem pozdravismo *Lokrum*.

U Dubrovnik — mili Dubrovnik! — uljegosmo na podne, a digosmo sidrô u sat.

Na parobrodu bilo više putnika naših znanaca, kojima smo prstom pokazivali uzduž obale od Dubrovnika do Korčule, kuda su nas noge nosile. Izmedju naših bio i poznati veseljak kapetan Mato Gamulin, koji da bi mu svu ubavu Jelsu darovali, ne bi taj „procesijun“ bio obavio.

Južina zapuhala. Parobrod htio da zapleše neugodan „valtzer“, ali ga u 6 sata zaustavi grad Korčula.

Na korčulanskoj obali dočekaše nas razni prijatelji, željni da nas vide, kao da se vraćamo iz Amerike ili sa sjevernoga ledenoga mora!

Digitized by Google

Poslije pô sata bilo mi se je rastati sa svojim drugom, sa dragim malim Stanleyom, s kojim sam proveo čitavi mjesec dana, dijeleći tolike duševne slasti pred tolikim raznovrsnim slikama. Srce mi je nekako uzdrhtalo, kao da ću prepoloviti sama sebe.

— Zbogom! Do vidjenja! — I poljubismo se kao što se braća ljube.

„Zagreb“ se stade ljuljati, kao pjanac, put Visa. Bilo ih mnogo na parobrodu, a meni se činilo, da sam samcat na toj nemirnoj, nervoznoj, crnoj, morskoj, ogromnoj životinji.... Naokolo valovi bijesnili, južina kričala i jaukala, mrak rastrio krila svoja: a ja, zguren, čekao osudu morskih bogova. I platih nemilom Neptunu harač i to baš kod moga nesudjenoga Visa, koji je plivao u crnim tminama, a tih dana tu brat bratu grob kopao, zaboravljajući bezdani grob „Re d' Italia“ i „Palestra“....

Digitized by Google

15 Rujna.

Povratak.

Iza Neptunovih hira, blagi Morfej, zatvori mi oči — premda je kapetan Mate čitave noći neprestano, bez oduška, pričao svoju „tisuću i jednu noć“ — sve do Starigrada.

Snijevao sam, ne više o Viperi, o Neretvi, o Mostaru, o Ombli, o Dubrovniku, o Lokrumu, o Boci, o Savini, o Lovčenu, o pjesniku „Balkanske Carice“... već o svojim milima i dragima: o Marici, o Zlatici, o Nataliji, koje me čekaju na rodnim obalama, kamo su otišle, da oslade hvarsku rumaniju poljsku.

I poslije mjesec dana neprestane gimnastike tijela i estetičnoga čustva, povratih se u krilo svojih najmilijih, pun zanosa i zadovoljstva, što sam pročitao tu lijepu knjigu od 400 kilometričkih stranica, sa divnim, nenatkriljivim ilustracijama.

Zlatica se je, poslije nekoliko časova, urešila crnogorskom odjećom, a Natalija je pjevala uspavanku svojoj lutki, velikoj kao njezina prijateljica Petruška.

Blato, poslije školskih praznika 1896.

Digitized by Google

Bilješke.

Ove putopisne crte otisnute se iz podlistka »Narodnoga Lista«, gdje su bile objelodanjene u brojevim 1—94 t. g. 1897.

Str. 10—11. Dok su izlazile one crte, već je u Blatu utemeljena hrvatska čitaonica, te dne 28 travnja, svečano otvorena. Tom zgodom ispjevao sam prigodnicu, koja je bila tiskana u više stotina komada, a uglazbio je vrli skladatelj Don Miho Lurković. — »Kumpanjiju« sam opisao u zagrebačkoj »Prosvjeti«, te je opose otiskana, sa četiri slike. — Zemaljski je Sabor odlučio, da Velaluka ustroji posebnu općinu.

Str. 13. Moj drug putovanja je učitelj Marin M. Batistić, mladić obdaren vrlo lijepim svojstvima. Vidi pjesmu na str. 179 mojih »Uspomena«.

Str. 21. Vidi moju ilustrovanu knjigu »Hrvati na ledenomu moru«.

Str. 27. Slika SS. Kuzme i Damijana na Lastovu nije Ticijanova, već Ivana Lafranca.

Str. 36. U Žrnovu je župnikom Don Frane Jerićević, koji se bavi lijepom knjigom. Ispjevao je više pjesama; a tunomadne je objelodanio »Život Sv. Martina«, u narodnim desetercima. Iz Žrnova je i vrijedni Don Niko Batistić, koji se takodjer bavi knjigom, te je lani objelodanio »Život Sv. Lucije«.

Str. 45—46. Vrli je fratar Oreb umro u Visu, gdje je propovijedao korizmu, dne 19 ožujka; tijelo mu je pokopano u Velojluci. Ja sam mu izrekao nadgrobno

Digitized by Google

slovo i ispjevao, u ime sumješćanina, tužaljku u »Narodnome Listu«. — Episoda iz misijonarskih doživljaja, što nam je pričao O. Domić, ne odnosi se na sadanja vremena, već opstoji kao priča u nekom zagorskom selu, gdje je on, sa drugom propovijedao.

Str. 47. Dne 26 27 i 28 lipnja obavilo se je trodnevno slavlje sv. Križa na Badiji s toga, što se mramorom obnovila kapela. Procesiji naokolo ostrvića učestvovalo je oko 400 ladja i oko 10 tisuća duša. To je lijepo opjevao žrnovski župnik Don Jerićević.

Str. 52. Opis izleta na Viperu bio je tiskan u br. 1—2 književnoga lista u Zadru »Lovora«.

Str. 90. U »Crvenoj Hrvatskoj« bio je izišao dopis, sa potpisom »Jedan Stonjanin« (?), u kojemu se je tvrdilo, da nije istinito ono, što velim o Sv. Savi, naime da je početkom XIII. v. bio osnovao u Stonu grčko-istočnu biskupiju. Ostavljajući to pitanje strukovnjacima, meni je izjaviti, da sam to crpio iz knjige, koju je objelodanilo zgolj katoličko društvo, koju je i tunomadne zgolj katolički list nazvao »zlatnom knjigom«, a napisao je jedan od najboljih hr. povjesničara. »*Početkom 13. »stoljeća osnuje sv. Sava grčko-istočnu biskupiju u Stonu za »humsku zemlju; nu veoma brzo prenesena bi biskupska »stolica u nutarnju zemlju*«. Ovako doslovce piše povjesničar Klaić na str. 239 II. sveska djela »Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati«, što je na svijet izdalo društvo s. Jerolima u Zagrebu, god. 1881. Ovo na znanje i zagrebaškom listiću »Kršćanskoj Školi« — koja je u dopisu iz Zadra donijela vreću uvrjeda i sumnjičenja —, e da neka doisto malo kršćanska, a još manje uljudna »*otezanja ušiju*« (!) uporavi na neke dopisnike, koji svakoga psuju i sve ruše, a ne na neke dalmatinske učitelje, koji sa ponosom mogu da pogledaju na svoj krvavi trud, namjenjen školi i hr. narodu! — Vrli je Don Ljepopili sada kanonikom stolne crkve u Dubrovniku.

Str. 91. Stonska je crkva sagradjena god. 1874, a posvećena god. 1886.

Str. 93. Spomenuti dopisnik u »C, H.« tvrdi, da prvi manastir sv. Nikole nije pripadao kalugjerima sv.

Digitized by Google

Save, već redovnicima sv. Bazilije, a da ga je sagradila, pod imenom »cenobij Marijin«. katolička kneginja, Jelena žena Stjepana Nemanje II. Franjevci opeta tu prebivaju i tekom godine prenešeni su iz Dubrovnika moći OO. Andrije Sardinskoga i Ivana Ingleškoga, koji su današnji samostan, sa crkvom, podigli, iza kako su kalugjeri bili odstranjeni, pošto su postali *skizmatici*, kako veli dopisnik.

Str. 104. Ono, što velim o vrlom Don Staničiću, zbilo se je ne preko mise — kako su me kasnije uvjerili —, već kada je silazio, da reče običnu »zdravu-mariju«.

Str. 144. Drugi platan pripada vlasništvu gospodina Ivankovića.

Str. 151. Na umirenje nekih, koji sve hoće krivo da tumače, izjaviti mi je, da ja u načelu neodobravam mješovite škole, poglavito s razloga, što je učitelj najbolji uzgojitelj muškarac, a učiteljka najbolja uzgojiteljica ženskih: ali, radi naobrazbe ženskih, odobravam utemeljenje takovih, gdje ekonomične zaprijeke ili nedostatan broj djece nedopuštaju podizanje samostalnih ženskih škola. Čovjek, koji se protivi uzgoju i izobrazbi ženske, taj je doista zadahnut natražnjačim duhom; taj neljubi napretka i prosvjete naroda svojega; taj svoju majku, svoju ženu, svoju sestru, svoju kći smatra nižim stvorom, mjesto najboljim i najplemenitijim na svijetu. Što se tiče primjetbe, da je u *mješovitoj* školi na Lopudu poludnevno obučavanje s toga, da nebude poučavano zajedno 15 muške i 15 ženske djece: ponavljam, da to nijedan školnik nemože da odobri. Nadzirati i poučavati 30 djece nije teško, dočim je vrlo štetno za djecu poludnevno obučavanje, a za učitelja teška muka poslovati su *dvanaest* školskih godina.

Str. 152. Rekbi, da nije točno ono, što su nam kazali na Lopudu o g. župniku, naime kako je postao kapitalistom.

Odnosno na izlet na Lopud u »Katoličkoj Dalmaciji« bio je tiskan dopis, kojim mi se je sasvim trivijalnim i uvrijedljivim načinom prigovaralo, da pišem ne-

Digitized by Google

tačnosti, da sam uvrijedio Lopudjane, osobito m. pošt. župnika. Dopis je nosio nadnevak »iz Lopuda«, a izgledao je, kao da su ga zborno sastavili i odobrili svi mješćani, te je nosio potpis »Lopudjani«. Koliko su za taj dopis znali skladni Lopudjani i koliko su ga odobravali ili koga uoblastili, da mi, u ime čitavoga mjesta, tako neharno odvrati: najbolje svjedoči slijedeće pismo, što mi je upravila bila jedna od najodličnijih i najuplivnijih osoba na Lopudu, g. Obuljen, učitelj u miru, posjednik, poštarski opremač, a u tijesnom je rodbinstvu sa istim g. župnikom. »Časni Gosp. Kunčiću. Oprostite da Vam »nijesam prije odgovorio na Vaš list, ali sam morao »prije nabaviti »N. L.« i »K. D.«, koje ovdje nitko ne»prima, za moć vidjeti što je u stvari. — Čudim se, »da se netko našô uvrijedjen na Vaš opis Lopuda, ali »Vas mogu uvjeriti, da onaj dopis nije skovan u Lo»pudu, nego van Lopuda, a zašto? to zna vrag i onaj, »koji ga je pisô..... Mislim (ali nijesam si»guran), da ono ima bit tkogod napisao, žaleći da ste »Vi pohvalili Lopud, pa iz mržnje hotio je, da preo»krene sa stvari, jer dandanas ima vragova, koji su ka»dri svašta učiniti. — Opeta Vam ponavljam i jamčim, »da ono u Lopudu nije pisano. Primite moj pozdrav i »da ste mi zdravo! Vaš odani *P. Obuljen.* Lopud, 12 »kolovoza 1897„.

Ovo iznosim, neka općinstvo vidi, kakovih dopisnika u nas imade, i kako mi je »K. D.« tiskanjem uvrjedljivih dopisa, opazaka i izopačivanjem moga odgovora (premda je »odbio odgovornost«) D. N. Z. odvratila, što sam se u tisuću prigoda — a i on to znade vrlo dobro! — i kao učitelj i kao pisac i kao gradjanin, pokazao toplim prijateljem našega svećenstva, a za pošteno hrvatstvo mnogu gorku popio....

Slr. 161. Ono, što je rečeno o dojenju gospodje Trošić, odnosi se na drugu visoku osobu.

Str. 185. Odnosno ljubavne tragedije, koju spominjem na Bonjinovu, pročitaj u br. 3—4 spljetskoga »Novoga Vijeka« pripovijetku »*Galeotto fu il libro*«, što je, kako se kaže, napisao F. Ch. Š. Tu je u svim potanko-

Digitized by Google

stima ocrtan taj tužni dogodjaj. Moj navod, da su Dubrovčani učestvovali sprovodu jadnice, nije točan, jer, rekbi, da sprovoda nije ni bilo.

Str. 217—226. Nešto opširniji opis Lokruma objelodanio sam u br. 15—16 sarajevske »Nade«, sa sedam lijepih slika. Taj je opis otisnut opose u tisuću komada, a nabavlja se kod vrloga starješine lokrumskoga samostana. Isti opis prevadja se na francuski, na talijanski, na njemački i na engleški za posjetioce čarobnoga ostrvca.

Str. 235. Ispod Sniježnice u Konavlima nalazi se druga špilja, koju neki nazivlju *Eskulapovom* špiljom.

Str. 272. Tekom godine slijedilo je srećno vjenčanje crnogorske kneginjice Jelene i talijanskoga kraljeviča Viktora Emanuela.

Razne tiskarske pogrješke (koje izgledaju kao pravopisne) neka ispravi cijenjeni čitatelj. Na str. 6, u retku 30, čitaj: *sa zapada*, mjesto *sa istoka*.

Digitized by Google

Kazalo.

str.

Ostrvo Korčula — Blato — Velaluka . . . 5—13

15 Kolovoza.

Odlazak — Smokvica . . . . . 14—24

16 Kolovoza.

Smokvica — Lastovo — Ćara . . . . . 25—31

17 Kolovoza.

Čara — Pupnat — Žrnovo — Korčula . . . 32—43

18 Kolovoza.

Korčuta — Badija — Lumbarda — Račišće — Kučišće . . . . . 44—51

19. Kolovoza.

Kučište — Vipera — Orebići . . . . . 52—60

20 Kolovoza.

Orebići — Stankovići — Vrućica — Trpanj . 61—68

21 Kolovoza.

Trpanj . . . . . 69—73

22 Kolovoza.

Trpanj — Zagruda — Oskorušno — Kuna . 74—77

23 Kolovoza.

Kuna — Janjina . . . . . 78—82

24 Kolovoza.

Janjina — Drače — Sutvid — Crnagora . . 83—87

25 Kolovoza.

Crnagora — Ponikve — Ston . . . . . 88—91

26 Kotovoza.

Ston . . . . . 92—94

Digitized by Google

str.

27 Kolovoza.

Ston — Mali Ston — Drače — Crkvice — Trpanj — Komin . . . . . 95—102

28 Kolovoza.

Komin — Opuzen — Metkovići — Mostar Metkovići . . . . . 103—117

29 Kolovoza.

Metkovići — Klek — Neum . . . . . 118 - 126

30 Kolovoza.

Klek — Neum — Ošlje — Smokovljani — Mljet — Slano . . . . . 127—131

31 Kolovoza.

Slano . . . . . 132—136

1 Rujna.

Slano — Majkovi — Bršečine — Trsteno — Lopud . . . . . 137—148

2 Rujna.

Lopud — Trsteno — Orašac — Zaton . . 149—161

3 Rujna.

Zaton — Daksa — Rijeka — Gruž — Dubrovnik . . . . . 162—171

4 Rujna.

Gruž — Lapad — Gospa od Milosrdja — Srdj — Bosanska — Dubrovnik . . . 172—183

5 Rujna.

Okolo Dubrovnika — Po Dubrovniku. . . 184—211

6 Rujna.

Po Dubrovniku — Izlet na Lokrum . . . 212—228

7 Rujna.

Gruž — Župa — Cavtat . . . . . 229—233

8 Rujna.

Cavtat — Preko Konavala — Pridvorje — Gruda . . . . . 234—239

Digitized by Google

str.

9 Rujna.

Gruda — Boka — Hercegnovi — Savina — Po Boci — Kamenari . . . . . 240—248

10 Rujna.

Kamenari — Lepetane — Lastva — Morinj Risan — Perast — Gospa od Škrpelja — Stolivo — Orahovac — Dobrota — Kotor 249—260

11 Rujna.

Put Crne Gore — Njeguši — Lovčen — Cetinje . . . . . 261—273

12 Rujna.

Cetinje — Povratak u Kotor. . . . . 274—286

13 Rujna.

Po Kotoru — Škaljari — Muo. . . . . 287—293

14 Rujna.

Odlazak — Prčanj — Tivat — Krtole — Luštica — Grbalj — Župa — Budva — Pastrovići — Špic . . . . . 293—299

15 Rujna.

Povratak 300

Bilješke. 301

KNIHOVNA V PRAZE SLOVANSKÁ

Digitized by Google

Mjesec Dana Pješke

PUTOPIS OD KORČULE DO CETINJA

NAPISAO

PETAR KUNIČIĆ

ZADAR
Brzotiskom „Narodnoga Lista“
1898.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

J 2177

Digitized by Google